

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Sara Verderber

Ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2024

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Sara Verderber

Ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij

Doktorska disertacija

Študijski program: Humanistika in družboslovje,
področje socialno delo

Mentorica: prof. dr. Alenka Švab

Ljubljana, 2024

Rada bi se zahvalila mentorici prof. dr. Alenki Švab za vse diskusije in predvsem, ker je verjela vame, me vseskozi spodbujala ter vodila po tej poti. Prav tako bi se rada zahvalila članicam komisije prof. dr. Mateji Sedmak, prof. dr. Mojci Urek in prof. dr. Jelki Zorn za konstruktivne diskusije in komentarje, ki so pripomogli k pričujoči doktorski disertaciji.

Hvala, Aleš, za lekturo.

Zahvaljujem se vsem udeleženkam raziskave, ki so mi zaupale in delile svojo zgodbo z mano.

Thank you!

Na tej poti je ob meni hodilo veliko ljudi, ki so tako ali drugače zaslužni za njen konec. Na tem mestu bi jim rada izrekla izjemno zahvalo, ker so verjeli vame, me spodbujali in mi bili v veliko oporo. Hvala družini, mami, očiju in Bazi. Prav tako hvala tebi, Zdravko!

Velik del poti so z mano prehodili tudi moji prijatelji, ki sem jim neizmerno hvaležna za vso spodbudo, pomoč in opolnomočenje. Hvala tebi, Goran, Jerneja, Jasmina, Romana, Mojca, Alison, Miha, Ana, Dino, Stefan, in hvala tebi, Katarina.

Roel, ik wil je graag bedanken voor je steun en toeverlaat op mijn pad.

Bazici in mami.

IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisana Sara Verderber študentka Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani, z vpisno številko 6170113, avtorica pisnega zaključnega dela študija z naslovom: Ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij,

IZJAVLJAM,

1. Obkrožite eno od variant a) ali b)

a) da je pisno zaključno delo študija rezultat mojega samostojnega dela;

b) da je pisno zaključno delo študija rezultat lastnega dela več kandidatov in izpolnjuje pogoje, ki jih Statut UL določa za skupna zaključna dela študija ter je v zahtevanem deležu rezultat mojega samostojnega dela;

2. da je tiskana oblika pisnega zaključnega dela študija istovetna elektronski obliki pisnega zaključnega dela študija;

3. da sem pridobil/-a vsa potrebna dovoljenja za uporabo podatkov in avtorskih del v pisnem zaključnem delu študija in jih v pisnem zaključnem delu študija jasno označil/-a;

4. da sem pri pripravi pisnega zaključnega dela študija ravnal/-a v skladu z etičnimi načeli in, kjer je to potrebno, za raziskavo pridobil/-a soglasje etične komisije;

5. soglašam, da se elektronska oblika pisnega zaključnega dela študija uporabi za preverjanje podobnosti vsebine z drugimi deli s programsko opremo za preverjanje podobnosti vsebine, ki je povezana s študijskim informacijskim sistemom FSD;

6. da na UL neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravico shranitve avtorskega dela v elektronski obliki, pravico reproduciranja ter pravico dajanja pisnega zaključnega dela študija na voljo javnosti na svetovnem spletu preko Repozitorija UL in preko digitalne zbirke eGradiva FSD;

7. da dovoljujem objavo svojih osebnih podatkov, ki so navedeni v pisnem zaključnem delu študija in tej izjavi, skupaj z objavo pisnega zaključnega dela študija.

8. da dovoljujem uporabo mojega rojstnega datuma v zapisu COBISS.

V/Na: _____

Datum: _____

Podpis avtorja/-ice:

Ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij

Povzetek doktorske disertacije

Pričujoča doktorska disertacija se osredotoča na temo migrantk z visokošolsko izobrazbo in temelji na težnji po razumevanju njihovega položaja v družbah, v katere so migrirale. Mednarodnih migracij je vse več; migracije žensk predstavljajo kar polovico vseh migracij, med njimi pa je vedno več visokokvalificiranih migrantk. Hkrati je na voljo le malo podatkov, kaj se dogaja z njimi v družbah, kamor migrirajo, kakšen je njihov ekonomski, politični in družbeni potencial ali prikrajšanost. Klasične migracijske študije namreč običajno temeljijo na analizah na makroravni, katerih namen je razumeti vpliv migracij na politične in ekonomske kazalnike v družbi (*top-down* pristop), medtem ko so dodane družbene analitične kategorije (spol, izobrazba ipd.) redkost, še redkeje so obravnavane v intersekciji. Zato smo v doktorski disertaciji v intersekcijsko analizo migracijskih procesov v postmigracijski fazi vpeljali analitični kategoriji ženskega spola in visokošolske izobrazbe. Uporabili smo kombinacijo sodobne migracijske teorije in družbenih teorij, ki temeljijo na modelu *bottom-up* ter modelu induktivnega raziskovalnega pristopa interpretiranja in analiziranja rezultatov raziskave. Ker je raziskovanje potekalo od spodaj navzgor (*bottom-up*), so bila v središče raziskovalnega zanimanja postavljena subjektivna izkustva migrantk. Na ta način doktorska disertacija omogoča razširitev in poglobitev vpogleda v migracijske procese skozi individualne in intimne izkušnje ter prakse migrantk, hkrati pa postavlja temelje za oblikovanje političnih, ekonomskih ter družbenih mehanizmov za izboljšanje vsakdanjih življenjskih pogojev visokoizobraženih migrantk v novem okolju.

Doktorska disertacija sestoji iz dveh delov: teoretskega in empiričnega. Poglavitna teoretska izhodišča doktorske disertacije so migracijske teorije in teorije družbenega razreda, kritične teorije socialnega dela in feministične teorije, teorije globalizacije ter teorije vsakdanjega življenja, opiramo pa se tudi na socioekološki model interpretacije raziskovanja mikroravni migracij. Pregled področja migracijskih študij je pokazal, da klasične migracijske študije ne zagotavljajo ustreznega vpogleda v individualne izkušnje migrantk in zato ne prispevajo bistveno k izboljšanju struktur na makroravni. To pomeni, da se lahko namen in smoter izboljšanja ter ureditve migracijskih procesov in potekov izgubita, če se v načrtovanje in izvajanje na makroravni ne vključi stališč ter izkušenj posameznic in posameznikov, vpetih v migracijske procese. Pregled literature na tem področju razkriva tudi pomanjkanje sodobnih raziskav o migracijah, ki bi upoštevale presečišče spola in izobrazbe migrantk. Omenjene študije in teorije smo uporabili za razumevanje izkustva migrantk, na podlagi njihovih izkušenj migracije pa smo oblikovali kategorizacijo t. i. tipičnih situacij z namenom, da bi povezali mikro- in makroravni migracijskih procesov.

Kvalitativna empirična raziskava, katere namen je bil raziskati realna življenjska izkustva migrantk v procesu migracije, predvsem v postmigracijski fazi integracije, je potekala v letih od 2015 do 2018 v Sloveniji, na Nizozemskem (Amsterdam) in v Nemčiji (Berlin) ter obsega skupaj 36 intervjujev. V vzorec so bile vključene migrantke, ki so imigrirale z že doseženo visokošolsko diplomom ali več in so v državi imigracije živele vsaj eno leto. Za oblikovanje raziskovalnega načrta smo uporabili tri izhodiščna raziskovalna vodila: (1) Kako migracijski proces vpliva na specifične vidike vsakdanjega življenja žensk z visokošolsko izobrazbo? (2) Kako ženske z visokošolsko izobrazbo definirajo izkušnjo migracije na osebnem, družbenem in političnem nivoju? (3) Kaj doživljajo kot stimulacijo in kaj kot notranje in zunanje ovire ter kaj so pomembni dejavniki premagovanja teh ovir? Vprašanja se v samem raziskovalnem procesu med seboj prepletajo in so bila v oporo pri strukturiranju raziskovanja migracijskih procesov na treh ravneh – osebni (mikro-), družbeni (mezo-) in politični (makroraven). Za izbiro vzorca in rekrutacijo smo uporabili pristop snežne kepe. Pri tem smo kombinirali tri

metode: (1) metodo narativnih intervjujev za pridobivanje glavnine podatkov ter (2) demografski vprašalnik in (3) zapiske s terena kot oporni metodi za tehnični del raziskave. Vodilno vprašanje v narativnem intervjuju je bilo: *Bi želeli deliti svojo zgodbo z mano?* Vprašanje je odprtega in narativnega tipa, kar omogoča pridobivanje širokega razpona podatkov. Analiza intervjujev je potekala večstopenjsko, tudi v obliki refleksije po pogovoru, ki je bila zabeležena v terenskem dnevniku. Metodološki del je razdeljen na tri dele: (I) nabor podatkov, pridobljenih z demografskim vprašalnikom in intervjuji, (II) natančnejši opis rekrutacije za vsako državo posebej in (III) analiza dnevnika s terena. V raziskavi smo pridobili številne podatke o tem, kako se migrantke z visoko izobrazbo umeščajo v novo okolje oziroma polje delovanja (Amsterdam, Berlin, Slovenija). Podatke smo po odprtem in nato odnosnem kodiranju strnili v šest kategorij kodov (kazalnikov), ki posredno in neposredno odražajo posamezne perspektive izkustva migrantk: *razlog migracije; ovire pri umeščanju v novo okolje; profesionalna identiteta – zaposlitvene izkušnje; samopercepcija duševnega stanja; vsakdanje življenje migrantk; posebne značilnosti*. Kodi se med seboj prepletajo na različne načine in glede na kombinacijo vplivajo tako na samopercepcijo osebne in profesionalne identitete kot na uspešnost vključevanja v novo okolje.

Raziskava je omogočila podroben in intimen vpogled v položaj žensk z visokošolsko izobrazbo, ki imajo izkušnje z migracijami. Natančno smo osvetlili njihova vsakdanja življenja v postmigracijski fazi, in sicer z njihove perspektive. Ugotovili smo, da so migrantke v migracijskem procesu podvržene številnim eksistenčnim krizam, tako osebnim kot ekonomskim, kar po raziskavi sodeč vpliva na duševno zdravje in s tem na uspešnost integracije. Glede na raziskavo so najpogostejše ovire za uspešno integracijo znanje jezika, birokratske omejitve, socialna izključenost in brezposelnost oziroma nezmožnost umestitve lastne profesionalne identitete v novo okolje. Profesionalna identiteta se je izkazala kot izredno pomemben element osebne identitete v postmigracijski fazi. Zaradi migracije so intervjuvanke v položaju, ko morajo v novem okolju ponovno vzpostaviti in ovrednotiti svoje osebne družbene kapitale (po Bourdieuju). To se izkaže kot izredno težko in stresno. Ugotovili smo tudi, da migrantke z visoko izobrazbo med seboj niso povezane in ne delujejo povezano; nasprotno, izogibajo se povezovanju in druženju z drugimi migranti enakih kulturnih in etničnih ozadij ter se poskušajo čim bolj učinkovito umestiti v lokalno okolje. Posledično delujejo izolirano in osamljeno, s tem pa spregledano. Pogosto so poudarile tudi občutek, da so same in edine s takšnimi izkušnjami, ali prepričanje, da so neuspešne v migracijskem procesu ter da nimajo vzvodov za izboljšanje situacije, v kateri so se znašle.

Rezultati kažejo na prepletanje osebnih, družbenopolitičnih, strukturnih in ekonomskih izkušenj, strnjenih v štiri kode oziroma teoretske parametre, v štiri tipične situacije, ki opisujejo položaj žensk z visokošolsko izobrazbo in izkušnjami migracij. Te so: (a) integracijski proces, (b) profesionalna identiteta, (c) samopercepcija in (d) vsakdanje življenje. Kategorije kodov iz raziskave so bile uporabljene kot parametri za predlog novega teoretskega izhodišča, ki vpeljuje nov družbeni razred – ekspatriat, utemeljen v postmigracijskih pogojih, glede na samoidentifikacijski položaj migrantk z visokošolsko izobrazbo. To smo podkrepili z uporabo teorij družbenega razreda po Webru, Bourdieuju in Standingu, vključno z Bourdieujevo teorijo kapitalov. Z uvedbo novega družbenega razreda, ki izhaja iz stališč in izkustev visokoizobraženih migrantk, uvedemo izhodišča za nadaljnje raziskovanje intersekcije izkustva (mikroravni) in družbenopolitičnih pogojev (makroravni) v migracijskih študijah. Oblikovanje novega družbenega razreda v praksi obenem pripomore k vzpostavljanju pogojev za opolnomočenje, strokovne in strukturne oblike pomoči migrantkam. Cilj naloge je bil namreč tudi začrtati izhodišča za socialni dialog med vpletenimi deležniki in z relevantnimi družbenopolitičnimi strukturami in politikami. To bi bistveno pripomoglo k izboljšanju položaja in vsakdanjih življenjskih pogojev migrantk v novem okolju. S tem namenom opozorimo na vrste (samo)pomoči, potencialne prilagojene integracijske politike, relevantnost

specializiranih strokovnih služb za oporo pri umeščanju v novo okolje, ki delujejo lokalno, nacionalno in transnacionalno pri vzpostavljanju zaposlitvenih pristopov, prilagojenih visokoizobraženim migrantkam, in strukturnih oblik opolnomočenja pri soočenju z drugimi vsakodnevnimi ovirami, ki onemogočajo uspešno in celovito umestitev v novo okolje (duševno zdravje, orientacijske točke, socialni prostori).

Ključne besede: migracije, izkustvo, osebni kapital, integracija, družbeni razred, ekspatke.

Highly Educated Women with Migration Experience

Doctoral Dissertation Abstract

This dissertation addresses the issue of highly educated migrant women and is based on an attempt to understand their situation in the societies to which they have migrated. International migration is increasing; half of all migrants are women, and a growing number of them are highly skilled migrants. At the same time, there is little information about what happens to them in the societies they migrate to, and what their economic, political and social potential or disadvantages are. Classical migration studies are usually based on macro-level analyses aimed at understanding the impact of migration on political and economic indicators in society (top-down approach), while the added social categories of analysis (gender, education, etc.) are seldom and even more rarely considered in intersectionality. Therefore, in this dissertation, the analytical categories of female gender and higher education were introduced into the intersectional analysis of migration processes in the post-migration phase. The doctoral dissertation used a combination of contemporary migration theory and social theories based on the bottom-up model and the inductive research approach model to interpret and analyse the research findings. As this was bottom-up research, the subjective experiences of migrant women were at the centre of the research interest. In this way, the dissertation provides an opportunity to broaden and deepen the understanding of migration processes through the individual and intimate experiences and practises of migrant women, while laying the foundations for shaping political, economic and social mechanisms to improve the everyday living conditions of highly educated migrant women in a new environment.

The dissertation consists of two parts: one theoretical and one empirical. The main theoretical starting points of the dissertation are migration and social class theories, critical theories of social work and feminist theories, theories of globalisation and theories of everyday life. The doctoral dissertation also draws on a socio-ecological interpretive model to examine the micro-level of migration. An overview of the field of migration studies has shown that classical migration studies do not provide sufficient insight into the individual experiences of migrant women and therefore do not contribute significantly to improving structures at the macro-level. This means that the purpose and goal of improving and regulating migration processes and flows may be lost if the perspectives and experiences of those involved in migration processes are not included in macro-level planning and implementation. A review of the literature in this area also reveals a lack of current migration research that considers the intersection of gender and the education of migrant women. The studies and theories listed above were used to understand the experiences of migrant women and developed a categorization of so-called typical situations based on their migration experiences to link the micro and macro-levels of migration processes.

The qualitative empirical research, which aimed to explore the real-life experiences of migrant women in the migration process, especially in the post-migration phase of integration, took place between 2015 and 2018 in Slovenia, the Netherlands (Amsterdam) and Germany (Berlin) and included a total of 36 interviews. The sample included migrant women who had immigrated with a university degree or more and had been living in the country of immigration for at least one year. Three guiding principles were used to develop the research design: (1) How does the migration process affect specific aspects of the everyday lives of women with higher education? (2) How do women with higher education define the migration experience on a personal, social and political level? (3) What do they experience as stimulating and what internal and external barriers do they face, and what are the important factors for overcoming these barriers? The questions are interwoven in the research process itself and have underpinned the structuring of research on migration processes at three levels - the personal (micro), the social (meso) and the political (macro). A snowball method was used to select and recruit the

sample. Three methods were combined: (1) the narrative interview method to obtain the main part of the data, and (2) a demographic questionnaire and (3) field notes as a back-up method for the technical part of the research. The guiding question of the narrative interview was: Would you like to share your story with me? The question is formulated in an open and narrative way so that a broad spectrum of data can be collected. The interviews were analysed in a multi-stage process, including a post-interview reflection that was recorded in a field diary. The methodological part is divided into three parts: (I) the data set obtained through the demographic questionnaire and the interviews, (II) a more detailed description of the recruitment process for each country and (III) the analysis of the field diary. The study collected a wide range of data on how highly educated migrant women situate themselves in their new environment or field of work (Amsterdam, Berlin, Slovenia). After open and then relational coding, the data was summarised into six categories of codes (indicators) that directly and indirectly reflect the individual perspectives of migrant women's experiences: Reason for migration; Obstacles to settling in; Professional identity - employment experiences; Self-perception of mental health; Everyday life of migrant women; Special characteristics. The codes interact in different ways and, depending on the combination, influence both the self-perception of personal and professional identity and the success of integration into the new environment.

The survey provided a detailed and intimate insight into the situation of women with higher education and migration experience. The doctoral dissertation examined their everyday lives in the post-migration phase from their perspective. It was found that migrant women face many existential crises during the migration process, both personal and economic, which, according to the study, affects their mental health and thus the success of their integration. The most common obstacles to successful integration are language skills, bureaucratic obstacles, social exclusion and unemployment or the inability to find one's professional identity in a new environment. Professional identity has proven to be an extremely important element of personal identity in the post-migration phase. As a result of migration, interviewees find themselves in a situation where they have to reposition and reassess their personal social capital (according to Bourdieu) in a new environment. This proves to be extremely difficult and stressful. The doctoral dissertation also found that migrant women with higher education are not connected to each other and do not act cohesively. On the contrary, they avoid contact with other migrants with the same cultural and ethnic background and try to fit into the local environment as much as possible. As a result, they appear isolated and lonely and are therefore overlooked. They also often emphasised the feeling that they are the only ones with such experiences, or the belief that they are failing in the migration process and have no influence on improving the situation they find themselves in.

The results show an interplay of personal, socio-political, structural and economic experiences, which are summarised in four codes or theoretical parameters that describe the situation of women with higher education and migration experience in four typical situations. These are: (a) integration process, (b) professional identity, (c) self-concept and (d) everyday life. The code categories from the survey were used as parameters to propose a recently developed theoretical starting point that introduces a new social class - the expatriate - grounded in postmigration conditions, according to the self-identification position of higher-educated migrant women. This was supported by the application of theories of social class following Weber, Bourdieu and Standing, including Bourdieu's theory of capital. By introducing a new social class based on the views and experiences of highly educated migrant women, a starting point is created for further exploration of the intersection of experiences (micro-level) and socio-political conditions (macro-level) in migration research. At the same time, the formation of a new social class in practise helps to create the conditions for empowering, professional and structural forms of support for migrant women. The aim of the work was also to outline starting

points for a social dialogue between the actors involved and with the relevant socio-political structures and policies. This would make a significant contribution to improving the situation and everyday living conditions of migrant women in their new environment. In this context, the doctoral dissertation refers to the types of (self-)support, to possible tailor-made integration policy measures, and to the relevance of specialised professional resettlement support services working at local, national and transnational levels to establish tailor-made employment concepts for highly skilled migrant women. Including structural forms of empowerment to address other everyday barriers to successful and comprehensive resettlement (mental health, landmarks, social spaces).

Keywords: migration, experience, personal capital, integration, social class, expats.

Kazalo

1. Uvod	1
2. Pregled relevantnih pristopov, teoretskih obravnav in raziskav	13
3. Migracije.....	26
3.1. Socialno delo in migracije	26
3.1.1. Intersekcija migracijskih študij in socialnega dela	32
3.2. Definijska zagata – kdo so migranti?	34
3.3. Teorije v migracijskih študijah.....	43
3.4. Tipologija mednarodnih migracij	49
3.5. Ekspati – kdo so?.....	54
3.6. Koncept socialne pravičnosti in konstrukcija <i>drugosti</i>	59
3.7. Feministično socialno delo v kontekstu migracij	65
3.7.1. Socioekološki model.....	73
3.8. Mednarodne migracije – vzroki in posledice	76
3.9. Globalizacija v kontekstu migracij in socialnega dela	80
3.9.1. Tehnološki napredek in nove družbene platforme.....	89
3.10. Migracije in duševno zdravje	92
3.10.1. Visokoizobražene migrantke in duševno zdravje	94
3.11. Družbena gibanja – družbene strukture – kritično in feministično socialno delo v kontekstu migracij	96
3.11.1. Zasebno postaja politično	97
4. Družbeni razred	103
4.1. Konstrukcija družbenega razreda v kontekstu migracij	103
4.2. Bourdieujev kapital v postmigracijski fazi.....	115
5. Empirični del	120
5.1. Metodologija	120
5.1.1. Raziskovalna vodila kot izhodišče in kot usmeritveni pristop poteka raziskave	124
5.1.2. Metoda – narativni intervju.....	125
5.1.3. Oporni metodi in vzorčenje	129
5.2. Oblikovanje raziskovalnega načrta: Ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij.....	131
5.2.1. Potek raziskave	133
5.3. Pridobljeni podatki v raziskavi.....	134
5.3.1. Tehnični prerez po državah: Nizozemska – Slovenija – Nemčija	134
5.3.1.1. Migracijske izkušnje.....	137
5.3.1.2. Izobrazba in zaposlitev	139
5.3.1.3. Jezik – znanje jezika	141
5.3.1.4. Analiza tehničnega dela.....	142
5.3.1.5. Analiza zapiskov s terena	142

5.4. Kodiranje	145
5.5. Kategorije kodov	146
5.5.1. Razlog migracije	149
5.5.2. Ovire pri umeščanju v novo okolje	155
5.5.3. Profesionalna identiteta – zaposlitvene izkušnje	166
5.5.4. Samopercepcija duševnega stanja	177
5.5.5. Vsakdanje življenje migrantk	187
5.5.6. Posebne značilnosti	199
6. Razprava	202
7. Sklep	214
8. Literatura	218
9. Priloga: demografski vprašalnik	244

Kazalo tabel

Tabela 5.1: Partnerski status sogovornic – Nizozemska, Slovenija, Nemčija.....	135
Tabela 5.2: Izvorna država sogovornic – Nizozemska – Slovenija – Nemčija	136
Tabela 5.3: Razlogi za večkratne migracije – Nizozemska, Slovenija, Nemčija	138
Tabela 5.4: Razlogi za prvo migracijo in razlog za selitev na Nizozemsko, v Slovenijo in v Nemčijo.....	138
Tabela 5.5: Stopnja izobrazbe v času intervjuja – Nizozemska, Slovenija, Nemčija.....	140
Tabela 5.6: Smer študija – Nizozemska, Slovenija, Nemčija.....	140
Tabela 5.7: Zaposlitveni status – Nizozemska, Slovenija, Nemčija.....	140
Tabela 5.8: Znanje jezika – Nizozemska, Slovenija, Nemčija	141
Tabela 5.9: Analiza zapiskov s terena (dnevnik) – Nizozemska, Slovenija, Nemčija	143

Kazalo slik

Slika 3.1: Socioekološki model	74
--------------------------------------	----

Seznam kratic

BLM	black lives matter, gibanje za človekove pravice temnopoltih
EK	Evropska komisija
EU	Evropska unija
ILO	Mednarodna organizacija del (<i>International Labor Organization</i>)
IOM	Mednarodna organizacija za migracije (<i>International Migration Organization</i>)
LGBTQ+	kratica, ki zaobjema lezbijke, geje, biseksualne, transspolne, kvir osebe in številne druge seksualne in spolne identitete
OECD	Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (<i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i>)
UNHCR	Urad visokega komisarja Združenih narodov za begunce, znan tudi kot Agencija ZN (United Nations High Commissioner for Refugees, The UN Refugee Agency)
OZN	Organizacija združenih narodov (UN – <i>United Nations</i>)

1. Uvod

Mednarodnih migracij je vse več; po statističnih podatkih pa kar polovico vseh migrantk_{ov} predstavljajo ženske (Cukut Krilić, 2009; IOM, 2021). Kljub temu je še vedno prisotno izrazito pomanjkanje razumevanja migracij, migracijskih potekov in procesov skozi prizmo spola (Satterthwaite, 2004; Ghorashi, 2010; King, 2012; Benson in O'Reilly, 2016; Fleury, 2016). Ta raziskovalni primanjkljaj postane še očitnejši ob vpeljavi drugih analitičnih oziroma socialnih kategorij, kot je na primer izobrazba (Morawska, 2007; Poulain, 2008; King, 2012; Castelli, 2018; Kunz, 2019).

Kljub številčnosti migrantk klasične migracijske študije temo obravnavajo redko (Morrison, Schiff in Sjöblom, 2008). Kadar so migrantke vendarle vključene v obravnavo, so analize povezane z moškimi migracijami in njihovimi izkušnjami; pravno iregularnimi¹ migracijami; migrantke pa so večkrat obravnavane tudi v kontekstu družine (združevanje družin) in skrbstva (skrbstvene delavke) (Momsen, 1999; Agustin, 2006, str. 31; Cukut Krilić, 2009, str. 44; Lukšič-Hacin in Mlekuž, 2009). Podobno kot je redka uporaba analitične kategorije spola, ko gre za migracije žensk, velja tudi za analitično kategorijo izobrazbe (Liversage, 2009a; 2009b). Prav tako se v splošnem sklepa, da je migracijska izkušnja kot taka lažja za tiste, ki imajo višjo stopnjo izobrazbe, kar je povsem napačna predpostavka (Liversage, 2009a; 2009b; Benson in O'Reilly, 2009; IOM, 2012).

Doktorska disertacija tako obravnava slepo pego sodobnih migracijskih študij: z raziskavo smo prispevali k večjemu razumevanju migracij z vidika žensk z izkušnjo migracij, v analizi pa se osredotočamo na analitični kategoriji spola in izobrazbe migrantk. Ženske² z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij migrirajo iz številnih razlogov, ki pa so ravno zaradi klasičnega pristopa raziskovanja migracijskih motivov, potekov in procesov praviloma spregledani. Z vpeljavo analitičnih kategorij spola in izobrazbe se razširi polje raziskovanja, ki obenem vključuje mikro- in mezoravenske komponente ter poglede iz pristopa *bottom-up*, torej iz izkustva vpletenih v migracijske procese (Castelli, 2018; Serpa in Ferreira, 2019). Za podrobno razumevanje izkustva visokoizobraženih migrantk uporabimo koncept intersekcionalnosti, ki z intersekcijo različnih analitičnih družbenih kategorij osvetli pogled na življenjske poteke migrantk z različnih zornih kotov (Crenshaw, 1991; Milharčič Hladnik in Mlekuž, 2009; Mojab

¹ Iregularne pravne migracijske študije zaobjemajo perspektivo spola predvsem v primeru begunk, spolnih in drugih nevidnih delavk (Agustin, 2006).

² Gre za osebe, ki se same identificirajo kot ženske.

in Carpenter, 2019). Izkustvo posameznic in posameznikov se namreč spreminja glede na različne družbene kategorije (spol, etnija, spolna usmerjenost ipd.) (Crenshaw, 1991). V našem primeru vpeljava analitičnih kategorij ženskega spola in visoke izobrazbe omogoča osredotočen in poglobljen pogled v migracijske procese z vidika posameznice, s čimer pridobimo uvid v posebne strukturne družbene značilnosti in individualna izkustva.

V doktorski disertaciji se ukvarjamo z razgradnjo mikroravni migracijskih študij ter opozorimo na pomembnost izkustva kot takega v migracijskih študijah in s tem v tipologijah migracij. S posploševanjem tipologij migracij in posledično z označevanjem migrantk lahko posredno ali neposredno vplivamo na same družbenopolitične prakse in integracijske procese. Ko je prisotna obravnava (institucionalno praktična, družbenopolitična in teoretska) v migracijskem procesu, ki spregleduje spol in izobrazbo, to vpliva na življenjske poteke in kvaliteto življenja migrantk, posredno pa tudi na družbo samo. Zaradi take obravnave migrantk je lahko onemogočen pravičen in enakopraven dostop do socialnih, političnih in kulturnih pravic, zaradi česar se oseba težko umesti v novo okolje z vsemi svojimi potenciali. Ko specifična skupina nima pogojev za samoidentifikacijo, to lahko vpliva tudi na njen nadaljnji politični, ekonomski in nato še družbeni status. Ta status pa je v veliki meri odvisen od trenutnih makrostrukturnih pozicij do migracijskih vprašanj (javni in politični diskurz glede migracij), ki pa je v še toliko bolj ranljivem položaju za konstruiranje *drugega* v družbenopolitičnem prostoru (Erel, 2007; Raghuram in Kofman, 2015; Milharčič Hladnik, 2016; Zapata-Barrero in Yalaz, 2018). Ko namreč osvetlimo položaj oseb, vpletenih v migracijske procese, razgrnemo mikro-, mezo- in makrookoliščine teh posameznic, kar potem podaja temelje za pravičen osebni in družbenopolitični odziv v polju delovanja (Staggenborg, 2002; Jaspal, Carriere in Moghaddam, 2016; Castelli, 2018; Skupien, 2019). To posledično omogoči primerne politične, socialno-družbene, ekonomske in kulturne strukture za vključevanje migrantk v novo socialno okolje. Pri tem je intersekcionalnost kot koncept socialnemu delu tako rekoč nujen pri osvetlitvi položaja visokoizobraženih migrantk, vključno z morebitno diskriminacijo in zatiranjem (Adams, Dominelli in Payne, 2009; Fook, 2003; Gray in Webb, 2013). Socialno delo mora biti občutljivo na zgodbe in situacije posameznikov in družbenih skupin, ki so morebiti družbeno, politično in s tem tudi socialno v neenakem položaju, marginalizirani ali pa preprosto spregledani in imajo status *drugega*. Migrantke v tem kontekstu posedujejo dvojno družbeno marginalizacijo – s stališča spola ter kot migrantke (Dominelli, 2007; Milharčič Hladnik in Mlekuž, 2009; Orme, 2013; Williams in Graham, 2014). To pa je za socialno delo dodaten izziv.

V doktorski disertaciji smo zato uporabili interdisciplinaren pristop, in sicer intersekcijo migracijskih študij in socialnega dela, predvsem kritičnega in feminističnega socialnega dela. Ti namreč za izhodišče razumevanja družbenih razmer uporabljata koncept empirične realnosti (izkustvo) z družbenimi dinamikami dominacije in zatiranja in se med seboj dopolnjujeta (Fook, 2003, str. 2–3; Orme, 2013; Payne, 2014). Migracije so zato neizogibno v preseku z vprašanji rasne in etnične diskriminacije, diskriminacije na podlagi spola in spolne usmerjenosti, s ksenofobijo, starostno diskriminacijo in nekorektnostjo pri upoštevanju profesionalnih kvalifikacij ter z vprašanji družbenopolitične in ekonomske neenakosti (IOM, 2012; Triadafilopoulos, 2013; Williams in Graham, 2014; Kunz, 2019; IOM, 2021; Bhugra, 2021). Omenjena vprašanja, ki so v intersekciji z migracijskimi procesi, zlasti v postmigracijski fazi (fazi vključevanja v novo okolje), so tudi osrednja vprašanja socialnega dela, saj posledice migracij niso »zgolj individualizirani problemi, temveč zadevajo v bistvo širših vprašanj nacionalne pripadnosti in identitete za vse. Migracije postavljajo pod vprašaj predstave o narodu, nacionalni identiteti, upravičenosti in državljanstvu.« (Williams in Graham, 2014, str. 3) (naš prevod)³. Z združitvijo migracijskih študij in socialnega dela smo sintetizirali raziskovanje mikro- in makroravnanskega vidika osvetlitve izkustev visokoizobraženih migrantk. Skozi pripoznanja življenjske realnosti omenjenih migrantk smo skicirali potencialne mehanizme za strokovne in družbenopolitične integracijske strukture. Spojitev konceptov od mikro- in mezo- k makroravni raziskovanja omenjene tematike omogočata ti dve stvari hkrati. Prva, mikroravenska, je raziskovanje migracij skozi osebno izkustvo, ki temelji na prepoznavanju lastnih življenjskih razmer (integracijski potek, vključujoč duševno zdravje migrantk) in s tem mehanizmov (samo)pomoči. Predvsem se tukaj kontekstualizira samorefleksija stanja in s tem umestitev osebne in profesionalne identitete visokoizobraženih migrantk v novem polju delovanja. Druga je, da se pri tem zato odvija potreba po nagovoru mezo- in makroravnanskih družbenih struktur, torej samoorganiziranih in družbenopolitičnih form ter socialnih storitev, predvsem v obliki strokovne pomoči (terapevtske in socialne pomoči) in formaliziranega družbenopolitičnega dialoga, nato pa temu primernih strokovnih storitev (integracijske politike).

Socialno delo kot teoretska in aplikativna disciplina dopolnjuje migracijske študije s stališča prepoznavanja potencialnih ovir v družbi, marginalizacije, oblikovanja mehanizmov

³ Da se izognemo ponavljanju, na tem mestu dodajamo, da so vsi prevodi citatov iz angleščine naš prevod. Tega zaradi preglednosti nadalje ne bomo več označevali.

(samo)pomoči in izboljšave položaja migrantov⁴ v novem socialnem okolju. Oprli smo se predvsem na kritično in feministično socialno delo, ki sta v doktorski raziskavi tudi teoretsko in metodološko komplementarni z raziskovanjem empiričnih realnosti migracij, ki temeljijo na praktičnem izkustvu (mikroravni – osebno izkustvo) skozi prizmi spola in izobrazbe. S kvalitativnim pristopom poudarjata pomembnost raziskovanja izkustva v razmerju do dominacije, zatiranja in opolnomočenja v osebnih, medosebnih in strukturnih formah (Fook, 2003; Dominelli, 2007; Orme, 2013, str. 87; Gray in Webb, 2013; Payne, 2014). Pri migracijskih študijah smo izhajali predvsem iz sodobnih migracijskih teorij z deduktivnim modelom oziroma z vključenim *bottom-up* raziskovalnim pristopom (Kurekova, 2011; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016; Castelli, 2018). Intersekcija teorij omenjenih disciplin s socialnim delom vzpostavlja pogoje za razumevanje mikroravni migracijskih procesov in hkrati za uvid mehanizmov (samo)pomoči. V doktorski disertaciji smo se poleg migracijskih teorij in teorij socialnega dela za podrobnejše razumevanje tematike vzporedno oprli še na druge družboslovne in humanistične teorije, in sicer na teorije globalizacije, družbenih razredov, feministične teorije in sociološke teorije vsakdanjega življenja. Neposredno so teorije vsakdanjega življenja povezane s teorijo pozne moderne (Giddens, 1991), ki zaobjema načine, kako moderna samonanašalnost družbenih odnosov vpliva na posameznika in ustvarja refleksivnost in nestabilnost jaza. Natančneje, teorija vsakdanjega življenja, ki je osredotočena na posameznikovo razumevanje situacij in na to, kako ljudje definirajo svoje intersubjektivne pomene, nam je omogočila uvid v intimne strukture in prakse migrantk. V kontekstu disertacijske raziskave nas vsakdanje življenjske prakse zanimajo zlasti na področju odnosa do stanja v zasebnosti, vloge spola in postmigracijskih praks (integracija, zaposlovanje ipd.). To so področja, ki so ključna pri ugotavljanju in zagotavljanju kakovosti življenja posameznikov, vpetih v te kategorije. Zelo pomemben del razumevanja izkušenj migrantk z visoko izobrazbo je tudi razumevanje koncepta družbenega razreda, habitusa in kapitala, kakor ga definira Bourdieu v obliki osebnih kapitalov (Bourdieu, 1983; 1985a; 1985b; 1987; Bourdieu in Wacquant, 2013). Migracije namreč zaradi številnih stresorjev destabilizirajo družbeno polje delovanja, obenem pa tudi vrednost osebnih kapitalov migrantk.

⁴ V disertaciji uporabljamo moški spol kot generični spol zato, da so specifik v besedilu jasneje ločene po spolu, torej za razlikovanje med splošnim (migranti in ekspati) ter specifičnim (migrantke in ekspatke). Podčrtaja ali dvojnih oblik (večinoma) ne uporabljamo v celem besedilu, da se izognemo preobloženosti in s tem slabši berljivosti besedila. Spolno občutljivo rabo jezika podpiramo.

Namen disertacije je razgrniti izkustva, položaj in pogoje, s katerimi se v migracijskem procesu soočajo visokoizobražene migrantke. Primarni cilj je osvetliti in s tem izboljšati družbeni, socialni in politični položaj omenjene skupine v družbi prihoda ter demistificirati družbeno »privilegiranost« integracijskega procesa omenjene migrantske skupine zaradi stopnje izobrazbe. Sekundarni cilj je vzpostaviti akademske temelje za boljše integracijske in strokovne prakse na področju socialnega dela ter imigracijskih in s tem integracijskih politik. Hkrati pa smo s tem nastavili raziskovalna in aplikativna izhodišča za izboljšanje družbene blaginje tudi drugim (ne)vidnim migrantskim skupinam ali posameznikom, ki so v katerikoli obliki marginalizirani v integracijskem procesu (ekonomska in socialna deprivilegiranost, slabše duševno zdravje zaradi migracije, socialnega položaja ali statusa). Podrobno nas je zanimal proces umeščanja v novo socialno okolje, kakšne so razmere integracijskih praks na terenu. Zanimalo nas je celostno izkustvo od integracijskega procesa, zaposlitvenih in ekonomskih kapacitet do korelacije migracij z duševnim zdravjem ter do družbenopolitičnih potencialov migrantov. Raziskovali smo mehanizme pomoči in opolnomočenja ter dostop do strokovne pomoči. Pri tem so nas vodili koncepti socialne pravičnosti, človekovih pravic in enakih možnosti v družbi prihoda. V doktorski disertaciji nismo raziskovali drugih imigrantskih skupin, kot so nižje izobraženi migranti, migranti moškega spola, prav tako nismo raziskovali migracij glede na pravni status prihoda migrantov in drugih migracijskih stvarnosti (nedokumentirane migracije). Razlog je ta, da v delu ne delamo primerjav med migrantskimi skupinami oziroma strukturami, temveč nas zanima empirično izkustvo visokoizobraženih migrantk. Prav tako se zavedamo, da omenjeni socialni kategoriji nista edina dejavnika, ki lahko vplivata na integracijsko uspešnost, ravno nasprotno. Dejavnikov, ki vplivajo na integracijo kot tako, je veliko. V doktorski disertaciji sta spol in stopnja izobrazbe zatorej uporabljena za ozko usmeritev vpogleda in identifikacijo specifičnih karakteristik izkustva v integracijskem procesu, ki jih imajo ženske migrantke z visoko izobrazbo. S tem usmerimo vpogled v mikroravenske migracijske strukture in poteke s specifičnega zornega kota, ki je pogosto izpuščen (Mojab in Carpenter, 2019). Mikroravenski vidik migracij raziskuje migracijsko izkustvo kot skupek številnih dejavnikov, tudi stresorjev, ki vplivajo na kvaliteto postmigracijske faze. Za razumevanje realnega življenja migrantk in za spremembe tega v primerih marginalizacije, dominacije in zatiranja je intersekcija spola in izobrazbe (profesionalna identiteta in razveščinjenje) ključna za (samo)pomoč in s tem za širše strukturne spremembe (Liversage, 2009a; IOM, 2012; Castelli, 2018; Serpa in Ferreira, 2019). Intersekcija migracijskih študij in socialnega dela je primerna tudi zato, ker je njuna skupna točka v tem, da

družbene sestave preizprašujeta in poskušata razumeti tako s stališča posameznika in družbe kot tudi z vidika danih migracijskih politik (na mikro-, mezo- in makroravni).

Integracijo, vključenost v okolje, pogojujejo uredbe migracijskih politik na ravni določil Evropske unije in nacionalnih držav ter nato same prakse izvajanja na terenu. Prvi, t. i. politični del integracijskega procesa so uredbe, priporočila, določila, zakoni (Xuereb, 2011; Gregurović in Župarić-Iljić, 2018). Drugi del, ki je praktičen, sloni na praksi izvajanja političnega dela na terenu, ki se lahko razlikuje od političnega dela in ni za vse migrante enako vključujoč (priznavanje kvalifikacij in izobrazbe, zaposlitvene možnosti, kulturne umestitve, jezikovni tečaji ipd.) (Liversage, 2009a; 2009b; IOM, 2012; Elo, Aman in Täube, 2020; Gońda, Pachocka in Podgórska, 2020), kar pomeni, da je praktični del integracijskega procesa lahko izvršen v popolnosti, delno ali sploh ne. Integracijo oziroma vključenost v doktorski disertaciji razumemo tudi kot samopercepcijo udeleženk raziskave na področju socialne, kulturne, ekonomske in družbenopolitične integracije v novo okolje. Zavedamo se, da je omenjena družbena skupina podvržena številnim integracijskim politikam, ki se med seboj v sami izvedbeni praksi razlikujejo znotraj EU, navkljub skupnim evropskim integracijskim standardom, politikam in usmeritvam. Pri tem poudarjamo, da v disertaciji nismo delali primerjav izkustva višje ali nižje izobraženih migrantk, prav tako nismo iskali razlik med državami odhoda in prihoda ali razlik med spoloma, temveč nas je v disertaciji zanimala izključno subjektivna izkušnja žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij in njihov integracijski proces v praksi. Zanimala nas je integracija v kontekstu pripadnosti in sprejetosti, na podlagi lastnega izkustva, v novem polju delovanja s stališča visokoizobraženih migrantk. Podali smo razmislek o vzpostavitvi socialnih, ekonomskih in tudi demografskih politik, ki bi lahko uspešno vključevale omenjeno skupino v novo imigrantsko okolje in ustvarjale pogoje za družbo blaginje za vse vpletene. Pri tem smo skušali razbiti mit o večji uspešnosti integracije zaradi visoke izobrazbe, hkrati pa ustvarili identifikacijski potencial (prepoznavanje in nagovarjanje tipičnih situacij) in vzpostavili družbenopolitično formo (družbeni razred) za družbena pogajalska izhodišča za socialno in ekonomsko pravičnost ter človekove pravice in enake možnosti v družbi, in sicer z vzpostavitvijo formulacije novega družbenega razreda – ekspatriata. Prepoznanje in poimenovanje ekspatriata služi kot strukturna orientacija za relevantne akterje in kot formuliran glas za družbeni dialog med političnimi in družbenimi deležniki za pravičen in enakopraven položaj migrantk v družbi.

Izhodiščna ideja doktorske disertacije se navezuje tudi na osebno izkušnjo avtorice, ki je skozi lastno migracijsko izkušnjo reflektirala svoj družbenopolitični položaj v okolju prihoda in ugotovila diskrepanco uspešnosti integracijskega procesa tudi zaradi stopnje izobrazbe in

pričakovanih spolnih vlog. Ta diskrepanca se je kazala predvsem v dostopnosti do strukturne ali institucionalizirane pomoči v integracijskem procesu (zaposlitveni načrti, jezikovni tečaji, kulturne delavnice ipd.) in v odnosu širše družbe do pričakovanih spolnih vlog (etika skrbi ipd.) v kontekstu migracij. Avtorico je zanimalo, kaj se dogaja z osebami, ki so v podobnem položaju, kako se umeščajo v novo socialno in profesionalno okolje, kako to doživljajo, kakšen odnos imajo do osebne in profesionalne identitete, ali so pri tem prisotni družbeni pritiski in stiske (duševne, eksistenčne, čustvene), kakšne možnosti imajo za pravične in enakopravne pogoje delovanja v migracijskem procesu glede na spol in izobrazbo. Avtorica je v procesu samorefleksije ugotovila, da je zaradi izobrazbe in spola občutila številna družbena pričakovanja, ki so vplivala na migracijski proces (predmigracijska, migracijska in postmigracijska faza). Na primer, da se zaradi stopnje izobrazbe zna sama znajti in poiskati potrebno pomoč (glede umeščanja v novo skupnost, pravnega statusa, pomoči pri duševnem zdravju, pomoči pri karierni poti). Izkušnja avtorice je bila, da zaradi stopnje izobrazbe ni bila usmerjena v integracijske programe (kvalifikacijski programi, jezikovni tečaji, kulturna izobraževanja ipd.). Kot migrantka z visoko izobrazbo je preizpraševala lastno pozicijo v postmigracijski fazi z upoštevanjem spola in izobrazbe, vključno s skrbstvenimi pričakovanji in z uravnovešanjem karierne uspešnosti. Zanimalo jo je, kakšne so pravzaprav možnosti in pogoji za pravično vključevanje v družbo ter kako na to vpliva spol in koliko pri tem vpliva izobrazba ali oboje hkrati. Pri tem si je zastavila vprašanje, koliko proces migracije vpliva na samopercepcijo, torej na odnos do osebne in profesionalne identitete. V okviru doktorske disertacije je umestila osebno izkušnjo z raziskovalnim delom in preučevala, ali obstajajo usmerjene integracijske politike oziroma prakse za olajšan potek umestitve v novo okolje ali pa so osebe prepuščene naključju in volji posameznikov in socialnega okolja.

Doktorska disertacija je strukturirana po naslednjih segmentih. Prvi je pregled relevantne literature na področju migracij žensk, ekspatov in raziskovanja migracij v intersekciji z visoko izobrazbo. Drugi del je intersekcija socialnega dela in raziskovanja migracij. Tretji segment, ki tvori teoretsko-konceptualni del, obravnava teoretski presek migracijskih študij in teoretska razmišljanja o družbenih skupinah, o lastnem oziroma osebnem družbenem kapitalu po Bourdieuju in o družbenem razredu kot takem, prekariatu, vsakdanjem življenju, globalizaciji ter o feminizmu skozi migracijske prizme. Namen tega dela je dvojen: ponuditi pregled obstoječih teoretskih in empiričnih dognanj na preučevanem področju ter oblikovati teoretsko-konceptualni okvir, na katerem sloni zadnji del doktorske disertacije, ki tvori empirični del.

Za potrebe doktorske disertacije smo izvedli empirično raziskavo s pomočjo kvalitativne metodologije. Ta je osnovana na narativnih intervjujih, ki so povezani z analizo zgodb in

odprtim kodiranjem podatkov v vsebinsko celoto (Saldaña, 2013; Mills in Birks, 2014; Gray in Webb, 2013; Padgett, 2017). Podporne metode so demografska analiza, analiza sekundarnih virov in terenski dnevnik. Osrednji raziskovalni cilj izhaja iz vprašanj, kaj se pravzaprav dogaja z visokoizobraženimi migrantkami, ali si delijo izkustvo migracij in kako se spopadajo z lastnim migracijskim potekom in procesom. Raziskovalna vodila so služila zgolj kot oporna vprašanja za oblikovanje teoretskega in empiričnega dela doktorske disertacije. Ta oporna raziskovalna vodila so:

1. Kako vpliva migracijski proces na specifične vidike vsakdanjega življenja žensk z visokošolsko izobrazbo?
2. Kako ženske z visokošolsko izobrazbo definirajo izkušnjo migracije na osebnem, družbenem in političnem nivoju?
3. Kaj doživljajo kot notranje in kaj kot zunanje ovire in kaj so dejavniki njihovega premagovanja?

Raziskovalna vodila smo uporabili za metodološki razmislek o tem, kakšno je izkustvo visokoizobražene ženske predvsem v postmigracijski fazi – v fazi vključevanja v novo okolje (socialne, ekonomske, kulturne in družbenopolitične integracije) in kako lahko preslikamo izkušnjo žensk v širši družbeni kontekst. Ker smo si prizadevali razgrniti te izkušnje na mikro- in makroravni, smo uporabili t. i. *bottom-up* model raziskovanja ali induktivni pristop (Benson in O'Reilly, 2016). Gre za zajemanje vseh relevantnih informacij s terena z zelo splošnim vprašanjem, značilnim za narativne intervjuje, s čimer je mogoče raziskati migracijsko izkušnjo brez sugestivnih intervencij. V ta namen smo uporabili vprašanje, ki odpre narativni potek intervjuja: *Bi želeli deliti svojo zgodbo z mano?* Da bi intervjuvankam usmerili misli pred intervjujem in s tem kontekstualizirali pogovor, smo jim pred tem dali demografski vprašalnik z migracijsko vsebino (koliko časa že živi v državi prejemnici, kakšna je njena profesionalna identiteta in status te identitete po migraciji, stopnja izobrazbe pred migracijo in po njej ipd.). Rezultati so osvetlili številne življenjske zgodbe – izkustva migrantk, ki so tvorila t. i. tipične situacije v sklopu osebne in profesionalne identitete, ekonomske in socialne eksistence, odprlo pa se je tudi polje diskusije o korelaciji duševnega zdravja migrantk z (ne)uspešno integracijo. Izhajajoč iz rezultatov in teoretske zasnove smo zgradili bazo za (samo)pomoč v obliki družbenopolitične formulacije izkustva visokoizobraženih žensk z izkušnjo migracij in ga označili kot ponavljajoč se družben pojav, ki smo ga kategorizirali kot družbeni razred *ekspatriat*.

V empiričnem delu smo preučili migracijska izkustva visokoizobraženih migrantk v Sloveniji, Nemčiji (Berlinu) in na Nizozemskem (Amsterdamu), ki so bivale v državah

imigracije (prejemnicah) vsaj eno leto in so pred migracijo že imele visokošolsko diplomu ali več. S tem časovnim pogojem smo se želeli izogniti t. i. romantični fazi in njenim popačenjem, hkrati pa smo sledili klasifikaciji mednarodnih migrantov po IOM (2021), ki za mednarodne migrante definira osebe po 12 mesecih migracije. Podrobneje smo raziskali integracijski proces in samopercepcijo v migracijskem procesu. In sicer, v kakšnih pogojih te osebe živijo, kakšno je razmerje do večinske družbe oziroma okolja in obratno, kakšen je odnos do duševnega zdravja in njegovo stanje, kakšno je stanje glede profesionalne identitete in predvsem kakšen odnos imajo same s seboj. Vzporedno smo se ukvarjali še z Bourdieuevimi koncepti osebnega kapitala, kako se ta se spreminja z dejstvom migracije in kako to vpliva na migracijsko izkustvo kot tako. Za podroben vpogled izkustva migracij smo uporabili kvalitativno metodologijo, primarno metodo narativnih intervjujev, s katerimi smo pridobili glavno podatkov. Za lažjo analizo podatkov smo si pomagali še z dvema opornima metodama, metodo demografskega vprašalnika in zapiski s terena. Vzorčenje je potekalo s pristopom snežne kepe.

Glede na strukturo smo se v doktorski disertaciji v teoretičnem delu dotaknili odnosov med različnimi tipologijami migracij ter pri tem upoštevali vlogo spola in izobrazbe, preko tega pa povezali in razvili odnos med socialnim poljem delovanja migrantke in unovčitve lastnega socialnega kapitala, kakor ga utemelji Bourdieu (1983; 1985a; 1985b). Dalje smo skozi prizmo migracij obravnavano temo navezali na koncept družbenega razreda po Webu (1947), po Standingu (2014; 2018) in po Bourdieju (1983; 1985a; 1985b; 1987; Bourdieu in Wacquant, 2013). V disertaciji smo prav tako podrobno raziskali demografske, ekonomske, kulturne, politične in družbene obete visokoizobraženih migrantk ter njihovega družbenega doprinosa v novem okolju oziroma polju delovanja. V empiričnem delu smo zaznali ključen problem, in sicer individualizacijo migracijskega poteka za visokoizobražene ekspatke, predvsem v birokratskem in integracijskem smislu. Prav tako smo zaznali prisotnost močnega občutka osamljenosti in izrazitih stisk na eksistenčni ravni – ekonomski, osebni in družbeni. Tudi s teoretsko zasnovo migracijskih študij in teorij smo ugotovili, da se klasične migracijske študije in teorije ne spuščajo do mikroravni migracijskih izkušenj, zato ne dopuščajo podrobnih vpogledov v individualne izkušnje in s tem tudi ne omogočajo izboljšav v makrostrukturah. Ker se klasične migracijske teorije ukvarjajo predvsem z družbenopolitičnimi osnovami migracijskih razlogov in posledic, pogosto spregledajo številne ponavljajoče se življenjske realnosti (izkustva), t. i. tipične situacije, ki so skupne posameznim skupinam migrantov. Prepoznanje omenjenih tipičnih situacij je pomembno izhodišče za spremembe zatiralskih in drugih marginalizacijskih praks ter za korektno vključevanje migrantov v socialno okolje. Doktorska disertacija skuša nazadnje prepoznati t. i. tipične (migracijske) situacije po Webu

(1947), ki podajajo podlago za oblikovanje kolektivne zavesti skozi izkustva z namenom možnosti identifikacije in opolnomočenja glede spremembe lastnega stanja ter glede makrostrukturnih sprememb in intervencij za uspešnejše sobivanje. To bi migrantkam lahko omogočilo izhodiščno socialno pravičnost sobivanja v novem družbenem okolju. Z razvitjem teoretskih parametrov za definiranje in oblikovanje novega družbenega razreda ekspatriata smo nazadnje podali nastavke, vsaj upamo tako, za kolektivno družbenopolitično delovanje (makroraven), ki bi lahko privedlo do izboljšanja eksistenčnih pozicij akterjev v migracijskem procesu, tako osebnih kot družbenih.

Vpeljava omenjenih analitičnih kategoriji nam je omogočila podrobnejši uvid v t. i. mikroravni družbenih struktur s stališča posameznic v novem polju oziroma okolju delovanja, ki se je spremenilo ravno zaradi migracije. Te okoliščine so v večini migracijskih študij in teorij, predvsem v klasičnih migracijskih teorijah, spregledane zlasti zaradi osredotočenosti na klasične (ekonomske in politične) t. i. potisni-povleci oziroma *push-pull* dejavnike⁵ (Kurekova, 2011; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016). Hkrati smo natančno razgrnili vlogo osebnih družbenih kapitalov po Bourdieuju ter polja delovanja (Bourdieu, 1983; 1985a; 1985b; 1987; 1996) v kontekstu migracij. Nato smo se skozi prizmo omenjenih osebnih družbenih kapitalov in polja delovanja poglobili dalje v koncept družbenih razredov skozi Webrov, Bourdieujev in Standingov pogled (Bourdieu, 1987; Bourdieu in Wacquant, 2013; Standing, 2014; 2018). Temu smo priključili Schutzev (1944) koncept tujosti (*outsiderstva*) kot tipične situacije migrantov pri vključevanju njihovega habitusa v novo okolje. Na koncept družbenega razreda in osebnega kapitala smo pripeli rezultate, pridobljene v disertacijski raziskavi, in jih oblikovali v miselne parametre konstrukcije družbenega razreda, ki so nas vodili k vpeljavi novega družbenega razreda, ekspatriata.

Migracije so se v 21. stoletju spremenile in spremenila se je struktura migrantov (Nail, 2015; Anthias in Lazaridis, 2020; IOM, 2021). Migracije niso več poglavitno moške, temveč je razmerje med moškimi in ženskimi migracijami skorajda enako (IOM, 2021). Migracije so se spremenile tudi z vidika razlogov za migracije, med katerimi primarno ne prevladujejo samo politični ali ekonomski razlogi, ampak so v ospredje prišli tudi osebne odločitve in razlogi za

⁵ *Push-pull* dejavniki so dejavniki odločitve za migracije, torej kaj osebo potisne v odločitev, da gre, in kaj osebo pritegne, kam gre (Lee, 1966; King, 2012; O'Reilly, 2015; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016). *Push-pull* dejavniki niso isto kot *push-pull* teorije migracij, so pa del te teorije oziroma večine migracijskih teorij (Kurekova, 2011; O'Reilly, 2015; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016). Glej več spodaj v podpoglavju Teorije migracijskih študij.

migracije (Benson in O'Reilly, 2016; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016; Boulianne, 2019; DeNardis, 2020). Na spremembe so vplivala tudi družbena gibanja (globalizacija, feminizem, gibanja za človekove pravice), s čimer se je povečala prisotnost in vidnost različnih socialnih kategorij (spol, izobrazba, etnična pripadnost ipd.) v migracijah (Dennis, 2005; King, 2012; Raghuram in Kofman, 2015; Anthias in Lazaridis, 2020). Zaradi omenjenih sprememb so se oblikovale in razširile raznovrstne in številne strukture migrantov – ekspatov, ki ponekod obsegajo tudi do desetino populacije (Gatti, 2009; Klekowski von Koppenfels, 2014; van Rooij in Margaryan, 2020), s številnimi tipičnimi situacijami, ki jih je treba primerno akademsko obdelati in pojasniti.

Velika skupina migrantov je preprosto nevidna in predvsem ni nagovorjena, kajti tudi sami ne prepoznajo vedno lastnega položaja in z njim povezane situacije ali celo nezakonitih pogojev, v katere so vpeti. Ravno zaradi pomanjkanja pogojev za prepoznavanje kolektivnega izkustva in s tem (samo)identifikacijo je velika skupina oseb, ki se znajdejo v migracijskem procesu, prepuščena sama sebi, javnomnenjskemu in političnemu diskurzu ter neprilagojenim birokratskim praksam in se sooča s pomanjkanjem primerne strokovne pomoči. Migrantke z visoko izobrazbo so morda raziskovalno najbolj prezrta skupina migrantov, ki ima zaradi družbenega ne-poimenovanja precej nejasen socialni, ekonomski, družbeni in politični položaj ter težave pri lastni umestitvi v novo okolje oziroma polje delovanja. S tem pa so povezane omejene možnosti delovanja v novem družbenem okolju oziroma polju in morebitne osebne, ekonomske in sistemske stiske (Zorn, 2021). Kot pravita Benson in O'Reilly glede terminoloških etiket za migracije in migrante: »Oznake ne samo aktivno prispevajo k definicijam kolektivnih identitet, ampak služijo tudi kot orodje političnih sistemov in izražajo ter povzemajo njihove strukture.« (2016, str. 28) Naloga akademskega socialnega dela je ravno v tem, da predvidi potencialne situacije na terenu in jih raziskovalno obeleži ter postavi na zemljevid družbenih ustrojev. S tem pa vzpostavi temelje na mikroravnih v obliki opolnomočenja in s tem na makroravni v obliki oblikovanja pogojev za strukturne spremembe za doseg kvalitete in primerne strokovne pomoči. Kot pravi Foucault, je stvari v družbi treba postaviti v govor, v t. i. besedo, s čimer izrazimo skrb za resnico – *parrhesia*⁶ (2009) – in izpolnimo dolžnost, da obvestimo akademsko in drugo javnost, kaj se dogaja z ženskami z

⁶ »Parrhesia se navadno prevaja kot *odkrit govor* (francosko *franc-parler*, nemško *Freimütigkeit*). *Parrhesiazomai* ali *parrhesiazesthai* pomeni uporabljati *parrhesio*, *parrhesiastes* pa je tisti, ki jo uporablja, torej tisti, ki govori resnico.« (Foucault, 2009, str. 3)

visoko izobrazbo z izkušnjo migracij, kakšno je njihovo družbeno, politično, ekonomsko in osebno stanje ter kakšne potenciale nosi omenjena migracijska skupina za širšo družbo.

2. Pregled relevantnih pristopov, teoretskih obravnav in raziskav

K študijam migracij lahko pristopimo z različnih zornih kotov, ki so lahko bolj ali manj široki oziroma splošni. Izhodišče raziskovanja migracij je odvisno od tega, s kakšnimi nameni pristopimo k obravnavi posameznega pojava, saj nas ti vodijo skozi raziskovalni proces. Načrt raziskovanja migracij se v prvi vrsti oblikuje skozi usmerjen vpogled ter s tem, s katero oziroma s katerimi disciplinami poskušamo razumeti migracije in ali pri tem uporabljamo dodatne družbene kategorije, ki nam zožijo interes in oblikujejo temu primerno metodologijo. Prav tako pa izhodišča raziskovanja migracij ne moremo ločiti od že obstoječih raziskav in literature, ki prav tako usmerjajo raziskovalni proces ali pa nam izkazujejo pomanjkanje vpogleda v migracije.

Raziskovanje migracij skozi družbeni kategoriji ženskega spola in visoke izobrazbe v kontekstu socialnega dela je svojevrsten izziv. Vključuje namreč intersekcijo dveh družbenih kategorij hkrati in istočasno prepletanje akademskega ter praktičnega pogleda migracijskih procesov na mikro- (izkustvo) in makroravni (družbenopolitični vpogled). Socialno delo kot akademska in aplikativna disciplina ima pri raziskovanju migracij dve vlogi, ki se ne izključujeta, ampak dopolnjujeta (Fook, 2003; Adams, Dominelli in Payne, 2009; Payne, 2014). Prvi, aplikativni del ima dostop do praks delovanja na terenu (individualna ali skupinska diskriminacija, marginalizacija, vprašanje socialne pravičnosti in človekovih pravic). Drugi, akademski del daje dostop do znanstvene razgradnje praks in pojavov na terenu – in s tem dostop do oblikovanja akademskega diskurza glede istih pojavov tudi v obliki izhodišča za širše akademski in družbenopolitični diskurz ter s tem potencial za spremembe na terenu. Akademski del lahko vpogled v praktično stanje na terenu uporabi za izboljšanje življenjskih pogojev migrantske populacije. Pri tem socialno delo kot akademska disciplina in praksa upošteva koncepte pravičnosti (socialne, družbenopolitične in ekonomske), degradacije, enakih možnosti in enakopravnosti ter človekovih pravic v dani družbenopolitični strukturi s širšim transnacionalnim aplikativnim potencialom (Fook, 2003; Payne, 2014).

Pregled literature smo delali v sklopih. K pregledu literature smo pristopili po načelu analize literature migracijskih študij od splošnejših teoretskih preučitev k bolj usmerjenemu pogledu. Posamezne pregledne sklope smo oblikovali glede na raziskovalni interes doktorske disertacije. Prvi sklop je obsegal pregled literature na področju ženskih migracij, nato smo dodali družbeno kategorijo stopnje izobrazbe, torej pregled študij migracij visokoizobraženih in ekspatov. Dodatno smo vključili mikroravenski pristop v migracijske študije in kasneje še intersekcijo

ženskega spola in visoke izobrazbe z migracijskim izkustvom (stresorji, duševno zdravje in samopercepcija). Mikroravenski pristop raziskovanja migracijskih študij smo uporabili zaradi razumevanja neposrednega migracijskega izkustva akterjev migracij in za raziskovanje migracij od spodaj navzgor – *bottom-up*. Pristop omogoča razumevanje migracijskih procesov od vidika doživljanja migrantov k širši migracijski praksi (integracijske politike, vpliv migracij na gospodarstvo, družbo in politiko od spodaj navzgor, in ne obratno). Naslednji sklop pregleda literature zajema vključevanje osebnih kapitalov v migracijske študije, vključno z intersekcijo ženskega spola in izobrazbe. Vzporedno smo pregledovali literaturo, ki je opozorila na pregled tipologije migracij in vrsto migracijskih teorij s poudarkom na mikroravenskem pristopu raziskovanja migracij.

V okviru pregleda literature, na podlagi katere je bila izpeljana raziskava, smo postavili v ospredje migracijske študije, ki temeljijo na analizi ženskega spola in izobrazbe. Sledeč Kōuu in Bailey (2017) je pri tem izredno pomembno upoštevati intersekcijo družbenih kategorij, ker omogoča usmerjen vpogled v migracijsko izkustvo kot tako. Intersekcijski pristop je relevanten zaradi podrobnega in ozkega vpogleda v migracijske razvoje, ker se s tem pristopom zoži in poglobi pogled s točno določenega stališča. Naš interes je bil obravnavati problematiko migracij z vidika ženskega⁷ spola in izobrazbe. Vzporedno nas je zanimala tudi prisotnost intersekcije študij migracij in osebnega kapitala ter na tem temelječa sodobna literatura. Enako pomembno vlogo je pri raziskavi zasedala analiza literature o intersekciji ženskih migracij in visoke izobrazbe. Zaradi pomembnosti in vpliva na področju raziskovanja migracij navajamo in kritično obravnavamo literaturo in raziskave, ki so pogoste na omenjenem področju in v pomoč pri obravnavi tematike.

Pomembno je bilo spoznanje, na katerega opozarjata Boyd in Grieco (2003), da obstaja v okviru migracijskih študij resno pomanjkanje pozornosti na kategorijo spola. Še bolj zaskrbljujoče se je izkazalo, da v primerih, ko je ženski spol vključen, to ni z namenom analize značilnosti ženskih migracij, temveč je spol v veliki meri del opravljenih analiz o združevanju družin (Forbes Martin, 2003; Cukut Krilić, 2009; Green, 2013; Fleury, 2016; Anthias in Lazaridis, 2020; Kofman, 2020). Še pogosteje pa je spol enostavno spregledan, dodaja Fleury (2016). Pomanjkanje vključevanja spola in izkustva z ozirom na spol v migracijskih študijah se odraža v nezadostnih družbenopolitično praksah za obravnavo in reševanje migrantskih vprašanj. Dokument Združenih narodov za ženska vprašanja (2020) govori v prid tezi, da pri oblikovanju migracijskih politik in zakonodaje spol ostaja prepogosto spregledan pojav. Po

⁷ V empirično raziskavo smo vključili osebe, ki so se samoidentificirale kot ženske.

mnenju OZN je treba zapolniti to vrzel neupoštevanja spola v družbenopolitičnih formulacijah z usmerjenim raziskovanjem migracijskih potekov skozi prizmo spola.

Zbiranje in analiziranje podatkov, ločenih po spolu, je ključni korak pri razvoju učinkovitih politik, programov in zakonov, ki obravnavajo edinstven vpliv migracij na ženske in dekleta (OZN, 2020). Vključenost spola v migracijske študije zato omogoča korak k boljši in varnejši integraciji posameznikov, kar bi »zagotovilo varno migracijo in na koncu preprečilo kršitve delovnih in človekovih pravic, rešilo življenja, spodbujalo večjo enakost spolov in povečalo blaginjo posameznikov, družin in skupnosti« (OZN, 2020). To pa je obenem tudi temeljno načelo raziskovanja in prakse socialnega dela, čemur smo bili med analizo zavezani tudi sami.

S tem, ko smo za poglavitno vodilo raziskovanja vzeli intersekcijo družbenih kategorij v migracijskih študijah skozi prizmo spola, smo se izognili slabostim običajne rabe spolno nevtralnega diskurza ali uporabe spola v kontekstu združevanja družin (Fleury, 2016; Anthias in Lazaridis, 2020; Kofman, 2020), obenem pa smo zožili nabor ustreznih migracijskih študij. Ženske se namreč vse pogostejše odločajo za migracije zaradi lastnih vzgibov, npr. zaradi socialne in ekonomske emancipacije, zato je vse pogostejše prisotna tudi literatura, ki migracije obravnava z vidika ženskega spola (Green, 2013; Antman, 2018; Anthias in Lazaridis, 2020; Kofman, 2020; Tsegay, 2022). V zadnjem obdobju zaseda pomembno mesto knjiga *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move* avtoric Anthias in Lazaridis (2020), v kateri združita številne študije migracij, ki poudarjajo pomembnost obravnave migracij skozi prizmo ženskega spola, ki je bil po njunem mnenju predolgo spregledan vidik. Enako vplivna je študija Kofman (2020), v kateri poudarjata, da je vključitev spola v migracijske študije potrebna za razumevanje transnacionalnih delovanj in globalizacijskega konteksta.

V pregledu literature smo pri analizi intersekcije družbenih kategorij poleg spola pozornost namenili tudi visoki izobrazbi in delovni integraciji v povezavi z osebno identiteto, ki jo razumemo kot samopercepcijo lastne pozicije v novem okolju, državi prihoda, ker smo s tem dobili vpogled v percepcijo in razumevanje položaja migrantk z njihovega stališča in doživljanja sebe. Pri tem smo si pomagali z Bourdieujevim (1985a; 1985b; 1987) konceptom osebnih kapitalov (socialni, kulturni, simbolni in ekonomski kapital) skozi vidik možnosti njihove unovčitve v postmigracijski fazi. Da bi lahko primerno razumeli odločitve migrantk na mikroravni, nas je podrobneje zanimala samopercepcija migrantk, torej osebno izkustvo migrantk z visoko izobrazbo v postmigracijski fazi. Opazili smo, da je na to temo na voljo zelo malo relevantne literature z izjemo Liversage (2009a; 2009b), ki je raziskovala visokoizobražene migrantke in njihovo uspešnost vključitve na danski trg dela.

Pregled literature je pokazal, da upoštevanje kategorije spola, še posebej ženskega, v migracijskih študijah redko eksplicitno omenjeno (Fleury, 2016; Kofman, 2020), navkljub t. i. feminizaciji migracij (Hochschild, 2003; Lutz, 2016; Ruysen in Salomone, 2018; Weiner, Bonjour in Zhyznomirska, 2018). Kot pravi Lutz (2016, str. 2–3), se ženske vse pogosteje same odločajo za selitev, bodisi iz notranjih (karijerne odločitve, sprememba življenjskega stila) bodisi iz zunanjih vzgibov (revščina, politične razmere ipd.) (Lutz, 2016; Anthias in Lazaridis, 2020; Kofman, 2020).

Pri raziskovanju ženskih migracij prednjači raziskovanje v kontekstu skrbstvenih in gospodinjskih delavk ter begunk. Bauer in Österle (2016) omenjata reorganizacijo politik do skrbstvenih delavk migrantk. Raziskava participacije beguncev na trgu dela na Nizozemskem Bakker, Dagevosa in Engbersena (2017) preučuje zaposlovanje beguncev v primerjavi z drugimi migranti. Pri tem ugotovijo, da je zaposlovanje odvisno od številnih dejavnikov, od pravnega statusa do birokratskih omejitev. Barbiano di Belgiojoso in Ortensi (2019) sta raziskovali življenjske poteke skrbstvenih delavk migrantk in naglasili, da je po večini prva zaposlitev migrantk v skrbstvenem sektorju. V raziskavi sta opozorili, da če bi bil ta sektor primerno reguliran in zaščiten, bi bilo zadovoljstvo delavk migrantk v omenjenem sektorju višje, kot je bilo do sedaj.

Skrbstveno in gospodinjsko delo migrantk kaže na, sodeč na pregledane študije, paradoks feminističnega koncepta osvobajanja žensk od gospodinjskih in skrbstvenih opravil znotraj družine. V splošnem so družbene tendence omogočile emancipacijo žensk in njihovo distanciranje od klasičnih predpostavljenih spolnih vlog, istočasno pa patriarhalnega modela spolnih vlog ne problematizirajo, temveč ga nadomestijo s konceptom »zunanje« ženske, kar po navadi pomeni migrantsko delovno silo, kakor pravijo Garofalo Geymonat, Cherubini in Marchetti (2021) v študiji gibanja med feminizmom in skrbstvenim delom. Miyawaki in Hooyman (2023) v svoji študiji opozarjata na razpetost migrantk kot skrbstvenih in drugih delavk, ki delujejo skrbstveno in transnacionalno ter so tako rekoč razpete med dvema svetovoma: med domačim, emigrantskim in delovnim, imigrantskim okoljem. Omenjena literatura pokaže, da so pričakovane spolne vloge prisotne v domačem intimnem okolju navkljub migraciji (Garofalo Geymonat, Cherubini in Marchetti, 2021; Miyawaki in Hooyman (2023).

V literaturi je glede ženskih migracij vse pogosteje opaziti specifične študije, ki se osredotočajo na migracije ene ali več etničnih skupin skozi prizmo spola. So geografsko izredno specializirane študije, ki se osredotočajo na točno določeno regijsko območje ali državo in etnično skupino migrantk. Za ponazoritev naj omenim refleksije o tranzitnih migracijah

Afričank mater v Maroku (Stock, 2011), analizo cirkulacije znanj, veščin in kulturnih izmenjav migrantk v Čilu (Lube-Guizardi in Gonzálvez Torralbo, 2019), migracije izobraženih Turkinj v Veliko Britanijo in Nemčijo (Erel, 2007), ukrajinske delavke v Italiji (Fedyuk in Kindler, 2016), albanske in filipinske skrbstvene delavke v Grčiji (Anthias in Lazaridis, 2020). Pri usmerjenih geografskih študijah je pogosta intersekcija ženskega spola z drugimi družbenimi kategorijami, kot so migrantke in skrbstvene in druge delavke ter begunke v kontekstu delovnih integracij (Stock, 2011; Antman, 2018; Barbiano di Belgiojoso in Ortensi, 2019; Senthana idr., 2021), ali s političnimi praksami v kontekstu migracij, kot so migracijske politike, delovna zakonodaja in vizumski režim. Na primer raziskava, ki analizira omejitve držav pošiljateljic s Šrilanke in Filipinov (Ireland, 2018), ali raziskava pravne in politične zaščite skrbstvenih delavk iz Indonezije (Platt, 2018). Podobno tudi raziskava, ki se je osredotočila na migracijske politike restrikcij skrbstvenih delavk migrantk s Filipinov in Šrilanke ter iz Indonezije in Nepala v Kuvajt in ostalo zahodno Azijo (Shivakoti, Henderson in Withers, 2021).

V splošnem v pregledani literaturi torej prednjačijo raziskave delovnih migracij in zaposlitvenih statusov. Zanimivo je, da literatura nakazuje ranljiv položaj žensk migrantk v družbi prihoda zaradi neprilagojenih zakonodaj in pogojev, ki vodijo v prekarne zaposlitve in slabe delovne pogoje, v pomanjkanje pravne in ekonomske zaščite, pogosto so tudi dodatno podvržene spolni in drugi diskriminaciji ter nasilju vseh (ekonomsko, politično, emocionalno in fizično nasilje). Kot navajata Ruysen in Salomone (2018), so migracije žensk v korelaciji s patriarhalnimi spolnimi vlogami. Ker so ženske pogosto v slabšem položaju (nespoštovanje, brez dostojanstva), je večja verjetnost, da imajo motiv za selitev v tujino. Vendar je verjetnost, da bo do tega prišlo, odvisna tudi od tradicionalnih dejavnikov, kot so dohodek gospodinjstva, družbena mreža in družinske obveznosti. Ugotovila sta tudi, da intenzivnejša neravnovesja med spoloma v gospodarskih in političnih priložnostih ženskam preprečujejo dejansko selitev v tujino.

Precej redke so raziskave, ki bi skozi prizmo spola postavile v ospredje omenjene ranljivosti in izkustva migrantk označile kot stresorje v postmigracijskem obdobju, kar pa je ključno za uspešno integracijo, pojasnujejo Schouler-Ocak in drugi (2020), ki so se v raziskavi osredotočili na duševno zdravje migrantov. Podobno Bhurga (2021) opozarja na pomembnost duševnega zdravja migrantov za življenjsko funkcionalnost, Kriegsmann-Rabe in drugi (2023) pa so raziskovali faktorje stresa skrbstvenih delavcev migrantov, ki živijo na domovih najemodajalcev. Doki, Sasahara in Matsuzaki (2018) v svoji raziskavi posebej poudarjajo, da je že delo v tujini kot tako svojevrsten stres, kar je moč utemeljiti z raziskavo Reid (2012), ki v svoji raziskavi poudarja, da obstaja močna povezava med poslabšanjem duševnega zdravja in

neuporabo predhodno pridobljenih veščin po migraciji. Senthonar in drugi (2021) so raziskovali ranljivost sirijских begunk v Kanadi v kontekstu integracije (poudarek na duševnem zdravju in zaposlovanju). Feminizacija migracij je vse bolj opazna in s tem je opazen porast študij migracij skozi prizmo (družbenega in biološkega) ženskega spola (Weinar, Bonjour in Zhyznomirska, 2018; Kofman, 2020; Garofalo Geymonat, Cherubini in Marchetti, 2021). Naraščajoče število migracijskih študij s poudarkom na ženskah pa se ne odraža premo sorazmerno z družbenimi, političnimi in kulturnimi praksami pravičnih in enakopravnih pogojev za migracije žensk. Ali kot navajata Reysoo in Verschuur: »Medtem ko splošna feminizacija mednarodnih migracij narašča, se bo verjetno povečala tudi ranljivost migrantk za diskriminacijo, izkoriščanje in zlorabo.« (Reysoo in Verschuur, 2016, str. 71)

Za razumevanje migracij in visoke izobrazbe smo pregledali literaturo, ki je nakazala trend v raziskovanju visokokvalificiranih migrantov in ekspatov hkrati. Visokokvalificirane, izobražene in ekspate smo združili zaradi same definicije ekspatov, ki sovпада z visokokvalificiranimi in visokoizobraženimi migranti (Cohen, 1977; Gatti, 2009; Baily in Mulder; 2017; Koskela, 2019). Na področju intersekcije ženskega spola in visoke izobrazbe v migracijskih študijah ni zaznati velikega obsega raziskav. Izhodiščni raziskavi, iz katerih smo izhajali, sta raziskavi Liversage (2009a; 2009b), ki se ukvarjata s konceptom profesionalne identitete v postmigracijski fazi. Liversage je zanimal potek vključevanja visokoizobraženih migrantk na trg dela na Danskem (2009b) in kakšne so življenjske spremembe za visokoizobražene migrantke, ki iščejo delo (2009a). Obe raziskavi pokažeta na pomembnost ohranjanja predhodno pridobljene profesionalne identitete migrantk v kontekstu delovne uspešnosti in uspešne družbene integracije, kar je za oblikovanje doktorske raziskave ključno. Raziskavi osvetlita koncepte, kot so birokratske omejitve priznavanja pred migracijo pridobljene izobrazbe in pojav, ki smo ga zaznali tudi mi, namreč fenomen *samo gospodinja*. Omenjeni raziskavi sta imeli mikroravenski pristop in sta bili zaradi intersekcije spola in izobrazbe izhodišče za nadaljnji pregled literature na področju migracij visokokvalificiranih, visokoizobraženih in ekspatov skozi prizmo spola.

Ugotovili smo, da je večina literature spolno nevtralna. Če je spol prisoten, prednjači uvid migracij visokokvalificiranih in visokoizobraženih skozi moški spol, navaja Purkayastha (2005), ki je raziskovala visokoizobražene migrantke v ZDA in deprivilegiranost pri zaposlovanju glede na spol za boljše razumevanje izkustva teh žensk. Zato je sledeč raziskavi treba sprejeti kompleksen model, ki vključuje interakcijo zakonov o priseljevanju na podlagi spola ali rase, izkušenj na delovnem mestu in v gospodinjstvu. Novejše raziskave potrjujejo podobno, da je še vedno premalo študij migracij s stališča ženske in izobrazbe hkrati, kot navaja

Triadafilopoulos (2013), ki je raziskoval zgodovino visokoizobraženih migrantov. Druge relevantne študije so Bailey in Mulder (2017), ki sta raziskovala migracije visokokvalificiranih med globalnim severom in jugom in kako to vpliva na ekonomijo; Yanasmayan (2018), ki je raziskoval visokoizobražene Turke, priseljene v Evropo; Koskela (2019), ki je raziskoval pomen intersekcije etnične pripadnosti, religije, spola in razreda v življenju visokoizobraženih migrantov na Finskem; Tani (2020), ki je raziskoval diskrepanco med izobrazbo in zaposlitvijo med migranti v Avstraliji.

Koskela (2019) v svoji raziskavi poudari, da je vključevanje intersekcije raznih družbenih kategorij v migracijske študije nujno. Še posebej na področju raziskovanja intersekcije visoke izobrazbe in migracij, saj »imajo poleg tega kvalificirane migrantke lahko drugačne izkušnje kot kvalificirani migranti« (2019, str. 313). Kljub temu še vedno v raziskavah

ženske običajno nastopajo le kot vzdrževane osebe, ki sledijo možem v tujini in skrbijo za gospodinjstvo, medtem ko so moške zaposleni (t. i. učinek žene sledilke). [...] Tisti raziskovalci, ki so vključili družinske ali gospodinjske analize migracijskih mrež glede na spol, so se osredotočili na nekvalificirane migrante. (Koskela, 2019, str. 313–314)

Kljub temu da obstaja še zelo omejeno število raziskav na temo visokoizobraženih migrantk, smo po pregledu literature prišli do ugotovitve, da je v zadnjih desetih letih opazen porast raziskav, ki v študije migracij visokoizobraženih vključujejo tudi druge družbene kategorije (spol, religija, etnična pripadnost ipd.). Intersekcija spola, izobrazbe in drugih družbenih kategorij se glede na porast različnih tipologij migracij vse bolj zaznava tudi v relevantni literaturi. Navkljub potrebi po razumevanju pojava visokokvalificiranih migracij in s tem povezani potrebi po razvijanju primernih migracijskih politik ter primernih družbenih, ekonomskih in kulturnih pristopov te literature ni zelo veliko, v svoji knjigi navaja Triadafilopoulos (2013). Kot v svoji raziskavi naglasita tudi Bailey in Mulder (2017), so migracije visokokvalificiranih in visokoizobraženih postale vse bolj opazen in zanimiv pojav, ki ima neposreden ekonomski in razvojni potencial za države prihoda in zato potrebuje posebno pozornost.

Študija, ki jo je izdelala Antman (2018), opozori na pomembnost ženskih migracij kot transnacionalnega ekonomskega potenciala, ki vpliva tako na države prejemnice kot na države pošiljateljice. Potencial, ki ga imajo raziskave omenjenih migracij, je velik, a teh raziskav ni veliko. Podobno v svoji raziskavi poudarjata Herzog in Sandoz (2018), ki sta raziskovala karakteristike migracij visokoizobraženih in visokokvalificiranih. Prav tako raziskave ne

vključujejo primerne migracijske politike, ki bi omogočila dolgoročen družbenopolitični in ekonomski potencial državam in skupnostim prihoda. Iredale (2005) postavi v ospredje ravno to in poziva k prilagajanju nacionalnih politik vključevanja visokoizobraženih migrantk v integracijske in imigracijske politične sheme, še posebej za skrbstvene in zdravstvene delavke ter strokovnjakinje.

Glede na poročilo raziskave o vključenosti migrantov v britanski trg dela (Fernández-Reino in Rienzo, 2022) je stanje zaposlovanja visokoizobraženih in visokokvalificiranih migrantov slabo. Po raziskavi sodeč je več kot polovica visokoizobraženih migrantov iz novih članic EU zaposlenih na nižjih ali srednje kvalificiranih delih (t. i. razveščinjene, padec profesionalne identitete), za moške, ki so migranti, je večja verjetnost, da bodo zaposleni, kot pa za moške, rojene v Združenem kraljestvu (83 % v primerjavi z 78 % leta 2020). Vendar je med migrantkami manj verjetno, da bodo zaposlene, kot pa ženske, rojene v Združenem kraljestvu (razmerje leta 2020 je 69 % proti 72 %) (Fernández-Reino in Rienzo, 2022, str. 2). Kōu in Bailey (2017) v svoji raziskavi visokoizobraženih Indijk poudarjata ravno to, pomembnost vključevanja izobrazbe poleg ženskega spola za podrobno razumevanje migracijskih procesov, saj je to izkustvo specifično, menita. Predvsem ker se ženska migrantka sooča s konfliktom patriarhata, torej pričakovanih spolnih vlog, s statusom profesionalnega razvoja in lastnih želja ter potreb v novem okolju (Kōu in Bailey, 2017). Podobno potrjuje Tsegay (2022), ki pravi, da je večina sodelujočih visokoizobraženih eritrejskih migrantk v njegovi študiji doživela več izključevanja in slabega ravnanja kot moški migranti in pokaže na pomembnost intersekcije družbenih kategorij za boljše razumevanje socialno-kulturnih izkušenj migrantov v državi gostiteljici. Tsegay (2022) v svoji študiji eritrejskih visokoizobraženih migrantk pojasni, da migracije ženskam povečujejo ekonomsko svobodo in družbeno moč. Kljub temu so, kot poudarja, migrantke še vedno vpete v patriarhalni sistem in pričakovanja, kot so družinska skrbstvena opravila, navkljub visoki izobrazbi. Migrantke pogosto prevzamejo poklicne in družinske obveznosti. Nekatere ženske se celo zaposlijo s krajšim delovnim časom ali prekinajo kariero, da bi skrbele za svoje otroke, saj nimajo podpore družine in si ne morejo privoščiti plačila varstva za otroke (Tsegay, 2022).

Literatura ne ponuja prav veliko podatkov, raziskav in študij na področju ženskih migracij z visoko izobrazbo, ki bi povezovali izkustvo migrantk, integracijsko uspešnost, vključevanje na trg dela in korelacijo z integracijsko uspešnostjo ter makroravenske pogoje, ki bi to omogočali (prilagojena imigracijska in integracijska zakonodaja). Literatura in raziskave, ki so na voljo, so kljub nujnosti vključevanja omenjenih družbenih kategorij v uvid v migracijsko perspektivo omejene na specializirana področja, ki pa ne zadostujejo potrebi. Na voljo je

nekoliko starejših raziskav, ki vključujejo intersekcijo ženskega spola in visoke izobrazbe, kot so Man (2004), ki je raziskovala razveščinenje visokoizobraženih migrantk iz Kitajske v Kanadi, Purkayastha (2005), ki je opozarjala na ranljivost migrantk kljub visoki izobrazbi v ZDA, Iredale (2005), ki je v raziskavi pokazal na pomembnost cenjenja izobrazbe v kontekstu migracij in oblikovanja temu primerne integracijske politike, ter Liversage (2009a; 2009b), ki je opozorila na pomembnost vključenosti profesionalne identitete v postmigracijski fazi.

Usklajeno poimenovanje pojma odpira vidik ekspatstva, ki uvrsti migracije visokoizobraženih in visokokvalificiranih v kohezivni pojav omenjene migracijske populacije v eno tipološko obliko. V literaturi se pojmi migracije visokokvalificiranih in visokoizobraženih migracij pogosto prepletajo s pojmom ekspati, ne pa vedno. Raziskave na tematico ekspatov ponujajo literaturo, ki poudarja, da so ekspati razumljeni kot migranti z visoko izobrazbo in so kvalificirani v svojih strokah, kakor pravi Gatti (2009), ki v raziskavi o ekspatih v Bruslju o njih govori kot o visokokvalificirani in visokoizobraženi delovni sili, ki ima svoje specifikke. Kunz (2019) v svoji raziskavi opozarja, da je koncept ekspata v migracijskih študijah fluiden pojem v odnosu do etnične in verske pripadnosti v zahodni Evropi. Večina raziskav na tematico ekspatov pokriva njihove migracije v ekonomskem kontekstu in kontekstu poslovnih oziroma korporativnih dinamik. Ekspati oziroma tudi strokovnjaki, kot jih uvrščajo poslovni in ekonomski vidiki študij migracij, glede na raziskave izmenjujejo znanje in informacije, ki so potrebni za pozitivno dinamiko korporativnega področja, v svoji raziskavi omenjajo Harzing, Pudelko in Reiche (2016). McNulty in Brewster (2017) v svoji raziskavi ekspatov v korporativnem svetu vpeljeta termin poslovni ekspat, ki se deli na samoiniciativnega in dodeljenega od organizacije. Pri tem postavita v ospredje pomanjkanje študij razumevanja migracij skozi koncepte strokovnega dela, saj je vse več mednarodnih strokovnjakov v korporativnem in drugem poslovnem in delovnem okolju, čemur študije ne sledijo dovolj hitro.

V knjigi McNulty in Selmer (2017) McNulty opozori, da so strokovnjakinje, ekspatke tudi ženske, ki so lahko tudi finančne skrbnice (*breadwinners*) ali živijo v nekonvencionalnih družinah (partner ostane doma, enostarševska družina, lezbična družina), kar v migracijskih študijah ni pogosto zaznan vidik. Večina literature in novejših raziskav migracij ekspatov, ki vključuje ženski spol, je prav tako na področju zaposlovanja in vključevanja ekspatk na delovna mesta. Bastida (2018) je raziskovala, ali je zaznana razlika v delovni učinkovitosti med moškimi in ženskami ekspati. Razlik glede na delovno produktivnost po spolu ni zaznala. Nasprotno je Carly (2017) raziskovala delovno produktivnost med ekspatkami na vodilnih položajih in ugotovila visoko uspešnost. Varma in Russell (2016) v svoji raziskavi pri ekspatkah opozarja na pomanjkanje delovne podpore delodajalca. Bader in drugi (2018) so v

petindvajsetih državah raziskovali spolno nadlegovanje ekspatk na delovnem mestu in ugotovili pomanjkanje zaščite in opazno diskriminacijo na delovnem mestu na podlagi spola. Njihova raziskava je pokazala negativne učinke spolnega nadlegovanja na delovno produktivnost, intervjuvanke so navedle prisotnost frustracije in nezadovoljstva na delu ter vsesplošen stres. Mäkelä in drugi (2017) so raziskovali konflikt med zasebnim in delovnim okoljem med moškimi in ženskimi ekspati, ki so v delovnem razmerju, in ugotovili, da je ta konflikt veliko višji med ekspatkami kot pri ekspatih.

Za doktorsko disertacijo je zelo pomembna tudi literatura, ki upošteva izkustva in druge sociokulturne dejavnike v postmigracijski fazi. V tem kontekstu navede dobro izhodišče Cangià (2017), ki je v svoji raziskavi opozorila na čustveno komponento migracijskega izkustva za žene ekspatov v Ženevi (po večini žene diplomatov ter drugih tehničnih in naravoslovnih strokovnjakov). Zanimivo je, da omenjena raziskava osvetli pričakovano pozitivno migracijsko lastnost, ki naj bi bila značilna za ekspate. To je t. i. vznemirljivo obdobje oziroma, kot smo ga poimenovali v doktorski raziskavi, romantična faza migracij, ko je vse novo in razburljivo, medtem ko žene s časom nosijo emocionalni del vključevanja v novo sociokulturno okolje, ki ni venomer pozitiven. Pri tem je bistveno, da se ekspati družijo v zelo omejenem družbenem okolju, v obliki tematskih srečanj in organiziranih aktivnosti (tudi virtualnih). Vključevanje v vsakdanje življenje je, kot poudarja omenjena raziskava, za žene ekspatov tudi čustven napor in ne samo privilegirani status ekspatskega življenja v novem družbenem okolju. Chang in Kim (2016) v svoji raziskavi naglasita, da je uspešno vključevanje v novo okolje, torej umeščanje ekspatov v t. i. postmigracijski fazi, v veliki meri odvisno od okolja samega. Raziskovala sta vključevanje ekspatk v Šanghaju in Seulu. Ugotovila sta, da je uspešnost umeščanja v novo družbeno okolje pogojeno tudi z odnosom okolja do tujcev, ki naj bi bil v Seulu dosti bolj odprt kot v Šanghaju. Zaznala sta, da je lokalna skupnost v Seulu bolj zainteresirana za vključevanje ekspatk v svoje okolje kot v Šanghaju, kar ekspatkam daje boljši občutek skupnosti in pripadanja v novem sociokulturnem okolju.

Vključenost v novo okolje v postmigracijski fazi je v literaturi prav tako redek vpogled v migracijske procese. Mendonca, Shrivastava in Pietschnig (2020) so v svoji raziskavi pojasnili pomembnost dejavnika prilagoditve v novem okolju. Raziskovali so koeficient sreče žen ekspatk v Dubaju v povezavi z vključenostjo v novo okolje. Ugotovili so, da kadar so žene ekspatov posedovale prilagoditvene sposobnosti (adaptacija na socialno okolje, vključitev v kulturo), je bil koeficient sreče višji. V tistih primerih, ko teh sposobnosti niso imele, je bil koeficient nižji. Vendar pa niso zaznali bistvenih razlik v sreči med ženskami iz individualističnih in kolektivističnih kultur ter med zaposlenimi in brezposelnimi ženskami. V

kontekstu ekspatk nas je zanimala literatura na področju sociokulturnih vidikov, vidikov življenjskega poteka in izkustva ekspatov. Tudi na tem področju nismo zaznali veliko raziskav. Literatura, ki bi ponudila vidik življenja in izkustva ekspatk, je omejena.

Tudi raziskovanje življenjskega poteka in samopercepcije migracijske izkušnje v postmigracijski fazi skozi prizmo ženskega spola je zelo redko. Če že, je omenjeno skozi partnerska razmerja, npr. žene diplomatov in drugih strokovnjakov po svetu. Ni zaznati veliko literature o tem, kako je izkustvo ekspatk pogojeno tako z izobrazbo kot z ženskim spolom. V novejši raziskavi Duplan (2023) opozori na pomen spolnih vlog v kontekstu družinskih migracij ekspatk v Luksemburgu in s tem opozori na pričakovane spolne vloge navkljub izobrazbi in družbenemu položaju. Rezultati njegove raziskave razkrivajo prostorsko razsežnost heteronormativnosti pri oblikovanju subjektivitet ekspatov. Raziskava nudi vpogled v to, kako te ženske dostopajo do sveta globalnih privilegijev na eni strani, medtem ko hkrati podpirajo družbeno reprodukcijo svoje izseljenske družine in prispevajo k rekonfiguraciji in reprodukciji izključujočih razmerij moči. Ekspatke v Luksemburgu pripadajo, kot jo imenuje Duplan, transnacionalni eliti, hkrati pa so pogosto vključene v klasične heteronormativne in patriarhalne družbene vzorce pričakovanih spolnih vlog (Duplan, 2023).

Kombinacija raziskav na področju ženskih migracij, izobrazbe (vključno z raziskavami ekspatov) in raziskav migracij življenjskega stila je v doktorski disertaciji ključno pripomogla k podrobnemu razumevanju koncepta profesionalne identitete in samopercepcije izkustva v postmigracijski fazi ter k usmeritvi razmisleka uporabe Bourdieujeve teorije osebnih kapitalov v migracijskih procesih. Profesionalna identiteta je namreč ključna za razumevanje ranljivosti migrantk. Kot pravijo Steel, Lämsä in Jyrkinen (2019, str. 256), so v evropskem kontekstu »priseljenci, ki so visokošolsko izobrazbo, znanja in kvalifikacije pridobili v tujini, opredeljeni kot posebej ranljiva skupina na trgu dela«.

Enega redkih uvidov v pomembnost habitusa in osebnega kapitala v migracijskih študijah uvrsti Radogna (2019), ki poudarja, da bi lahko koncept habitusa učinkovito uporabili tudi za raziskovanje praks, povezanih z migracijskimi pojavi. Pojem habitusa (socialne, kulturne in družbenopolitične strukture, vpete v vsakdanje delovanje in reprezentacijo posameznika) je koristen za razlago in poglobljanje v mehanizem nelagodja, ki ga pogosto doživljajo migranti v družbah gostiteljicah. Kot pravi Radogna (2019) v pregledu literature, je to zato, ker se izraža neskladje med habitusom migrantov – kot se je razvil v družbah pošiljateljicah – in poljem, ki ga ponazarja družba gostiteljica. Radogna v svoji študiji pregleda literature osvetli pomembnost razumevanja habitusa migrantov in njihovih osebnih kapitalov za vključevanje v novo okolje. Ismail in drugi (2016) v svoji raziskavi poudarjajo, tudi na podlagi poslovnih vidikov, pozitivne

izmenjave osebnih kapitalov med ekspati in lokalnim okoljem. V raziskavi so se osredotočili na vpliv osebnih karakteristik (kulturna inteligenca in vedenje, ki je nagnjeno k iskanju povratnih informacij) in osebnih kapitalov ekspatov v Maleziji na lokalno prebivalstvo. Kljub tem svetlim izjemam smo morali ugotoviti, da na tem področju obstaja pomanjkanje ustrezne literature. Literatura, ki je na voljo, se posveča osebnemu kapitalu, podobno kot raziskave ekspatov, v kontekstu profitabilnega potenciala za razvoj in izboljšanje delovne kulture ter izmenjavo znanja v korporativnem svetu. Na primer Sitar in Mihelič (2018) sta opozorila na vlogo osebnih kapitalov menedžerjev ekspatov kot prispevek v poslovnem okolju, saj bogatijo izmenjavo znanja v delovnem okolju.

Drugi sklop raziskav, ki so nas zanimale, so izhajale iz razlogov za migracije in njihovo raziskovanje. V teoretskem pregledu literature smo se osredotočili na študije migracij z mikroravenskega vidika in na tipologijo migracij življenjskega stila. Tako smo teoretsko zaobjeli koncept izkustva razloga za migracije (*push-pull* dejavniki) v migracijskih študijah. Kaj osebe potisne v emigracijo in kaj jih pritegne, da imigrirajo v točno določeno destinacijo, in zakaj je to tako? Zanimala nas je literatura, ki vključuje mikroravenske študije migracij, torej s stališča izkustva in notranjih vzgibov oziroma razlogov za migracije in migracijskega poteka. Po pregledu literature smo posebno pozornost usmerili na migracije življenjskega poteka. Raziskave na področju migracij življenjskega stila so odmik od t. i. raziskovanj klasičnih migracijskih razlogov in spadajo med t. i. teorije mikroravni migracij. Benson in O'Reilly (2009; 2016) sta migracije življenjskega stila poimenovali tudi kot beg k boljšemu življenju, ki izhaja iz notranje potrebe po spremembi življenjskega stila in ne iz političnih ali ekonomskih razlogov. Po pregledu literature je raziskovanje omenjene tipologije migracij redkost in prednjačita ravno ti dve avtorici, Benson in O'Reilly. Podrobno sta raziskovali migracije zaradi boljših možnosti izpolnitve lastnih življenjskih potreb in skrbi za osebnostno rast. Poseben poudarek dajeta na razlog in potek migracij, ki so migracije za iskanje samega sebe, zaradi boljših podnebnih pogojev in kariernih raziskovanj ter življenja v dveh državah ipd. (Benson in O'Reilly, 2009; Benson in Osbaldiston, 2014; Benson in O'Reilly, 2016; O'Reilly, 2015). Za tipologijo migracij smo pregledali dela Morawske (2007), Kurakove, (2011), Jakubowicz (2012) ter Wickramasinghe in Wimalaratana (2016), ki so naredili jasen pregled teorij in tipologij migracij glede na raziskovalni pristop (mikro- in makroravenski raziskovalni pristop) ter glede na razlog migracij (*push-pull* dejavniki za migracijo).

V literaturi nismo zasledili intersekcije ženskega spola in visoke izobrazbe v povezavi s koncepti migracijskega izkustva ter življenjskih potekov, ki bi vključevali osebne kapitale v kontekstu umeščanja v novo okolje. Pomagali smo si z različnim vpogledi na relevantno

literaturo. Poseben fokus pri pregledu literature smo namenili migracijam žensk in migrantk z visoko izobrazbo ter ekspatk. Pri pregledu literature študij teorij migracij smo se osredotočili na tipologijo migracij življenjskega stila in raziskovanje migracij na mikroravni (izkustvo kot tako, vključno s konceptom duševnega zdravja, kot element izkustva v postmigracijski fazi). Zaznali smo trend naraščanja raziskovanja migracij z mikroravenskega vidika, vendar v precej razdrobljeni obliki. Večinoma gre za presplošne analize ali pa v njih umanjka intersekcija spola in izobrazbe. Pregledana literatura nam je bila opora pri oblikovanju raziskovalnega načrta, pri raziskovanju migracijskih procesov v postmigracijski fazi in pri interpretaciji v doktorski raziskavi pridobljenih podatkov. Opazili smo vrzel razumevanja migracij skozi prizmo ženskega spola in visoke izobrazbe na mikroravni raziskovanja migracij v razumevanju samopercepcije oziroma izkustva migrantk v postmigracijski fazi. Če k temu razumevanju dodamo še vključitev osebnih kapitalov kot indikatorja (ne)uspešnosti umestitve v novo okolje, je to pomanjkanje literature še veliko večje. S pričujočo doktorsko disertacijo smo skušali to vrzel zapolniti.

3. Migracije

Mednarodne statistične analize IOM kvantitativno opozarjajo na rast migracij, pri čemer se posredno in tudi neposredno povečuje kvalitativna družbenopolitična in socialna odgovornost držav prejemnic, pošiljateljic in posameznikov, vpletenih v migracijske poteke in procese. Če pogledamo še podrobneje, je bilo po poročilu IOM iz leta 2000 zabeleženih 150 milijonov mednarodnih migrantov oziroma 2,8 odstotka celotne svetovne populacije, 2013 je bilo zabeleženih 232 milijonov migrantov ali 3,2 odstotka svetovne populacije, zadnje poročilo iz leta 2020 pa pravi, da je že 50 milijonov več registriranih mednarodnih migrantov in migrantk (IOM, 2021). Kar pomeni, da trenutno mednarodni migranti, registrirani in neregistrirani, zastopajo približno 3,6 odstotka svetovnega prebivalstva, kar predstavlja velik izziv za socialno delo v praksi in teoriji. Vsi registrirani migranti skupaj bi tvorili, glede na število ljudi, peto⁸ največjo državo (King, 2012), z neregistriranimi pa celo četrto največjo državo sveta. Ti podatki niso zanemarljivi, še posebej ne za socialno delo kot akademsko in aplikativno disciplino. Glede na to, da migranti lahko skupaj tvorijo četrto oziroma peto največjo državo sveta, se pri tem postavlja zlasti vprašanje socialne pravičnosti in človekovih pravic migrantov, predvsem v kontekstu družbenopolitičnega, socialnega in ekonomskega zatiranja ter diskriminacije. Socialno delo za svoje pravično delovanje prav tako potrebuje vpoglede v migrantske življenjske realnosti (mikroraven), ki omogočajo podlago za širšo družbenopolitično reakcijo (makroraven).

3.1. Socialno delo in migracije

O'Brien pravi, da je socialno delo pogosto opisano kot poklic, ki se nahaja na robu med vključenimi in izključenimi pripadniki družbe (O'Brien, 2011, str. 143). Socialno delo je ena izmed vej družboslovnih znanosti, pri kateri se interdisciplinarno prepletajo različne družboslovne in humanistične smeri hkrati in so navdane z močnim aplikativnim potencialom (Gray in Webb, 2013; Healy, 2014). Kot akademska disciplina temelji na razpravi in kritični analizi, ki temelji na empiričnem opazovanju in raziskovanju (Payne in Reith-Hall, 2019, str. 10). Tako kot druga akademska področja tudi socialno delo v obliki znanstvenih spodbud, posredno ali neposredno vpliva na oblikovanje socialnih politik in na dialog z odločevalci (Fink

⁸ Po številu prebivalstva bi bila migrantska država med Indonezijo in Pakistanom. Več v Worldometer.

Hafner in Lajh, 2002, str. 10–11; Williams in Graham, 2014). Še posebej si prizadeva za socialno pravičnost in oblikovanje pravične družbe v obliki zagotavljanja določene kvalitetne življenjske ravni ne glede na socialni položaj ter predvsem za splošno družbeno pravičnost in krepitev socialne države (Della Porta, 2003, str. 45–49; Milošević-Arnold in Postrak, 2003). Pomembna vloga socialnega dela je tudi v tem, da prikaže in opozarja na skrb za marginalizirane skupine ljudi, ki nimajo enakih ali pa enakovrednih možnosti biti enakopravni člani družbe (Shelton, Ewing Flynn in Jamay Grosland, 2019; Healy, 2014). To za prepoznavanje stanja marginalizacije pomeni, da je za uspešne makrostrukturne učinke treba primarno razgrniti mikroravni družbe – stanja posameznikov za enakopravno in enakovredno sobivanje v družbi – v makrostrukturah. Torej, kakšne so profesionalne oblike pomoči, socialne politike, integracijske politike in prakse ter kakšne so prakse in dostopnosti profesionalne pomoči, ali so pri tem vzpostavljeni ustrezni pogoji tudi za samopomoč ali ne. Integracija je dejaven akt (uspešen ali neuspešen) v postmigracijski fazi, torej v delu, ko se oseba umešča v novo družbo oziroma okolje države prejemnice, ki vključuje skupek osebnih motivacij migrantov, njihovih ekonomskih, socialnih in kulturnih sposobnosti in danih pogojev za to v državi prejemnici (Schöpflin, 2000; Saggar idr., 2012; Luthra, Platt in Salamońska, 2016). Integracija ima dva vidika. In sicer, en vidik je teoretičen oziroma političen – makroravenski vidik, ki vključuje vse zakone, priporočila, pravila in ostale pravnopolitične dokumente, ki omogočajo pravnoformalno strukturo integracijskih politik. Drugi vidik integracije pa je praktičen, kar pomeni, koliko pravnoformalna struktura pravzaprav omogoča uspešno integracijo, kako deluje na terenu med samimi migracijskimi akterji in koliko jim je dostopna, ali jo prakticirajo. Socialno delo kot akademska in aplikativna disciplina hkrati lahko nagovarja politične odločevalce zaradi realne izkustvene prakse s terena, obenem pa lahko s pomočjo ozaveščanja in samorefleksije opolnomoči uporabnike v postmigracijski fazi integracije. S tem pomaga graditi skupnostne interese, ustvarjati kolektivni napredek, nagovarjati tako strukturna kot individualna zatiranja in diskriminacije, vzpostavljati vezi v medosebni komunikaciji in oblikovati temelje za strokovno pomoč z namenom vzpostavitve splošne socialne, ekonomske in politične pravičnosti ter s tem blaginje (Payne, 2014). Teorija in praksa socialnega dela se izhodiščno naslanjata na človekove pravice in na načelo pravičnosti, pri čemer sta glavna vloga ter naloga slišati in upoštevati glas vsakega posameznika, ki potrebuje pomoč ali podporo pri vzpostavitvi komunikacije med državo, zakonom in družbo glede lastnih potreb, in ga pri tem dolgoročno življenjsko opolnomočiti (Fook, 2003; Payne, 2014).

Pravičnost ni enostavna moralna kategorija. Pri razumevanju načela pravičnost gre predvsem za premiso, da bi morali imeti vsi ljudje enake pravice in možnosti, ne glede na

posameznikove osebne in druge okoliščine. Ta premisa je na dodatni preizkušnji v kontekstu migracij, saj se izhodišče razumevanja koncepta pravičnosti lahko spremeni z okoljem, v katerem se oseba nahaja. Razumevanje načela pravičnosti v socialnem delu je mogoče interpretirati z idejo pravičnosti, utemeljeno v osrednji misli John Rawlsa: »Vse primarne družbene dobrine – svoboda in možnosti, dohodki in bogastvo ter podlaga samospoštovanja – morajo biti razdeljene enako, razen, če neenaka razdelitev ene ali vseh teh dobrin ni v prid tistim v najneugodnejšem položaju« (Rawls, 2001, str. 303). Po Rawlsu nastopi družbena krivica tedaj, ko se izvajajo ukrepi, ki kršijo pravice posameznikov in družbenih skupin, omejujejo njihove priložnosti ali jih obravnavajo nepošteno ali pa so osebe nevidne, marginalizirane. Kot praksa se socialno delo torej osredotoča na dva cilja. Cilj prakse je zagotavljanje primernih in na potrebah ljudi utemeljenih storitev tistim, ki so v stiski, ter se sočasno zavzemati za spremembe socialnih politik in socialnih pogojev. Kot akademska disciplina se socialno delo ukvarja s socialno-družbenimi vprašanji, stanji in pojavi, raziskave te vrste pa pogosto dopolnjuje tudi s kvalitativno metodologijo (na primer narativni intervjuji, fokusne skupine, študija primera ipd.) za podrobnejši vpogled v empirična izkustva oziroma v življenjske realnosti ljudi (Gray in Webb, 2013; Wheeler in Gibbons, 2014; Payne in Reith-Hall, 2019). Naloga socialnega dela je torej razvijati in prakticirati občutljivost na zgodbe, okoliščine in situacije posameznikov ter družbenih skupin, ki so morebiti družbeno, politično in s tem tudi socialno nevidni, marginalizirani ali preprosto spregledani. Marsikdo namreč nikoli ne prepozna lastnega diskriminatornega ali zatiralskega položaja v družbi ali skupnosti. To vodi v neenake možnosti dostopa do države blaginje, njenih socialnih transferjev, zdravstvenih uslug in izobraževanja ter navsezadnje tudi v neenake možnosti dostopanja na trg dela (Zorn, 2021). Ena izmed takih skupin, ki imajo precej nejasen socialni, ekonomski, družbeni in politični položaj, so tudi migrantke, ki so celo v dvojno deprivilegiranem položaju, in sicer kot migrantke in kot ženske (Dominelli, 2007; Fook, 2003; Erel, 2007; Raghuram in Kofman, 2015).

Teoretska zasnova za preučevanja realnih izkustev visokoizobraženih migrantk v kontekstu socialne pravičnosti in človekovih pravic je kritično socialno delo z razširitvijo na feministično socialno delo. Oba teoretska pristopa temeljita na empirični realnosti (mikroraven) vidnih in nevidnih marginaliziranih uporabnikov, torej na izkustvu kot takem in na kritičnosti do družbenega sistema, v katerem se to izkustvo oblikuje (Dominelli, 2007; Fook, 2003; Payne, 2014). Izhodišče kritične teorije socialnega dela je participativna in protizatiralska praksa delovanja v družbi ter opolnomočenje akterjev (Fook, 2003, str. 124). Izhaja iz radikalnega socialnega dela, ki po eni strani sloni na strukturni analizi osebnih težav in kontrole delovanja socialnega dela in socialne države, po drugi strani pa nastopa kot družbena kritika zatiralskih

dejavnosti s ciljem osebne osvoboditve in družbenih sprememb (Fook, 2003, str. 124). Sodobnejši pristop kritičnega socialnega dela vključuje in

preizprašuje koncepte 'dominacije' in zatiranja v vseh oblikah – strukturnih, medosebnih in osebnih. Dominacijo vključuje tako z zunanjim izkoriščanjem posameznika s strani vladajočih skupin kot tudi s ponotranjeno stigmo (ko posamezniki sodelujejo pri lastnem zatiranju). S kritičnega vidika je torej pomembno priznati, da ima dominacija lahko različne oblike in da je osebna raven lahko mesto za izzive in spremembe odnosov in struktur dominacije. (Fook, 2003, str. 124)

S tem Fook (prav tam) opozori na vidne in nevidne oblike marginalizacije, ki vplivajo na kvaliteto življenja ljudi.

V kontekstu migracijskih študij se kritična teorija socialnega dela, z njo pa kritično socialno delo, ukvarja s prepoznavanjem zatiralskih življenjskih pogojev migrantov. Ti se ne nanašajo samo na družbenopolitične strukturne razmere (migracijske in integracijske politike), temveč gre tukaj tudi za neprepoznavanje ali nerazumevanje lastnega položaja, za potlačitve stanj ali izkustev in s tem lastnega zatiranja. Kajti številni migranti notranjih in zunanjih strukturnih praks ne prepoznajo kot zatiralskih. Oseba pogosto niti ne prepozna, da je v podrejenem in zatiralskem položaju napram drugim ljudem v skupnosti, in tako ostane v nevidni margini. S tem prevzame podrejeno ali celo zatiralsko stanje kot merilo lastne (ne)uspešnosti, kar pa paralizira družbeno aktivnost in vpliva na številne druge življenjsko funkcionalne dejavnike, ki posredno ali neposredno vplivajo tudi na duševno zdravje (Triadafilopoulos, 2013; Bhurga, 2021; Senthana idr., 2021). Fook nadaljuje, da je kritično socialno delo dekonstrukcija tega pogleda, da lahko »procesi 'lažne zavesti' delujejo tako, da blokirajo idejo, da so družbeni odnosi in strukture konstruirani in zato spremenljivi« (2003, str. 124). Kritična teorija in praksa socialnega dela je tudi »kritika pozitivističnih ideologij, saj te temeljijo na držah fatalizma in pasivnosti, tj. posameznik se vidi kot odmaknjen od moči vplivanja na svoje družbene situacije«, ki vodi v potrebo po »razvoju načinov vedenja, ki presegajo prevladujoče prakse delovanja, načinov vedenja, vključno s priznanjem, da znanje lahko odraža 'empirično resničnost', vendar je tudi družbeno konstruirano« (prav tam). Samorefleksija in interakcija torej postaneta pomembna procesa pri ustvarjanju znanja, kar daje »poudarek transformativnemu potencialu komunikacijskih procesov samih«, s tem pa tudi prostor za emancipacijo in opolnomočenje (prav tam). Kajti »možnosti za družbene spremembe se ocenjujejo šele s tem, ko se izzove položaj dominacije. Predvsem s poudarjanjem

transformativnih ali emancipatornih možnosti družbenih dejanj, pri čemer je kritična družbena teorija odprta za spremembe in ni deterministična« (prav tam).

Kritične teorije socialnega dela se ukvarjajo s tem, kako so naša vsakdanja dejanja del nenehnih tokov družbe, sprememb ali stabilnosti v vseh pogledih, zunanjih in notranjih. Kot navajajo Adams, Dominelli in Payne:

Smo del družbenih gibanj, ki se oblikujejo okoli pomembnih idej, kot so okoljevarstvo, feminizem in družbeni razvoj. Nekateri kritični teoretiki menijo, da je ključno, da so dejanja, namere in družbena gibanja transformacijski in emancipatorni v načinu delovanja. Argument je, da družbena gibanja spremenijo način, kako ljudje doživljajo družbo, in nas osvobodijo omejitev sedanje ekonomske, kulturne in ideološke dediščine. (2002, str. 33)

To se dopolnjuje s feminističnim socialnim delom (Orme v Gray in Webb, 2013, str. 87–98; Payne, 2014). V doktorski disertaciji vzamemo migrantsko izkustvo skozi prizmo spola in izobrazbe kot transformacijo iz individualnega v kolektivno izkustvo, ki z identifikacijo izkustva vzpostavlja mehanizme opolnomočenja v družbi ter nato v smeri širših strukturnih sprememb za boljše in pravičnejše življenjske pogoje. Migrantke so v migracijskem kontekstu podvržene t. i. dvojni družbeni marginalizaciji, s stališča spola ter kot migrantke, kar je za evalvacijo empiričnega izkustva dodaten izziv in potreba. Izkustvo posameznika, člana marginalizirane skupnosti, je kot družbeni mozaik, ki tvori realno življenjsko sliko družbenopolitičnega stanja omenjene skupnosti in zahteva osvetlitev razlogov za potiske ljudi v družbena obrobja. V tem pogledu se kritično in feministično socialno delo dopolnjujeta.

Kritično socialno delo zaobjema opozarjanje na družbene prakse, ki vodijo do marginalizacije posameznic in skupin. Predvsem v obliki družbene kritičnosti in opozarjanja na nekorektna kolektivna življenjska izkustva, ki so posledica družbenopolitičnih struktur in praks, v obliki zatiranja in diskriminacije specifične populacije (Fook, 2003, str. 4; Payne, 2014, str. 196–212). Feministično socialno delo, ki je del kritične prakse in teorije socialnega dela, se podrobneje osredotoča na družbene nepravčnosti in neenakosti na podlagi spola in spolne usmerjenosti, s tem pa podpira kritično misel obstoječega družbenega stanja, ki je osnova kritičnega socialnega dela. Dopolnitev kritičnega socialnega dela s feminističnim socialnim delom je torej v tem, da individualno izkustvo osvetli v relaciji s spolnimi vlogami in pričakovanji, kar kasneje vodi v identifikacijo kolektivnih izkustev žensk in drugih oseb, ki so diskriminirane na podlagi spola in spolne usmerjenosti. Dominelli feministično socialno delo opredeljuje:

kot obliko prakse socialnega dela, ki jemlje žensko izkušnjo sveta kot izhodišče svoje analize in se z osredotočanjem na povezave med položajem ženske v družbi in njenim individualnim položajem odziva na njene specifične potrebe, ustvarja egalitarne odnose v interakcijah med stranko in delavcem ter obravnava strukturne neenakosti. Zadovoljevanje posebnih potreb žensk na celosten način in spopadanje s kompleksnostjo njihovih življenj – vključno s številnimi napetostmi in različnimi oblikami zatiranja, ki vplivajo nanje, je sestavni del feminističnega socialnega dela. (2002, str. 7)

Feminističen pogled je predpogoj za identifikacijo izkustva visokoizobraženih migrantk skozi koncepte spolnih vlog in pričakovanj ter spolne diskriminacije in izkoriščanja na podlagi spola in spolne identitete. Adams, Dominelli in Payne pravijo, da je:

kritično razmišljanje in delovanje treba umestiti v analize o tem, kako se omejitve družbenih delitev, kot so razred, spol in družbene predpostavke o invalidnosti, spolni usmerjenosti in etničnem izvoru, ustvarjajo znotraj družbenih idej, ki se zdijo racionalne in ki jih jemljemo za samoumevne, vendar so tudi one spremenljive in se spreminjajo. (2002, str. 33)

To skoraj neizogibno vodi v intersekcijo tudi z drugimi študijami in teorijami, ki analizirajo specifične družbene margine in njihova izkustva.

V doktorski disertaciji smo raziskovali položaj in izkustva visokoizobraženih migrantk. Zanimalo nas je, kako to izkustvo vpliva na (ne)uspešen integracijski proces z mikro- in makroperspektive (duševno zdravje, zaposlitvene prakse, kulturne umestitve ipd). Migrantke kot družbena skupina nosijo t. i. dvojno diskriminacijo, ki zahteva podrobnejšo analizo izkustva in stanja morebitnega družbenega obrobja. V ta namen smo, poleg kritičnega socialnega dela, dopolnili razumevanje izkustva visokoizobraženih migrantk še z intersekcijo feminizma (tako kot družbene teorije kakor kot feministične prakse v socialnem delu) in migracijskih študij. Kritično razmišljanje smo podkrepili tudi s teorijami globalizacije, teorijami vsakdanjega življenja ter z razgradnjo koncepta družbenega razreda in osebnih kapitalov po Bourdieuju (1987). Kritično razmišljanje v socialnem delu nas vodi k temu, da temeljito pogledamo vse vidike določenega družbenega vprašanja in »da ne delujemo naključno, ampak z namenom ustvarjanja načrtovane spremembe. Kritične teorije nakazujejo, da moramo izvore svojih namenov previdno pregledati, da bi našli popolnoma enake skrite vrednostne predpostavke o tem, kako je ali bi morala biti družba organizirana« (Adams, Dominelli in Payne, 2009 str. 33). Analiza vprašanja skozi širši spekter zgoraj omenjenih analitičnih pristopov, od feminizma do

družbenega razreda, gradi analitične temelje za socialno delo ter omogoča kritičen in podroben vpogled, kako se družbo lahko spreminja v smeri večjih svoboščin za vse ljudi ter z namenom večje socialne pravičnosti vseh vpletenih v migracijske procese in poteke. V kontekstu migracij ima socialno delo poseben potencial vzpostaviti (ne)formalno povezavo in dialog med posamezniki, s skupnostmi, s političnimi in ekonomskimi strukturami hkrati. To vodi v potrebo po poglobljenih vpogledih v koncepte pravičnosti in enakih možnosti za migrantsko populacijo v skupnostih tako v akademski kot v aplikativni sporočilnosti.

3.1.1. Intersekcija migracijskih študij in socialnega dela

Skupna točka migracijskih študij in socialnega dela je v dekonstrukciji pojavov in v razumevanju družbenih sprememb, ki vplivajo posredno ali neposredno na posameznike, na družbo in na politične strukture oziroma prakse (politične odločevalce). Socialno delo kot aplikativna in znanstvena disciplina dopolnjuje migracijske študije tudi v tem, da osvetli izkustva posameznikov in da lahko opozori na perspektive izboljšav položaja s koncepti socialne pravičnosti, človekovih pravic in enakih možnosti v družbi. Integracijski proces⁹ oziroma umestitev in bivanje v družbi prihoda je velik izziv tako za migracijske in socialne politike kot za socialno delo kot tako. Integracija v novo okolje ne gre brez preizpraševanja koncepta pravičnosti, to pa je podstat socialnega dela. Z intersekcijo migracijskih študij in socialnega dela se dotikamo točke, ki razkriva pogoje, pomene in prakse pravičnih in enakopravnih eksistenc migrantov na družbenopolitičnem področju, na socialnem, ekonomskem in zdravstvenem področju. Sama umestitev migrantov v nov prostor ni samoumevna in enostavna, saj razmerja moči in enakih možnosti v izhodišču niso enaka za vse. Kajti migracija kot taka spremeni razmerja moči med osebami, torej migranti in večinskim prebivalstvom oziroma domačini, in sicer tako na področju socialnih, političnih, ekonomskih in družabnih pogojev kakor v odnosu do mreže in dostopa do relevantne pomoči. Socialno delo, kot pravita Williams in Graham (2014, str. 1), opozarja na vprašanja »ustreznosti in vrste odzivov znotraj socialne države«. V intersekciji z migracijskimi poteki ju zanima, kako so

⁹ Integracijski proces razumemo kot umeščanje osebe, ki migrira v novo družbenopolitično okolje, in kot aktiven akt postmigracijske faze. Individualno poteka kot kompleksen konglomerat emocionalnega, družbenega, ekonomskega, političnega in fizičnega prehoda v aktivno stanje funkcioniranja v novem polju delovanja. Razumemo ga kot fazo, v kateri oseba zaključi fizično seljenje in začenja umeščati svoje osebne kapitale v novo okolje, vključno z vsemi psihosocialnimi izzivi.

koncepti socialne pravičnosti, človekovih pravic in enakih možnosti razporejeni in dostopni za migrante znotraj vsake države prejemnice. To še posebej velja s stališča opolnomočenja posameznikov v družbi (Adams, Dominelli in Payne, 2009). Na tem mestu se osredotočimo na koncept produktivnosti in opolnomočenja v kontekstu migracijskih potekov, kajti na uspešno integracijo so vezani številni izzivi in dejavniki, povezani z osebnimi in strukturnimi kapacitetami. Ti so vezani predvsem na socialne, ekonomske in politične parametre opolnomočenja in pravičnih izhodišč umestitve v okolje države prejemnice nasproti ostalemu prebivalstvu (kulturne in socialne umestitve, zaposlitvene možnosti, pravni statusi, družbena vidnost ipd). Socialno delo je kot akademska disciplina in profesija v dobrem položaju, da »opredeli naravo potreb uporabnikov, oblikuje migracijske in integracijske diskurze, razvija modele praks delovanja in prispeva k razvoju politike« (Williams in Graham, 2014, str. 6). Če v kontekstu razvoja intersekcije migracijskih študij in socialnega dela migracije pogledamo podrobneje, je treba v izhodišču najprej družbenopolitično in teoretsko razgraditi migracije kot analitično podstat s poudarkom na postmigracijsko fazo. S tem vzpostavljamo temelje razumevanja pojava migracij kot takih in integracijskega procesa. Vsako obdobje človeške zgodovine ponudi različne odgovore na zgoraj zastavljena osnovna vprašanja o migracijah: na kratko, zakaj, kam, kdo in kako so ljudje odšli ter kakšne vplive imajo na družbo, koncepte socialne pravičnosti in človekovih pravic.

Če sledimo tezi, da so se ljudje od zmeraj selili (Livi-Bacci, 2012), potem je smiselno nameniti pozornost pojavu migracij kot takih, bodisi mednarodnih, notranjih, dolgoročnih ali kratkoročnih, pravno legalnih ali ilegalnih migracij, ali številnih drugih oblik migracij glede na motive (ekonomski, politični, podnebni, spremembe življenjskega stila), kar določa tipologijo migracij v točno določenem zgodovinskem okviru. Vsako migracijsko obdobje ima raznovrstne povode za migracije, ki so umeščene v zgodovinske kontekste s specifičnimi karakteristikami takratnega časa, s tem pa določi tudi tipologijo migracij v opredeljenem času (Livi-Bacci, 2012). Časovne spremembe, ki so označene tudi kot zgodovinske prelomnice, nosijo določene družbene, tehnološke in politične karakteristike, ki so vplivale na migracije in njihov potek. Kot na primer prehod iz srednjeveške v moderno in nato v sodobno družbo. Te časovne in družbene prelome so spremljale družbene spremembe in gibanja, ki so posredno ali neposredno vplivali na migracije. To so renesansa, kolonizacija in razmah mednarodne trgovine, kmetijske in ekonomske krize¹⁰, nato industrijska revolucija, nastanek družb prostega trga, družbena

¹⁰ Na primer krompirjeva lakota na Irskem v 19. stoletju in vpliv na mednarodne migracije (Green in Winters, 2010).

gibanja¹¹, zatem moderen pristop do izobraževanja in spola ter tehnološki napredek z globalizacijo, (Lee, 1966; Livi-Bacci, 2012; Green in Winters, 2010; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016). Gre za niz družbenopolitično in ekonomsko pomembnih dejavnikov, ki so prispevali k rasti predvsem mednarodnih migracij.

3.2. Definijska zagata – kdo so migranti?

Za podrobno analizo družbenega pojava migracij v odnosu do socialnega dela oziroma do koncepta pravičnosti in človekovih pravic je treba najprej razgraditi terminološke pomene in prakse definiranja migracij in konceptov, povezanih s tem krovnim terminom. Migracije se delijo: na notranje in mednarodne migracije; glede na pravni status na legalne ali ilegalne¹², ki se glede na način delijo naprej na podkategoriji: prisilne in prostovoljne; ter glede na čas na dolgotrajne in kratkoročne migracije. Meja med kratkoročnimi in dolgoročnimi migracijami po IOM¹³ (Mcauliffe in Khadria, 2019) je vsaj 12 mesecev bivanja izven matičnega kraja prebivališča (Anthias in Lazaridis, 2020; King, 2012; Zapata-Barrero in Yalaz, 2018). Mednarodne migracije so v porastu¹⁴ tudi zaradi nižjih finančnih stroškov selitve: na primer cenejši transport, logistična organizacija migracije predhodno na spletu, cenejša potovalna zdravstvena zavarovanja¹⁵ (Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016). Wickramasinghe in Wimalaratana (2016) menita, da je na porast mednarodnih migracij vplivala širitev Evropske unije, ki je s tem odprla vrata za nove članice in poenostavila birokratski potek migracij znotraj Unije. K porastu mednarodnih migracij so prav tako pripomogle številne mednarodne pogodbe in bilateralni sporazumi¹⁶ med državami ali z Unijo glede prostega gibanja delavcev na trgu

¹¹ Gibanja za nacionalne države, odpravo suženjstva, sufražetke ipd.

¹² Legalne in ilegalizirane migracije označujejo pravni in birokratski status ob prehodu meje in se ne nanašajo na ljudi, ki so vpleteni v migracijske procese. Pravni status določa obravnavo osebe, ki migrira, in s tem birokratske omejitve ali prednosti. Termina se dotaknemo samo površinsko, saj predmet raziskave ni pravni status ob prehodu meje, temveč posledica tega prehoda na osebe, ki so vpletene v migracijske procese. Primer: postopek pridobivanja statusa begunca in vpliv na osebo ob tem procesu. Večji poudarek je na podkategoriji prisilne ali prostovoljne migracije.

¹³ Celotno poročilo glej v IOM 2020b.

¹⁴ Več v Wickramasinghe in Wimalaratana (2016, str. 14).

¹⁵ Na primer evropska zdravstvena kartica.

¹⁶ Glej v *Novi pakt o migracijah in azilu: Nov začetek na področju migracij v Evropi in v Bilateral agreements and regional cooperation*.

dela in ekonomskih izmenjav, navsezadnje pa ne moremo zanemariti niti dekolonizacijskih¹⁷ procesov (van Amersfoort, 2011; EK, 2021; ILO, 2021).

Za mednarodne migracije je zelo pomemben dejavnik emigriranja politično stanje držav in območij, ne samo zaradi vojn ali drugih oblik nestabilnih političnih razmer, temveč tudi zaradi naravnih in podnebnih katastrof (IOM, 2021; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016, str. 14). Potek migracij, vključno z njihovimi motivi, določa odnos do osebe, ki migrira, in s tem povezane politične oznake in nato definicije migranta oziroma begunca. Poleg tega je pri migracijah pomembno razlikovati kategorije ali točneje podkategorije glede na potek migracij, te so lahko prisilne ali prostovoljne. Pri slednjih postane predmet poglobljenega nadaljnjega razmišljanja vprašanje, kaj pravzaprav pomeni prostovoljna izbira za migracije. Kaj je tisto, kar osebo »potisne« v migracijsko situacijo, da mora ali želi oditi iz matične države, okolja, kulture, in kateri so pri tem *push-pull* migracijski dejavniki (Lee, 1966; Korekova, 2011; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016). Ali gre pri tem za posameznika, ki na lastno pobudo, samoiniciativo migrira, se preseli stran iz matičnega okolja v neko drugo okolje ali ne?

Razmišljanje o migracijah kot ali prisilnem ali prostovoljnem dejanju odpre tudi ontološka vprašanja migracijskih potekov predvsem s položaja osebe, ki je v procesu odločitve za migracijo, kar ima nato posledice v samem poteku migracijskih procesov kasneje.¹⁸ Opažamo, da je definicija begunca in migranta splošna¹⁹, ohlapna, in variira glede na politični diskurz o

¹⁷ Primer razglasitve neodvisnosti Republike Surinam od Nizozemske. Več v van Amersfoort (2011).

¹⁸ S tem mislimo na potek umeščanja osebne identitete in s tem povezane samopercepcije v postmigracijski fazi s stališča osebe.

¹⁹ Glede na potek v grobem obstajajo notranje in mednarodne migracije, pravno legalne ali ilegalne, dolgotrajne in kratkoročne migracije, prisilne ali prostovoljne (King, 2012). Slednje, torej prisilne ali prostovoljne, postanejo predmet poglobljenega razmišljanja, kaj pomeni prostovoljna izbira. Na kaj se navezuje, na prostovoljno osebno izbiro ali *prostovoljni* odhod iz države ali kraja v državo ali kraj destinacije. To ne izključuje upoštevanja pravnega statusa migracije ali poteka migracije. V razmislek ponudimo preizpraševanje koncepta *prostovoljnih* migracij. Prostovoljno namreč ni vedno prostovoljno v neposrednem smislu, oziroma ker tako nekdo želi, temveč je prostovoljno glede na pogoje, ki so bili prisotni ob odločitvi. Odnos do prostovoljnega in migracij je ohlapen. Ontološka preizpraševanja poteka migracij nizajo vprašanja, kaj je prostovoljno in kje je meja prostovoljnega. Ali je to v pravni, politični definiciji migrantov in beguncev ali pa je definicija tudi družbeno-humanistična s položaja osebe, ki je v migracijskem procesu? Torej, ali gre za osebne razloge ali za širše strukturne pogoje, ki jih pripeljejo do odločitve, da je preprosto treba iti. Na primer visokoizobražena migrantka nikakor ne dobi službe in kariernih možnosti v matični državi. Vprašanje je: Ali je tedaj migracija prostovoljna? Podoben primer

migracijah v specifičnem zgodovinskem kontekstu. Opažamo, da je ločnica med migranti in begunci mehka. Po definiciji, ki je prav tako precej ohlapna in jo povzemamo po UNCHR, sta oba pojma opredeljena tako:

Begunci so osebe, ki bežijo pred oboroženimi spopadi ali preganjanjem. Begunce opredeljuje in ščiti mednarodno pravo. Konvencija o beguncih iz leta 1951, protokol iz leta 1967 in drugi pravni dokumenti, kot je konvencija Afriške unije o beguncih iz leta 1969, ostajajo temelj zaščite beguncev. Pravna načela iz naštetih dokumentov so prešla v številne druge mednarodne, regionalne in nacionalne zakonodaje ter prakse. Konvencija iz leta 1951 določa, kdo je begunec in katere so temeljne pravice, ki jih mora beguncem zagotavljati vsaka država. Temeljno načelo, ki ga določa mednarodno pravo, je, da se begunce ne sme izgnati ali vrniti v razmere, kjer bi bilo njihovo življenje in svoboda ogroženo. (Edwards, 2015)

Migranti se selijo predvsem zato, da bi z iskanjem dela izboljšali svoj standard, ne pa zaradi neposredne nevarnosti preganjanja ali smrti. V nekaterih primerih se selijo tudi zaradi izobraževanja, združitve družine in drugih razlogov. Za razliko od beguncev, ki se ne morejo varno vrniti domov, se migranti ne srečujejo s takšno oviro. Če se odločijo vrniti domov, bodo prejeli zaščito svoje vlade. (Edwards, 2015)

Termin begunec se uporablja za ljudi, ki bežijo čez mednarodne meje pred vojno ali preganjanjem. Za »migrante« so razglašani ljudje, ki se selijo zaradi razlogov, ki niso vključeni v pravno opredelitev begunca.²⁰

Definicija, ki jo uporablja IOM za migranta, gre takole:

Krovni izraz, ki ni opredeljen v mednarodnem pravu in odraža splošno laično razumevanje osebe, ki se iz različnih razlogov trajno ali začasno odseli iz svojega običajnega prebivališča, bodisi znotraj države bodisi čez mednarodno mejo. Izraz vključuje številne

je združevanje partnerjev, ki so migrirali: Ali je to »prostovoljno«? Ali pa to temelji na emotivni podlagi, ki vpliva na odločitev za migracijo? Ontološka preizpraševanja koncepta prisilnih in prostovoljnih potekov migracij smo opustili z namenom osredotočanja na okvirno tipologijo migracij, ki služi za oporo raziskavi.

²⁰ Več v *Pogled UNHCR: »begunec« ali »migrant« – kaj je pravilno?* in Urad Visokega komisariata Združenih narodov za begunce – *Convention Relating to the Status of Refugees*.

natančno opredeljene pravne kategorije ljudi, na primer delavce migrante; osebe, katerih posebne vrste gibanja so zakonsko opredeljene, na primer tihotapljeni migranti; pa tudi tiste, katerih status ali način gibanja v mednarodnem pravu niso posebej opredeljeni, na primer mednarodni študenti. (IOM, 2021)

Če povzamemo, so begunci ljudje, ki so neprostovoljno migrirali iz političnih razlogov in zaradi življenjsko ogrožajočih pogojev, medtem ko so migranti tisti, ki migrirajo iz svojega izvornega kraja v drug kraj prostovoljno – samoiniciativno in načeloma tudi pravno legalno. Glede na ohlapno in zgolj okvirno definicijo migrantov in beguncev se zatorej opremo na odnos držav prejemnic tako do beguncev kot do migrantov, v kakšne ideološke interpretacije se pri tem ujamejo in kakšen je javni, medijski in politični diskurz o označevanju oseb za migrante ali prebežnike oziroma begunce. Od tega, kako neka država, družba ali politična skupnost definira osebo, ki je v procesu migracije, so posledično odvisni tudi njen migracijski potek ter pravni in družbeni status. Ker pa sta zgoraj omenjeni definiciji precej ohlapni in slonita na motivih oziroma vzrokih za migracijske procese, lahko dopuščata tudi krivično poimenovanje oseb v migracijskem procesu. Na to se navezujeta še širši politični in medijski diskurz, ki sledi oznaki migranta in migrantke. Posledice se lahko nazadnje odražajo tako na mikro- kot na makroravni migracijskega procesa vseh vpletenih, torej vplivajo na migranta ali na migrantko in na širše migracijsko okolje. Vzemimo kot primer motiv: razlogi za migracije so izredno raznoliki, lakota ali ekonomska nestabilnost oziroma slabi ekonomski pogoji v državah ali regijah izvora (na primer slabe zaposlitvene možnosti ne glede na izobrazbo, slabe karijerne priložnosti ali celo kronična brezposelnost), lahko tudi preganjanje na podlagi spolne usmerjenosti, morebiti tudi verska, etnična in druga preganjanja. Motivov je veliko, vendar makroravenski pogledi na potek migracij pogosto spregledajo mikroravenske motive in posledice migracijskih procesov in s tem se polje diskusije, kaj je prostovoljno in kaj ni, precej razširi na mikroravni, ne pa tudi na makroravni, sodeč po definiciji migranta in begunca.

Kot pravita Benson in O'Reilly glede terminoloških etiket za migracije in migrante: »Oznake, ne samo da aktivno prispevajo k definicijam kolektivnih identitet, ampak služijo tudi kot orodje političnih sistemov in izražajo ter povzemajo njihove strukture.« (2016, str. 28) To lahko vodi v nepošteno situacije, nepravilne položaje in preprosto v situacije, v katerih tisti, ki se jih ta položaj tiče, nimajo moči, da bi se jim zoperstavili ali izboljšali svoj položaj. Tukaj je potrebna intervencija proti marginalizaciji, zatiranju in dominaciji, proti negativnim oznakam in za pravičnejše pogoje delovanja v družbi ne glede na status migranta. Poimenovanje migrantov na podlagi motivov oziroma vzrokov za migracijo lahko vodi v t. i. moralno zatiranje

kot *civilizirano represijo*²¹ (Harvey, 1999), ki je v veliki meri spregledana in nevidna ravno zaradi sistemskega pristopa izkazovanja moči v družbi. Na to je težko pokazati s prstom, saj se kaže v institucionalnem zatiranju, ki je strukturne narave. Še posebej je to opazno v kontekstu migracij in pravičnosti znotraj migracijskih procesov in potekov, ko govorimo o vključitvi v novo okolje oziroma polje delovanja. Tu lahko govorimo o procesu institucionalizacije, ki nakazuje to, kako vzorci dominacije in zatiranja – na primer rasizem in seksizem, pa tudi bolj subtilne, normalizirane oblike podrejanja, kot so ustrahovanje, pritisk na delovnem mestu in odnos do drugih (do migrantov), postanejo naturalizirani načini družbenega vedenja na delovnih mestih in drugje, ki vodijo celo najbolj vsakdanje ideje in odločitve. Če je pri tem prisotna relevantna družbena in politična volja. Pri tem pa moramo upoštevati možnost, da so odprte za preobrazbo. Institucionalno zatiranje je tako subtilno prisotno v socializaciji in kulturni determinaciji percepcije drugačnosti v družbenem prostoru. Hurtado (1996) na primer omeni, kako se oblikujeta sistemski rasizem in večvrednostni občutek določenih kultur in etnij. Posamezni rasistični primeri lahko obstajajo brez institucionalne podlage, vendar je za širšo večvrednostno indoktrinacijo potreben sistemski, subtilen pristop tako v oblikovanju javnega diskurza kot pri sistemskem vplivanju na državne aparate²² ali birokratske omejitve²³, preko katerih se oblikuje »kulturni oziroma družbeni rasizem« (Adams, Bell in Griddin, 1997, str. 135).

Kulturni oziroma družbeni rasizem je tesno povezan z izključevanjem drugačnih ne samo na družbeni, politični in institucionalni ravni, temveč je prisoten tudi na psihološki ravni. Omenjene ravni izključevanja se močno navezujejo na koncept pravičnosti in konstrukcijo *drugega*. Stičišče, ki ga vidimo na točki kulturnega oziroma družbenega rasizma in s samo prakso izključevanja marginaliziranih, je posledica konstelacije odnosa in pristopa h konceptu različnosti v družbi. Ta pa ima lahko posreden ali celo neposreden vpliv na življenje posameznika, kar se zrcalno aplicira na družbenopolitično, osebno in naposled tudi ekonomsko pravičnost oseb, ki so bile izključene iz družbe zaradi družbenega oziroma kulturnega rasizma. Ekonomska pravičnost kot taka vidno konstruira drugega na podlagi količine ekonomskih sredstev, medtem ko družbenopolitična pravičnost vpliva v prikriti obliki konstrukcije drugega, na primer v javnem, političnem in medijskem diskurzu. Konstrukcija drugega vodi paralelno v samoizključevanje akterjev zaradi osebnih stisk, ki se oblikujejo z izključevanjem iz družbe,

²¹ Prevedeno iz ang. *civilized oppression* (Harvey, 1999).

²² Na primer izobraževanje oziroma šolstvo.

²³ Na primer politične pravice, povezane z državljanstvom, vizumski režimi, socialna zaščita ipd.

posledično pa se oseba oddaljuje od enakih možnosti in izbire lastnega življenja v družbi, v kateri živi. Kar seveda ni pravično izhodišče za enakopravno delovanje v družbi. Še posebej to velja za duševno zdravje migrantov, ki je fizično in družbeno nevidno, a je dodaten dejavnik prikrite družbene marginalizacije.

Po vsem povedanem se lahko znova vprašamo, kje lahko potegnemo črto med prostovoljnimi in neprostovoljnimi motivi za migracijo. Menimo, da vprašanje ni enostransko, saj je ravno pri tej distinkciji nujen vpogled v mikroravni motivov za migracijo in s tem tudi splošnega razumevanja migracijskih procesov za jasnejšo opredelitev definicije migrantov in beguncev. Mikroravenska razgrnitev motivov za migracije lahko olajša migracijske in podrobneje tudi integracijske procese vseh vpletenih akterjev (tako družbe – države gostiteljice, kot tudi osebe, ki je migrirala, ne glede na njen motiv). S tem nakazujemo potrebo po bolj razvejanem opisu in konceptu predvsem migrantov. Če usmerimo pozornost na osebno oziroma mikroraven migracijskih motivov in potekov, ne zanemarjamo definicije begunca_ke in s tem nikakor ne dvomimo o življenjsko ogrožajočih vzrokih za migracijo, temveč samo razširimo polje razumevanja migracijskih potekov in motivov in s tem odnos do prostovoljnih ali prisilnih odločitev. Kajti marsikdo se sooči z zgoraj omenjenimi razlogi, ki so prisilni z mikroravni, ne pa tudi iz makroravenskih razlogov ali obojega hkrati. Kar vodi migrante v odvisnost od (ne)naklonjenosti držav prejemnic do migracij in odjavopolitičnih diskurzov o njih. Od odnosa do migracij v državi prejemnici je nato odvisen družbenopolitični status osebe, ki migrira – ali je begunec ali migrant. Distanco med izrazom in politično prakso ter med javnim diskurzom je zaznati tudi v definiciji migranta v Evropski uniji. Definicija se v veliki meri navezuje na termin migrant, povzet po definiciji iz IOM (2021), ki je tako osnovna razlaga in definicija tudi za Evropsko unijo. Po tej definiciji je migracija:

V globalnem kontekstu gibanje osebe bodisi čez mednarodno mejo (mednarodne migracije) bodisi znotraj države (notranja migracija) več kot eno leto, ne glede na vzroke, prostovoljne ali prisilne, ter pogoste ali redke selitve, ne glede na uporabljena sredstva.

V okviru EU je dejanje, s katerim oseba:

- (i) ustanovi svoje običajno prebivališče na ozemlju države članice EU za obdobje, ki traja ali bo predvidoma trajalo vsaj 12 mesecev, če je bilo prej običajno prebivališče v drugi državi članici EU ali tretji državi; ali
- (ii) ki je prej običajno prebivala na ozemlju države članice EU, preneha imeti običajno prebivališče v tej državi članici EU za obdobje, ki je ali naj bi bilo vsaj 12 mesecev. (EU – Migration and Home Affairs, 2021).

Da je termin migrant ohlapen in tako rekoč nedefiniran, je posledica številnih migracijskih procesov (Anderson in Blinder, 2017, str. 2–3). Težko je namreč, kot pravi IOM (2021), ponuditi definicijo, kdo je migrant, v enotni obliki. Obliko definicije, ki bi vključevala različne migracijske motive in procese, tako z osebnega kot s širše družbeno, politično in ekonomsko strukturnega vidika hkrati. Opazili smo, da definicija, kdo je migrant in kdo ni, ni odvisna samo od širših deskriptivnih dejavnikov migracijskih procesov, temveč tudi od ideoloških predpostavk v državah, ki uporabijo definicijo migrantov v praksi, torej kako politični diskurz poimenuje osebe, ki so migrirale v državo prejemnico. Enako navezavo najdemo tudi pri Kunz, ki poudarja, da so definicije vrst migracij in oznake njihovih udeležencev v razmerju z razmerji moči, s političnimi, ekonomskimi in javnimi debatami ter s specifičnimi zgodovinskimi konteksti in geografskimi tereni (2019, str. 2). Kraj rojstva določa, kdo je pravzaprav migrant, ali so to osebe, ki niso rojene v neki državi, državi prejemnici, ali pa so migranti tudi njihovi potomci. S tem se navezujemo tudi na razmerje med državo prejemnico in migranti ob pridobitvi državljanstva,²⁴ in kakšen je potem odnos skupnosti do novih državljanov države prejemnice in t. i. naturaliziranih članov skupnosti, pa tudi dalje do druge ali nadaljnjih generacij priseljencev. Kajti, ali so državljani države prejemnice še vedno označeni kot migranti ali ne, je odvisno od številnih dejavnikov, ki segajo od vrste državljanstva (*ius soli versus ius sanguinis*)²⁵ do širše skupnosti, ki je ali pa ni vključujoča do priseljencev.

Dumbrava in Bauböck (2015) se sprašujeta, ali je dandanes sploh še smiselno misliti državljanstvo skozi zastarela koncepta pripadanja (*ius soli*) in krvi (*ius sanguinis*). Migranti druge generacije lahko kljub naturalizaciji po načelu *ius sanguinis* ostanejo označeni kot nedržavljan, čeprav sami niso nikoli imigrirali v državo (King, 2012, str. 6). Po Kingu (2012) naj bi se definicija, kdo je migrant, delila na dva dela. Tako naj bi veljalo, da definicija variira od države do države, glavna razlika pa naj bi bila razlika med državljanstvom in krajem rojstva ali predhodnim prebivališčem. Po Kingu namreč »naturalizacija pretvori v tujini rojene imigrante v državljane in so tako izvzeti iz štetja migrantov, če je državljanstvo ta kriterij« (King, 2012, str. 6).

Ko se osvetli položaj osebe, ki je vpletena v migracijske procese, se s tem odgrne mikro-, mezo- in lahko tudi makroravenske okoliščine teh posameznikov (Benson in O'Reilly, 2016; Castelli, 2018). Na to pa se socialno delo lahko primerno odzove in operira znotraj tega polja

²⁴ Vrste državljanstva: *Ius soli* (državljanstvo po rojstvu), *Ius sanguinis* (državljanstvo po krvi), ali *Ius doni* (pridobljeno državljanstvo) (Dumbrava in Bauböck, 2015).

²⁵ Več glede zgodovine državljanstva in hkrati razvoja termina ekspatriat v Green (2009).

delovanja: politične, socialno-družbene, ekonomske in kulturne strukture (morebiti po potrebi ukrepa, pomaga, umesti v primerne integracijske procese ipd.) (Gray, 2009). S kakšnimi težavami in stiskami so pri tem migranti soočeni ter kakšne možnosti so jim na voljo za normalno in dostojno življenje v novem polju delovanja, ki je posledica migracij? Ko se razume in opozori na položaj posameznice, se lahko pripravi na razumevanje skupin, ki jim po karakteristikah in praksah ti posamezniki pripadajo. To pomeni, da begunka ni v istem položaju kot nekdo, ki je politična migrantka, ekonomska migrantka ali pa Erasmus študentka. Statusi, tako pravni kot družbeni, so torej fluidni, dajejo neko zaslombo, a je ta začasna in v trenutku lahko oseba preide iz legalnega v nelegalni status. Migrantom je dodeljen pravni status in s tem povezan dostop do pravic.

Podeljevanje političnega statusa je povezano z motivom in načinom migracije. V splošnem se po IOM (2020) podeljevanje statusa loči na klasifikacijo migracij: regularne in iregularne, pravno legalne ali nelegalne, ekonomske ali politične migracije (vizumski postopki, verska svoboda, LGBTQ+ ipd.). Poimenovanja migracij življenjskega stila in drugih vrst migracij v splošni definiciji ni moč zaznati (migracije na podlagi osebnih neprisiljenih odločitev in razlogov – izboljšanje življenjskega stila, nove izkušnje, ljubezen ipd.). Za podrobnejše razumevanje migracij je treba vključiti dodatne družbene analitične kategorije, ki omogočajo podrobnejši vpogled v migracijske procese in poteke. Le takšna vpeljava dodatnih analitičnih oziroma socialnih kategorij, ki segajo od demografskih kazalnikov osebe do morebitnih ovir, s katerimi se sooča na migracijski poti ali v končni državi, omogoča razgrnitev migracijskih procesov s stališča osebe, ki migrira (Torkington, 2010; Benson in O'Reilly, 2016; Castelli, 2018).

Če se vrnemo nazaj na definicijo migranta in migrantke, povzeto iz EU definicije, se pojavi distinkcija glede uporabe statusa prebivališča osebe, kajti v definiciji ni omenjeno stalno ali začasno, temveč je klasificirano preprosto kot *običajno prebivališče*. S tem se vzpostavi prostor za različne interpretacije tipologij migracijskih procesov, s tem pa tudi dejavnikov in praks, ki so definirane s temi kategorijami in navsezadnje tudi z motivi za migracijo. Običajno je migrant precej širok termin, ki zaobjema različne vrste migracij, od pravnega vidika do osebnega zornega kota razlogov za migracijo. Na primer: običajno prebivališče se lahko nanaša na bivanje v času postopkovne obravnave za pridobitev statusa begunke, ali na začasno prebivališče sezonske delavke, ali na stalno prebivališče študentke na izmenjavi ali osebe, ki se je za stalno naselila v neki državi prejemnici. S tem odprtim in precej širokim terminološkim ovinkom zajema vse mednarodne migracije ne glede na njihovo specifično tipologijo, s čimer pa tudi dodatno odpremo interpretacijo tega, kdo je migrant. Kot že omenjeno, je interpretacija

odvisna od političnega pristopa obravnavanja in definiranja migracij in migracijskih procesov, ki je lahko tudi ideološko ali demagoško obarvan. Jezikovno manevriranje z definicijo ter poimenovanjem migrant, begunec (na primer, ali je prosilka za politični azil migrantka ali begunka) se kaže tudi v političnem, medijskem in javnem diskurzu.

Primer jezikovnega operiranja s termini migracij in migracijskih procesov je bilo moč spremljati med t. i. migrantsko krizo²⁶, kakor je bil v Sloveniji leta 2015 poimenovan prihod beguncev (Vezovnik, 2017). Izraz za povečan prihod tujcev je bil skrbno izbran: osebe, ki so migrirale, niso bile imenovane begunci, saj bi se s tem takratna politična oblast politično opredelila do krize, ki je nastala s prihodom dokumentiranih in nedokumentiranih pribežnikov (Medica, Lukič in Bufon, 2010; Foška Šaina in Turnšek, 2019). Termin prebežnik ni bil uporabljen, čeprav je bila situacija jasna posledica nestabilnosti na Bližnjem vzhodu in v navezavi z drugimi ekološkimi in ekonomskimi katastrofami v bližini Evrope, temveč se je v javnem diskurzu, tako političnem kot tudi medijskem, artikuliral konstrukt *drugosti*, »drugega«, in ustvarjala vsesplošna in moralna panika (Milharčič Hladnik, 2016; Vezovnik, 2017; 2018). V tem kontekstu poznamo tudi termin moralna panika, za katerega Milharčič Hladnik (2016), ko povzema Stanleyja Cohena v odnosu do konstrukcije *drugosti* zaradi migracij, pravi, da je

stanje, epizoda, oseba ali skupina oseb, definirana kot grožnja socialnim vrednotam in interesom; množični mediji njihove značilnosti predstavljajo na stiliziran in stereotipen način; moralne barikade upravlja uredniki, škofi, politiki in drugi desno razmišljujoči ljudje; družbeno akreditirani strokovnjaki ponujajo diagnoze in rešitve; pojavijo se načini reševanja oziroma se (pogosteje) zatekajo k njim; stanje potem izgine, ponikne ali razpade in postane vidnejše. (Cohen v Milharčič Hladnik, 2016, str. 81)

»Migrantska kriza« je bila uradno, javno poimenovana tudi kot »begunska kriza«, »prihod pribežnikov«, »dolgo poletje migracij«, lahko pa bi bila poimenovana kako drugače, brez negativnih konotacij za migrante. Kot na primer družbena situacija, ki potrebuje hitre rešitve, brez političnih ali kulturnih konotacij. Benson in O'Reilly (2016) pravita, da uporaba oznak oziroma način, kako poimenujemo ljudi, ki migrirajo, vsekakor ima praktične posledice glede tega, kako se nazadnje ravna z ljudmi. Vzpostavljen diskurz o migracijah, naj gre za jezik

²⁶ Poleg krize je bilo zaznati tudi poimenovanja kot so »migrantski val«, »begunski val« ipd. Vendar je izraz »migrantska kriza« tisti, ki je v govoru prisoten še danes, leta 2024, ko se govori o situaciji prehajanja mej leta 2015 in v začetku leta 2016 (Foška Šaina in Turnšek, 2019).

politike, civilne družbe ali tudi za jezik, ki ga uporablja novinarska javnost, vpliva na določena razmerja, mnenja in odnose do migrantov v državah prejemnicah in s tem tudi na njihovo obravnavo. Večinoma oznake sovpadajo s klasičnimi migracijskimi teorijami – *push-pull* teorije (Lee, 1966; Benson in O'Reilly, 2009; 2016; King, 2012; Anthias in Lazaridis, 2020), ki obravnavajo klasične motive za migracije, ki so po večini politični, ekonomski in ekološki (Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016, str. 17), ne upoštevajo pa mikrostrukturne ravni migracijskih procesov in ne vključujejo sodobnih migracijskih teorij pri oblikovanju javnega diskurza o migracijah (Kurekova, 2011; O'Reilly, 2015; Benson in O'Reilly, 2016). Migranti se med seboj razlikujejo predvsem po migracijskih motivih, procesih in nato potekih. Kot že rečeno, bi glede na dostopne podatke (King, 2012) mednarodni migranti številčno lahko tvorili precej veliko državo, peto največjo na svetu.

Prav tako pa ne smemo zanemariti bolj nevidnega koncepta migracij, ki se imenuje »paradoks ne-preseljevanja« ali »paradoks ne-migracij« oziroma »immobility paradox« (Malmerg v King, 2012, str. 5). Ta izraz se nanaša na dejstvo, da se kljub vsem statistikam, ki so relativno visoke, kljub globalizaciji in njenim posrednim ali pa neposrednim vplivom, družbenim in tehnološkim spremembam, ljudje navsezadnje vseeno ne selijo spet tako zelo množično, kot bi morda izhajalo iz zgoraj omenjenih diskurzov. Pravzaprav se selijo veliko manj množično, kot so se pred stotimi leti, pravi King (2012) in nadaljuje, da lahko govorimo o ironiji globalizacije. Gre za to, da smo poleg »vseh dobrin, kapitala, znanja, podjetništva in medijev manj prosti pri prehajanju mej, dela in drugih ključnih faktorjih produkcije« (King, 2012, str. 5). Temu paradoksu morda botrujejo družinske in družbene vezi, navezanost na prostor, kulturo, službo ali preprosto navezanost na občutek »biti doma« (King, 2012, str. 5). Ker so to bolj mikroravenske odločitve, lahko sklepamo, da so migracije bolj individualizirane kot pred stoletjem. Na eni strani imamo t. i. »stoletje migrantov« – 21. stoletje (Nail, 2015), na drugi strani »paradoks preseljevanja« in na tretji strani podatek o številčnosti mednarodnih migrantov glede na populacijo, ki bi štela za peto največjo državo sveta. Temu primerno je treba razčleniti migracijske motive, poteke in procese skozi mikro-, mezo- in makroraven, da se poskusi umestiti tipologijo migracij kot oporni okvir za njihovo razumevanje.

3.3. Teorije v migracijskih študijah

Na raziskovanje mednarodnih migracij so vplivale številne discipline, kot so ekonomija, sociologija, geografija, ekonomija, pravo, sociologija, politologija, demografija in psihologija, tako da teoretiziranje mednarodnih migracij ni imelo linearne poti (Wickramasinghe in

Wimalaratana, 2016). Zaradi tega interdisciplinarnega vpliva na migracijske študije je raziskovanje mednarodnih migracij brez enotne, koherentne in vseobsegajoče teorije, ki bi zaobjela migracijske študije s krovno teorijo (O'Reilly, 2015; Benson in O'Reilly, 2016). Vendar pa je na drugi strani ravno zaradi tega interdisciplinarnega pristopa k migracijskim študijam omogočena razširitev uvidov in teorij, ki pomembno doprinesejo k oblikovanju raziskovanih interesov. S tem omogočajo analizo odnosov med različnimi korelacijskimi spremenljivkami (na primer uporaba družbenih analitičnih kategorij, ki osvetlijo migracije skozi specifično prizmo: spol, izobrazba) (O'Reilly, 2015; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016).

Migracijske študije v intersekciji s socialnim delom imajo po našem mnenju močno aplikativno moč, preko akademske in diskurzivne uporabe v prakso. Glede na to, da so migranti del družbe, so tudi deležni posledic, ki ga ponuja posamezni diskurz. V splošnem pa so migracijske študije premalo teoretizirano področje družbenoznanstvenega raziskovanja, za katerega lahko rečemo, da je namesto napredka doživelo nazadovanje. Dosedanji prispevki na tem področju zajemajo predvsem naslednje teorije: Leejeva (1966) teorija migracij, Mabogunjejeva (1970) teorija migracijskih sistemov, Zelinskyjeva (1971) teorija prehoda na mobilnost, Skeldonovo (1990) delo o migracijskih prehodih, Harris in Todaro (1970) z neoklasično migracijsko teorijo, Piorejeva (1979) teorija dvojnega trga dela, Starkova (1978, 1991) nova ekonomija migracije delovne sile in Masseyjeva (1990) kumulativna vzročna teorija. Za vse velja podoben sklep: poskušali so dospeti do občega razumevanja migracijskih pojavov kot družbenega fenomena in akademskega koncepta hkrati. Z izjemo nekaj avtorjev (Carling, 2002; Faist, 2000; Hatton in Williamson, 1998; Skeldon, 1997) je bilo v zadnjih desetletjih sistematično teoretiziranje migracijskih procesov v veliki meri opuščeno (glej Skeldon, 2012). Massey in njegovi sodelavci (Massey idr., 1993, str. 432) so v svojem temeljnem pregledu migracijskih teorij ugotovili, da veliko razmišljanja o migracijah »ostaja v konceptih, modelih in predpostavkah 19. stoletja«. Videti je, da od takrat ni prišlo do večjih sprememb na tem področju z izjemo vzpona transnacionalnega koncepta, ki temelji na mednarodnih migracijah in transnacionalnem polju delovanja (Pries, 2001). Pri raziskovanju tako specifičnega področja, kot so visokoizobražene migrantke, ki zavzemajo osrednji predmet doktorske raziskave, se je zato treba prilagoditi in uporabiti kombinacijo tistih pristopov, ki so na voljo. Zaradi pomanjkanja ali vsaj pomanjkljivo določenega sistematičnega teoretskega okvira se je na področju raziskovanja pojavila dilema glede sposobnost smiselne interpretacije empiričnih »dejstev«, razumevanja, kako makrostrukturni dejavniki oblikujejo migracijske procese, obenem pa se je tako zmanjšala zmožnost za razlago velike raznolikosti migracijskih

izkušenj med različnimi etničnimi skupinami, spolom, spretnostmi in razrednimi skupinami. Prav tako se je zlasti z vzponom t. i. »postmoderne« oblikovanje teorije migracij v družbeni znanosti v veliki meri opustilo.

Glede na razpoložljive statistične podatke o obsegu migracij (IOM, 2019; IOM, 2021) se trend migracij vztrajno povečuje, saj je narasel z 2,8 odstotka leta 2000 na 3,6 odstotka v letu 2021. Vzrok za to lahko pripišemo različnim razlogom, med drugim globalizaciji, informacijsko-tehnološkemu napredku, ekonomskim, ekološkim in političnim krizam, družbenim gibanjem za človekove pravice (tudi feminizmu) ter navsezadnje osebnim razlogom (Abbott in Wallace, 1997; Kilduff in Corley, 1999; Kofman in Raghuram, 2006; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016; Boulianne, 2019; DeNardis, 2020). Akademski, politični in medijski diskurzi se pogosto osredotočajo na migracije, ki so povezane z razlogi zaradi kriz in s tem povezanimi motivi – makroravenski motivi (ekonomski, politični, podnebni).

Ključna sprememba v sodobnem pristopu k migracijskim teorijam je torej moč prepoznati v smeri poskusa razumevanja motivov in posledic migracijskih procesov od osebnega k strukturnemu in obratno, skozi razdelitev na makro-, mezo- in mikroraven migracijskih potekov in procesov. Presek v migracijskih študijah je treba pripisati globalizacijskim vplivom, predvsem transnacionalnim aktivnostim in konceptom polja družbenega, političnega in ekonomskega delovanja, k temu pa dodajamo koncept transnacionalnosti, kvir teorije in feminizma (Pries, 2001; Dumont in Lemaître, 2005; Al-Rodhan in Stoudmann, 2006; Ritzer, 2007; Mooney in Evans, 2007; Luibhéid, 2008). Koncept transnacionalnosti omogoči vpogled v mednarodne migracije s stališča polja delovanja, ki ga oblikujejo migranti sami (Jakubowicz, 2012). Jakubowicz navaja, da je ključna predpostavka, na kateri temelji koncept transnacionalizma, ta, da migracij ni več mogoče videti kot enodimenzionalnega migriranja, tj. kot preproste spremembe, da nekdo najprej živi v eni državi in nato v drugi (2012, str. 5). In nadaljuje (prav tam), nasprotno, da »številni migranti ohranjajo močne vezi s svojo državo izvora tudi v svojem novem življenjskem okolju, bodisi v ekonomskem, političnem ali kulturnem smislu.« Ali kot pravijo Glick-Schiller in drugi, so »transnacionalne migracije kot čezmejni procesi migrantskih skupin, katerih socialni odnosi in prakse tvorijo povezavo med dvema ali več državami« (Glick-Schiller idr. v Jakubowicz, 2012, str. 5–6).

Migranti delujejo preko nacionalnih meja in v obe smeri svojih polj delovanj. Kar pomeni, da transnacionalizem²⁷ kot koncept omogoči vpogled v prakse, motive in interakcije v širšem socialnem in geografskem polju delovanja oseb, ki so migrirale. Osredotoča se na koncepte mednarodnih kulturnih, političnih in ekonomskih interakcij, razgradnjo političnih in etničnih meja. Vidnejši doprinos vpeljave koncepta transnacionalnosti v migracijske študije je tudi v tem, da so odprli nov pogled na migracijska gibanja, stran od binarnega modela, to je stran od »preprostega razlikovanja na podlagi izseljevanja in priseljevanja k bolj holističnemu pristopu in k čezmejnemu delovanju migrantov« (prav tam). To je zaradi globalizacije in z novimi tehnologijami še dodatno olajšano. S konceptom transnacionalizma v kontekstu migracij si v doktorski disertaciji pomagamo razumeti migracijske procese in poteke tudi mimo klasičnih *push-pull* dejavnikov.

Migracijske teorije se med seboj dopolnjujejo in prepletajo ter niso izključujoče. Eno raziskovalno vprašanje lahko zahteva uporabo več migracijskih teorij. Sodobne migracijske teorije in diskurzi se v primerjavi s tradicionalnimi teorijami (Benson in O'Reilly, 2016) dotikajo več različnih razlogov za migracije. Posledično omogočajo globlji vpogled v to, v kakšnih pogojih se znajdejo migranti in kakšni so njihovi pravni in praktični življenjski statusi (Silvey in Lawson, 1999). Migracijske teorije se ločijo glede na *push-pull* dejavnike (Lee, 1966) in glede načina, kako jih obravnavajo v analizi migracijskih procesov in vplivov na družbo. Na primer, potisni-povleci oziroma *push-pull* teorija velja za tradicionalno (klasično), ker teoretizira migracijske procese skozi ekonomsko prizmo, medtem ko so *push-pull* dejavniki zelo osebni in izhajajo iz posameznika (življenjske realnosti – izkustva). Gre za dejavnike, razloge, posledice, ki jih oseba v migracijskem procesu doživlja. *Push-pull* dejavniki imajo lahko tako sodoben kot tradicionalen (klasičen) pristop raziskovanja migracij, odvisno od tega, kaj je raziskovalni interes in skozi katero prizmo znanstvene discipline se ga naslavlja.

Teorije, ki zaobjemajo razumevanje in raziskovanje migracij, se delijo na različne načine. Nekatere teorije prepoznajo dva nivoja oziroma pristopa, mikro- in makroraven (Morawska, 2007), medtem ko drugi dodajajo še mezoravenski pristop (Kurekova, 2011; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016; Castelli, 2018). Ali na primer King (2012), ki ne sledi Morawski pri strogem razporejanju ravni in združi nivoje raziskovanja migracij v seznam teorij. Klasične migracijske teorije, osredotočene na makroraven, usmerijo in omogočijo pregled različnih sil in vzrokov, ki vplivajo na mednarodne migracijske tokove skozi strukturne preglede in

²⁷ Transnacionalizem se je začel razvijati v 90. letih prejšnjega stoletja kot odgovor na globalizacijo in njen vpliv na ljudi, migracije (Jakubowicz, 2012, str. 6).

dolgoročne migracijske procese (Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016). Za sodobne migracijske teorije, osredotočene na mikroraven, velja, da ponudijo vpogled v migracijske poteke tudi z vidika umeščanja v lokalne skupnosti (Morawska, 2007, str. 1). Teorije na mikroravni tako zaobjemajo migracije tudi z vidika posameznikovih odločitev za migracijo, torej želje in pričakovanja migranta (Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016, str. 18). Kurekova (2011) ter Wickramasinghe in Wimalaratana (2016) ločevanju na mikro- in makroraven dodajo še mezoraven, ki povezuje obe ravni, s čimer dobimo teorijo, osnovano na križanju individualnih in družbenih razlogov ter posledic migracij. »Teorije na mikroravni upoštevajo migracijske odločitve z vidika posameznika, torej človekove želje in pričakovanja. Teorije na makroravni preučujejo migracijske odločitve s skupnega vidika, to je z vidika ekonomskih in političnih struktur države« (Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016, str. 18). Na mezoravni so posledično odločitve o selitvi med mikro- in makroravnijo, torej vključuje družinske vezi in povezave, družbena omrežja, vrstniške vplive in posamezne skupnosti, ki jim oseba pripada (Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016, str. 18; Castelli, 2018). Razlikovanje med mikro-, makro- in mezoravnijo dopolnjuje pogled, ki razlikuje induktivni (*bottom-up* pristop) in deduktivni (*top-down*) metodološki pristop (Gray, 2009; Benson in O'Reilly, 2016, str. 24), ki se specifično osredotoča na pomene in prakse migracijskih procesov za posameznike. To velja predvsem za razumevanje migracij življenjskega stila, ki so najbolj zastopan motiv migracij pri ekspanziji. Benson in O'Reilly (prav tam) *bottom-up* pristop poimenujeta kot deduktivni in *top-down* pristop kot induktivni metodološki pristop raziskovanja migracij. Induktivni metodološki pristop je teoretsko-raziskovalni pristop, ki je iz posameznika usmerjen k družbenemu, torej k sistemu in družbi – državi (*bottom-up*). Ta, t. i. induktivni oziroma *bottom-up* pristop raziskovanja migracij odpre raziskovalni prostor za intimne zgodbe migrantk (Benson in O'Reilly, 2016, str. 23). Cilj induktivnega oziroma *bottom-up* pristopa v doktorski disertaciji je torej razgrniti tudi procese oblikovanja identitet samopercepcije, življenjskih zgodb in vsakdanjega življenja oseb, ki so vpletene v migracijski proces. Deduktiven pristop analize migracijskih teorij na drugi strani pa gre ravno obratno, in sicer od makrostrukturne ravni do mikrostruktur, torej od praks in pomenov sistemov (npr. države) navzdol do oseb – do migrantke oziroma migranta (*top-down* raziskovalni pristop) (Morawska, 2007; Kurekova, 2011; King, 2012; Benson in O'Reilly, 2016; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016).

Sodoben pristop, ki upošteva mikroravni migracijskih procesov (empirične realnosti), je tudi uporaba induktivnega modela (*bottom-up*) v raziskovanju migracij. Ta je mogoč s selekcioniranjem razlogov za migracije in s pomočjo empiričnega preseka odgovorov s terena (na vzorcu migrantk), kjer je poudarjeno vprašanje, kakšen je njihov pogled in izkustvo glede

migracij (samopercepcija). S tem pa odgovarjamo tudi na širša vprašanja migracijskih procesov sploh v postmigracijski fazi, ki so: kaj se pravzaprav dogaja z migrantkami, kakšni so razlogi za migracijo in kakšno je stanje po migraciji. Ta precej ozko usmerjeni interes raziskovanja migracijskih procesov je vse pogostejše zastopan v javnem in akademskem diskurzu (King, 2012), zaradi česar je mikroraven migracijskih procesov izredno pomembno vključiti tudi v politične razprave, ki vplivajo na makroravni migracijskih procesov (Silvey in Lawson, 1999). Ta razmik pa lahko premosti socialno delo, saj je ena redkih družboslovnih disciplin, ki je tako akademska kot praktično-aplikativna in operira tako z akademskim kot tudi z javnim in političnim diskurzom. Socialno delo je kot deležnik vpeto tako na mikro- kot na makroravni.

Poglejmo si sistematični pregled raziskovanja migracij na makro-, mezo- in mikrostrukturni ravni s komplementarnimi migracijskimi teorijami (Lee, 1966; Morawska, 2007; Benson in O'Reilly, 2009; Kurekova, 2011; King, 2012; Benson in Osbaldeston, 2014; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016; Castelli, 2018).

(1) Makroraven:

- *push-pull* teorija in model (*push-pull theory and model*)
- neoklasični pristop (*neoclassical approach*)
- segmentirana teorija trga dela (*segmented labour market theory*)
- model svetovnega sistema (*the world system model*)
- politično-ekonomski pristop (*the political economy approach*)
- neoklasični makromigracijski pristop (*neoclassical macro migration theory*)
- migracija kot sistem (*migration as system*)
- teorija dvojnega trga dela (*dual labour market theory*)
- prehodnost mobilnosti (*mobility transition*)

(2) Mezoraven:

- teorija družbenega kapitala (*social capital theory*)
- teorija institucionalnega pogleda (*institutional theory*)
- teorija mreženja (*network theory*)
- kumulativna teorija vzročnosti (*cumulative causation theory*)
- nova ekonomska teorija delovnih migracij (*new economics of labour migration*)

(3) Mikroraven:

- neoklasična mikromigracijska teorija (*neoclassical micro-migration theory*)
- teorija človeškega kapitala (*human capital theory*)
- teorija socialnega mreženja (*social network theory*)

- kumulativna teorija vzročnosti (*cumulative causation theory*)
- teorija migracij življenjskega stila (*life-style migration theory*)
- *push-pull* dejavniki (*push-pull factors*)
- modeli vedenja (*behavioural models*)
- teorije socialnih sistemov (*theory of social systems*)

Teorije na mikroravni zaobjemajo migracije, ki temeljijo na odločitvah z vidika posameznika, torej migranta ali migrantke. Teorije na makroravni upoštevajo migracijo s političnega in ekonomskega vidika, predvsem z vidika države – družbe prejemnice. Na mezoravni so odločitve o selitvi med dvema predhodnima ravnema teorij; vključuje torej družinske vezi in povezave, družbena omrežja, vrstniške vplive in posamezne skupnosti, ki jim oseba pripada (Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016, str. 18; Castelli, 2018). Teoretsko-raziskovalni pristop, ki je primeren za vzpostavitev sistematičnega teoretiziranja na področju raziskovanja žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij, je tisti pristop, ki nam pomaga razumeti, kako mikroravenski dejavniki oblikujejo migracijske procese in kako lahko ti vplivajo na makrostrukturni ravni.

3.4. Tipologija mednarodnih migracij

Kategorizacija tipov mednarodnih migracij je težavna ravno zaradi številnih motivov, vzrokov in posledic, ki so posledica migracij, kar smo v prejšnjih poglavjih izčrpno pojasnili. Iz enakega razloga je težavna že sama definicija, kdo je migrant ali migrantka (Edwards, 2015; IOM, 2019), ki ni doživela napredka glede mednarodno poenotene in združene terminologije že od dvajsetih let prejšnjega stoletja, z izjemo poenotenja notranjih EU podatkov glede migracij (Kunz, 2019, str. 5). Pri tipologiji migracij je ključno upoštevati *push-pull* dejavnike za migracije, geopolitično in socialno-ekonomsko situacijo v državah izvora in prejemnicah ter odnos do človekovih pravic (Lee, 1966; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016, Bolsajian, 2018). V osnovi se mednarodne migracije delijo na regularne in iregularne ter glede na motive migracij, in sicer na politične, ekonomske in okoljske migracije (oziroma migracije zaradi podnebnih sprememb) (King, 2012; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016). Vendar pri različnih avtorjih ne gre toliko za odstopanja v delitvi tipov mednarodnih migracij, gre bolj za to, na katere dejavnike se osredotoča analiza, kar posledično vpliva na tipologijo migracij. Ob tem je treba dodati, da tipologija migracij ni končna oznaka za migracije kot take, je fluiden in oporen okvir za lažje umeščanje in razumevanje migracijskih procesov. Po drugi strani pa je

tipologija migracij odvisna tudi od politične volje in razmerja moči. Kajti definicija, oznaka in pristop do kategorizacijske moči v obliki tipologizacije migracij, pravi Jones, so:

predmet dominantne politične moči in hegemonskih diskurzov. Zato je vedno pomembno raziskati, čigavim interesom služijo oznake, in da bi to lahko razumeli, je treba konceptualizirati polje konstruiranja teh terminov, ki slonijo na specifičnih zgodovinskih, političnih in geografskih terenih. (Jones v Kunz, 2019, str. 2)

Na splošno se tipi migracij med sabo prepletajo, ne izključujejo. Kot smo že omenili, so migracije v grobem kratkoročne, ilegalne, prostovoljne in mednarodne ali pa dolgoročne, legalne, prisiljene in notranje – kombinacij pa je mnogo, kakor je tudi motivov in pogojev za migracije veliko (IOM 2020a). Z ozirom na umestitve tipologije migracij se doktorska disertacija ukvarja z mednarodnimi in dolgoročnimi migracijami skozi prizmo spola in izobrazbe. Wickramasinghe in Wimalaratana (2016) povzemata več avtorjev glede na tip migracij. Če sledimo njuni analizi in dodamo še druge (Benson in O'Reilly, 2009; Benson in Osbaldiston, 2014; O'Reilly, 2015) se mednarodne migracije delijo na:

- Migracije zaradi dela oziroma delovne migracije (sem spadajo migracije visoko-, delno in nekvalificiranih delavcev).
- Migracije povratnikov (migracije povratnikov v državo izvora, vsaj po 12 mesecih bivanja v tujini) (Pries, 2001).
- Verižne migracije (sem spadajo migracije, ki so posledica združevanja družin).
- Migracije transnacionalnega²⁸ delovanja (Jakubowicz, 2012).

Glede na pogoje:

- Prisiljene.
- Prostovoljne.

Glede na vrsto:

- Ekonomske migracije (migracije zaradi izboljšanja življenjskih pogojev, bolje plačanega dela, boljših kariernih pogojev).

²⁸ Migracije, ki označujejo diasporo in njeno transnacionalno skupnost, zajema kulturno, politično in ekonomsko čezmejno delovanje z matično državo.

- Politične migracije (zaradi vojn in politične diskriminacije) – azil (v ta tip migracij spadajo migracije za prosilce za azil²⁹).
- Ekološke ali migracije zaradi podnebnih sprememb (podnebne in ekološke katastrofe, kot so poplave, suše, potresi, razlitje nafte ipd.) (Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016).
- Mednarodne migracije zaradi upokojitve (migracije upokojencev, ki migrirajo v kraje z boljšimi pogoji za življenje upokojencev).
- Migracije življenjskega stila (prostovoljne migracije zaradi izboljšanja življenjskega stila) (Benson in O'Reilly, 2009; Torkington, 2010; Benson in Osbaldiston, 2014; Benson in O'Reilly, 2016).

Za podrobno razumevanje zgoraj omenjenih kriterijev delitve samih migracij je treba razumeti raziskovalni proces migracij. Raziskovanje migracijskih procesov se deli na:

- Mikroraven (raziskovanje migracijskih procesov s stališča migrantke ali migranta, osebe v odnosu do drugih družbenih struktur).
- Mezoraven (raziskovanje vpliva migracijskih procesov na družbene strukture).
- Makroraven (raziskovanje migracijskih procesov v odnosu do političnih praks, ekonomskih, demografskih struktur) (Morawska, 2007; Kurekova, 2011; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016).

To pa vpliva na raziskovalni pristop, ki je:

- *Bottom-up* oziroma induktivni pristop (od mikro- k makroravni)
ali

²⁹ Definicija in razlaga UNHCR: »Prosilec za azil je oseba, ki trdi, da je begunec, ter išče mednarodno zaščito zaradi preganjanja ali vojne v matični državi. Vsak begunec je na začetku tudi prosilec za azil, vendar vsakemu prosilcu za azil ne bo avtomatično priznan status begunca. Osebe, katerih prošnja za azil še ni dokončno rešena in čakajo na dokončno (pozitivno ali negativno) odločitev, imenujemo prosilci za azil. Pojem prosilec za azil ne vsebuje nobene domneve o končni odločitvi glede priznanja statusa begunca, ampak nam pove le, da je nekdo vložil prošnjo za azil. Ali je prosilec za azil upravičen do mednarodne zaščite, se presoja v okviru nacionalnih azilnih sistemov. Osebe, za katere se med ustreznim postopkom ugotovi, da niso begunci in ne potrebujejo mednarodne zaščite, pristojni organi vrnejo v njihovo matično državo. Postopek odločanja o tem, ali je neka oseba begunec ali ne, temelji na učinkovitem azilnem sistemu.« (UNHCR, 2021)

- *Top-down* ali induktivna metoda oziroma s tem povezan raziskovalni pristop (od makroperspektive k mikrostrukturam) (Boneva in Frieze, 2001; Gray, 2009; O'Reilly, 2015; Benson in O'Reilly, 2016).

Povečana raznolikost vrst oziroma tipov migracij ter s tem migracijskih procesov je opozorila na potrebo po interdisciplinarnem pristopu k raziskovanju tega, kako misliti, raziskovati in teoretizirati migracije kot take, s čimer pridobimo vpogled v to področje in odgovore na raziskovalna vprašanja, povezana z migracijami (Silvey in Lawson, 1999; King, 2012, str. 3; Anthias in Lazaridis, 2020). Kot smo že omenili, so se ljudje venomer selili in se vedno tudi bodo (Livi-Bacci, 2012), s tem pa je neposredno povezano vprašanje o tem, kakšni motivi sprožijo te odločitve in kakšni cilji in življenjski poteki se oblikujejo znotraj migracijskih procesov (Boneva in Frieze, 2001). Torej, kaj vodi nekoga k migriranju, kateri so ti *push-pull* dejavniki za migracijo, zakaj in kam gre ter kaj se dogaja s to osebo, ko prispe na cilj, kakšna je njena vsakdanja življenjska realnost. V disertaciji so eni pogostejših razlogov potreba po spremembi vsakdanjega življenja, karierni razlogi in selitev k partnerju ali partnerki. Ti vidiki pa znotraj običajnih tipologij pogosto niso omenjeni, saj izhajajo iz mikroravni migracijskih raziskovanj, torej s stališča posameznika (King, 2012; Benson in O'Reilly, 2009; Benson in O'Reilly, 2016; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016). Za razmislek o teh vidikih je treba misliti migracije širše, tudi s stališča posameznikov (O'Reilly, 2015), tudi z integracijskega vidika in potenciala za države prejemnice, ne samo s političnega, ekonomskega in demografskega vidika (makroravni). Za razumevanje mikroravni je v veliko oporo uporaba teorije vsakdanjega življenja kot okvir razmišljanja in prepoznavanja procesov, ki »strukturirajo naše vsakdanje izkušnje in življenje« (Ule, Kamin in Švab, 2018, str. 27). Za razumevanje migracij v odnosu do spola in izobrazbe je treba razumeti aktualne prakse, organizacijo in strukturo posamezničin življenjskih dejavnosti, tako javnih kot privatnih, torej vsakdanjih, tistih, ki vplivajo na posameznike, ki vplivajo na skupine oseb s podobnimi izkuštvami in praksami, torej na mikroravni. V tem oziru *bottom-up* pristop omogoči razumevanje vsakdanjega življenja posameznikov glede njihove vsakodnevne realnosti oziroma izkustva. Ta pristop prav tako pomaga razumeti izkustvo ob migracijskih potekih, ki se ga lahko kategorizira in umesti v širši družbeni kontekst ali morebiti tudi v družbeno strukturo. Zgodbe ljudi so pomembne za razumevanje stanja v družbi. Kot pravi Ule (2018):

Vsakdanje življenje je organizirano okrog nekaterih centralnih tem, struktur in procesov, ki izhajajo iz značilnosti biografij oseb in iz konkretne socialne realnosti, razmerij s pomembnimi bližnjimi osebami, skupinami, odnosi. Ta organizacija ostaja večinoma

latentna, v ozadju razmeroma gladkega tona dogodkov vsakdanjega življenja. Se pa izraža v živi sedanjosti doživljanja in delovanja ljudi, ki sodelujejo v teh dogodkih in vsakdanjih situacijah. Poudarek na sedanjosti seveda upošteva tudi biografsko preteklost osebe, kolikor je relevantna za sedanjost, in biografsko prihodnost, kolikor njena anticipacija deluje na sedanje vedenje in doživljanje ljudi. (Ule, Kamin in Švab, 2018, str. 31)

Teorije vsakdanjega življenja dopolnjujejo sodobne migracijske teorije, predvsem *bottom-up* pristop raziskovanja življenjske realnosti od osebnega k družbenemu. Vpogled v mikroprocese migracijskih potekov je izredno občutljiv, ker se neposredno dotika intimnega polja vpletenih oseb (izkustva), kar zahteva dodatno akademsko in znanstvenoraziskovalno senzibilnost. Kot rečeno, tipologija migracij ni enovita. Obstaja pa kategorija migracij, ki ni eksplicitno zabeležena v nobeno tipologijo migracij, saj lahko spada v vse kategorije hkrati ali pa je v interjekciji z nekaterimi. To so ekspati.³⁰ Ravno zato, ker so ekspati lahko v intersekciji z različnimi tipologijami migracij in ker obstaja zmeda v kategorizaciji definicije migrantov in s tem tudi ekspatov, je polje raziskovanja tipologije migracij ekspatov še relativno novo. Ker se ekspati ločijo tudi glede na motive migracij, je težje določiti tipologijo migracij, saj je termin kot kategorija migrantov relativno nov (Cohen, 1977; Gatti, 2009; van Bochove in Engbersen, 2015; Haslberger in Brewster, 2008; Andresen, Bergdolt in Margenfeld, 2012; Schliewe, 2020; van Rooij in Margaryan, 2020).

³⁰ Več o ekspatih v naslednjem poglavju.

3.5. Ekspati – kdo so?

Ko govorimo o mednarodnih migracijah, je treba pozornost nameniti tudi ekspatom, ki običajno migrirajo zaradi mednarodnih delovnih priložnosti in so pri tem podobno kot ostali migranti ujeti v dvojni proces kulturnih in psiholoških adaptacij na novo okolje, ki zahteva določeno mero »medsebojnega prilagajanja« (Berry, 2005). Uspešna prilagoditev lahko vsekakor obogati življenje ekspatov (Kempen idr., 2015), zmanjša vpliv stresorjev v postmigracijski fazi in pripomore k boljšemu duševnemu zdravju (Brown, 2008; Triadafilopoulos, 2013; Lecerof idr., 2016; Schouler-Ocak idr., 2020; Bhurga, 2021; SZO, 2022).

Expatriate ali ekvivalentno v slovenščini po SSKJ, izseljenec, izhaja iz besede ekspatriacija, ki pomeni: izselitev iz domovine. Krajša različica v rabi je *expat* (ang.) oziroma ekspat³¹. Doslej se ni uveljavila enoznačna definicija, kdo so ekspati, in trenutno tudi ni jasnih razlik med migrantom in ekspatom, kajti termin je fluiden in nima enovite definicije (Cohen, 1977; Gatti, 2009; Kunz, 2019; van Rooij in Margaryan, 2020). Razlog je predvsem v tem, da je identifikacija, kdo so ekspati, bolj ali manj razdrobljena v poimenovanju eksplicitnih kategorij, ki bi to lahko usmerile v enostavnejšo identifikacijo (van Bochove in Engbersen, 2015, str. 1). Nekateri avtorji uporabljajo izraza ekspat in migrant kot sinonima, vendar je to redkost, ki počasi izginja iz literature (Kunz, 2019). Za druge je termin stvar samoimenovanja (Andresen, Bergdolt in Margenfeld, 2012), za večino, kar je tudi prevladujoče stališče v trenutno obstoječi znanstveni literaturi, pa je termin samostojen, saj se navezuje na pojem migrant in nastopa kot njegova podkategorija (Gatti, 2009; van Bochove in Engbersen, 2015; Kunz, 2019). Razlog za to je predvsem v številnih družbenih spremembah v 21. stoletju (Nail, 2015), ko se je struktura migracij in migrantov zaradi vpliva globalizacije temeljito spremenila. Statistika iz prejšnjega poglavja potrjuje, da se mednarodne migracije povečujejo, vključno z visokoizobraženimi migranti (Dumont in Lemaître, 2005; Gatti, 2009; Boulianne, 2019; IOM, 2021). Na podlagi tega je prišlo do vznika družbenih gibanj za človekove pravice po celem svetu (Kofman in Raghuram, 2006; Anthias in Lazaridis, 2020), k čemur je pripomogel tudi tehnološko-informacijski napredek oziroma razvoj internetnega omrežja (DeNardis, 2020). Večina avtorjev, ki se ukvarjajo z ekspati, opozori na pomanjkanje podatkov, raziskav in akademskega diskurza na tem področju (Dumont in Lemaître, 2005; Gatti, 2009; Klekowski von Koppenfels, 2014; van Bochove in Engbersen, 2015; van Rooij in Margaryan, 2020).

³¹ Slovenski prevod ne povzema pomena, ki ga ima ekspat v kontekstu migracijskih študij. Za lažje razumevanje natančnosti termina uporabljamo poslovenjeno besedo ekspat.

Termin je torej v akademskih razpravah relativno nov, kar se odraža tudi v javnem diskurzu³² v različnih vsakodnevnih praksah, od najema stanovanja prek odprtja računa na banki do druženja v prostem času (Gatti, 2009). Veliko mednarodnih migrantov se tudi ne prepozna kot ekspati (Kunz, 2019). V tem oziru se je smiselno navezati na članek, objavljen v *The Guardian*, z naslovom *Zakaj so belci ekspati, medtem ko smo mi drugi imigranti? Distinkcija med ekspati in imigranti glede na etnično pripadnost opozarja na konstruiranje drugega v procesu migracij skozi politični, ekonomski diskurz ter historični in geografski kontekst* (Koutoin, 2015; Kunz, 2019).

Vprašanje v članku opozarja na dvojna merila tipologije migracij, ki so postkolonialne, politične in stvar odnosa do vprašanja etnije in geografskega območja. Skozi poimenovanje, kdo je migrant in kdo ekspat, in glede na to, ali se tako prepoznajo ali ne, je moč zaznati odnos do migrantov in pogojev za imigracijo oziroma konstruiranje drugega in razmerja moči v migracijskem procesu (Kunz, 2019). Na tem mestu je umestitev intersekcionalnosti v migracijske študije izredno pomembna, saj nobena skupina ni homogena, temveč jo je treba gledati širše in v intersekciji s spolom, etnijo, religijo, izobrazbo, spolno identiteto in z drugimi družbenimi kategorijami, ki vplivajo na izkustvo kot tako. To pa v še večji meri velja za ekspate, ki so tako različnih etničnih in religijskih ozadij, spola in spolnih identitet ter izobrazbenih struktur, različni pa so tudi njihovi motivi za migracijo (politični, osebni, ekonomski ipd). Skupno jim je, da so migranti, ki so visokokvalificiran kader in večinoma tudi visokoizobražen (Yeoh in Khoo, 1998; Gatti, 2009; Grigoleit-Richter, 2017; Hansen in Aner, 2017; Kirk, Bal in Renee Janssen, 2017).

Zgodnje študije ekspatov so povezane s kolonialnimi oziroma postkolonialnimi študijami, ki se pojavijo sredi 20. stoletja oziroma po drugi svetovni vojni – torej v času, ko so visokokvalificirani ljudje z bogatejšega zahoda emigrirali v manj razvite države oziroma v države tretjega sveta ali v države v razvoju (Cohen, 1977). Kot že omenjeno, se je izvorni termin »expatriate« oziroma zdomec – izseljenec³³ navezoval na osebo, ki je bila izgnana ali pregnana

³² Gatti (2009) omenja usmerjene oglaševalske nagovore, namenjene posebej ekspatom, prav tako posebne vodiče, kako se znajti v novem mestu kot ekspat, v katerih so navodila za integracijo od zdravstvenega zavarovanja pa do tega, kako najti nastanitev ali podatke o vizumskem režimu ipd. Primeri za Nizozemsko, Nemčijo in Slovenijo, več v *I am expat* (2023), *German way* (2023) in *Expat* (2023).

³³ Besede izseljenec oziroma zdomec v tem doktorskem delu nismo uporabljali, saj menimo, da je v slovenščini termin preveč splošen in ne zajema istega pomena kot »expat« oziroma poslovenjeno ekspat.

iz domovine ali pa je to storila prostovoljno (prav tam, str. 6), pri čemer se je izraz v tem smislu pogosto uporabljal predvsem za prostovoljne izgnance, kot so ameriški pisatelji in umetniki v Parizu pred drugo svetovno vojno (prav tam, str. 7). Podobno pravi tudi Green (2009), ki termin ekspat umešča med izgnance pariških umetnikov in hedonistov, ki so bežali pred predsodki. Med ekspate so spadale tudi ženske, ki so sledile možem, zaradi česar se ta termin v zgodovini poleg odnosa do državljanstva, migracije, statusa povezuje tudi s svobodo in srečo (Green, 2009, str. 326). Kunz pravi obratno, da je v tem kontekstu je ekspat izraz, ki ga nekateri odločno sprejemajo, drugi pa zavračajo, saj se ne identificirajo z njim, ravno zaradi dvojnosti v zgodovinskem kontekstu, ki ga je umestil Cohen (1977), torej kdo so ekspati in kdo migranti – prvi naj bili po njegovem samo iz ekonomsko bogatih držav. Kar pa seveda ne drži, tako glede na sodobna poimenovanja (glej spodaj) kot tudi na raziskovanje visokoizobraženih migrantk v doktorski disertaciji. Razprave o pomenu termina ekspat so številne, tako v raziskavah kot v medijih. Kljub temu je termin ekspat pogost v »migrantskih naracijah« (Kunz, 2019, str. 2).

Cohen je termin podrobneje razdelal in ga uporabil za oznako prostovoljnih in začasnih migrantov iz premožnih držav, ki bivajo v tujini iz enega ali več različnih razlogov, kot so: zaposlitev (v javnih ali zasebnih korporacijah in multinacionalkah ipd.), sodelovanje v kakšni misiji (diplomatski, vojaški, nevladni in vladni, verski ipd.), nato poučevanje, raziskovanje in kulturni razlogi (akademiki in znanstveniki, umetniki ipd.), za konec pa navede še migracije zaradi prostega časa ali počitnikovanja (lastništvo hiš v tujini, bogati upokojenci v tujini, boemi, izgubljeni in ostali stalni turisti) (1977, str. 6). Green dodaja, da je termin postal prisoten v govoru v začetku 20. let prejšnjega stoletja in prišel v uporabo v pomenu, kot ga poznamo danes, v 70. letih, v splošnejšo uporabo pa v 90. letih z začetkom obdobja globalizacije (globalni ekspati) (Green, 2009, str. 322).

Kunz poudarja, da so »ekspati in migranti nestabilne analitične, statistične in pravne kategorije« (2019, str. 4). V sodobnejšem akademskem diskurzu in literaturi se ekspati ne selijo več samo iz premožnejših v manj premožne države, ampak je smer selitve čisto odvisna od vsakega posameznika in njegovih motivov (Andresen, Bergdolt in Margenfeld, 2012; Kunz, 2019). Trend mednarodnih migracij je po podatkih IOM (2021) rastoč, kar je prišlo najbolj do izraza po letu 1990 (Dumont in Lemaître, 2005). Vseh mednarodnih migrantov seveda ne moremo obravnavati kot ekspatov, vendar pa ekspati zavzemajo velik delež mednarodnih

Ekspat se v Sloveniji že uporablja v medijskem diskurzu in v vsakodnevni govorici. Še posebej, ko se opisno razlikuje med ekspatom in migrantom. Več v Kunz (2019).

migracij. Gre za podkategorijo, ki ji je treba nameniti pozornost zaradi njenega političnega, ekonomskega in družbenega vpliva na države odhoda, na države prejemnice in družbo kot tako (van Rooij in Margaryan, 2020). Za ilustracijo omenimo Gattija (2009), ki seznani, da predstavljajo ekspati desetino celotne bruseljske populacije (2009, str. 1). Podobno Klekowski von Koppenfels (2014) ocenjuje, da je ekspatov od 2 do 7 milijonov državljanov Združenih držav Amerike. Dumont in Lemaître (2005) menita, da je porast še posebej izrazit od konca 90. let prejšnjega stoletja, pri čemer se tendenca ne ustavlja. Predvsem zaradi vprašanj, povezanih s porastom mednarodnih migracij, bolj specifično zaradi mednarodnih mobilnosti visokokvalificiranih delavcev in delavk, na kar so postali pozorni tudi oblikovalci politik.

Rast ekspatov se začne predvsem s koncem 20. stoletja, kar je sovpadlo s koncem tranzicije posledic padca »železne zaves« in s širitvijo Evropske unije (Dumont in Lemaître, 2005, str. 5; Gatti, 2009) na eni strani in z naraščajočimi mednarodnimi gibanji po drugi strani ter z vse bolj naraščajočim vplivom globalizacije na gospodarstvo (2005) in druge družbeno politične dejavnosti (Berry in Bell, 2012; Brahic in Lallement, 2018; van Rooij in Margaryan, 2020). V strokovni literaturi najdemo tudi natančnejšo definicijo, kaj naj bi pomenilo, da je oseba ekspat. Oseba, ki je ekspat, je tako oseba, ki je visokokvalificirana, visokoizobražena, kozmopolitska, se veliko seli in je finančno relativno stabilna (Gatti, 2009; Berry in Bell, 2012; Klekowski von Koppenfels, 2014; van Bochove in Engbersen, 2015). Migrira večinoma zaradi spremembe življenjskega stila (Benson in O'Reilly, 2009; 2016) ali zaradi kariernih pogojev (Vance idr., 2016; McNulty in Brewster, 2017; van Rooij in Margaryan, 2020).

Kaj torej loči ekspate od drugih migrantov? Ekspati so po večini prostovoljni mednarodni migranti, ki se ne selijo zaradi boljših ekonomskih, političnih ali pa sociokulturnih razlogov, temveč iz osebnih, kar pa neposredno in posredno vpliva na drugačne migracijske zgodbe (van Bochove in Engbersen 2015). Poleg zgoraj omenjenih kriterijev se ekspati ločijo tudi glede na motive migracij (Gatti, 2009, str. 2). Ti so največkrat profesionalni razlogi, iskanje izkušenj v tujini (2009, str. 2), združevanje družin z ekspatom ali ekspatko (Haslberger in Brewster, 2008, str. 76). Nasprotno za migrante v splošnem velja, da gre za ljudi, ki so zapustili kraje stalnih prebivališč ali države izvora zaradi težkega življenja, slabih delavnih pogojev in nižjih kvalifikacij (Gatti, 2009; Berry in Bell, 2012; Klekowski von Koppenfels, 2014; van Bochove in Engbersen, 2015). Kunz prav tako doda razliko v samem poimenovanju migrantov in ekspatov skozi samopercepcijo in percepcijo drugih. Kajti ekspati so označeni kot dobri, privilegirani migranti, ki se selijo prostovoljno, kar naj bi odražalo politično voljo okolja imigracije, posledice postkolonialnih elementov in s tem razmerja moči v družbi in socialnih (ne)enakosti. Nasprotno pa naj bi termin migrant vključil vse ostale, ki migrirajo iz katerihkoli

razlogov in potekov, tako da služi tudi kot krovni termin za vse podkategorije (ekspati, prosilci za azil, skrbstvene delavke ipd.) in kot oblika poimenovanja ljudi, ki migrirajo. Kunz pri tem opozori na razmerja moči zaradi omenjenih postkolonialnih efektov v zahodni družbi, ki lahko s poimenovanji migracij in migrantov vzdržujejo razmerja moči in s tem tudi odnos do konstruiranja *drugega*³⁴ na podlagi uporabe termina migrant in ekspat (Kunz, 2019, str. 13–14). Vsekakor pa se termin ekspat pogosto prepleta³⁵ s terminom migrant, ne samo kot njegova podkategorija, temveč tudi glede na kontekst poimenovanja in glede na *push-pull* dejavnike (Benson in O'Reilly, 2009; Liversage, 2009). Za ekspate je pogosta karakteristika, da so po večini privilegirana migrantska skupina, tako družbeno in ekonomsko kot tudi politično (Gatti, 2009; Berry in Bell, 2012; van Bochove in Engbersen, 2015). Zato so takšne migracije pogosto označene kot »neproblematične« (van Rooij in Margaryan, 2020) in morda tudi zato bolj nevidne v javnem, političnem in medijskem diskurzu. To pa ne opravičuje nevidnosti v akademskem diskurzu, v katerem je kategorija ekspatov še vedno nekoliko odrinjena ravno zaradi karakteristik, poimenovanj in tipologij. Kljub opaznejšim migracijam ekspatov in kljub večjemu družbenemu, ekonomskemu in političnemu vplivu (Brahic in Lallement, 2018; van Rooij in Margaryan, 2020) je kakovost in primerljivost mednarodnih podatkov o ekspatih znotraj migracijskih študij v zaostanku s časom (Dumont in Lemaître, 2005, str. 5). Raziskav na tem področju je še vedno zelo malo (Haslberger in Brewster, 2008; Gatti, 2009; van Bochove in Engbersen, 2015; McNulty in Brewster, 2017; van Rooij in Margaryan, 2020). McNulty in Selmer (2017) v kontekstu raziskovanja ekspatov postavita v ospredje tudi pomanjkanje vključevanja žensk kot finančnih skrbnic družin in partnerskih razmerij, kar je nov vpogled v migracijske študije.

Ekspati so migranti, ki so visokokvalificirani in visokoizobraženi strokovnjaki ter širijo in izmenjujejo vednost v globalnem kontekstu (Harzing, Pudelko in Reiche, 2016; McNulty in Brewster, 2017). Upoštevajoč dejstvo, da pod to poimenovanje spadajo visokokvalificirani, izobraženi migranti, ki jih za migracijo po večini motivira sprememba življenjskega stila ali karierni razlogi (*expat-preneur*)³⁶, so te migracije običajno uvrščene v kategorijo neproblematičnih migracij (glej zgoraj). Ta kategorija migrantov, ta družbena skupina

³⁴ Več o tem v Kunz (2019) in Green (2009).

³⁵ Termin ekspat in migrant se v številni literaturi prepletata, zaradi izvirne definicije »expatriates« oziroma »expat«, poslovenjenoekspat (glej zgoraj). Primer v Finaccord (2018).

³⁶ Expat-preneur je termin, povezan s *push-pull* dejavniki, ki poleg visokih kvalifikacij zajemajo tudi željo po izboljšanju kariere. Več v Vance idr., (2016) in v van Rooij in Margaryan (2020).

migrantov poseduje izredno močen osebni kapital (Bourdieu, 1983; 1985a; 1985b; 1987). Zato se ni moč izogniti vprašanju, v kolikšni meri je ta potencial osebnega kapitala (ekonomski, socialni, simbolni in kulturni kapital) uporabljen ali celo strukturno usmerjen v družbeni napredek in družbeno obogatitev na splošno. Visokokvalificirane in visokoizobražene osebe namreč v veliki meri posedujejo visok kulturni kapital, s tem tudi določene prakse in socialno mrežo v obliki vednosti, ki bi jih lahko delile s skupnostjo ali ponudile kot dobrino (Grenfell, 2009; Ismail idr., 2016; Radogna, 2016). Izobrazba je izhodiščni kapital, ki nosi s seboj tudi določene prakse in izkušnje družbene skupine ljudi, ki je v korelaciji tudi s socialnim, simbolnim in ekonomskim kapitalom, ti kapitali pa lahko posredno ali neposredno ugodno delujejo v novem (transnacionalnem) polju (Jakubowicz, 2012).

V pomoč temu razmisleku smo se oprli na migracijske teorije, ki lahko ponudijo miselni okvir za premislek koncepta ekspat in migracij kot takih. Osvetlitev pojava znotraj nevidnosti migracij v političnem in javnem diskurzu (Dumont in Lemaître, 2005; Berry in Bell, 2012; Benson in O'Reilly, 2009; van Rooij in Margaryan, 2020) namreč odpira tudi zanimanje številnih akademskih disciplin, ki lahko ponudijo različne poglede na omenjeni družbeni pojav in na njegove posledice za družbo – socialno, kulturno, politično, demografsko (Al Ariss in Syed, 2011). Zaradi konceptualne jasnosti smo v doktorski disertaciji uporabili definicijo ekspata za vse tiste, ki kljub odsotnosti samoprepoznanja ustrezajo kategorijam poimenovanja ekspatke, torej za visokoizobražene migrantke, ne glede na razloge in motive za migracijo in pravne statute. Zanje je vedno značilno, da nosijo močen osebni kapital, torej socialni, kulturni, ekonomski in simbolni kapital. Termin ekspat razumemo kot podkategorijo termina migrant.

3.6. Koncept socialne pravičnosti in konstrukcija *drugosti*

Umestitev ideje pravičnosti v kontekst migracij je podlaga za dekonstrukcijo *drugosti*, drugega v migracijskih potekih. Same ideje pravičnosti ne obravnavamo skozi moralne kategorije dobrega in zlega, kajti če storimo to, bi jo namreč morali umestiti v polje oblastnih razmerij in v distribucijo politične, socialne, ekonomske in družbene moči v družbi. Nasprotno, naslanjamo se na Rawlsovo pojmovanje pravičnosti (1971; 2001), ki obravnava pravičnost kot poštenost (*justice as fairness*). Po tem pojmovanju je najrazumnejše načelo pravičnosti tisto, ki bi moralo biti predmet sporazuma med akterji in pod poštenimi pogoji izhodišča, kar izvira iz ideje o skupni družbeni pogodbi, prekrite s tančico nevednosti. Tako razumljena pravičnost tedaj vsebuje nabor osnovnih pravic in svoboščin vseh vpletenih oseb za pošten dostop do končnega cilja, splošne blaginje. S pojmom pravičnosti kot poštenosti govorimo o procesu, ki naj omogoči

enakovredno in enakopravno distribucijo vseh resursov v družbi, tako političnih, ekonomskih, družbenih kot tudi socialnih.

Ob tem naj opozorimo, da vse migracije in njihovi poteki niso venomer enaki za vse. Spreminjajo se glede na motive, osebno izkustvo in makrostrukturne poteke. Ne glede na individualne ali strukturne procese pa je družbenopolitična konotacija za koncept migracij in termin migrant po večini negativna, in to kljub dejstvu, da so učinki za družbo oziroma državo prejemnico pozitivni. Kar je gotovo paradoksno. »Termin (i)migrant je pogosto prilagojen v skladu z nacionalno in migracijsko politiko in se pogosto navezuje na negativne in celo ponižujoče konotacije, hkrati pa v percepciji umanjka sugestija pozitivnega doprinosa migracij družbi prihoda« (Williams in Graham, 2014, str. 2). Kot povzemata Williams in Graham (2014, str. 2), v družbi prevladuje negativna slika, češ da se ljudje selijo iz revnih predelov v bogatejše in da pri tem »ljudem jemljejo službe, zaradi njih se dražijo nepremičnine, izkoriščajo socialne servise«. Imigranti so po večini krivci za »kriminal, bolezni in brezposelnost« (prav tam).

To vodi v družbo ločevanja v smislu politične in družbene obravnave ter ekonomskih možnosti, zaradi česar migranti glede na status nimajo enakih niti pravičnih pogojev za delovanje v novem polju. Obravnave so vselej odvisne od tega, za kakšno vrsto migracije gre, kateri skupini imigrantov pripadajo in kako so označeni (begunci, ekspati) glede na pravni status, glede na vzrok – ali gre za ekonomsko, politično migracijo ali za migracijo življenjskega stila. Kajti odnos države in družbe do vseh omenjenih statusov je raznolik in odvisen od politične in ekonomske volje, pa tudi od javnega in navsezadnje akademskega diskurza (Kunz, 2019; Vezovnik, 2017; 2018).

Dominelli (2002) in O'Brien (2011) v teoriji socialnega dela obravnavata vidik pravične distribucije moči in dostopa do nje, tako da opozarjata na koncept pravičnosti v odnosu do *drugosti* in moči, tako politične, kulturne kot družbene, nad posamezniki ali nad ranljivimi skupinami. Pravita, da se zatiranje³⁷ v veliki meri navezuje na splošno predstavo razmerja moči, torej politične in ekonomske moči, ter na moč kot fizično prevlado nad nekom šibkejšim, marginaliziranimi. Vseeno pa ne ostaneta zgolj pri tem stališču, saj hkrati opozarjata, da to ne drži vedno, saj sta pogosto in relativno nevidno prisotna tudi institucionalno zatiranje in družbena izključenost zaradi družbene konstrukcije nekoga kot drugačnega oziroma *drugega* na podlagi spola, etnije, religije in drugih socialnih kategorij, kar resno postavi pod vprašaj koncept pravičnosti in politiko do drugačnosti v sodobni družbi (Dominelli, 2007; O'Brien,

³⁷ Represija oziroma zatiranje je pomensko povezano z ang. *opression*. Avtorici uporabljata besedo *opression*, kot primeren termin, ki zaobjame angleško besedo, bomo uporabili zatiranje.

2011). O'Reilly gre dlje in poudari pomembnost analiz intimnih zgodb migrantov in njihovih habitusov v povezavi s širšimi strukturnimi pogledom na socialni, ekonomski in politični vpliv (O'Reilly v Williams in Graham, 2014, str. 5). Kot politični, socialni in ekonomski pojav so migracije v veliki meri povezane z nastankom nacij, etnij in nacionalnih držav ter političnih povezav³⁸, kar se v sodobni družbi odraža v globalnih ekonomskih tokovih ljudi in dobrin (Brettell in Hollifield, 2008; Medica in Lukič, 2011; Bolsajian, 2018).

Koncept pravičnosti v kontekstu etničnega ozadja, ki je vzbudil naš interes v doktorski disertaciji, je zanimiv s stališča koncepta pripadnosti. Etnična pripadnost nosi specifično kulturno ozadje, ki vsebuje jezik, šege, običaje in navade, ki pripadnike določene etnije združujejo oziroma postavijo v položaj pripadanja ali pa zavračanja okolice države prejemnice na podlagi teh razlogov (Phalet, Baysu in van Acker, 2015). Vendar kultura kot taka ni hermetično zaprta in dovoljuje vplive in spremembe iz širšega in ožjega okolja (glej poglavje o globalizaciji). Rommelspacher navaja, da je »kultura dinamičen proces in se razlikuje od konteksta do konteksta« (2005, str. 238). Tako lahko rečemo, da se koncept etnije in preizpraševanje etnične in kulturne identitete spreminjata v samem kontekstu migracije. Po drugi strani v kontekstu migracij Borjas (2015, str. 968) ravno zaradi dinamičnosti kulture preučuje in osvetli hrbtno plat migracij, saj lahko te po njegovem mnenju s seboj uvažajo »slabe organizacije, družbene modele in kulturo, ki so vzpostavile slabe gospodarske razmere v državah izvora«. Vendar pa to predpostavlja, da je kultura (vključno z raznimi drugimi družbenimi modeli in organizacijskimi praksami) vcepljena v ljudi, ki jo tako nosijo s seboj ter vnašajo lastne vrednote v družbo gostiteljico in obratno iz družbe odhoda – transnacionalno polje (Pries, 2001; Jakubowicz, 2012; Antman, 2018). Če pogledamo podrobneje, kako transnacionalno delovanje vpliva na migrante, ki so v državi gostiteljici podvrženi istim ustanovam, vendar imajo različne norme in vrednote (v skladu z izvirnim kulturnim okoljem), je mogoče razlikovati med učinkom kulture in učinkom institucij (Giuliano, 2007; Fernandez in Fogli, 2009; Giavazzi idr., 2014). Če so vrednote res prenosljive, lahko migranti kulturo države gostiteljice razpršijo v družbeno okolje na dva načina: s svojo golo prisotnostjo ter s širjenjem svojih vrednot in norm, pri čemer nujno prihaja do kulturne konvergence ali divergence (kulturno mešanje, širitev kulture, asimilacija kulture itd.).

V migracijskem procesu se preizprašuje tudi status osebnih kapitalov (po Bourdieuju) ljudi, ki migrirajo, hkrati pa se podvomi o tem, ali vse migrante enako obravnavajo tako posamezniki

³⁸ Nam najbližji primer je Evropska unija.

kot družba in država prejemnice glede na njihovo versko in etnično pripadnost. Sprašuje se torej o tem, ali pride do poštenih možnosti umestitve v nov prostor (v novo polje delovanja) tudi glede na kulturno in etnično poreklo migrantov. Izhajajoč iz vprašanja po tem, kako razumeti »pravico do pravic«, Balibar (2007) opozori na ključni sodobni antagonizem, ki temelji na tem, da se skupaj z vzpostavitvijo formalnega evropskega državljanstva pojavi t. i. evropski apartheid. Gre za novo politično kategorijo, ki se ne odraža le v omejevanju dostopa do pravic, temveč v obstoju diskriminacijske strukture, ki zapoveduje neenakomeren dostop do državljanstva ali nacionalnosti, zlasti tistih, ki so podedovane iz kolonialne preteklosti. Dodaten dejavnik, ki nastopa kot *novum*, je to, da status *civis europeanus* postopoma pridobiva posebno vsebino: nove individualne in kolektivne pravice, ki postopoma postajajo učinkovite (na primer možnosti pritožbe na evropska sodišča zoper lastno nacionalno javno upravo in pravosodje) (Balibar, 2007). Kar pomeni, da ne moremo govoriti o enakopravnih in enakih možnostih – pravičnosti – vseh migrantov, temveč obstajajo kategorije, ki vplivajo na politično-socialno-družbeni odnos, ki je lahko pravičen ali nepravičen ravno zaradi kulturnega in etničnega porekla oziroma na podlagi državljanstva in odnosa do njega. Odločanje in določanje, kakšen status bo oseba dobila v procesu migracij, je predvsem odvisno od politične volje države, ki pa temelji tudi na ekonomskih, demografskih in zgodovinskih predpostavkah (na primer diplomatski in ekonomski odnosi med državo prejemnico in izvirno državo, kulturna nesoglasja glede verske ali etnične pripadnosti ipd.) (Jakubowicz, 2012; Kunz, 2019). Država je tista, ki definira odnos do migrantke ali migranta in je odgovorna za pravično obravnavo (Rossen in Wolff, 1999; Brezovšek, Haček in Kukovič, 2016).

Evropski apartheid je reakcija politične volje na resnične in v večji meri namišljene učinke globalizacije, saj gre za historično specifično projekcijo stanja družbene dejanskosti. Tako postanejo priseljenci tujci. Diskurz o zaščiti zamenja diskurz o odpravi diskriminacije, kulturne razlike pa zamenja etnična stigmatizacija. V občem tako Balibar (2007) osvetli proces prilagajanja mehanizmov za izobčenje (na primer: vizumski režimi, birokratski procesi ipd.) nezaželenih migrantskih gibanj ravno na podlagi etnične, kulturne in nacionalne pripadnosti. Pri tem etnija vključuje poleg kulturne identitete še moralne vrednote, kar pa v spremembi teritorija oziroma s tem, ko se podvomi o vrednotah uveljavljenega sistema, omaje navidezno ravnovesje hegemonске družbene strukture (Schöpflin, 2000). Sami mehanizmi izključevanja se izražajo skozi hierarhijo, osnovano na pripadnosti kulturni identiteti, ki je funkcionalna zlasti v okviru nacionalne enote. Kot pravi Balibar (2007), se mehanizmi izključevanja pogosto sistematično fokusirajo na tiste, ki so dojemani kot *drugi*. Tako se ustvarja *evropski apartheid*, ki temelji na rigidnih migrantskih politikah in javnem mnenju, to pa na podlagi etnične, kulturne

ali verske pripadnosti pripisuje drugorazrednost posameznikom (prav tam) in oblikuje njihovo *drugost*. Balibar na podlagi tega sklene, da »mehanizmi, ki izključujejo iz državljanstva, vključujejo pa v ekonomijo, [predstavljajo] strukturno značilnost, ki jo 'upravljajo' glede na notranje in zunanje okoliščine« (Balibar, 2007, str. 145). Vse etnične skupine ne uživajo istih formalnih in družbenih pravic. Te se razlikujejo predvsem v postkolonialnih praksah, in sicer na podlagi jezika, kulture, izvora oziroma glede na stopnjo razlikovanja in odstopanja od večinske privilegirane skupnosti ali kulturne identitete. Običajno so to tiste etnične skupine, ki izvirno prihajajo z vzhoda ali juga, vendar ne izključno, saj podobna maksima velja tudi za notranje migracije (pogosto zlasti za romsko prebivalstvo). Migracijski procesi ne potekajo za vse enako ravno zaradi percepcije držav prejemnic oziroma družbe prejemnice do določenih migrantskih skupin³⁹ v obliki predsodkov in stereotipov, pa tudi v obliki pozitivne diskriminacije (Dumont in Lemaître, 2005; Benson in O'Reilly, 2009; Medica in Lukič, 2011).

Naloga socialnega dela je, da vzpostavi pogoje socialne pravičnosti, poleg najbolj ranljivih in marginaliziranih znotraj konteksta migracij tudi za tiste, ki na prvi pogled ne potrebujejo pomoči. Torej tudi visokokvalificirane, študente in druge, ki s svojim formalnim in neformalnim delom podpirajo ter hkrati potrebujejo infrastrukturo socialnega varstva in države blaginje (Williams in Graham, 2014, str. 2). Migrantke so podvržene dvojni marginalizaciji zaradi spola in zaradi statusa migrantk, zaradi česar je koncept pravičnosti in enakih možnosti dodatno pomemben za socialno delo (Dominelli, 2007; Williams in Graham, 2014). V doktorski disertaciji nas je zanimala pravičnost v kontekstu migracij za visokoizobražene migrantke in dostopnosti do enakih in pravičnih pogojev delovanja v novem okolju. To smo razgradili ter razumeli v kontekstu spremembe migrantkega habitusa in osebnega kapitala po Bourdieuju, kar nam je pomagalo razumeti integracijski uspeh, oziroma kakšen in kolikšen je dostop migrantk v novi družbi oziroma skupnosti do lastnega kulturnega, ekonomskega, simbolnega in socialnega kapitala (Bourdieu, 1983; 1987; Bourdieu in Wacquant, 2013). Razumevanje intimnih zgodb, habitusov in umeščenosti v novo okolje na strukturnih ravneh je ključen dejavnik intersekcije socialnega dela in migracij, ki vodi v vzpostavljanje pogojev za opolnomočenje in (samo)pomoč. Pogled s stališča posameznice oziroma posameznika je namreč ključen za razumevanje stanja, v katerem se nahaja oseba v procesu migracije, kar je dalje bistveno za razumevanje osebnih kapitalov (socialni, ekonomski, kulturni, simbolni kapital) (Bourdieu, 1983; 1985a; 1985b; 1987) v družbi oziroma skupnosti, v katero je oseba

³⁹ Na primer: migracije s področja nekdanje Jugoslavije v Slovenijo in Nemčijo, migracije iz nekdanjih nizozemskih kolonij na Nizozemsko ipd.

migrirala, torej v novem polju delovanja. Samo pravična možnost uporabe osebnih kapitalov lahko vzpostavi enake pogoje in temelje za pravično družbo. Z migracijo lahko marsikatera oblika osebnega kapitala postane negotova, saj izhodišče za enakopravno in enakovredno delovanje v novem okolju in družbi ni več isto kot pred migracijo. Omenjena nevidnost predvsem v akademskem, javnem in političnem diskurzu se odraža v praktičnih, socialnih in družbenopolitičnih deprivilegiranostih⁴⁰, s katerimi se migrantke soočajo v novih skupnostih, vključno z vprašanjem stanja in možnosti unovčitve osebnih kapitalov in s tem možnosti pravičnega delovanja v novem polju delovanja. Socialno delo je odvisno od trenutnega razmerja moči in politične volje za delovanje v praksi, vendar naj bi si po definiciji prizadevalo za državo blaginjo in vidnost za vse, tudi v kontekstu migracij.

Če se vrnemo na začetna vprašanja, smo pravičnost uporabljali v širšem kontekstu. Poleg materialnih dobrin namreč zajema koncept pravičnosti tudi osebne vidike blagostanja za posameznika ali marginalizirano skupino v polju delovanja, ki je postavljena v marginaliziran položaj ravno zaradi različnosti oziroma drugačnosti od dominantne skupnosti ali kulture (Kaplow in Shavell, 2006). Pravičnost tako lahko obravnavamo v drugih oblikah, vendar zlasti v okviru samopercepcije, samospoštovanja, možnosti, ki jih oseba ima in doživlja v skupnosti. Pri tem se lahko pravičnost izraža kot politična in družbena moč ter navsezadnje čast in dostojanstvo, ki ga nosi oseba (O'Brien, 2011). Z idejo pravičnosti naslavljam vprašanja: koliko socialnega kapitala poseduje oseba za gibanje po družbeni sferi, koliko kulturnega kapitala poseduje, da se lahko zaradi izobrazbe giblje po polju delovanja oziroma v novem družbenem prostoru, koliko ekonomskega kapitala premore, da si lahko privošči gibanje znotraj družbenih situacij, in koliko simbolnega kapitala ima, da je pripoznana v specifičnem družbenem okolju, ki jo umešča v nek specifičen družben razred na podlagi višine teh kapitalov (Stanković, 1999; Bourdieu, 1983; a 1985; 1985b; 1987; Bourdieu in Wacquant, 2013).

Socialno delo k fenomenu migracij pristopa z upoštevanjem načela socialne pravičnosti, enakih možnosti in človekovih pravic (Williams in Graham, 2014; Payne in Reith-Hall, 2019). Zato se ne osredotoča le na individualne zgodbe ljudi, temveč tudi prakse samoorganiziranja, odpora in aktivizma. Migranti niso homogena skupina, ki jo kategoriziramo po določenih kriterijih in kazalnikih, temveč so dinamična, raznolika zbirka posameznikov in posameznikov, ki lahko bolj ali manj učinkovito dostopajo do svojih pravic, so vpeti v trg dela in uspešni v svojih karierah, spet drugi so nedokumentirani, brez statusa, drugorazredni. Zgodbe posameznikov

⁴⁰ Na primer vizumski režim, integracijski pogoji držav, skupnosti ali okolja, pogoji zaposlovanja, prekarne zaposlitve in izobraževanja ipd. Več v poglavju Razprava in v rezultatih raziskave.

sestavljajo odgovore na to, kakšne institucionalne prakse bi bile potrebne, da imajo ljudje dostop do pravic in jih uživajo v polni meri; kakšne makropolitiche spremembe so potrebne, da dosežemo stanje, ko noben človek ne velja za nelegalnega; ter kako vplivati na javni in medijski diskurz, da se izognemo moralni paniki in t. i. *demonizaciji* migrantk in migrantov. Migranti so velika skupina ljudi z zelo razvejanim in razdeljenim ozadjem, ki pa je velikokrat zanemarjeno, dojemano kot samoumevno, s čimer izostane splošni indikator, kdo so migranti in kam se jih lahko družbenopolitično umesti. Socialno delo lahko s svojimi raziskovalnimi pristopi in načeli pomembno prispeva k boljšemu razumevanju te raznolikosti ter oblikovanju mezo- in makroravenskih intervencij, ki so relevantne in potrebne (Williams in Graham, 2014).

Migracije so del naše družbe in na nas tudi vplivajo, kakor tudi na države in sisteme v njej. Potek migracij gre namreč v obe smeri in ne zgolj v smer končnega cilja, države, temveč delujejo tudi na skupnost, državo, iz katere oseba izhaja in odhaja. To pomeni, da imajo migracije vpliv tako na osebe, ki migrirajo, kot na skupnosti, ki nastanejo kot posledica migracij, na že obstoječe diaspore ter skupnosti, v katere migrantke prihajajo, in na skupnosti, ki jih zapuščajo. Tukaj ima socialno delo veliko prostora za razvijanje strategij v smeri družbenih sprememb in opolnomočenja marginaliziranih, kadar je to potrebno. Posledično se preko akademskih osvetlitev socialnega dela oblikuje okvir kolektivne odgovornosti do drugačnih oziroma tistih, ki nimajo zagotovljenega enakega dostopa oziroma enake ravni socialne, politične in ekonomske pravičnosti. Če želimo vplivati na raven pravičnosti, moramo najprej razumeti posameznikovo osebno stanje (mikroraven) ob procesu migracije in ga razgrniti do te mere, da nam to omogoča skorajda intimen vpogled v to, ali oseba želi in potrebuje pomoč ali ne, navsezadnje pa razumevanje položaja posameznikov, ki so migrirali, ter njihovih potreb. Tako jih lahko ne glede na vrsto in motive migracij postavimo na zemljevid skrbi, razvijamo senzibilnost skupnosti ter migrante postavljamo na politično, ekonomsko in družbeno agendo ter s tem vzpostavimo izhodišča za lastno opolnomočenje oziroma za samopomoč.

3.7. Feministično socialno delo v kontekstu migracij

Ne bi nas smelo presenečati, da so ženske, če že, v diskurzu in študijah o migracijah prikazane predvsem kot skrbstvene in druge delavke, in ne skozi prizmo spola kot takega, ki je prisoten tudi v drugih migracijskih tipologijah, ne samo v skrbstvenih oblikah. Diskurzi o migracijah so načeloma bolj osredotočeni na kategorije etnije, nacionalnosti in religije kot pa spola, in če že, se izkušnja migracij posplošuje na moški spol (Boyd in Grieco, 2003; Purkayastha, 2005;

Liversage, 2009a; 2009b; Fleury, 2016; Kofman, 2020). Tako izostanejo iz diskurza in študij o migracijah številne razsežnost ženskih migracij in njihovi poteki. Po raziskavah sodeč naj bi ženske migracije danes zavzemale že skoraj polovico vseh mednarodnih migracij (Cukut Krilić, 2009, str. 43). Po podatkih se je tako vzpostavila ocena, da tvorijo ženske polovico svetovne migracijske populacije, v nekih delih so procenti ženskih migracij veliko višji (ILO, 2021; IOM, 2022). Ta trend se imenuje »feminizacija migracij« (Forbes Martin, 2003; Fleury, 2016; Lutz, 2016; Reysoo in Verschuur, 2016; Kofman, 2020), ki časovno sovпада z globalizacijskimi procesi (Held, 2002; Dumont in Lemaître, 2005; Anthias in Lazaridis, 2020). Vseeno so takšne specifične migracije po spolu preprosto spregledane oziroma ne obstaja zadostno število analiz o njihovem nastanku in poteku (Boyd in Grieco, 2003; Forbes Martin, 2003; Benson in O'Reilly, 2009). Kljub večanju ženskih migracij pa se to ne odraža v migracijskih študijah in s tem v migracijskih teorijah skozi prizmo spola (Fleury, 2016). Ženske torej vse pogosteje (samostojno) migrirajo, pri čemer so razlogi najpogosteje ekonomski in osebni: na primer zaradi iskanja zaposlitve, boljših ekonomskih priložnosti (karierni razlogi) ali nadaljnega izobraževanja, navaja Fleury (prav tam), kar pa podkrepi potrebo po vključevanju dodatnih družbenih kategorij v raziskovanje ženskih migracij, kot so etnična pripadnost, izobrazba ipd. (Kõu in Bailey, 2017; Koskela, 2019). Zaradi tega primanjkljaja v študijah obstaja resna potreba po vključevanju spola v migracijske študije.

Nasploh je bilo zelo malo prizadevanj za vključitev spola v teorije mednarodnih migracij, čeprav je razumevanje spola ključno za raziskovanje in kontekstualiziranje migracij in obratno (Boyd in Grieco, 2003; Fleury, 2016; Lutz, 2016). Bolj natančno se to nanaša na tehnično omejitev tradicionalnih migracijskih teorij, ki analizirajo vzroke mednarodnih migracij s stališča političnih in ekonomskih ozadij ter posledic, ne pa tudi izhajajoč iz migrantskih izkušenj s stališča spola, spolne identitete, razreda, etnije, vere in osebnih razlogov (Luibhéid, 2008; Boyd in Grieco, 2003; Morrison, Schiff in Sjöblom, 2007; Koskela, 2019). Tako klasične migracijske teorije, ker ne vključujejo spola, ne omogočajo razumevanja in s tem ne pripomorejo k razumevanju vzrokov, zakaj ženske migrirajo, kaj jih spodbudi k mednarodni migraciji ter kakšen vpliv in posledice imajo na družbene strukture, pojave in prakse posredno in neposredno (Morrison, Schiff in Sjöblom, 2007) ter na samo polje delovanja. Eden izmed pogledov, pri katerem se eksplicitno kažejo posledice umanjkanja migracijskih študij in teorij skozi prizmo spola, se pojavi pri praktični aplikaciji posledic migracij na ekonomske procese držav prejemnic in svetovnega ekonomskega pretoka kapitala in ljudi (Morrison, Schiff in Sjöblom, 2007, str. 17). Odsotnost študij na področju povezave spola in migracij se tako kaže v pomanjkljivih analizah zaposlovanja tujcev, plačnih sistemov, integracijskih politik,

izobrazbene strukture migrantov in vsakodnevnih življenjskih potekov skozi prizmo spola, saj velja, da se ti v praksi razlikujejo tudi glede na spol (Purkayastha, 2005; Triadafilopoulos, 2013; Fleury, 2016; Kõu in Bailey, 2017; Koskela, 2019). Tako je treba spol, k temu dodajamo še spolno identiteto, obravnavati kot pomembno kategorijo v migracijskih študijah, ker lahko le na takšen način zagotovimo pogoje za vzpostavitev enakopravne in pravičnejše ekonomske, družbene ter politične realnosti tako v državah prejemnicah kot v izvornih državah (Luibhéid, 2008; Liversage, 2009a; 2009b; Morrison, Schiff in Sjöblom, 2007). Menimo, da se lahko posredno in neposredno vzpostavi pogoje za pravično in enakopravno družbo tudi z migracijskimi študijami, ki vključujejo mikroraven ter vključujejo kategorijo spola in izobrazbe hkrati.

K vidnosti spola kot analitične kategorije v sodobnih migracijskih teorijah je v večji meri prispevala feministična in intersekcionalna teorija⁴¹ (Satterthwaite, 2004; Ghorashi, 2010). V šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih je bil izraz »migranti« vselej spet z »in njihove družine«. Šlo je za elementarno poimenovanje migracij in migracijskih procesov v javnem in akademskem diskurzu in je pomenilo *moški migranti ter njihove žene in otroci* (Boyd in Grieco, 2003; Satterthwaite, 2004; Ghorashi, 2010; King, 2012). Feminizem je z vprašanjem vidnosti in enakopravnosti ženskega spola v javnem življenju takšno premiso pokazal in opozoril na nevidnosti žensk tudi v migracijskih procesih, na pasivnost vloge ženskih migrantk, ki odraža pričakovane spolne vloge znotraj družine tudi v migracijskem procesu (Boyd in Grieco, 2003). K spremembi pogleda na vlogo žensk v migracijah je v veliki meri pripomogla tudi globalizacija s širjenjem feminizma in drugih družbenih gibanj, ki so med drugim vplivala na način in potek migracijskih procesov (Sánchez, 2010; van Rooij in Margaryan, 2020).

Nevidnost spola v migracijskih teorijah hkrati odpre vprašanje konstrukcije *drugosti* v migracijskih študijah, saj je ravno s konceptom konstruiranja *drugosti* (Milharčič Hladnik, 2016), ki ni neposredno zvezan s kategorijo drugega spola v feministični prizmi (Raghuram in Kofman, 2015), mogoče opozoriti na splošno sistemsko zatiranje spola, ki ženskam ovira vidnost v političnem, javnem in akademskem diskurzu in v sami praksi, kar se tako odraža tudi

⁴¹ Intersekcionalizem je ključni koncept sodobnega feminizma in izhaja iz črnkega feminizma ter kritike feminizma iz sedemdesetih. Več v Mojab in Carpenter (2019). Teorijo intersekcionalnosti se pojavi konec osemdesetih let kot kritika enostranskosti feminizma drugega vala. Teorija uporablja koncept intersekcionalnosti kot metodo, ki metodično upošteva tudi druge socialne kategorije v feminističnih študijah. To so etnija, spol, izobrazba, religija in druge socialne kategorije (Satterthwaite, 2004; Ghorashi, 2010; Cukut Krilić, 2009, str. 32).

v vidnosti spola v migracijah (Forbes Martin, 2003). Kajti konstrukcija *drugosti* je skladna »s prakso in pričakovanji večje obremenjenosti žensk s skrbstvenimi in gospodinjskimi obveznostmi v zasebnem življenju, ki prav tako ovira enakopravno sodelovanje moških in žensk« v javni sferi in posledično pripomore k neenakopravni obravnavi spola (Kanjuo-Mrčela, Šori in Podreka, 2012, str. 377). To je feministično vprašanje, vprašanje feminističnega socialnega dela ter s tem vprašanje odnosa enakopravnosti in enakih možnosti tako v javni kot v zasebni sferi v kontekstu migracij. Intersekcionalizma sodobnega feminizma in migracijskih študij ne moremo misliti brez kvir teorij, ki spolu dodajajo še vprašanje konstrukcije koncepta identitet, telesa in transnacionalnih praks (Luibhéid, 2008; Ulla, 2022). Kvir teorije v migracijske študije vnesejo še bolj poglobljen vpogled v mikroraven migracij z vidika intimnih izkušenj, kot je spolna identiteta v intersekciji s spolom, etnijo, religijo in drugimi družbenimi kategorijami, ki delujejo globalno in interkulturno (Ulla, 2022).

Pomembnost kategorije spola v teoriji in praksi je povzel slogan »zasebno je politično« (Hanisch, 1969), ki je kot paradni slogan feminizma drugega vala. Slogan odpre poglobljen razmislek o zgoraj omenjenih vsakodnevnih življenjskih praksah in njihovih pomenih z vidika spola in v skladu s tem o (ne)enakopravnosti v kontekstu migracij (Raghuram in Kofman, 2015). Pomen slogana opozarja na vključevanje osebnih izkušenj kot realnih in politično relevantnih faktorjev družbe kot take, kajti »s sloganom '*zasebno je politično*' je feministična kritična analiza političnega opozorila na vpliv družbene strukture na osebna življenja in zahtevala radikalno redefinicijo političnega, da bi jo vključilo v osebne in intimne izkušnje in odnose« (Kanjuo-Mrčela, Šori in Podreka, 2012, str. 376). Če povzamemo večino migracijskega akademskega diskurza, je opaziti pomanjkanje spolnega – predvsem ženskega – vidika (motivov, procesov in poteka migracij), ki pogosto ni del migracijskih študij, diskurzov in analiz (Morrison, Schiff in Sjöblom, 2007; Fleury, 2016). Razen v specifičnih vidikih migracij je ženski spol prisoten le, ko so na primer obravnavane skrbstvene delavke ali v kontekstu združevanja družin (Forbes Martin, 2003; Cukut Krilić, 2009, str. 44). Zasebno življenje in sistemska diskriminacija spola od političnega pa do osebnega je aktiven problem današnje družbe, saj je zasebno oziroma *osebno* (glej spodaj) odraz kulturnih, političnih in ostalih zatiralnih praks tistih, ki so strukturno marginalizirani v družbah. In ravno na to opozarja tudi feminizem, da so zasebne prakse delno tudi posledica javnih rezultatov družbenega odnosa do spola in njegovih (pričakovanih) vlog v družbi. Družbena gibanja (feminizem, kvir⁴² gibanja,

⁴² Ang. queer.

Black Lives Matter⁴³ ipd.), ki so se razširila tudi kot učinek globalizacije, so ključna za vidnost in so izhodišče za vzpostavitev pravične in poštene udeležbe marginaliziranih in družbeno nevidnih skupnosti na skupnem polju delovanja.

Nalogo feministične teorije in praktičnega socialnega dela je treba razumeti na podlagi vprašanja, kako je mogoče doseči dejansko enakost žensk. Na to se običajno gleda na več ravneh, ne zgolj politični, saj zadeva tudi druge družbene nivoje in področja življenja, kulturno in družbeno področje ter ekonomsko in osebno življenje mnogih na ravni političnih sistemov, na področja prava in politike kot take (Held, 2002). Feminizem odkriva pristranskosti v omenjenih sistemih, na družbenih nivojih, rekonceptualizira razne družbene koncepte in jim oporeka, kajti osrednje vodilo je to, da bi dosegli enakost žensk in zasnovali politično in družbeno akcijo za premagovanje zatiranja žensk na institucionalni ravni in v praksi sami. Feminizem kot teorija, ideologija in socialno oziroma aktivistično v osnovi zareže v *bottom-up* pristop in vzpostavi pogoje za raziskovanja *mikroravni* – osebne ravni, in sicer življenjske prakse in izkustva. Izkustvo posameznice prevede v potrebo po družbenih spremembah za izboljšanje položaja posameznice. Feminizem torej transformira mikroravni (izkustva, vsakodnevne prakse oseb) v makroravenske oblike, v obliki družbenih, političnih in kulturnih sprememb. Feminizem tako rekoč osvetli mikroravni za namene makrosistemskih sprememb (institucionalnih, političnih ipd.), kajti »zasebno je politično«, kot pravi Carol Hanisch v istoimenskem eseju iz leta 1969. Ta slogan povzema induktivni raziskovalni proces doktorske disertacije, torej proces raziskovanja migracijskih procesov skozi prizmo spola in izobrazbe od mikroravni (osebne) k makroravni (politični). Ideja se je sprva navezovala na način, kako so ženske načeloma vpete izključno v zasebno sfero, v kateri imajo svoje mesto in vloge, med drugim opravljanje hišnih del in upoštevanje vnaprej določenih norm, ki jih usvojijo med socializacijo. Izkustva, ki so ženskam skupna, in njihove spolne vloge so bolj ali manj predmet feministične obravnave ravno zaradi politizacije osebnih izkustev. Feminizem ravno zaradi prehajanja osebnega v politično opozarja, da so vprašanja žensk in spola kot takega aktualna in

⁴³ Black Lives Matter (BLM) – družbeno in politično gibanje, ki je izpostavilo vprašanje etnične neenakosti v Združenih državah Amerike in je nastalo po uboju Trayvona Martina 2012 leta zaradi rasnega profiliranja policista Georgea Zimmermana. Več v Veron E. Jordan Law Libary (2023). Gre za civilnodružbeno gibanje za človekove pravice, ki se bori za etnično enakopravnost in enakovrednost v Združenih državah Amerike, zlasti v smislu večje socialne pravičnosti in poštene in nenasilne policijske obravnave (Hoffman idr., 2016).

nujna za diskurz⁴⁴, tako akademski kot politični in družbeni. Če je namreč zasebno resnično politično, potem bi morala biti težava nas vseh, če oziroma ko se pri obravnavi določenega pojava ali na specifičnem področju velik del družbe kratko malo ignorira in pusti, da gre razprava mimo, češ da gre za pravice žensk, ki so tako ali tako predmet obravnave feminizma, ki tako rekoč bedi nad koncepti pravičnosti in enakopravnosti v kontekstu spola, družbe in politike.

Poglejmo si podrobneje, o kakšnem zatiranju se govori v okviru feminizma in človekovih pravic. V prvi vrsti gre za klasični predmet sistema in razmerja moči v družbi, sistemskega zatiranja in izkoriščanja (Tienda 1991; Reay, 1997; Flynn Saulnier, 2013). To lahko razumemo tudi kot sistemsko vsiljevanje neenakega položaja ali pa vsaj ohranjanje statusa quo žensk v družbenih razmerjih moči. Ženske so (*bile*) javno družbeno-politično-pravno nevidne⁴⁵ skozi celotno zgodovino človeštva, z redkimi izjemami (Cullen, 1980; Ibrahim, 1992; Reay, 1997; Cole, 2006; Hannam, 2006; Sánchez, 2010; Benson in O'Reilly, 2009; de Beauvoir, 2011), vključno z razrednimi vprašanji (Reay, 1997; Cole, 2006; Woodward, 2004; Sánchez, 2010;

⁴⁴ Več v de Beauvoir (2001) in Jalušič (1992).

⁴⁵ Da je še danes zelo pomembno naslavljanje teme enakosti in enakopravnosti spola (žensk), opozarjajo akademski teksti, aktivistične akcije in razne politične strategije, ki bi v čim večji meri izničile nepoštenje glede na spol (na tem mestu ne smemo pozabiti in je nujno omeniti tudi družbeno-politično-pravno nepoštenje glede na spolno usmerjenost, veroizpoved in etnično pripadnost, ki prav tako ni urejeno, z redkimi osamljenimi izjemami). Tukaj omenjamo strategijo EU, ki jo je izdala Evropska komisija leta 2020 in hkrati priznava resen razkorak v praksi in teoriji glede enakosti in enakopravnosti spola. Potrebno je še veliko dela na tem področju in strategija je korak v pozitivno smer: »Strategija EU (2020–2025) za enakost spolov je korak v uresničevanju zaveze komisije Ursule von der Leyen za Unijo enakosti. Strategija predstavlja cilje in ukrepe politike, da bi do leta 2025 dosegli občuten napredek v smeri spolno enakostne Evrope. Cilj je Unija, v kateri se ženske in moški, dekleta in fantje, deklice in dečki, v vsej svoji raznolikosti, svobodno odločajo o svojem življenju, imajo enake možnosti za uspeh ter enake možnosti za udeležbo in vodenje v evropski družbi. Ključni cilji so odprava nasilja zaradi spola; premagovanje spolnih stereotipov; odpravljanje spolnih vrzeli na trgu dela; doseganje enake udeležbe v vseh gospodarskih sektorjih; obravnavanje spolne vrzeli pri plačilih in pokojninah; odpravljanje spolne vrzeli pri oskrbi in doseganje spolne uravnoteženosti pri odločanju in v politiki. Strategija temelji na dveh pristopih, in sicer na upoštevanju vidika spola v kombinaciji s ciljno usmerjenimi ukrepi in na presečnosti kot horizontalnem načelu za izvajanje strategije. Strategija se sicer osredotoča na ukrepe v EU, a je skladna z zunanjo politiko EU o enakosti spolov in opolnomočenju žensk« (EK, 2021). Več v Strategiji za enakost spolov: Dosežki in ključna področja ukrepanja.

Federici, 2012) in s pričakovanimi spolnimi vlogami (Duplan, 2023). Če pogledamo v praksi: ženske so premalo plačane za ista delovna mesta (OECD, 2021), zastopanost na političnem parketu je vsiljena s spolnimi kvotami, porodniški dopust in očetovski dopust sta predmet socialnopolitičnih razprav, tu pa so še številni drugi primeri, ki se navezujejo na pravično razdelitev moči v družbi glede na spol in spolna vprašanja v odnosu do redistribucije družbene moči in pravičnosti pri tem.

Feminizem nima svojega mesta samo v akademskem polju, saj nastopa kot izredno pomemben družbenopolitični diskurz oziroma gibanje, ki opozarja na neenakosti v družbi predvsem skozi prizmo spola. S svojim pristopom in okvirom razumevanja realnosti ponuja pomembne premisleke k refleksiji izkustva v sami praksi delovanja marginaliziranih. Zato je pomembno vprašanje, kako doseči, da *zasebno* postane *politično* tudi v praksi. Kako doseči, da postane zasebno in javno življenje žensk pomembno tudi znotraj migracijskih študij? Teoretski primanjkljaj obravnave kategorije spola v okviru migracijskih procesov feministična teorija revidira s tem, da v okviru migracijskih študij artikulira pojem vključevanja in izključevanja spola iz migracijskih procesov skozi akademsko in aktivistično pozicijo (Raghuram in Kofman, 2015; Fleury, 2016; Duplan, 2023). Potreba po vključitvi različnih vidikov v migracijske študije je vodila v razmislek o aktualnosti vseh migracijskih teorij, njenih smislov in možnosti ponujanja odgovorov na aktualna družbenopolitična vprašanja in stanja v družbi (Boyd in Grieco, 2003; Flynn Saulnier, 2013; Fleury, 2016) pri posameznicah in posameznikih, ki so vključeni v migracije (Sánchez, 2010). Pomembnost feminizma v odnosu do migracijskih študij je predvsem v tem, da omogoča vidnost spola, družbenosistemske izkušnje v kontekstu spola in spolnih identitet. Sodobne migracijske teorije to omogočajo s pomočjo induktivnega pristopa raziskovanja izkustva, torej mikroravni migracijskih potekov.

Če pogledamo podrobneje in razgrnemo mikroraven, lastna izkustva oseb, v kontekstu migracij in družbenopolitične pozicije spola v polju delovanja, lahko migracije nastopajo kot ključen dejavnik za izboljšanje individualne avtonomije in s tem kot potencial krepitve osebnega kapitala (kulturni, ekonomski, družbeni in simbolni kapital žensk v družbi) in lastne samopodobe v svojih družinah, skupnostih in družbenih razredih (Boyd in Grieco, 2003; Fleury, 2016). S tem, ko akademsko in družbeno osvetlimo izkustvo skozi prizmo spola, osebam omogočimo prostor za lastno percepcijo stanja, v katerem se nahajajo. Na primer, če pokažemo, da se v kontekstu migracij izkušnje, ki jih doživljajo ženske v migracijskem procesu, ponavljajo in so si iz strukturnih razlogov podobne, jim to omogoča samoidentifikacijo in ponudi možnost za opolnomočenje in vidnost. To jim pomaga izstopiti iz izoliranega ali osamljenega občutka lastnega izkustva (na primer eksistenčne krize, seksizem, prekarne zaposlitve ipd.). Če je

zasebno tudi sistemsko zasebno, izključeno iz polja javno vidnega, potem ne more biti veliko prostora za spremembe ter pomoči vpletenim in za njihovo opolnomočenje, kar je sicer eden glavnih ciljev feminizma, tako kot gibanja kakor kot akademske discipline.

Migracije imajo v sodelovanju s feminizmom lahko z aktivnim poljem delovanja daljnosežen vpliv tudi na družbo kot tako in ne samo na same osebe, ki so vpletene v migracijske procese. Migracijske izkušnje lahko spreminjajo tradicionalne norme, postavijo pod vprašaj spolne vloge, redefinirajo pomembnost izobrazbe in odpirajo možnosti opolnomočenja (na primer: karijerne priložnosti tudi migrantke) (Lovell, 2000; Fleury, 2016; Koskela, 2019). Ob tem je treba biti pozoren tudi na vlogo osebnih kapitalov v novem okolju oziroma polju delovanja. Feminizem revidira in omogoči nove dimenzije razmišljanja družbe kot take (Lovell, 2000) tudi skozi Bourdieujeve koncepte osebnega kapitala, novega polja delovanja in habitusa.

Feminizem, zlasti njegov tretji in četrti val, vključi v razpravo o migracijah intersekcionalnost ki je v osnovi pristop vključevanja številnih analitičnih kategorij v feministično teorijo in nasploh v misel o pravičnosti in enakopravnosti v družbi. Koncept intersekcionalnosti temelji na premisi, da spol in etnija konvergirata in ustvarjata stanje, v katerem obstaja več družbenih ovir za posameznika, česar ni mogoče razumeti, če obravnavamo vsako družbeno kategorijo posamezno. Ta pojem je moč uporabiti tudi na drugih področjih, na primer pri migracijskih študijah. Crenshaw (1991) pravi, da so izkušnje ljudi, ki so hkrati podrejeni po več kot enem statusu, popolnoma edinstvene in jih je treba razumeti v kontekstu intersekcije z drugimi družbenimi kategorijami, saj se izkustvo spreminja glede na družbene kategorije, v katere se oseba umešča (na primer spol in etnija, spol in izobrazba ipd.). Prispevek intersekcionalnosti je ta, da je kot pristop v migracijske študije poleg spola vnesel še druge socialne kategorije, kot so etnija, družbeni razred, izobrazba, religija, in druge družbenopolitične in ekonomske kategorije (Mojab in Carpenter, 2019) ter habituse oseb (Lovell, 2000). Z njihovo pomočjo pa lahko v okviru migracijskih študij podrobneje raziskujemo izkustva, položaj in življenjske poteke migrantov. Z intersekcionalostjo je mogoče zarezati tudi v demografsko in družbeno strukturo posameznikov, ki migrirajo, torej njihovo ozadje ne glede na njihov družbeni razred, etnijo, versko pripadnost, starost ipd. Za našo raziskavo pa je intersekcionalnost pomembna tudi zaradi razumevanja izkustva glede na socialne in demografske kategorije, ki omogočajo vpogled v odnos do osebnih kapitalov in participacijo v samem polju delovanja, ki je posledica migracij. Intersekcionalnost skozi feministični pristop v kontekstu migracij olajša dekonstrukcijo izkustvene mikroravni posameznic, ki so v migracijskem procesu in poteku. Feminizem in intersekcionalnost sta v

sami misli vključujoča za različne družbene kategorije in opozarjata na neskladje znotraj koncepta pravičnosti in enakopravnosti, s tem da opozarjata na pomanjkanje vključevanja razumevanja izkustva s stališča osebe z več družbenimi kategorijami, saj v praksi družbena pravičnost ne izhaja iz enakih življenjskih izhodišč (spol, etnija, ekonomski položaj itd.). Intersekcionalnost znotraj feminizma deluje po načelu lupljenja čebule, ki odkriva, katere družbene in demografske kategorije so še prisotne v določenem raziskovalnem vprašanju. V našem primeru je poleg osnovnih kategorij spola in izobrazbe prisotna tudi evalvacija osebnih kapitalov in ostalih demografskih kategorij (starost, etnija, stan).

3.7.1. Socioekološki model

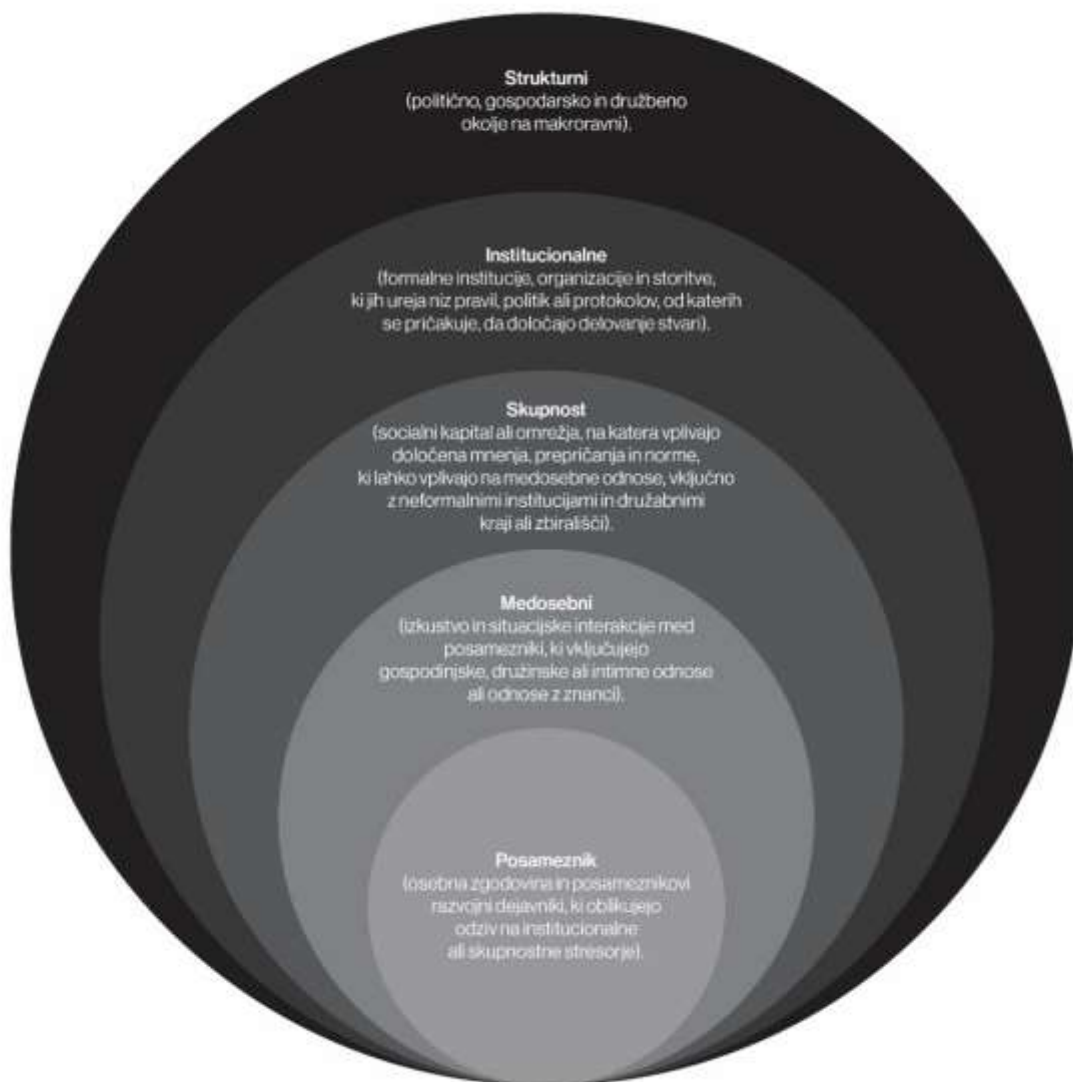
Eden izmed pristopov uporabe kritičnega in feminističnega socialnega dela, ko govorimo o načelu »zasebno je politično« (Hanisch, 1969) in o konceptu pravičnosti, človekovih pravic, zatiranja in dominiranja, je socioekološki model, ki mikroravni migracijskih študij interpretira v formo, primerno za makrostrukturne spremembe. Maternowska in Fry (2018) trdita, da je socialno-ekološki, krajše socioekološki, model (SEM) ključen za razumevanje družinskega oziroma intimnega okolja, iz katerega oseba izhaja. Na tem modelu osnovana ekološka teorija obravnava potencialni vpliv ekosistema okolja oziroma skupnosti, izkušnje v okoljih, v katerih oseba v razvoju ni neposredno vključena, vendar imajo zanjo posledice (Newman in Newman, 2020). To pomeni, da s tem modelom bolje razumemo prakse in dejavnosti, ki so rezultat socializacijskih procesov znotraj specifičnega okolja. Tak pristop omogoči prostor kritike in razmišljanja za občutljivost na terenu in vpogled v obratne prakse, ki sprožajo ali pa zavirajo migracije kot take.

Maternowska in Fry (2018) sta socioekološki model uporabila na primerih družinskega nasilja, spolnih in drugih zlorab ter zanemarjenih otrok. Pri tem gre za model od posameznika navzgor v družbenem sistemu. Gre za razdelitev na mikro-, mezo- in makroraven, pri čemer je cilj podrobneje razumeti delovanje posameznika (mikroraven), pogoje, v katerih deluje, kako vpliva na to bližnja in širša okolica (mezoraven) in kako uporabiti pridobljene podatke za širše sistemske in družbenopolitične spremembe (makroraven). Sistem od spodaj navzgor oziroma *bottom-up* sta razdelila na pet ravni:

- 1) Posameznik – individualna raven
- 2) Medosebna raven (odnosi in spreminjajoče se razmere med njimi)
- 3) Skupnost
- 4) Institucionalna raven

5) Strukturna raven

Slika 3.1: Socioekološki model

Socioekološki model načina prepoznavanja in pristopanja k spremembi od spodaj navzgor. Od posameznika k družbenemu (Maternowska in Fry, 2018).

Kot navaja Bronfenbrenner (1994, str. 37), je socioekološki model pristop prepoznavanja, da posamezniki vplivajo na družbo in so pod vplivom kompleksnega obsega družbenega delovanja in ugnezdenih interakcij ter praks delovanja iz socialnega okolja (mikro-, makro- in

mezoravni prepletanja posameznikovega in družbenega delovanja). Bronfenbrennerjev⁴⁶ socialno-ekološki model in teorija se torej osredotočata na razumevanje mikro-, mezo- in makroravenskih dejavnikov v družbi, ki so pogosto označeni kot kombinacija individualnih in medosebnih odnosov v skupnosti, skupaj s širše družbenimi razmerji in odnosi, ki lahko tudi delujejo kot globalna družbena celota (Maternowska in Fry, 2018, str. 13). Socioekološki teoretski pristop preslikamo tudi na migracijske študije. S tem teoretsko podpremo in osvetlimo migracije z mikroravni, kar nam omogoča preučiti položaj migrantov in migrantk v skupnosti s stališča posameznika.

Če se osredotočimo na stanje po dejanju migracij, torej na t. i. postmigracijsko fazo, in preučujemo posledice, ki jih migracija pusti v družini, skupnosti ali pa navsezadnje pri posamezniku ali posameznici, ta socioekološki model pomaga razkriti, še posebej posameznikom, vpetim v socialno delo, kako so individualne izkušnje povezane z množico vprašanj, od oddaljenih (makro)učinkov, na primer politične situacije države oziroma trenutne socialne ali ekonomske situacije v državi oziroma okolju, iz katerega izhaja. Prav tako pa ponudi vpogled od spodaj oziroma v mikroravenske situacije (mikroravenski pristop), vsakdanje dogodke in življenjske prakse, ki vplivajo na delovanje posameznika (Maternowska in Fry, 2018; Newman in Newman, 2020). Model lahko uporabimo tudi kot induktiven pristop, s katerim je moč analizirati migracijske prakse od spodaj, torej od in iz posameznika oziroma posameznice navzgor, proti migracijskim praksam, kakršne najdemo znotraj institucionalnih okvirov.

Pogled s stališča posameznika je namreč ključen za razumevanje stanja, v katerem se nahaja oseba v procesu migracije, kar je dalje bistveno za razumevanje osebnih kapitalov (Bourdieu, 1983; 1985a; 1985b; 1987) v družbi oziroma skupnosti, v katero je oseba migrirala, se pravi v novem polju delovanja. Samo pravična možnost uporabe osebnih kapitalov lahko vzpostavi enake pogoje in temelje za pravično družbo. Z migracijo lahko marsikatera oblika osebnega kapitala postane negotova, saj izhodišče za enakopravno in enakovredno delovanje v novem

⁴⁶ Urie Bronfenbrenner je v 70. letih prejšnjega stoletja oblikoval socialno-ekološki model (SEM), ki je bil prvič predstavljen kot konceptualni model za razumevanje človekovega razvoja, v prihodnjem desetletju pa je bil formaliziran kot teorija. Prvotna Bronfenbrennerjeva teorija je ponazorjena z gnezditvenimi krogi, ki postavljajo posameznika v središče, obkroženo z različnimi sistemi, mikro-, mezo- in makrosistemom (Kilanowski, 2017). Danes se SEM uporablja zlasti v raziskovanju dinamik medosebnih in institucionalnih odnosov, predvsem je pogosto uporabljen pri dekonstrukciji vedenjskih dinamik pri nasilju nad otroci in ženskami ter družbo in institucijami za preprečevanje rizičnih situacij.

okolju in družbi ni več isto kot pred migracijo. V takem primeru *bottom-up* pristop raziskovanja in socioekološka teorija pomagata osvetliti položaje ljudi, ki so v podobnih položajih, in sistemsko situacijo, ki bi sicer ostala spregledana.

Vse migracije nikakor niso enake, ne z ozirom na motive ne glede na poteke. Obravnave so vselej odvisne od tega, za kakšno vrsto migracije gre, kateri skupini imigranti pripadajo ali kako so označeni (begunci, ekspati) glede na pravni status, glede na vzrok kot ekonomsko, politično migracijo ali za migracije življenjskega stila. Odnos države in družbe do vseh omenjenih statusov je namreč raznolik in odvisen od politične in ekonomske volje ter od javnega in tudi akademskega diskurza (Kunz, 2019; Vezovnik, 2017; 2018). Socioekološka teorija in model omogočata oporo pri poglobljenem razmisleku o vlogi posameznika v družbi in obratno, ki neposredno vključuje *bottom-up* raziskovalni pristop kot temeljno metodo raziskovanja migracij in s tem omogoča razgrnitev mikro-, mezo- in makroravni ter delovanja v kontekstu pravičnosti in enakih možnosti.

S socioekološkim modelom smo povezali teoretsko interpretacijo raziskovanja migrantk z visoko izobrazbo od spodaj navzgor s stališča osebe (*bottom-up*) in se nato usmerili k potencialu povratnih informacij za spremembo položaja migrantk od zgoraj navzdol (*top-down*), pozicije institucij, države in sistema do uporabnika nazaj (Benson in O'Reilly, 2016; Maternowska in Fry, 2018; Newman in Newman, 2020).

3.8. Mednarodne migracije – vzroki in posledice

Mednarodne migracije se dalje delijo na podkategorije tudi glede na oblike izseljenskih skupnosti, in sicer na ekspate, transnacionalne migrante in diaspore. Gre za obliko migracijskih potekov po migracijskem procesu, z izjemo ekspatov, ko se migrantske skupnosti povezujejo v skupinske identitete glede na skupno etnično, nacionalno ali versko istovetnost. Transnacionalne migracije, ki so vrsta mednarodnih migracij, na novo postavljajo koncepte geografskega prostora in političnih meja skozi transnacionalne družbene prostore delovanja (Pries, 2001, str. 56). Transnacionalne migracije vključujejo tudi interaktivno delovanje posameznikov in skupin, ki se lahko formirajo v skupnosti (diaspore, transnacionalni migranti) ali delujejo samostojno (transnacionalni migranti, ekspati) (Pries, 2001; Gatti, 2009; Jakubowicz, 2012; Koskela, 2019). Geografski prostor namreč ni več v celoti enak družbenemu, ni omejen z nacionalnimi skupnostmi, temveč se prepleta z migracijami, kar se je z nastopom globalizacije le še stopnjevalo. S tem ne zanikamo obstoja etničnih, nacionalnih, religijskih ali

razrednih struktur ter političnih meja, temveč trdimo le, da se družbeni prostor in kulturne prakse širijo in prepletajo tudi preko omejenega geografskega prostora (Pries, 2001, str. 57).

Diaspora je »imaginarna transnacionalna skupnost, ki je edinstvena v tem, da živi na ozemeljsko ločenih lokacijah« (Jakubowicz, 2012, str. 8). Pries (2001, str. 58) dodaja, da je za migrante diaspore značilno, da se selijo predvsem zaradi »političnih, verskih ali organizacijskih razlogov in v veliki meri ohranjajo in aktivno izražajo lojalnost znotraj svoje diasporske skupine«. Nasprotno naj bi bili migranti po njegovem tisti, ki se selijo iz »enega mesta/nacionalne skupnosti/nacionalne države k drugi« (Pries, 2001, str. 58). Sökefeld nadaljuje, da je »dejstvo, da so nacije imaginarne skupnosti, vendar to ne pomeni, da so izmišljene ali neresnične. Imaginarne skupnosti – nacije, etnične skupine ali druge skupnosti – so resnične, ker so dojete kot resnične in imajo zato zelo realen učinek na družbeno življenje« (Jakubowicz, 2012, str. 8–9). Indija je na vrhu seznama držav z največjimi diasporami leta 2020, saj 18 milijonov ljudi iz Indije živi zunaj rojstne države. Indiji sledita Mehika in Rusija (po 11 milijonov), Kitajska (10 milijonov) in Sirija (8 milijonov) (IOM, 2021). Vloga in pomen diaspor v kontekstu mednarodnih migracij je močna, tako politično kot ekonomsko in kulturno, saj diaspore vzdržujejo močne vezi z domovino in vplivajo na izvirne države (Pries, 2001, str. 60).

Na izvirne države pa ne vplivajo samo diaspore, temveč tudi posamezni migranti, saj na podlagi interaktivnega stika z »domovino« izmenjujejo ekonomski, kulturni, simbolni in socialni kapital, s katerimi vplivajo na svojo izvirno družbo – državo izvora; delujejo na transnacionalnem družbenem polju (Kilduff in Corley, 1999; Jakubowicz, 2012; Koskela, 2019). Predpostavlja se, da »imajo različne etnične skupine prepoznavne značilnosti, ki zajemajo kulturne vrednote, prakse in družbena omrežja, ki so nastala v domovini in so jih priseljenci v novi deželi prenesli z manjšimi spremembami in tam prenašali in ohranjali iz roda v rod« (Zhou, 2005, str. 134). Na tej točki lahko govorimo o transnacionalnih migracijah oziroma o transnacionalnem konceptu (Jakubowicz, 2012). Transnacionalne migracije so podkategorija mednarodnih migracij, ki se prepleta s koncepti nacionalnih držav, državljanstva, identitete, diaspore, hibridnih kultur in ima pomembne implikacije za integracijske in asimilacijske modele (Jakubowicz, 2012, str. 4). Transnacionalne migracije so praviloma opredeljene kot »čezmejni procesi migrantskih skupin, katerih družbene vezi in prakse oblikujejo povezavo med dvema ali več državami« (Jakubowicz, 2012, str. 5). Gre za vrsto migracij, ki interaktivno povezuje dve državi preko transnacionalnih dejavnosti migrantov v obe smeri, med državo oziroma skupnostjo prejemnico in pošiljateljico z ekonomskimi, političnimi in sociokulturnimi aktivnostmi. S tem se oblikuje neke vrste transnacionalno

družbeno polje delovanja, ki gre preko državnih meja in geografskih omejitev. To polje tako presega družbeni in geografski prostor, ki je omejen z nacionalnimi in skupnostnimi mejami ter se lahko kvečjemu prepleta z njimi (Pries, 2001). Transnacionalni migranti so tako lahko razpršeni in ne tvorijo vedno homogene skupine, kot to velja za diasporo.

Transnacionalni migranti prav tako niso vedno ekspati, saj ti neposredno ne delijo karakteristik s transnacionalnimi migranti v smislu odnosov do delovanja in povezovanja med seboj v istem transnacionalnem polju. To polje namreč zahteva kontinuirano vzdrževanje čezmejnih družbenih stikov in izmenjevalno interakcijo, kar pa pri ekspatih pogosto ni prisotno (Jakubowicz, 2012, str. 6). Značilnost ekspatov je tudi ta, da delujejo posamezno in se redko povezujejo v enotne izseljenske skupnosti. V tistih primerih, ko se to zgodi, gre v resnici za priložnostno povezovanje, običajno iz osebnih razlogov, ki nima namena ustvarjanja kontinuiranega transnacionalnega polja delovanja. Razlika med transnacionalnimi migranti in ekspati v osnovi temelji na *push-pull* dejavnikih za migracije in migracijske procese (integracijski procesi), saj transnacionalni migranti vključujejo *push-pull* dejavnike bolj po klasičnih migracijskih strukturah: zaradi prisilnih, ekonomskih, političnih motivov, ki obsegajo makroraven, medtem ko je pri ekspatih odnos do *push-pull* dejavnikov bolj osredotočen na mikroravenske razloge, ki ponazarjajo spremembe življenjskega stila in karierno napredovanje (Gatti, 2009; Berry in Bell, 2012; Benson in Osbaldiston, 2014; van Bochove in Engbersen, 2015). Vseeno pa imajo transnacionalni migranti in ekspati tudi skupne točke. V prvi vrsti jim je skupno to, da oboji praviloma niso brezpogojno homogena skupina, kot je praksa pri diasporah, ki delujejo v transnacionalnem polju homogeno in lojalno (za primer: židovska, kurdska diaspora), temveč so veliko bolj individualni in fragmentarni v posameznem socialnem in geografskem prostoru (Kilduff in Corley, 1999; Jakubowicz, 2012). Dahinden pravi, da »migranti spremenijo geografska polja v enotno areno delovanja, s tem ko se selijo sem ter tja, med različnimi kulturami, družbami, političnimi in ekonomskimi sistemi« (Jakubowicz, 2012, str. 6). Transnacionalna socialna polja lahko razumemo kot večlokacijski okvir, ki vsebuje strukture vsakodnevnih praks, družbenega položaja, življenjskih potekov in osebne identitete v enem, pri čemer se ti med seboj prepletajo nad koncepti nacionalnih držav (Jakubowicz, 2012, str. 7).

Transnacionalno polje delovanja razumemo kot čezmejno (širše in neomejeno geografsko polje) socialno polje, v katerem interaktivno delujejo osebe, ki so v migracijskem procesu, in sicer v okviru svojih osebnih življenjskih praks. Če privzamemo obstoj transnacionalnega polja s socialnim poljem delovanja v skladu z Bourdieujem, ni smiselno izpustiti vloge osebnih kapitalov migrantov – ekonomskega, simbolnega, kulturnega in predvsem socialnega kapitala

v novem polju delovanja. Kajti s svojim socialnim kapitalom omogočajo (skozi družbene interakcije) transnacionalne prakse tako v državi prejemnici kot tudi obratno, v državi, iz katere izhajajo. Jakubowicz (2012) meni, da je vloga socialnega kapitala izrazito pomembna za raziskovanje migracijskih študij, koncepta transnacionalnosti in integracijskih procesov. Na tem mestu dodajamo, da je razumevanje Bourdieuevih osebnih kapitalov v kontekstu migracij ključno za razumevanje migracijskih procesov, integracijskih praks in osebnega polja delovanja z mikro- in makroravni. Doprinos razumevanja vloge osebnih kapitalov v migracijskih študijah vidimo predvsem v tem, da dobimo vpogled v mikroravenske migracijske strukture in posledično v makroravenske migracijske strukture in prakse (koncept globalizacije, transnacionalizma). Kot primer lahko navedemo vlogo izobrazbe, ki jo oseba poseduje kot del kulturnega kapitala, s tem simbolnega in posredno tudi ekonomskega kapitala. Kajti z migracijo se to lahko spremeni. Lahko se zgodi, da v novem okolju izobrazba ni priznana, s tem pa negotova postane migrantova vrednost osebnega kapitala v novem polju delovanja (s tem se pravzaprav ukvarjamo v doktorski disertaciji). Na ta način se odpira nov prostor za razmislek o konceptih družbenega razreda, habitusa, polja delovanja in osebnih kapitalov v migracijskem kontekstu.

Integracija ima dva vidika, od katerih je odvisna njena uspešnost umeščanja migrantske osebe v novo okolje v postmigracijski fazi. To sta tehnični oziroma politični in praktični vidik, ki se med sabo lahko izključujeta ali dopolnjujeta (Xuereb, 2011; Gregurović in Župarić-Iljić, 2018; Elo, Aman in Täube, 2020; Gońda, Pachocka in Podgórska, 2020). Kot uspešno integracijo razumemo kombinacijo obojega, torej političnih predispozicij in praks, pri tem pa vključimo še empirično realnost oziroma samopercepcijo lastnega izkustva migrantov glede migracije. Kot kriterij uspešnega integracijskega procesa razumemo možnost uporabe potenciala osebnega kapitala migrantov (nadaljevanje profesionalne⁴⁷ in osebne identitete iz predmigracijske faze), upoštevamo pa tudi, kakšno je njihovo duševno zdravje zaradi migracije.

⁴⁷ S profesionalno identiteto mislimo na potek pridobivanja izobrazbe (visoke), ki je dolgoročen proces, v katerega oseba vlaga več let, da bi oblikovala kariero na področju svojega izobraževanja ali z uporabo veščin, ki jih je oseba pridobila med svojim izobraževalnim procesom. Ker je ta proces dolg in zahteva številne življenjske prilagoditve, menimo, da pridobivanje visoke izobrazbe oblikuje profesionalno identiteto osebe. Profesionalna identiteta, kot jo razumemo, dopolnjuje osebno identiteto in se delno prekriva z njo. Kariera osebe je del profesionalne identitete, kadar je v skladu s pričakovanimi cilji med izobraževanjem in umeščanjem na trg dela. Če se kariera kaže kot odklon od želenih ciljev in dela, tudi preko izobraževanja, kariera ni del profesionalne identitete.

Kot uspešno integracijo razumemo tudi ustrezne družbenopolitične pogoje (uredbe, zakoni, priporočila, institucionalne oblike pomoči ipd.) ter primerne socialne in kulturne terenske prakse (dostop do strukturne pomoči, možnosti opolnomočenja, izhodišča pravičnosti v umeščanju migrantov v novo socialno okolje ipd.).

3.9. Globalizacija v kontekstu migracij in socialnega dela

Kritično socialno delo v intersekciji z migracijami podrobneje analizira družbena gibanja, ki oblikujejo in vplivajo na družbene in življenjske prakse ljudi. V kontekstu migracij kritično socialno delo ne more mimo vpliva globalizacije na vsakodnevne prakse in dinamike socialnega okolja. Globalizacija je posredno in neposredno vplivala na družbene strukture in dinamike, na dostopnost migracijskih praks in na družbenopolitične spremembe. Pri razumevanju vpliva globalizacije na migracije, posledično pa tudi na družbene strukture in dinamike, je kritično socialno delo ključno. Skozi koncept pravičnosti vzpostavlja kritično distanco do pojavnosti in hkrati omogoča uvid v empirične realnosti vpletenih. Feministično socialno delo skozi teorijo feminizma dopolni kritično socialno delo in omogoči obravnavo vpliva globalizacije na migracije še z vidika spola. Migracije smo podrobneje razčlenili v kontekstu pojavnosti globalizacije, pri tem smo uporabili prizmi kritičnega in feminističnega socialnega dela, saj migracije kot take intenzivno vplivajo tako na družbo prihoda kot odhoda, na družbene strukture (skupnostne ali celo razredne dinamike), medosebne in družbene prakse (spolne vloge, etnične in verske kategorije – transnacionalnost ipd.) (Adams, Dominelli in Payne, 2009; Antman, 2018; van Rooij in Margaryan, 2020). Intersekcija pojavnosti globalizacije, migracij in socialnega dela odpira možnosti razumevanja specifičnih mikroravni družbenih praks in s tem življenjskih realnosti, ki so ključne za vzpostavljanje socialne pravičnosti v družbi.

Misliti globalizacijo v okviru migracij, zlasti mednarodnih migracij, je lahko dvorezen meč. Odpira številne predpostavke o dinamikah med posamezniki oziroma o družbi kot taki, skozi vse možne kanale, politične, socialne, ekonomske in družbene v odnosu do trenutnih razmerij moči v družbi (Mooney in Evans, 2007; Sánchez, 2010). Zaradi napačnih ali prilagojenih podob migracij in njenih akterjev oziroma zaradi ideološko obarvanih informacij, ki se širijo v medijskem in javnem diskurzu kot stranski produkt globalizacije, je posameznikom, ki migrirajo, oteženo pravično družbeno udejstvovanje, okrenjeno je njihovo dostojanstvo, omejen dostop do socialne pravičnosti in varnosti ter pravica do dela in bivanja, saj politični in javnomnenjski diskurz označuje ene migracije kot neupravičene, druge pa kot upravičene oziroma neproblematične (van Rooij in Margaryan, 2020). Pogled na migracije z ozirom na

globalizacijo lahko pade v polje prostega javnega diskurza in vodi v prepuščenost migrantov pozitivni ali negativni sodbi, ki je odvisna od trenutne politične dinamike in razmerja moči. Dominelli (2002) opozarja na pozitivne posledice globalizacije kot možnost skupne borbe proti represiji nemočnih ravno s procesom izmenjevanja informacij, kulturnih dobrin in novic, česar rigidne družbene strukture v prejšnjih sistemih niso omogočale. Socialno delo⁴⁸ in v določeni meri tudi praksi to premiso zagovarja in se pridružuje tezi Lene Dominelli, da je ključno združevanje pri borbi uporabnikov v smislu opolnomočenja in prizadevanja po močni državi blaginje (Dominelli, 2007; Adams, Dominelli in Payne, 2009). Ravno globalizacija je prinesla številne spremembe in pod vprašaj postavila dinamiko socialnih in političnih vidikov med prebivalstvom v posameznih državah ali širši skupnosti.

Pri obravnavi migracij v zadnjih sto ali vsaj petdesetih letih je treba opozoriti na učinek globalizacije, ki je vplivala na migracije zlasti s širjenjem družbenih gibanj za človekove pravice in z razvojem informacijske tehnologije (Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016, str. 13). Globalizacijo obravnavamo kot svetovni sistem (Wallerstein, 1974), ki je strukturiran skozi konflikte in neskladja ter ima različne centre vpliva na družbo, in ne le kot družbeno in politično stanje. 20. stoletje, s katerim vstopi globalizacija v akademske in druge razprave, je bilo stoletje številnih družbenopolitičnih sprememb, ki so vplivali na migracijske procese in tokove. Nail (2015) meni, da je ravno zaradi obsežnosti in vpliva globalizacije na družbo kot tako, prek političnih, ekonomskih in družbenih gibanj, prišlo do zelo obsežnih migracij v 21. stoletju, ki ga imenuje tudi stoletje migrantov. Dalje poudari, da je bilo na prelomu stoletja več regionalnih in mednarodnih migrantov kot kdajkoli prej v zgodovini (2015, str. 1). 21. stoletje je tudi čas globalizacije gibanj za človekove pravice – feminističnega in kvir gibanja (Raghuram in Kofman, 2015; Paternotte in Tremblay, 2015; Anthias in Lazaridis, 2020) ter globalizacije podnebnih sprememb in s tem povezanih družbenih gibanj, pa tudi nezanemarljivega tehnološko-informacijskega napredka (Boulianne, 2019; DeNardis, 2020). Predvideno povečanje obsega, raznolikosti, geografskega dosega in splošne kompleksnosti mednarodnih migracij je namreč povezano z napredkom prometne in komunikacijske tehnologije, vendar obenem tudi s procesi globalizacije, pri čemer je globalizacijo mogoče najbolje opredeliti kot »širjenje, poglobljanje in pospeševanje svetovne medsebojne povezanosti v vseh vidikih sodobnega družbenega življenja« (Held, 2000, str. 2). Globalizacijo je v tem primeru treba obravnavati hkrati kot tehnološki, družbeni, ekonomski in navsezadnje tudi politični proces. Če nadaljujemo z eksplikacijo vplivov globalizacije na razumevanje migracijskih procesov in na

⁴⁸ Glej definicijo socialnega dela (Mednarodna zveza socialnih delavcev).

povezavo med družbenimi gibanji in globalizacijo, sta na bolj specifični ravni kvir teorija in predvsem feminizem vplivala na migracijske študije skozi prizmo spola (Liversage, 2009a; 2009b; Raghuram in Kofman, 2015; Anthias in Lazaridis, 2020; Kofman, 2020). Feminizem kot teorija in praksa je za socialno delo izredno pomemben, saj z vidika spola feminizem opozarja na nepravilnosti, zatiranja in dominacije v družbi (Dominelli, 2007). Vključuje ženski spol v kontekstu preučevanja in tipologizacijo migracij, ki so povezane s spolom (Boyd in Grieco, 2003; Fleury, 2016). Feminizem je v migracijske študije vpeljal koncept »zasebno je politično«, ki izkustvo kot tako vzame kot družbeno realnost, zlasti s stališča spola (Raghuram in Kofman, 2015). Spolne vloge in pričakovanja so del migracij, ki pa niso vedno vključene v ozir ali obravnavane kot pomemben vidik migracij. Ko je feminizem vpeljal stališče spola, se je razširil interes in »znanje o delovni migraciji, migrantskih družinah in družbenih omrežjih, transnacionalizmu in državljanstvu, trgovini z ljudmi za spolne namene in spolnosti« (Nawyn, 2010, str. 1). Kvir teorije oziroma kvir feminizem dopolni feministični koncept »zasebno je politično« in preizprašuje identitete, in sicer s posebnim poudarkom na konstruiranju spolne identitete (LGBTQ+ identitete in prakse) v oblastnih razmerjih, ki so povezana z omejevanjem enakopravnosti in pravičnosti. Vendar se kvir feminizem v migracijskih študijah ne ustavi samo pri spolni identiteti, temveč zajema »intersekcionalnost moči tudi z raso, etnijo, spolom, razredom, državljskim statusom in geopolitično lokacijo« (Luibhéid, 2008, str. 170). Intersekcija kvir teorij in migracij je tudi v priznavanju spolne identitete kot izhodiščnega motiva migracije, t. i. kvir migracije (Luibhéid, 2008; Nawyn, 2010; Ulla, 2022). Kvir teorije namreč glede migracij razbijajo heteronormativnost, ki skupaj z moškim spolom (Fleury, 2016; Duplan, 2023) prepogosto nastopa kot implicitna premisa migracijskih študij (Luibhéid, 2008, str. 169).

Če mislimo migracije v svetovnem kontekstu, ne moremo mimo globalizacije kot političnega, družbenega in ekonomskega procesa (Beck, 2003; Dumont in Lemaître, 2005; Zajda idr., 2008). Gre za proces, ki hkrati povezuje in razdvaja. Kadar razdvaja, pomeni dvom o identitetnih pozicijah, o čemer je obširno razmišljal Beck v delu *Kaj je globalizacija?* (Beck, 2003). Pojav globalizacije v določeni meri predvidi že Marx, ko v *Komunističnem manifestu* pravi:

Buržoazija je s svojim izkoriščanjem svetovnega trga dala svetovljanski značaj proizvodnji in porabi v vsaki državi. Na veliko žalost reakcionarjev je industriji potegnila nacionalna tla izpod nog, na katerih je stala. Vse stare nacionalne industrije so bile uničene ali se vsakodnevno uničujejo. Namesto stare lokalne in nacionalne osamljenosti in samooskrbe imamo odnose v vseh smereh, občo medsebojno odvisnost narodov (Marx in Engels, 2009, str. 40).

Ravno zaradi te obče odvisnosti svetovnih skupnosti globalizacija ni ostala poseben pojav, ki ga obravnava zgolj ekonomski diskurz, temveč se je v humanistiki in družboslovju, predvsem znotraj socioloških in antropoloških krogov ter v študijah religije, o njem razpravljalo že v poznih 70. in zgodnjih 80. letih, čeprav se je globalizacija tehnično začela že pred mnogimi stoletji (Ritzer, 2007, str. 72). Če smo bolj natančni, se je ideja moderne globalizacije začela v javnem in akademskem diskurzu širiti šele s padcem Berlinskega zidu leta 1989 in široko uporabljati ob delnem propadu komunizma na eni strani in preizpraševanju kapitalizma⁴⁹ na drugi strani (2007, str. 72–75). Definicija (moderne) globalizacije se je v zadnjih 45 letih večkrat spreminjala glede na ekonomske, družbene in politične spremembe (Al-Rodhan in Stoudmann, 2006; Mooney in Evans, 2007; Sánchez, 2010). Koncept globalizacije je namreč fluiden, zaradi česar so se oblikovali različni pogledi, kako misiti globalizacijo in kako ta pojem definirati (Beck, 2003; Ritzer, 2007; Al-Rodhan in Stoudmann, 2006; Mooney in Evans, 2007; Sánchez, 2010). Predvsem je pomembno, katera znanstvena ali diskurzivna prizma se uporablja pri definiranju in razumevanju globalizacije kot take. Različne znanstvene discipline imajo pač različne zorne kote glede tega, kako misliti globalizacijo, kako naslavljati različna vprašanja vpletenih oseb, ali s političnega, ekonomskega, družbenega, tehnološkega, kulturnega stališča. Na to se nato naslanja javni, medijski in politični diskurz. Če se, na primer, raziskovanje globalizacije izvaja skozi sociološko prizmo, je pogled usmerjen na vpliv globalizacije na človeška vedenja, izvore za taka vedenja in prakse delovanja, vpliv na institucije in na splošno na vpliv na družbe. V primeru migracij postane pomembno vprašanje, zakaj se migracije dogajajo, kako na to vpliva globalizacija, kako daleč seže njen vpliv in kakšne so njene posledice na posameznika in družbo. V osnovi prevladuje ekonomski pogled na globalizacijo, pravita Al-Rodhan in Stoudmann (2006), saj se mnoge opredelitve nanašajo na ekonomska vprašanja: od 114 analiziranih *opisov*, ki jih je je analiziral, se jih je 67 nanašalo na gospodarsko razsežnost, bodisi s širitvijo trga bodisi s prodajo blaga in storitev. Mnoge od teh opredelitev pa vsebujejo tudi druge razsežnosti: pogosto vključujejo politične in družbene vidike. Globalizacija je svet stvari, ki imajo različne hitrosti, osi, izvirne in končne točke ter različne odnose do institucionalnih struktur v različnih regijah, narodih ali družbah (Appadurai v Al-Rodhan in Stoudmann, 2006, str. 7).

Globalizacija je proces, ki ustvarja tokove in povezave, ne samo čez nacionalne države in nacionalne teritorialne meje, ampak med globalnimi regijami, celinami in civilizacijami. To

⁴⁹ Številna antiglobalizacijska gibanja, ki so vzkli v devetdesetih (Mooney in Evans, 2007).

nas navaja k opredelitvi globalizacije kot zgodovinskega procesa, na podlagi katerega prihaja do pomembnega premika v prostorskem dosegu omrežij in sistemov družbenih odnosov k transkontinentalnim ali med regionalnim vzorcem človeške organizacije, dejavnosti in izvajanja oblasti (Al-Rodhan in Stoudmann, 2006, str. 7).

Globalizacija nima stroge definicije in nima meje. Soobstaja z vsakdanjim življenjem in je vpletena v vsakodnevne življenjske poteke. Postala je del družbe, je del družbenih razmerij in vpliva na oblastna razmerja in moči, je nevidna sila, ki je vključena v vsakodnevna življenja ljudi, družb in družbenopolitičnih praks v različnih oblikah (tehnološke, kulturne, monetarne ipd.). Kljub temu da je to proces, ki že dlje časa vpliva na skupnosti, kulture in gospodarstva, je ta proces izredno aktiven, živ in vseprisoten, kar je seveda razvidno tudi v migracijskih procesih (Beck, 2003; 2009; Al-Rodhan, 2006; Ritzer, 2007; Mooney in Evans, 2007). Gre za rezultat nadsocijalnih in transkulturnih integracij, ki so se globalno dogajale skozi zgodovino človeštva, se dogajajo zdaj in so del transkulturnih in transnacionalnih interakcij (Dumont in Lemaître, 2005). Globalizacija ne zaobjema le številnih vzrokov družbenega, političnega, tehnološkega in ekonomskega sobivanja ter prepletanja s konceptom migracij, temveč vključuje tudi potek in posledice teh migracij tako na politično in ekonomsko kot družbeno in socialno dogajanje in prakse. To prepletanje številnih dejavnikov in praks se je zgodilo s križanjem dejavnosti, ki so vseprisotne v človekovem življenju in njegovih vsakodnevnih življenjskih praksah (migracije, informacijsko-tehnološki napredek, družbene spremembe na področju človekovih pravic – feminizem) (Beck, 2003; Sánchez, 2010; van Rooij in Margaryan, 2020). V splošnem je sprejeto prepričanje, da je globalizacija aktivno, fluidno, zaenkrat neskončno stanje družbe, ki sama sebe goni in hrani znotraj družbenopolitičnih in ekonomskih akcij in reakcij na to. Al-Rodhan (2006, str. 7) povzema in pravi: »Globalizacija je proces, ki zajema vzroke, potek in posledice transnacionalnega in transkulturnega povezovanja človekovih in nečloveških dejavnosti.« Koncept transnacionalnosti v okviru globalizacije preizprašuje družbeni in geografski prostor, pa tudi koncept političnih mej, ki so zaradi migracij in globalizacije postale bolj fluidne, tako v prostorskem smislu kot tudi v smislu družbenega polja delovanja (Pries, 2001, str. 56). Prostor kot tak – geografski in družbeni – je zaradi vpliva globalizacije in posledično tudi mednarodnih migracij postal veliko bolj transnacionalen (Pries, 2001).

Zaradi globalizacije je v sodobnem svetu potovanje dobrin, informacij ter oseb hitreje in cenejše (Held, 2000; Fass, 2005; Beck, 2003; Rattansi, 2011). Migracije so v kontekstu globalizacije kot njen skladen in paralelni stranski učinek v obliki pretoka ljudi znotraj ali izven

meja nacionalnih držav, s tem pa živ in dinamičen pretok znanja, kulture, praks in informacij. Vprašanje migracij v procesu globalizacije zato ni nevtralen proces, saj je običajno usredinjen v družbeno odklonilne predpostavke, da so migracije škodljive za družbo, da vplivajo na njeno homogenost in njen razvoj negativno. Negativne predpostavke glede migracij se širijo po različnih informacijskih kanalih, zlasti v novicah, pri tem pa utemeljujejo stališča s finančnimi izračuni, prilagojenimi podobami in z različnostjo kultur (Archibugi in Immarino, 2002; Dumont in Lemaître, 2005). Ranljivost migrantov, predvsem mednarodnih, ilegalnih in ekonomskih, izhaja zlasti iz tega, da so po sami migraciji politično, ekonomsko in socialno v neenakovrednem oziroma nepravičnem položaju (Vezovnik, 2017). Za širše razumevanje globalizacije lahko dalje povzamemo Helda, ki pravi, da:

globalizacijo razumemo kot proces (ali niz procesov), med katere sodi prostorska organizacija družbenih odnosov in transakcij – ki jih ocenjujemo glede na obsežnost, intenzivnost, hitrost in vpliv – ki ustvarjajo transkontinentalne ali medregionalne pretoke ali mreže aktivnosti, interakcij in uveljavljanja oblasti. (2000, str. 33)

Globalizacijski procesi po Heldu (2000) so že prinesli povečan pretok blaga, idej, informacij in kapitala čez meje držav oziroma nekih političnih entitet in številni komentatorji trdijo, da globalizacija povečuje tudi pretok ljudi čez meje (Dumont in Lemaître, 2005).

Gre za proces, »ki zajema vzroke, potek in posledice transnacionalnega in transkulturnega povezovanja človekovih in nečloveških dejavnosti« (Al-Rodhan, 2006, str. 7). Najpogosteje globalizacija označuje temeljne spremembe v načinu organiziranja proizvodnje, kot na primer težnja po splošnem odstranjevanju trgovinskih ovir in prostem pretoku finančnega in produktivnega kapitala v kontekstu pospešenih tehnoloških sprememb. Bolj kritično opredelitev najdemo pri Wallersteinu, ki t. i. svetovni sistem označuje kot nabor mehanizmov, ki presežno vrednost prerazporejajo od periferije k centru razvitih, industrializiranih delov sveta, s čimer se v največji meri izkorišča periferijo (Wallerstein, 1974). Vendar pa težava ni toliko v opredelitvi globalizacije, temveč v razumevanju in kritiziranju njenih posledic na nacionalne države in posameznike ter na družbo kot tako po vsem svetu. Globalizacija se hkrati dotika polja ekonomije, kulture, tehnologije ter navsezadnje političnega in vsakodnevnega življenja ljudi ter je na ta polja in v ta življenja usmerjena. Kot rečeno, se definiranje globalizacije razlikuje med posameznimi avtorji in glede na to, v katerem kontekstu se uporablja. V splošnem bi lahko rekli, da je danes koncept globalizacije ne glede na to, skozi katero prizmo je razgrnjen, izredno živ v govoru znanosti in je neizpodbitno del javnega in

političnega diskurza (Moony in Evans, 2007). Globalizacija je postala del družbe, del privatnih in celo intimnih praks, je vseprisotna neodvisno od tega, s katerega vidika jo poskušamo razumeti, vključno z vidika družbenih struktur oziroma kar razredov. Nekateri jo torej opisujejo kot proces, drugi pa kot stanje, sistem, prakse ali kot neko družbenozgodovinsko obdobje oziroma dobo. V odnosu do globalizacije so v akademskem svetu aktivne razprave o refleksivni modernosti, hipermodernosti, postmodernosti, pozni modernosti in celo tekoči modernosti (Sánchez, 2010, str. 72), kar nakazuje na to, da je globalizacija privlačen koncept. Idejo globalizacije kot okvir izkoriščanja Beck (2003) razgradi še dlje, tako da terminološko loči globalizacijo glede na predmet in vidike preučevanja. Istočasno ločuje med globalizacijo, glokalizacijo⁵⁰ in globalizmom kot prakso globalizacije. V večini primerov imajo znanstveniki vsak svoj kritični pristop do presečišča med konceptom globalizacije, njihove posebne discipline in predmeta preučevanja (Zajda idr., 2008). To je odvisno od področja zanimanja.

Na globalizacijo lahko gledamo tudi kot na blagodejni proces ali pa se nasprotno osredotočimo na njene učinke pri preoblikovanju in rušenju političnih, nacionalnih, kulturnih meja in tradicionalnih praks ter družbenih sistemov. Globalizacija ima neizmeren doseg, obenem pa nastopa kot navidezna sila, ki je prisotna povsod in je pravzaprav neizogibna, že zaradi moči in pogojev, ki jih je ustvarila, kot je razmah tehnološkega napredka (Beck, 2003; Moony in Evans, 2007). Ravno zato je postala tako zanimiv predmet akademskega interesa, saj je definicij veliko, prav tako obstaja veliko zanimanje, kaj globalizacija povzroča, kakšni so njeni dometi in posledice, zato tudi zanimanje za globalizacijo ni omejeno samo na eno disciplino, prav tako ne na en sam diskurz. Njeno miselno izhodišče je izhodiščno multidisciplinarno in večdimenzionalno (Beck, 2003; Moony in Evans, 2007; Zajda idr., 2008). Kljub temu se tudi globalizacijo po večini omenja v ekonomskem ali kulturnem kontekstu, še posebej znotraj laičnega polja (Gibbs in Zajda, 2009). Nezanemarljivo je gledati družbene spremembe in v veliki meri tudi konstelacijo razreda v učinkih globalizacije, na primer skozi prizmo življenjskih praks in posledično razredne zavesti. Ta ista zavest se zamaje, če pride do

⁵⁰ Glokalizacija je skovanka dveh besed, globalizacije in lokalizacije. Gre za paradoks globalizacije, ki jo ponazarja paradoks havajske klobasice, kot jo ilustrira Beck (2003). To je lokalna posebnost, ki je postala globalna praksa, ki se oblikuje v globalno kulturo. »Globalne kulture ne moremo razumeti statično, temveč le kot kontingentni in dialektični (in prav ne ekonomistično na svojo, na videz enomiselno, kapitalistično logiko zvedljivi) proces – in sicer po vzorcu 'glokalizacije', v katerem nasprotujoče si elemente zapopademo in razvozlamo v njihovi enotnosti. V tem smislu lahko govorimo o paradoksnostih 'glokalnih' kultur.« (Beck, 2003, str. 74)

preizpraševanja tradicionalnih vzorcev in spoznavanja novih načinov življenja. Kakšne so pravzaprav te spremembe, ki jih globalizacija prinaša za posameznike in ki lahko povzročijo pomisleke o razrednih strukturah? Ne gre samo za navidezno silo, ki vpliva na kapital, saj vpliva tudi na miselnost ljudi, omogoča spremembe tradicionalnih miselnih procesov in praks. Omogoča stik z drugačnimi pristopi v življenju in ga hkrati normalizira ali celo naturalizira, med drugim tudi odnose do izobrazbe, migracij, spola, pa tudi do razreda kot takega. To pomeni, da imajo člani katerekoli družbene skupine ali kategorije zaradi globalizacije večjo možnost in razširjen dostop do drugačnosti in pogleda na življenje, ki ne izhaja samo iz ekonomskih predispozicij. Če povzemamo Standinga, ki razmišlja o družbenih skupinah skozi globalizacijo tako, da »je doba globalizacije, razen v agrarnih družbah, povzročila fragmentacijo nacionalnih razrednih struktur. Kljub rastoči neenakosti in pomikanjem sveta proti bolj prožnemu prostemu trgu dela razredi še niso izginili. Vzniknila je le bolj fragmentirana globalna razredna struktura« (2018, str. 30). Iz tega izhaja, da je prišlo do razkroja klasičnih konstelacij razredne družbe, zaradi česar so se spremenili, dodali ali izginili koordinati umeščanja v razred. Po drugi strani pa »globalizacija proizvaja (vsiljuje) vezi,« kot pravi Beck (2003) in nadaljuje, da moramo to poudariti v:

tistem kontekstu globalizacijske diskusije, v katerem se globalizacijo (napak) razumeva in vrednoti, s tem ko se njen pomen skorajda enači s fragmentiranjem. Nastajajo namreč transnacionalne, transkontinentalne 'skupnosti' (to besedo je treba na novo opredeliti), ki ločujejo tisto, kar je doslej pogosto veljalo in še velja kot nerazvezljiva enotnost: geografsko in socialno sožitje in sodelo, a obenem vendarle osnavljajo neko novo socialno sovisje. (Beck, 2003, str. 75)

Fragmentacija v globalni razredni strukturi je tista točka, ki odpre prostor za mišljenje razreda in njegove strukture danes in na posledične vplive, saj gre namreč za logiko da »so-živiš in sodeluješ na geografsko ločenih krajih« (Beck, 2003, str. 75), s čimer vplivamo na družbene dinamike in prakse.

Globalizacija posredno in neposredno vpliva na vsakdanje življenjske prakse posameznikov in posameznikov kot nevidna sila, ki je vseprisotna v družbenih strukturah (Gibbs in Zajda, 2009). Če nadaljujemo s povzetkom Becka, je z globalizacijo sociologija dobila nov pomen, »postane namreč raziskovanje tega, kaj pomeni človeško življenje v tej pasti, v katero se je spremenil svet« (2003, str. 25). Človeško življenje pa je tisto, ki je pomembno za razumevanje družbenih situacij, praks in vedenj ter njenih konstelacij, kot je na primer družbeni razred.

»Pojem vsakdanjega življenja v sodobni sociologiji in psihologiji zajemajo tipične načine bivanja in ravnanja, mišljenja in doživljanja, ki jih zaznamujejo vsakdanje rutine, navade in nedvornosti« (Ule, Kamin in Švab, 2018, str. 21). Literatura o modernizmu je nastopila pred teorijami vsakdanjega življenja in jih je pomagala ustvarjati (Sheringham, 2006). Medtem ko je pojav modernizma pokazal, kako so tudi najmanjši vidiki meščanskega življenja oblikovani s tehnologijami 20. stoletja in vpeti v diskurz kapitalizma in potrošništva, se z analizo praks vsakdanjega življenja (Lefebvre, 1968) pogled osredotoči na nemožnost ohranjanja predstav vsakdanjosti kot samoumevne.

Vsakdanje življenje predstavlja tisto območje človeškega življenja, ki se nam zdi neposredno dostopno našim posegom vanj. To območje človeškega življenja, ki ga dobro razumemo in se znajdemo v njem, ker potekajo naše utečene medosebne komunikacije in tiste prakse, ki nam pomagajo obnavljati svoje moči, kjer vedno znova 'najdemo sami sebe' in se srečujemo s tistimi, ki so nam blizu oziroma so za nas pomembni (Ule, Kamin in Švab, 2018, str. 21).

Študije vsakdanjega življenja so tako relevantne tudi v oziru obravnave akterjev v globalizaciji, saj gre za aktivne subjekte. Mikroravenske situacije v vsakdanjih praksah je tako smiselno obravnavati *bottom-up* ali induktivno, s čimer se poveže odnos do sprememb in razumevanje razreda od spodaj navzgor, tudi skozi prizmo globalizacije (Haslberger in Brewster, 2008; Gardiner, 2000; Highmore, 2002; Randall, 2008; Dumont in Lemaître, 2005; van Rooij in Margaryan, 2020).

Z omenjenim pristopom se tako razgrne pogled na vsakdanje življenje posameznikov v odnosu do družbe in vplivov globalizacije, torej na njihovo realnost. Takšen *bottom-up* pristop postavi v ospredje skupna izkustva posameznic in posameznikov, ki se jih lahko analitično kategorizira v skupne izkustvene kategorije, ki vodijo v širše družbene identifikacijske možnosti za t. i. »tipične situacije«. Naprej pa lahko ta logika identifikacije preko *tipične situacije* (na primer empirična realnost migracije) vodi v kolektivno zavedanje, da lahko ljudje, ki delijo podobna izkustva, živijo v podobnih pogojih, imajo podobna vedenja, možnosti in vzroke za to stanje, pridobijo možnost prepoznanja ravno z identifikacijsko shemo kategorij, ki so bile označene (na primer z akademskim diskurzom in raziskavo) – asociativne odnose. Ko se posameznik identificira, mu je omogočeno polje delovanje, na to se lahko navežejo pogoji za položaj v neki družbi ipd. Če strnemo, kategorije za identifikacijo preko tipične situacije olajšajo in krepijo splošno družbeno vidnost in prepoznavnost.

3.9.1. Tehnološki napredek in nove družbene platforme

Izhajajoč iz omenjenih premis lahko rečemo, da nastopa globalizacija kot platforma, ki nam omogoča misliti preko določenih političnih entitet, državnih ali etničnih meja. Paradoksnost migracij v odnosu do globalizacije je v tem, da je načeloma dovoljeno vse, da velja prost prehod vsakršnega blaga, idej in ljudi, vendar se v praksi izkaže, da so vse te možnosti možne le pod zelo specifičnimi pogoji. Kot hrbtna stran globalizacijskih procesov tako v praksi pride do vrste stranskih učinkov, med drugim se oblikuje velika spregledana množica migrantov, ki imajo svojo zgodbo. Z mikroravenskim pristopom lahko razkrijemo učinke, ki jih sprožajo makroravenski sistemi. Dodajamo, da so migracije tudi globalizacijski triumf, ki s transnacionalnimi praksami omogočajo širše politično, ekonomsko in družbeno kulturno polje delovanja.

Globalizacija ponuja pojmovni okvir za razmišljanje o na videz individualnih ali lokalnih praksah, izkušnjah ali vedenjih, iz katerih se lahko oblikuje usmerjena in strukturirana enota, na primer o novih družbenih skupinah oziroma o rekonstruiranju družbenih razredov. Družina kot družben sistem, ki je nekoč imel za osnovo patriarhat, heteroseksualnost in izrazito definirane in jasne spolne vloge, je prav tako zagotavljala stabilno družbeno identiteto in razredno pripadnost. Eden izmed razlogov za njeno destabilizacijo je bila prav gotovo globalizacija. Enako lahko rečemo za nacionalno državo, ki se je nekoč ukvarjala z gospodarskimi, političnimi in kulturnimi vprašanji, ki so upravljali z razrednimi antagonizmi in hkrati osnovali »nacionalno identiteto« (Sánchez, 2010, str. 72). Globalizacija je zamajala tradicionalna vprašanja in omogočila novo preizpraševanje družbenih struktur, razširjenih in vključenih v svetovno shemo političnih, gospodarskih in kulturnih praks. Eden ključnih vzrokov za razširitev globalizacije oziroma globalizma sveta je, kot že omenjeno, razvoj tehnologije, zlasti informacijske. Globalizacija in informacijska tehnologija gresta z roko v roki in sobivata v sožitju (Beck, 2003, str. 68). Lahko bi celo rekli, da sta pogojeni druga z drugo. Dopolnjujeta, obnavljata in ohranjata se pri življenju, zlasti z razvojem računalniške in telefonske tehnologije ter internetnega omrežja. Tehnologija zareže v družbo še dlje, vse do mere, da lahko govorimo o digitalnem državljanstvu, digitalnih družbah, saj lahko danes zaradi nje z enim klikom dosežemo vse informacije, s katerimi kot družba in posamezniki znamo ali pa ne znamo upravljati (Mossberger idr., 2008).

Skupnosti po svetu se posledično spreminjajo (Malhan in Shivarama Rao, 2008 Sánchez, 2010), tehnologija je omogočila popolnoma nove dimenzije delovanja⁵¹ posameznikov v digitalni in posledično v realnih družbah. Medmrežje je postalo platforma, na kateri se dogaja digitalna socializacija pripadnikov tehnološkega sveta. Govorimo o virtualnem svetu, ki je za nekatere ljudi zelo realen in ima resnične posledice v realnem svetu in družbi (Boulianne, 2019; DeNardis, 2020). Vpliva na vedenja posameznikov in na delovanje skupin ljudi, skupnosti in tudi razredov, ki so intenzivno pod vplivom spletnih družbenih omrežij in njihovih posledic. Posamezna spletna družbena omrežja dostopajo do ljudi neposredno, pri čemer so razredne distinkcije odpravljene. Vključenost v spletna družbena omrežja tako ne temelji na razredu ali na tem, kakšen je posameznikov habitus. Spletna družbena omrežja vplivajo na vzgojo in socializacijo otrok, na duševno zdravje vseh starostnih skupin, na delovanje medijev, na delovanje državnih⁵² aparatov, skratka na vsesplošno delovanje človeka v sodobni družbi (Boulianne, 2019; Chou in Lee, 2017; Tang idr., 2019; DeNardis, 2020). Spletna družbena omrežja in njihove platforme so virtualna oblika družbenega delovanja, prenesena v digitalno obliko. To pomeni, da so sposobna družbeno, politično, kulturno in drugače aktivirati ali paralizirati svoje člane oziroma uporabnike do te mere, da lahko pride do družbenih sprememb in pogledov na dosedanja družbena in oblastna razmerja in s tem do intenzivnega posega v akademski, medijski, politični in javni diskurz na splošno (Tang idr., 2019). Oblikujejo se virtualne skupine, ki delujejo po principu kolektivnih interesnih točk, skupne identifikacije, in ki posledično vplivajo na samopercepcijo njihovih uporabnikov in uporabnic (Quinn, 2018).

Skrajna zapuščina tehnološkega napredka je tako v tem, da neposredno vpliva na oblikovanje družbe, s čimer izpodriva tradicionalne kanale vplivanja na pripadnike nekih družbenih ali političnih entitet (na primer: analogni kanali obveščanja in izvajanja politične moči). Virtualno, tehnologija, omrežja in resničen družben svet se pomembno prepletajo in križajo z osebnostjo posameznikov, uporabnikom ponudijo prizorišče za izvedbo in oblikovanje lastnih identitet ter spodbujajo in vplivajo na delovanja družbenih gibanj (Quinn, 2018). Preprosto zato, ker so družbene dimenzije človeškega bivanja tako pomembne, je nujno poudariti razumevanje učinkov spletnih družbenih omrežij na socialnost, družbo in njene prakse.

⁵¹ Tukaj mislimo na primer »cyberbullying«, vpliv influencerjev oziroma vplivnežev na delovanje uporabnikov spletnega družbenega omrežja.

⁵² Npr. šole, državne uprave in druge institucije uporabljajo digitalne platforme.

V tem oziru ne smemo zanemariti izredno močnega vpliva tehnologije in njenih posledic, na primer vpliva spletnih družbenih omrežij na ljudi in družbene konstrukte (Boulianne, 2019). To velja tudi za delovanje in posledično za reorganizacijo družbenih razredov. In če še enkrat poudarimo nujnost razumevanja virtualnega sveta, nastalega s tehnološkim napredkom, z Beckovim citatom: »Globalna informacijska struktura prepreda zemljo kot pajčevina.« (Beck, 2003, str. 68) Globalizacija in mednarodne migracije sta pojava, ki delujeta v sožitju, kajti globalizacija posredno in neposredno vpliva na vsakdanje življenjske prakse posameznic in posameznikov kot nevidna sila, ki je vseprisotna v družbenih strukturah (Gibbs in Zajda, 2009). Njeni vplivi so prisotni pri oblikovanju skupnosti, kulture in gospodarstva ter tudi migracijskih procesov (Beck, 2003; Al-Rodhan in Stoudmann, 2006; Ritzer, 2007; Mooney in Evans, 2007). Iz tega posledično izhaja potreba po ustreznih spremembah in konkretnih reformah na ravni akademskega diskurza, natančneje, v smeri razširitve akademskega odnosa do koncepta družbenega razreda in s tem povezane identifikacije *tipičnih situacij* v globalnem okviru, razširjenega razumevanja pojma skupnega razrednega interesa in možnosti poistovetenja s tem na ravni vsakodnevnega življenja in izkustev, ki med drugim lahko izhajajo tudi iz migracij. S tem je nadalje povezana potreba po vzpostavitvi pogojev vidnosti tipičnih družbenih skupin s podobnimi izkustvi v družbi – na primer migrantk z visoko izobrazbo. Omenjena skupina se nahaja na prikriti ali nevidni družbeni margini, saj nima prepoznavnih elementov, ki bi jo umeščale v širšo družbeno strukturo in ji omogočala pravičen družbeni položaj. S tem, ko osvetlimo t. i. tipične situacije visokoizobraženih migrantk, pokažemo na pozitivna in negativna izkustva v integracijskem procesu in s tem tudi obliko nevidne oziroma prikrite družbene marginalizacije v družbi prihoda. Zaradi izobrazbe se v veliki meri predvideva, da omenjena družbena skupina migrantk ni deležna marginalizacijskih praks v postmigracijskih fazah (Liversage, 2009a; 2009b; Benson in O'Reilly, 2009; IOM, 2012). Vendar s korelacijo tipičnih situacij in kapacitetami unovčitve osebnih kapitalov v družbi prihoda v doktorski disertaciji pokažemo ravno nasprotno.

Globalizacija kot nekakšna krovna sila vpliva na vsa družbena dogajanja, tako politična, ekonomska in družbena kot socialna (Beck, 2003; Dumont in Lemaître, 2005, str. 5; Zajda idr., 2008; Sánchez, 2010), s tem pa tudi na migracijske poteke. Ko v analizo migracij vključimo posredne in neposredne učinke globalizacije na migracijske poteke in procese, se klasičnim migracijskim razlogom (vojne, revščina, posledice podnebnih sprememb, politične nestabilnosti) pridružijo še drugi motivi in vzroki za migracije (LGBTQ+, življenjski pogoji, karijerne in življenjske spremembe), ki so nezanemarljivi in izredno pomembni za razumevanje individualnih migracijskih potekov in procesov (Dumont in Lemaître, 2005; Kofman, 2006;

Liversage, 2009; Raghuram in Kofman, 2015; Anthias in Lazaridis, 2020). V skladu z vplivom globalizacije se spreminjajo tudi migracijske teorije, ki niso več podvržene klasičnim migracijskim teorijam⁵³, ki se v prvi vrsti ukvarjajo s *push-pull* dejavniki, migracijami iz političnih in ekonomskih razlogov, in ne z toliko z osebnimi razlogi.

3.10. Migracije in duševno zdravje

Migracije preizprašujejo številne vrednostne sisteme tako posameznikov kot tudi družbe, v katero prihajajo. Če na fenomen migracij gledamo z vidika posameznikov, ki migrirajo, potem velja, da morajo v vsaki migracijski izkušnji na novo definirati osebne, medosebne, socialno-ekonomske in kulturne vidike lastnega življenja. Takšne redefinicije posledično vodijo v številne psihosocialne izzive ter prinašajo spremembe na ravni individualnih, družinskih, skupinskih in kolektivnih identitet, vlog ter spremembe v družbenih in osebnih vrednostnih sistemih (Bhurga, 2021). Psihosocialni izzivi migracij so lahko vir stresa in posledično vplivajo na duševno zdravje migrantk in s tem tudi na kvaliteto njihovega vsakdanjega življenja. Duševno zdravje je sestavni del našega splošnega zdravja in počutja, saj dobro duševno zdravje ne pripomore le k vzpostavljanju kakovostnih in izpolnjujočih medosebnih odnosov, dobri samopodobi, temveč tudi prispeva k bolj učinkovitemu soočanju z vsakodnevnim težavami in izzivi ter splošnemu zadovoljstvu in navsezadnje tudi k splošni aktivnosti oziroma produktivnosti (Schmidtke v Triadafilopoulos, 2013, str. 287–304; Bhurga, 2021; SZO, 2022). Duševno zdravje je še posebej izpostavljeno večjemu tveganju v postmigracijski fazi, ko se migranti vključujejo v novo socialno okolje (integracijski proces) (Lecerof idr., 2016; Schouler-Ocak idr., 2020; Bhurga, 2021; Senthana idr., 2021). Kako pomembno je duševno zdravje, se običajno zavemo šele ob njegovi odsotnosti, torej v situacijah, ko je naše duševno zdravje

⁵³ V klasičnih teorijah so *push-pull* dejavniki tisti, ki imajo vpliv na širše družbene strukture — predvsem na ekonomske in politične. Primer: migrantka se seli iz slabše razvitih delov sveta v ekonomsko razvitejšo državo, torej pride v državo zaradi boljše plačanega dela (nova ekonomska migracijska teorija), ker v državi emigracije ni imela veliko možnosti. Zaradi tega se razumevanje migracij usmeri v ekonomske in politične vplive, ki so posledica demografskih sprememb tako za države izvora kot za države prihoda. Nasprotno pa sodobne teorije raziskujejo migracijske procese z mikro- ali pa mezoravenske raziskovalne pozicije, kar pomeni, da sodobne teorije zanima migracijski proces s pozicije migrantke, zakaj se je odločila za selitev, kakšne posledice ima to zanjo (mikroraven) ter skupnost, iz katere izhaja, in tisto, v katero prihaja (mezoraven).

slabše. Duševno zdravje obsega različna duševna stanja, od duševnih stisk do kompleksnih duševnih motenj, ki bistveno vplivajo na vsakdanje delovanje posameznikov. Po navedbah Svetovne zdravstvene organizacije (SZO) duševno zdravje obsega duševne motnje in psihosocialne oviranosti ter druga duševna stanja, povezana z izrazitimi duševnimi stiskami, oteženim vsakodnevnim funkcioniranjem ali visokim tveganjem za samodestruktivna vedenja. Ljudje, ki se soočajo s težavami v duševnem zdravju, se tudi bolj verjetno soočajo s slabšim duševnim počutjem in s tem slabšo produktivnostjo (SZO, 2022). SZO v svojem poročilu opozarja, da vsak osmi prebivalec sveta živi z duševno motnjo, med katerimi so, ne glede na biološki spol, najpogostejše tesnobne in depresivne motnje (SZO, 2022). Raziskave kažejo na to, da je pri migrantih duševno zdravje slabše in ranljivejše kot pri ostalih prebivalcih (Leceroft idr., 2016; Schouler-Ocak idr., 2020; Bhugra, 2021).

Med varovalne dejavnike, ki lahko bistveno prispevajo k boljšemu duševnemu zdravju ter krepijo odpornost osebe, štejemo socialne in čustvene spretnosti ter lastnosti, spodbudne socialne interakcije z različnimi skupinami in s posamezniki, kakovostno izobrazbo, dostojno delo, varno nastanitev, kohezijo znotraj skupnosti, kjer živimo. Pri tem je treba upoštevati tudi druge dejavnike, kot je zmožnost razpolaganja s finančnimi viri in premoženjem, občutek nadzora nad življenjem, dostopnost do kulturno in etnično občutljivih podpornih mrež in programov ter podobno (SZO, 2022; ENOMW, 2021).

Raziskovanje intersekcije med migracijami in duševnim zdravjem, s posebnim fokusom na ženske, je zahtevno. Najprej zato, ker je že sam poskus definiranja področja migracij izmuzljiv ter podvržen različnim institucionalnim, javnopolitičnim in medijskim naracijam, pa tudi zato, ker podobno usodo doživlja poskus opredeljevanja pojma »duševno zdravje«, s čimer pravzaprav stremimo k temu, da bi definirali kriterije »normalnosti«, ki pa so odvisni od naše percepcije, kulturnega in socialnega okolja ter trendov na področju javnega zdravja, psihiatrije, socialnega dela in drugih disciplin. Drugi razlog je, da je ženski spol v raziskovanju migracij še vedno redek (King, 2012; Benson in O'Reilly, 2016).

Kljub temu obstaja dovolj dokazov o povezavi med migracijami in tveganji, povezanimi z duševnim zdravjem (Das-Munshi idr., 2012; Leceroft idr., 2016; Schouler-Ocak idr., 2020; SZO, 2022), ki nakazujejo, da je treba na pojav migracij gledati v vsej kompleksnosti, saj so tako razlogi za migracijo kot izkušnje v obdobju po migraciji raznoliki. Glede na številne raziskave je migracija sama po sebi velik stresor, ki se lahko dodatno navezuje še na druge dejavnike, kot so pravno-formalne omejitve, težave z namestitvijo, socialna izolacija, finančne težave ter diskriminacija v okolju imigracije (Leceroft idr., 2016; Schouler-Ocak idr., 2020). Zelo verjetno je, da ima oseba, ki je bila prisiljena v migracijo zaradi političnega preganjanja

ali ima nižjo izobrazbo, popolnoma drugačno izkušnjo od visokoizobražene osebe, ki migrira zaradi boljših kariernih priložnosti. Nižja izobrazba kot dejavnik lahko vpliva na duševno zdravje, predvsem zaradi slabšega znanja glede zdravstvenih storitev na področju duševnega zdravja in zaradi slabših socioekonomskih predispozicij (Schouler-Ocak idr., 2020). Lecerof in kolegi (2016, str. 644–645) menijo, da je pri beguncih duševno zdravje še bolj izpostavljeno tveganju zaradi predmigracijskih dejavnikov, kot so nasilni konflikti, preganjanja in drugi travmatični dogodki. Oseba, ki se na migracijo pripravi, ima zmanjšano tveganje za izrazit stres, ki lahko dodatno negativno vpliva na duševno zdravje. Vseeno pa priprava na migracijo ni zadostno varovalo, ki bi preprečilo pojav duševnih stisk in motenj v procesu migracije v postmigracijski fazi. Ne glede na socioekonomski položaj migrantov velja, da so med migranti posebej ranljive skupine ženske, otroci, mladostniki, starostniki in LGBTQ+ osebe (King, 2012; Triadafilopoulos, 2013; Kunz, 2019; IOM, 2020a; IOM, 2021; Bhugra, 2021). Te skupine je treba zaradi večjih pritiskov in večje možnosti za slabše duševno stanje obravnavati posebej in jim posvetiti posebno skrb.

V vsaki migracijski izkušnji mora posameznik na novo definirati osebne, medosebne, socioekonomske in kulturne vidike svojega življenja, kar vpliva na njegove identitete, vloge in sistem vrednot (Bhugra, 2021) ter s tem na obete uporabe osebnih kapitalov (Raye, 1997; Lecerof idr., 2016). Migranti se v postmigracijski fazi pogosto soočajo s številnimi obremenjujočimi sociodemografskimi dejavniki (npr. možnost nastanitve, birokratske in finančne težave) ter velikokrat tudi s socialnim padcem, z omejitvami v družbeni mobilnosti ter s socialno ranljivostjo (Das-Munshi idr., 2012; Lecerof idr., 2016; Schouler-Ocak idr., 2020). Ti izzivi so posebej veliki za ženske, ki na svetovni ravni zavzemajo polovico vseh migrantov (IOM, 2020a; IOM, 2021). Migracija tudi za visokoizobražene osebe, ki gradijo na osebni in profesionalni identiteti, predstavlja velik izziv (Basford, 2017; Koskela, 2019; Doki, Sasahara in Matsuzaki, 2018; Bhugra, 2021).

3.10.1. Visokoizobražene migrantke in duševno zdravje

Pomemben vidik za razumevanje migracij je vpogled v strukturo migrantov in migrantk in s tem v socialne, demografske in družbene kategorije, ki vplivajo na delovanje v novem družbenem prostoru ali polju zaradi migracijskih potekov (stopnja izobrazbe, etnija, ekonomski ali politični statusi). Za razumevanje migracij je pomemben tudi presek družbenih ter sociodemografskih kategorij v migracijskem procesu (Poulain, 2008; Kōu in Bailey, 2017; Kunz, 2019). S tem poudarimo pomembnost vloge intersekcije teh kategorij, tudi spola in

izobrazbe, v migracijskih študijah ter pri tem posredno in neposredno vlogo duševnega zdravja pri kvaliteti integracijskega procesa. SZO (2022) zlasti opozarja na vrzel v obravnavi duševnega stanja družbeno ranljivih in marginaliziranih skupin (migrantov, LGBTQ+ skupnosti, otrok in žensk, etničnih skupin, oseb z gibalnimi ovirami ter drugih oseb s hendikepom) in s tem na vlogo teh kategorij.

Kot omenjeno, migracija vzpostavi številne pogoje za stresne situacije, vključno s stresorji, ki se ob tem pojavijo. S potrebo po ponovnem vzpostavljanju individualnih in kolektivnih spretnosti v novi skupnosti so tudi osebe z visoko izobrazbo izpostavljene običajnim stresnim dejavnikom. Vzporedno se te osebe soočajo s preizpraševanjem osebne in profesionalne identitete, kar za njih predstavlja dodaten pritisk po uspehu. Na podlagi raziskav lahko med stresorje vključujemo izgubo spretnosti, ovire pri zaposlovanju, socialne neenakosti in diskriminacijo, finančne probleme, slabe socialne mreže, birokracijo, družbeni in ekonomski status, kulturne razlike, znanje jezika in odnose z bližnjimi in socialno okolico. Vsi posredno ali neposredno vplivajo na duševno zdravje migrantov (Dean in Wilson, 2009; Crollard, de Castro in Tsai, 2012; Reid, 2012; Doki, Sasahara in Matsuzaki, 2018). To velja tudi za visokoizobražene, ki se jim profesionalna identiteta z migracijo lahko spremeni ali v celoti okrni (t. i. *deskilling*⁵⁴, zaposlovanje na nižjem mestu v stroki ali zunaj stroke, priznavanje izobrazbe, komunikacijski šumi ipd.). Pri tem je treba upoštevati tudi jezikovno raven, saj je »jezik tisti, ki pogojuje čutni aparat, da je dovzeten za zunanost sveta« (Vranešević, 2019, str. 157). Vprašanje jezika je v postmigracijski fazi tesno povezano z uspešnostjo integracijskega procesa in dobrega počutja, saj je znanje jezika okolja imigracije izhodišče za socialno vključenost (Föbker in Imani, 2017; Schouler-Ocak idr., 2020; Cheng idr., 2021). Razumevanje kompleksnosti migracij je za socialno delo zelo pomembno, saj je edino tako mogoče oblikovati celovite, vključujoče in nazadnje uspešne programe pomoči in podpore, ki vzpostavljajo pravične pogoje vključevanja v družbo tudi za migrante. To še posebej velja za postmigracijsko fazo. Za podrobnejše razumevanje tega procesa pa je treba vključiti še druge aspekte migracijskih procesov, kot so družbene strukture, dinamike in gibanja, ki vplivajo na realne življenjske prakse ljudi in celih skupnosti v kontekstu migracij ter družbenih kategorij (spol, etnična pripadnost, izobrazba in kvalifikacije, verska pripadnosti ipd.) (Koskela, 2019). Za uspešno obravnavo mikroravni oziroma izkustva migrantk pa potrebujemo podroben vpogled tako vplivov družbenopolitičnih sil (globalizacija, družbena gibanja, tehnološki napredek,

⁵⁴ Ang. *deskilling* nima uveljavljenega slovenskega prevoda. Pomeni padec profesionalne identitete, delanje dela, ki ne sovпада s kvalifikacijami ali izobrazbo. Sami smo ga poimenovali kot razveščinjenje.

razredne strukture, demografsko-ekonomski potenciali ipd.) kot intimnih vidikov (uporaba osebnega kapitala, spolne vloge in pričakovanja, samopercepcija in duševno zdravje), kar vse vpliva na integracijski proces oziroma na (ne)uspešnost osebe pri vključevanju v novo socialno okolje.

Duševno zdravje je tako rekoč splošni indikator uspešne postmigracijske faze in s tem integracijskega procesa. Migranti niso omejeni izključno na lokalne skupnosti, temveč delujejo transnacionalno (Pries, 2001; Jakubowicz, 2012). Migranti delujejo in živijo globalno, kar je za kritično in feministično socialno delo dodaten izziv, saj v kontekstu migracij lahko deluje tako lokalno kot globalno. S tem lahko uporabi globalizacijo kot platformo, ki širi prostor za odpiranje diskurza o vidnosti spola, etnije, religije, spolne identitete ter opozarja na druge zatiralske družbene, politične in ekonomske prakse do migrantov, vključno s poudarjanjem koncepta pravičnosti in človekovih pravic (med drugim tudi pravice do duševnega zdravja) na globalni ravni. Ker socialno delo nastopa kot akademska disciplina, ki deluje globalno in komunicira z deležniki, in kot aplikativna praksa dela na terenu, ki deluje lokalno, lahko pripomore k vzpostavitvi (globalne) podlage za oblikovanje strukturne pomoči za ljudi, ki so potisnjeni v marginaliziran položaj. Življenjske realnosti, kot je slabše duševno zdravje zaradi migracij, niso samo intimni in individualizirani problemi, temveč bi morali ravno zaradi sistemskih razlogov njihovega nastanka morali postati širša družbenopolitična skrb vladajočih. Na marginalizacijo družbenih skupin kritično reagirajo družbena gibanja (npr. feministično gibanje – vprašanje spola), ki izkustva ljudi oblikuje kot socialno in politično vprašanje, saj posredno ali pa neposredno zadevajo dobrobit vseh prebivalcev, in to je bistvo socialnega dela.

3.11. Družbena gibanja – družbene strukture – kritično in feministično socialno delo v kontekstu migracij

Gibanja za človekove pravice so tako v 20. kot v 21. stoletju temeljno zamajale in postavile pod vprašaj obstoječe družbene sisteme in razmerja. Gre za gibanja, ki naslavlajo vprašanja socialne, politične, kulturne in spolne pravičnosti (Held, 2002). V prvi vrsti so bila to gibanja za žensko volilno pravico sufražetke, nato gejevsko gibanje v šestdesetih in zatem kvir gibanja, gibanje Black Lives Matter (Hoffman idr., 2016) in druga gibanja za civilne, družbene in politične pravice, ki so vodile v resne teoretske razprave in se z globalizacijo tudi razširile po celem svetu (na primer gibanje #MeToo oziroma #jaztudi). Naraščajoča potreba po artikulaciji pomena človekovih pravic tako na lokalni kot na svetovni ravni sovпада s feminističnimi cilji

in se vedno bolj uporablja kot sredstvo artikulacije in konceptualiziranja zatiranja ljudi v družbi (Mooney in Evans, 2007).

Pod oznako feminizem in feministke je danes mogoče najti različna stališča, gibanja, družbene prakse, teorije, verovanja, pobude, skupine in navsezadnje tudi pomene, tako da že sam poskus njihovega poenotenja v enem samem imenu, cilju in razlagi ni samo problematičen, temveč tudi nemogoč (Jalušič, 1992, str. 123).

Kritično socialno delo in feministično socialno delo glede vprašanje položaja žensk odpirata druge mikrostrukturalne situacije tudi znotraj družbenih dimenzij in struktur – razreda (na primer: spolna nepravilnost). S tem omogočata intersekcijski pristop k odkrivanju mikroravnin, kot na primer dostop do političnih, ekonomskih, družbenih, socialnih in kulturnih virov žensk različnih spolnih usmerjenosti, verskih, starostnih, etničnih in klasičnih družbenorazrednih ozadij. Feminizem, ki izhaja iz družbenih gibanj za človekove pravice in pravice žensk, je odprl mikrostrukturno raven tudi znotraj družbenega razreda (Reay, 1997, str. 231) in s tem naredil korak k pravičnejši razporeditvi družbene moči. Feminizem vključi komponento spola v migracijske in globalizacijske diskurze, predvsem pa zagotovi vidnost spola v študijah razrednih struktur in v konstelaciji družbenega razreda kot takega.

Primerov spolne neenakosti v praksi je veliko in tudi v ta namen je leta 2020 Evropska unija izdala strategijo o enakosti spolov, ki naj bi zmanjšala sistemsko zatiranje in nepravilno obravnavo glede na spol. S tem je bilo priznано, da diskriminacija zaradi spola še vedno obstaja in da družba potrebuje še veliko feminističnih intervencij na polju političnega, družbenega, kulturnega in akademskega, da se lahko vzpostavijo enake možnosti za vse, ne glede na spol. To je pomembno, kajti prvi korak boja proti neenakosti je v tem, da zadeve spravimo v govor, in pri tem so feministična gibanja gotovo odigrala odločilno vlogo. Seveda to še zdaleč ni vse, vendar je kot začetek pomembno.

3.11.1. Zasebno postaja politično

Nedvomno je smiselno upoštevati, da se je ob vseh teh družbenih spremembah tudi struktura družbe spremenila, predvsem v odnosu do osebnih, družbenih in političnih praks. Gre za to, da družbe ne moremo več razumeti kot fiksne, prav tako ne njenih habitualnih praks, temveč so njene strukture fluidne in njeni posamezniki aktivni akterji (Giddens, 1991). Tradicionalni pogled na družbene formacije, družbeni red ter formulacijo sodobne družbe in njenih praks je v znanstveni misli dopolnila, v nekaterih pogledih, bi lahko rekli, tudi zamenjala teorija vsakdanjega življenja (Ule, Kamin in Švab, 2018). S tem usmerjenim sociološkim pogledom na

družbene spremembe se je odprlo zanimanje za »preučevanje vsakdanjosti, življenjskega sveta, vsakdanjega življenja oziroma življenjskih potekov in drugih mikrostruktur človekovega življenja« (Kamin v Ule, Kamin in Švab, 2018, str. 120). Beck (2001) pravi, da je »kolektivna usoda v individualiziranih življenjskih položajih brez razrednih povezav najprej postala *osebna usoda*, *posamezna usoda* s samo statistično zapaženo societeto, ki je ni več mogoče (do)živeti, in iz tega razpada v osebno bi jo bilo treba šele spet sestaviti v kolektivno usodo«. In nadaljuje: »Referenčna enota, v katero udari strela brezposelnosti in revščine, ni več skupina, razred, sloj, temveč *tržni individuuum* v svojih posebnih okoliščinah.« (Beck, 2001, str. 132) Lahko dodamo, da posameznikova izkušnja postane pomembna za razumevanje družbenih praks in reda. Na spremembo družbe in njeno modernizacijo je vplival tudi »pregled raziskav in teoretskih del v družbenih in humanističnih vedah po letu 1970,« pravi Ule in nadaljuje, »da nam pove, da so teme, kot so vsakdanje življenje, vsakdanji svet in vsakdanje prakse ljudi, postale vidne in ponekod prednostne teme družboslovnih ved. Lahko govorimo kar o tektonskem premiku v družboslovju« (Ule, Kamin in Švab, 2018, str. 20). Zanimanje za izkustva in čustva je vzpodbudilo praktično zanimanje za vsakdanje življenje posameznikov, skupin ali družbe kot predmet znanstvenega interesa oziroma raziskovanja, in kot pravi Ule, so s tem »na novo oživele tudi družbene teorije in discipline, ki se že zaradi svoje osnovne naravnosti ukvarjajo prav z vsakdanjim življenjem, kot so fenomenološka teorija, etno-metodologija, družbeno konstruktivistične teorije, družbenokritične teorije vsakdanjega sveta, diskurzne teorije« (2018, str. 21). Fokus razmišljanja o klasičnih družbenih stratifikacijah, strukturah, praksah in redih se je metodološko preusmeril v bolj kvalitativno metodologijo ravno zaradi sprememb v obravnavi življenjskih teženj in vsakdanjega sveta. Skupaj s številnimi premiki v družbi so se spremenile tudi okvirne teorije in predmeti raziskovanja, kar bi se moralo ustrezno odraziti tudi v znanstvenem konceptu razreda in novih usmeritvah za njegovo raziskovanje.

Beck pravi, da se »v obravnavi pojma razredov in slojevitosti opis in prognoza, teorija in politika značilno prepletajo med seboj,« in nadaljuje, da »to daje odločitvam o pojmihi implicitno dramatiko, ki jo je težko nadzorovati samo z empiričnimi in teoretičnimi namigi« (2001, str. 128). Z empiričnimi raziskavami (kvalitativne metodologije) lahko namreč dostopamo do izkustev agentov in s tem do mikrostruktur, ki so pomembne za razumevanja družbenega razreda in kasneje tudi za makrostrukturne formacije. Illouz poudari, da so sociologi:

modernost tradicionalno dojeli skozi prizmo nastopa kapitalizma, vzpona demokratičnih političnih institucij ali moralne moči ideje individualizma, niso pa se prav veliko zmenili za

dejstvo, da je – poleg znanih pojmov presežne vrednosti, izkoriščanja, racionalizacije, odčaranja ali delitve dela – večina velikih socioloških razlag vsebovala, ne tako poudarjeno, še neko drugo zgodbo: opise ali razlage nastopa modernosti skozi prizmo čustev. (Illouz, 2010, str. 11)

Proces oblikovanja skupnosti gre v obe smeri, od ljudi k skupnemu in od skupnega k ljudem, pri čemer sta obe smeri pomembni za razumevanje razmisleka, kaj razred pravzaprav je. Razred je družbena entiteta oseb, ki se zaradi strukturnih razlogov nahajajo v podobnem položaju in se lahko identificirajo preko določene skupne »tipične situacije«, med drugim tudi izkustva migracij. Je skupek individualnih izkušenj, ki se povezujejo v sete delovanj in dejanj med seboj podobnih akterjev (agentov). Ti pa niso zgolj pasivna entiteta, temveč so tudi dejavni akterji z lastnimi čustvi, izkustvi, interakcijami in osebnimi kapitali, ki so vnovčljivi v družbi in v družbenih strukturah (Weber, 1947; Bourdieu, 1987; Giddens, 1991).

Standing v izhodišču sledi klasični sociološki dikciji, kako misliti razred, in navaja, da se v »okvirnih oblikah stratifikacije Maxa Webra – razred in status – razred nanaša na socialna razmerja med produkcijo in posameznikovo pozicijo v delovnem razmerju« (Standing, 2018, str. 32). Ljudje so se v preteklosti identificirali in delovali v skladu s svojim razredom ter se tako tudi opisovali, ali kot pravi Standing: »Ljudje so se lahko opisali s pomočjo pripadnosti razredom, in drugi so to pripadnost prepoznali po tem, kako so bili oblečeni, kako so govorili in kako so se nosili.« (Standing, 2018, str. 30) Seveda je misliti razred kompleksno dejanje. Razred poskušamo razumeti z Webrovim konceptom »tipične« situacije in identifikacije posameznikov skozi to izkušnjo, Giddensovo (1991) tezo posameznika kot aktivnega akterja v konstrukciji razreda in z Bourdieujevim konceptom osebnih kapitalov. To nam pomaga zagotoviti teoretski okvir za razumevanje razredov onstran klasičnih socioloških teorij, v katerih je razred razumljen predvsem v kontekstu ekonomskih komponent. S konstrukcijo razreda se s tem omogoči identifikacijske točke in tudi jezik komuniciranja posameznic in posameznikov skozi lastna izkustva – tipične situacije (osebne izkušnje – izkustva in prakse delovanja). Navsezadnje se na ta način vzpostavi tudi izhodišče za samopercepcijo in ustvarjanje lastnih identitetnih temeljev. Posameznik se s poistovetenjem, prepoznavanjem, identifikacijo v *tipični situaciji* (migracijski procesi) lažje orientira v polju, v katerem deluje. Polje kot prostor delovanja tvori sistem objektivnih večdimenzionalnih sistemov in segmentov, ki jih koordinirajo vrednote različnih parcialnih variabel, ki jih posedujejo tako individualni kot kolektivni akterji v družbi (Bourdieu, 1985a). Polje je strukturiran sistemski okvir, v katerem udeleženci oziroma akterji razpolagajo z lastnimi kapacitetami in osebnim kapitalom, tako

ekonomskim, socialnim, kulturnim kot simbolnim kapitalom (Bourdieu, 1983; 1985a; 1985b; 1987). Polje je zato dinamičen prostor, v katerem nastopajo aktivni agensi (posameznice in posamezniki). Gre za prostor, v katerem se upoštevajo vse komponente posameznikovega življenja in njegovih praks: kako deluje v tem prostoru in kako upravlja z osebnim kapitalom, ki ga poseduje, in kaj mu ta kapital omogoča ali tudi onemogoča znotraj tega polja (na primer v novem okolju zaradi migracije). Renner pravi, da je polje:

organizirano in strukturirano, vendar ne tako in toliko, da bi bilo mogoče do potankosti predvidevati njegovo delovanje in razvoj. Polje ni determinirano, saj se v njem odvija nenehno tekmovanje med akterji, boj za prevlado oziroma za ohranitev ali napredovanje v položaju tako, da se uporabljajo različne strategije, ki so v skladu z določenim habitusom. (Ule, Kamin in Švab 2018, str. 106)

Če odgovorimo na Bourdiejevo vprašanje, ali je razred samo akademska kategorija ali kategorija prakse, bi rekli, da oboje. Med seboj se vrsti kategorije ne izključujeta, ampak se celo vzajemno nadgrajujeta in se lahko neodvisno osmisli. Kot pravi Giddens (1991), »posameznik ni zgolj neka pasivna entiteta, ki ga določajo neki zunanji vplivi; pri oblikovanju lastnih identitet k temu prispevamo sami in s tem neposredno sporočamo lastno senzibilnost in hkrati tudi vse družbene vplive, ki so v svojih implikacijah in posledicah nekako splošni« (Giddens, 1991, str. 2). Posamezniki niso samo neka pasivna entiteta, temveč so aktivno vpeti v družbene strukture. Te družbene strukture pa je treba razgrniti preko presekov mikrostrukturnih ravni. O novem družbenem razredu in njegovi konstrukciji je moč razmišljati tudi z idejo lastnih kapitalov, ki jih posameznik nosi, s čimer je povezano vprašanje, kakšna je izkušnja (migracijski proces) agentov v tipičnih situacijah (migracija) v novem polju delovanja. Z empiričnimi podatki raziskave smo tako poskušali razumeti in osvetliti, kako misliti razred skozi prizmo migracij, spola in izobrazbe. Brez akademskega diskurza o družbenem razredu je dejansko veliko težje govoriti o morebitnem novem družbenem razredu, v katerega bi se denimo umestile ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij.

Zakaj je torej pri vprašanju razreda pomemben ravno feminizem? Ženske imajo v skoraj vseh družbah skozi zgodovino manjvreden politični in družbeni položaj od moških in poglavitni cilj feminizma je ravno opozori na nepravičnosti v družbi glede na spol. Osnovna vrednota feminizma je zavezanost enaki vrednosti žensk in njihovih izkušenj, zavzema se torej za enakost oziroma enakopravnost žensk v družbi. Prav tako feminizem ni samo akademska, temveč zlasti politična zavezanost prizadevanju za spremembo praks in prepričanj, ki podrejajo ženske in jih

obravnavajo kot neenake nasproti moškim. Iz tega izhaja, da danes ni več mogoče misliti družbenega razreda samo kot skupino ljudi s podobnimi ekonomskimi značilnostmi, ne da bi ustrezno upoštevali tudi posledice, ki so jih prinesle družbene spremembe 20. stoletja in skupaj z njimi tudi novonastala družbena gibanja, na primer feminizem. Kljub temu so ženske še vedno slabše vidne v političnih, družbenih in akademskih diskurzih, vključno z diskurzom o družbenem razredu. »Družbenorazredne kategorije ignorirajo ženski položaj znotraj sodobnega družbenega življenja« (Reay, 1997, str. 225). Kritika, ki jo navaja Reay, se opira na dejstvo, da se družbeni razred praviloma umešča z vidika trga dela, in ne spola. Lovell (2000) pravi, da se mora feminizem poglobiti tudi v strukturo pojma razreda, saj je razumevanje razreda bolj ali manj še vedno opredeljeno spolno nevidno ali pa z moškega vidika. Podobno velja tudi za kritiko Bourdieuja in drugih avtorjev (Weber, Beck), ki so se ukvarjali s konceptom družbenega razreda, in sicer da njihova obravnava ni bila dovzetna za spol v razrednem kontekstu (Lovell, 2000, str. 20). Kot pravi Weber (1947, str. 424), je »struktura 'družbenega razreda' sestavljena iz množice razrednih statusov, med katerimi je možna in običajno opazna izmenjava posameznikov na osebni podlagi ali skozi generacije«. Feminizem omogoča vpogled v razredne statute skozi prizmo spola in pravičnosti. Bourdieu (1987, str. 6) na podlagi tega revidira definicijo in opredeli družbeni razred kot skupek setov delovanj in dejanj, ki si jih agenti (posamezniki, ki so vpleteni v neko družbeno skupino) med seboj delijo in delujejo podobno. Feminizem se z mikroravnijo osredotoči na pravičnost distribucije setov delovanja glede na spol tudi v kontekstu razreda. Primer povezave družbenega razreda skozi prizmo feminizma je enakopraven in pravičen dostop do trga dela in plačila glede na spol. Glede na poročila OECD (2021) je odstotek zaposlenih žensk nižji kot pri moških. In kadar so zaposlene, imajo v povprečju držav članice OECD (2021) za 12,5 % nižje plače kot moški kolegi. V tem primeru gre za razredno vprašanje ekonomske pravičnosti s stališča spola.

Adams, Dominelli in Payne (2009) menijo, da je kritična teorija socialnega dela tista, ki opozarja na krivične prakse in s tem ustvarja pogoje za družbene spremembe. Saj kot pravi Fook (2003), kritično socialno delo preizprašuje koncepte »dominacije« in zatiranja, ki so navzoči v družbenopolitičnih in samodestruktivnih oblikah, torej v strukturnih, medosebnih in osebnih oblikah. Prepoznavanje ekonomske, politične in družbene dominacije ene skupine nad drugo je ključ za spremembo odnosov in struktur, ki zatiranje povzročajo (prav tam). V doktorski disertaciji smo z razgradnjo empiričnega izkustva žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij skušali oblikovati izhodišče za prepoznavanje krivičnih praks oziroma družbenih dinamik dominacije, zatiranja in neenakih možnosti v družbi prihoda. Prva točka, ki jo s pomočjo kritičnega in feminističnega socialnega dela naredimo, je identifikacija stanja

življenjske realnosti migrantk skozi prizmo spola in izobrazbe. Prepoznavanje lastnega položaja je prvi korak udejanjanja koncepta pravičnosti in s tem opolnomočenja ljudi. Na konceptih ekonomske, politične in družbene pravičnosti opiramo identifikacijo točk za omenjeno marginalizirano skupino migrantov. S tem ne hegemoniziramo skupine, temveč ji olajšamo prepoznavo stanja in s tem ponujamo neko družbenopolitično strukturo, ki omogoča socialni dialog glede potreb in potencialov za širše družbeno dobro. V ta namen smo uporabili osebni kapital po Bourdieuju kot podlago za pravično umestitev v novo družbeno okolje. Zanimalo nas je, ali se v postmigracijski fazi uporaba osebnega kapitala spremeni in zakaj ter kakšni so pogoji in kakšna izkustva migrantk pri tem. Pri tem smo dodatno uporabili Standingovo idejo družbenega razreda, prekariata, ki ima podobno družbenopolitično vlogo, kot jo nagovarja kritično socialno delo. V primeru prekariata je ta vloga v prepoznavanju kritične in nepravične življenjske realnosti velikega dela ljudi, ki so v neenakopravnem ekonomskem položaju glede na druge oblike delovnih razmerij. Koncept prekariata smo v okviru kritičnega socialnega dela uporabili v kontekstu migracij. V doktorski disertaciji smo ta koncept dopolnili in uporabili širši pristop k oblikovanju družbenega razreda, s tem da smo vključili potencial osebnega kapitala migrantk z visoko izobrazbo po Bourdieuju ter Webrov pristop formacije družbenega razreda, ki gradi na t. i. tipični situaciji, ki smo jo interpretirali kot izkustvo migracij skozi prizmo spola in izobrazbe. Socialno delo ima odgovornost, da akademsko obravnava teme, ki osvetljujejo marginalizirane skupine ljudi v družbi, skupine, ki so nevidne, med drugim tudi ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij, in da jih umesti v akademski, javni, politični diskurz ter aplikativno aktivira to vednost na terenu.

4. Družbeni razred

V poglavju nas bodo zanimali vidiki oblikovanja družbenega razreda, ki jih bomo kontekstualizirali z migracijskimi izkušnjami. Podrobneje si bomo pogledali konstrukcijo družbenega razreda skozi Webrovo, Beckovo, Standingovo in Bourdieujevo misel. Omenjene misli bomo združili v strukturirano obliko, ki bo služila kot teoretska podlaga za interpretacijo empiričnega dela in s tem za vzpostavitev nove misli – konstrukcije novega družbenega razreda v kontekstu migracij – ekspatriata.

4.1. Konstrukcija družbenega razreda v kontekstu migracij

Kaj pravzaprav je razred, ali natančneje, kaj je družbeni razred? Kaj vse zajema in kaj ga določa? Običajno se razred obravnava z Marxovim razlikovanjem buržoazije in proletariata v smislu elementarnega razrednega antagonizma. Buržoazijo Marx opredeli kot »lastnike produkcijskih družbenih sredstev in delojemalce meznega dela« (Marx in Engels, 2017, str. 49). Proletariat pa opiše kot »razred sodobnih meznih delavcev, ki so brez lastnih produkcijskih sredstev zavezani prodati svojo delovno silo, da bi lahko preživeli« (prav tam). Weber razred prav tako razume preko lastniških razmerij in dodaja, da je razred vsaka skupina ljudi, ki poseduje enake razredne statuse, družbeno moč in ugled (Weber, 1947, str. 424). Na področju znanstvenega raziskovanja družbenega razreda prevladujeta tako dve tradiciji misli, marksistična in weberjanska. Gre za tradiciji, ki izvirata iz del Karla Marxa (1818–1883) in Maxa Weberja (1864–1920). Kljub njunemu odstopanju v razumevanju⁵⁵ razreda in družbe v osnovi oba vendarle delita pogled na razrede kot na skupine, strukturirane in izpeljane iz ekonomskih odnosov. Weber opredeli družbeni razred na naslednji način: »Razred« je katerakoli skupina oseb, ki imajo isti razredni status. Izraz razredni status pa uporablja »za tipično verjetnost, da bo posameznik ali skupina imela določeno stanje (a) preskrbe z dobrinami, (b) zunanjih življenjskih pogojev in (c) subjektivnega zadovoljstva ali frustracije« (Weber, 1947, str. 424). Razlikujemo naslednje vrste razredov:

(a) razred je 'lastninski razred', kadar razredni status njegovih članov določa predvsem posedovanje premoženja; (b) razred je 'pridobitveni razred', kadar razredni položaj njegovih

⁵⁵ Več v Weber (1947), Marx in Engels (2017).

članov določa predvsem njihova priložnost za izkoriščanje storitev na trgu; (c) struktura 'družbenega razreda' je sestavljena iz množice razrednih statusov, med katerimi je možna in običajno opazna izmenjava posameznikov na osebni podlagi ali skozi generacije. Na podlagi katere koli od teh treh vrst razrednega statusa se lahko razvijejo asociativni odnosi med tistimi, ki imajo iste razredne interese, na primer lahko se razvijejo korporativne razredne organizacije. (Weber, 1947, str. 424)

Podoben pristop do razreda, torej skozi produkcijska sredstva in ekonomske predpostavke, delijo tudi sodobnejši akademiki. V tem oziru lahko povzamemo Standinga: »Razred lahko opredelimo kot vezanega predvsem na posebne 'proizvodne odnose', na posebne 'distribucijske odnose' (viri dohodka) in na posebni odnos z državo. Iz tega izhaja posebna 'zavest' o zaželenih reformah in socialnih politikah« (Standing, 2014, str. 13). Po klasični sociološki opredelitvi je razred skupina ljudi, ki je vezana na produkcijska sredstva in ne specifično na državo, iz katere prihaja. Standing uporabi koncept razreda za vidnost specifične skupine ljudi, prekariata, za spremembo stanja (nevidne družbene margine), v katerem se nahajajo nekateri delavci. Njegovo prizadevanje se navezuje na Marxovo tezo izkoriščanja in koncepta nepravčnosti v obliki delavskega – razrednega boja za spremembo stanja prekarcev. Pri tem v navezavi na Webra poudari skupno tipično situacijo oziroma t. i. tipični položaj, preko katerega se posamezniki identificirajo (Weber, 1947). S takšnim izhodiščem za razumevanje oblikovanja družbenih razredov vzpostavi temelje za identifikacijo ljudi preko skupnih tipičnih situacij, kot so se na primer prekarci, ki se s tem ovejo skupnega razrednega interesa in tako oblikujejo pogoje za vzpostavitev novega družbenega razreda – prekariata. Tipična situacija oziroma tipični pogoji, ki jih omenja Weber, so pogoji, preko katerih se posameznike ali skupine ljudi umešča(-jo) v razrede (Weber, 1947, str. 424). Webrovo stališče je tudi, da razred ni končen, ampak se spreminja, tudi glede na situacije in pogoje (prav tam). To se dobro dopolnjuje z Bourdieujevim razumevanjem oblikovanja družbenega razreda, ki ne temelji strogo na ekonomskih oziroma produkcijskih klasifikacijskih predpostavkah, temveč dopušča prostor za umestitve posameznikov glede na podobnosti v delovanju in posedovanju lastnih kapitalov (Bourdieu, 1987, str. 6).

Ker gre tudi tukaj za ekonomsko orientirano opredelitev razreda, ki temelji na izkoriščanju, se kljub izrednemu vplivu takšne interpretacije izkaže, da določeni vidiki razrednih bojov tako niso pripoznani, na primer rasni boj (Foucault, 2003, str. 79). Na tem ekonomskem temelju razumevanja koncepta razreda in poimenovanja razreda v širšem družbenem in znanstvenem kontekstu so generacije družboslovcev in humanistov po večini oblikovale in gradile misel,

kako konceptualizirati družbeni razred. Njihov koncept razreda pa je v veliki meri tudi paralelno sledil socialnim, ekonomskim in političnim spremembam. Drugače rečeno, družbene spremembe sodobne sociološke misli se redko naslanjajo na koncept razreda kot na celotno družbeno strukturo z določenim kulturnim sistemom in praksami preko drugih izkušenj (na primer migracij), saj se najpogosteje izkušnje bolj ali manj vežejo na ekonomske in produkcijske predpostavke.

Če si podrobneje ogledamo Standingov rahel odmik od klasičnih ekonomskih in produkcijskih predpostavk kategorizacije razrednih struktur na primeru oblikovanja novega družbenega razreda – prekariata, opazimo, da Standing argumentacijo za prekariat gradi na Webrovih tipičnih situacijah⁵⁶ oziroma specifičnem položaju, iz katerega oseba izhaja. To je v primeru prekariata neenakovredno in neenakopravno stanje delavcev na trgu dela, ki ima neposredne posledice v eksistenci delavca. Standing skozi delavčevo lastno izkustvo (izkoriščanja) odpira pot k razmišljanju o družbenem razredu širše in dlje od klasičnih ekonomskih ter produkcijskih predpostavk oziroma izhodišč definiranja razrednih struktur in novih družbenih razredov. S tem omogoči in nakaže potrebo po redefiniciji pojma družbenega razreda in obenem pojasni, kaj vse ta zajema. Na tem mestu izhajamo iz natančne razgradnje pojmov iz Webrove (1947, str. 424) definicije razreda, in sicer bolj natančno tretjega dela definicije, (c) točke, ki pravi, da je »struktura 'družbenega razreda' sestavljena iz množice razrednih statusov, med katerimi je možna in običajno opazna izmenjava posameznikov na osebni podlagi ali skozi generacije.« Weber nato nadaljuje, da se na podlagi pogojev (tipična situacija, družbeni status), v katerih se nahajajo skupine ljudi, lahko razvijejo razredne organizacije (prav tam), kar pa v primeru prekariata po Standingu pomeni organizacijo prekariata za družbeno moč (na primer v sindikalna združenja⁵⁷).

⁵⁶ Tipična situacija prekariata so prekarne zaposlitve, ki zajemajo pogodbeno delo, nestanovitno delo, zrahljano institucionalno zaščito socialnih in delavskih pravic, statusa in časa zaposlitve, socialne varnosti in splošne negotovosti. Več v Standing (2014) in v Gibanje za dostojno delo in socialno družbo. Inštitut za študije prekariata pa razume prekarnost tudi kot: »Prekarno delo, v najširšem smislu, zajema vsako zlorabo oddaje dela ali zaposlitve s strani delodajalca, ki privede do stiske, odvisnosti ali negotovosti ter posledično do socialne ogroženosti prevzemnika dela ali zaposlitve«. Več v Inštitut za študije prekariata (b. d.). Kaj je prekarnost?.

⁵⁷ Na primer sindikalno organiziranje prekarnih delavcev v Sloveniji. Več v Gibanje za dostojno delo in socialno družbo.

Uperimo pozornost na sledeče pojme: *množica razrednih statusov*, *možna izmenjava statusov med posamezniki*, nato *razvoj asociativnih odnosov* med podobnimi oziroma tistimi, ki imajo iste *razredne interese*. Ti pojmi vzpostavijo predispozicijo za redefinicijo ali dopolnitev koncepta družbenega razreda onkraj produkcijskih in lastniških sredstev ter ekonomskih kategorij. Weber pravi, da »koncept razreda in status razreda kot tak označujeta le dejstvo identitete ali podobnosti v tipični situaciji, v katerem se določen posameznik in številni drugi znajdejo interesno opredeljeni« (Weber, 1947, str. 424). Tako so postavljeni temelji za razmislek o razširitvi pojma družbenega razreda tudi skozi Webrov koncept razreda in razrednega statusa skozi t. i. tipični položaj, v katerega se posameznik identificira ali pa ga umestijo drugi, oziroma skozi »tipično situacijo« in posredno skozi izkustvo kot tako. To razširitev je nakazal Standing s prekariatom, ko je uporabil kot tipično situacijo izkustvo delavcev v danih delovnih razmerjih in pogojih v odnosu do regularnih delovnih razmerij. Redefinicija družbenega razreda s konceptom »tipične situacije« omogoča povezovalno-asociativne odnose med vpletenimi v tipičnih situacijah in s tem lahko vzpostavi pogoje za podobne (razredne) interese. Koncept razreda tako ni vnaprej določen samo s produkcijskimi sredstvi in ekonomski kazalci, temveč se lahko oblikuje skozi tipična izkustva, ki so posledica tipične situacije (na primer migracije), ta pa je posledica specifičnega položaja, ki je zaradi določenih pogojev situiran v praksi družbenih in socialnih struktur, v kateri se posameznik znajde zaradi spremembe polja delovanja. Tipična izkustva vključujejo tudi tipične situacije migrantov in vsebujejo občutke pripadanja in tujosti. V procesu umeščanja v postmigracijski fazi si migrant poskuša odgovoriti na kulturna in socialna vprašanja, na katera nekdo, ki je izvirno del te nove skupnosti, ne potrebuje odgovorov (Schutz, 1944). Po Schutzu je tipična situacija v kontekstu migracij vezana na umeščanje migrantovega habitusa v novo polje delovanja (1944, str. 499).

Od definicije razreda, ki izhaja iz ekonomskih kazalcev in odnosa do lastništva produkcijskih sredstev, se delno odmakne Bourdieu in konceptualizira družbeni razred kot skupek setov delovanj in dejanj, ki si jih agenti (posamezniki, ki so vpleteni v neko družbeno skupino) med seboj delijo in zato delujejo podobno. To pomeni, da ti agenti posedujejo podobne prakse delovanja, izhajajo iz podobnih socializacijskih pogojev, delijo podoben set osebnih kapitalov in odnos do njih ter se na podlagi tega umestijo v določen družben razred (1987, str. 6). Skupek setov delovanj in dejanj v neki družbi, ki si delijo podoben kapital (simbolni, kulturni, socialni in ekonomski), ustvarja razlikovanje z drugimi z vidika posedovanja tega kapitala. Razredni antagonizem po Bourdieuju ponudi prazen prostor za iskanje skupnih setov družbenih praks agentov, ki bi lahko tvorili lasten družbeni razred z lastnimi značilnostmi in s

podobnim delovanjem na polju družbenega. Bourdieu ponudi tudi dve možnosti: ena je družbeni razred na papirju, v akademskem diskurzu, druga pa je praktični družbeni razred na terenu, pri čemer ni rečeno, da se izključujeta. Če se dalje navežemo na Bourdieuja, si je smiselno zastaviti vprašanje, ali je koncept razreda analitični konstrukt, torej nekaj, kar obstaja v polju akademskih razprav, ali pa je to ljudska in v praksi razširjena kategorija (Bourdieu, 1987). Že sama zastavitev takšnega vprašanja ustvari potrebo po pregledu odnosa družboslovja do koncepta razreda kot družbenega pojava. Klasični sociologi ali konzervativni sociologi, kakor jih je poimenoval Bourdieu, pravijo, da:

ideja, da razredi niso nič drugega kot konstrukt znanstvenikov, brez kakršnekoli podlage v realnosti, in da je vsakršen poizkus demonstrirati obstoj razreda preko empiričnih meritev objektivnih indikatorjev socialne in ekonomske pozicije, pokaže, nasprotno, da je v resničnem svetu pravzaprav nemogoče najti čiste diskontinuitete: dohodek, kakor tudi druga lastništva, vezana na posameznike, kažejo kontinuirano distribucijo vsakršne diskretne konstruirane kategorije in tako same pokažejo, da so zgolj statistična kategorija. (Bourdieu, 1987, str. 2)

Bourdieu se v razpravi sprašuje, ali razred kot tak obstaja, ali je le analitičen konstrukt ali pa je ljudska kategorija (Bourdieu, 1987, str. 1). Razlika med teoretičnim razredom in praktičnim, realnim razredom je zanj v tem, da en obstaja v praksi, drugi pa je predmet akademskega diskurza, ampak je drugi posredno povezan s prvim in upraviči obstoj prvega. To pomeni, da teoretični razred obstaja lahko le v akademskem diskurzu, praktični pa obstaja tako v akademskem diskurzu kot v praksi. Za ponazoritev si pogledjmo Standingov akademski diskurz o delovnih razmerjih, ki je konceptualiziral prekariat sprva skozi akademski diskurz, v obliki kategorizacije izkustev izkoriščanja in preko produkcijskih sredstev. Temu je sledila identifikacija »tipične situacije« (izkoriščanja, nestanovitni delovni pogoji, kratkoročne pogodbe, eksistencialna nestabilnost ipd.), ki so jo prepoznali tudi drugi, ne glede na kulturno ali socialno ozadje, in se preko kategorij izkustev identificirali kot prekarci. S tem je prekariat iz akademskega diskurza postal praktični, ljudski pojav v družbi. Akademski diskurz ga je oblikoval in posledično dal specifični populaciji vidnost v družbi in s tem politični glas (npr. sindikat prekarnih delavcev).

Toda vrnimo se nazaj k Bourdieuju in se skozi njegovo konceptualizacijo razreda osredotočimo na skupne karakteristike, ki so lahko posameznikove izkušnje, položaji, stanja (tako ekonomska kot politična in družbena), ter povežimo osebno in izkustveno v nabor možnih

identifikacijskih točk. Faktorji prepoznavne posameznika v potencialen družbeni razred se opirajo na skupne izkušnje, na set skupnih delovanj in tipične situacije oziroma izkušnje (v našem primeru migracija). Prepoznanje se lahko izvrši kot konstrukcija sebstva preko sebi podobnih in sebi različnih ali kot konstrukcija drugega preko skupka setov delovanj in dejanj, ki si jih agenti med seboj delijo. Ne gre samo za skupek setov, ki združujejo, temveč so pomembni tudi seti delovanj in dejanj, ki tem agentom niso skupni in so skupni drugim – njim različnim, a jih kljub temu lahko združujejo. Bourdieu osvetli kritiko »teoretičnega razreda, ki naj bi živel samo na papirju in v znanosti«, vendar hkrati naglasi, da to ne drži, saj teoretični razred vidi kot možen razred (*probable class*) in ga zato vidi kot del resničnega razreda, »razred realnih skupin ljudi in posameznikov, ki jih gane ideja zavesti o skupni identiteti. Prebujanje zavesti, spočeta kot realizacija objektivne resnice« (Bourdieu, 1987, str. 7).

To gibanje med teoretičnim in dejanskim razredom je smiselno umestiti v misel, kaj razred sploh je in kako se konstruira. Gibanje med teorijo in prakso v odnosu do razreda namiguje na razgrnitev družbenih struktur, praks, potreb, navad in individualnih pogledov v specifičnem družbenem prostoru. Ta prostor je konceptualno lahko precej fluiden. Med posameznikom in družbo, med delovanjem in strukturo se vzpostavi razmerje. Vendar ne v nekakšnem binarnem pogledu oziroma v dualizmu, temveč kot komplementarno in fluidno stanje medsebojne dinamike med posameznikom in družbo, ki ni ne samoumevno dana ne fiksna (Rener v Ule, Kamin in Švab, 2018, str. 91–118). Mikroravni (intimne in osebne prakse), mezoravni (kulturne in družbene prakse) in makroravni⁵⁸ (politične prakse) se v sami praksi vsakdanjega življenja posameznika med seboj prepletajo. To velja za vsa področja človekovega življenja in je ogledalo družbenih oziroma strukturnih praks in obratno. Nivoji, pogledi in prakse se med seboj srečujejo in dopolnjujejo, to pa posredno in neposredno vpliva na vsakdanje življenje posameznika in življenjske⁵⁹ prakse. Preprosto rečeno, človek kot tak brez družbe ne obstaja in obratno, ne moremo govoriti o družbi brez njenih glavnih akterjev, brez posameznikov in tipičnih situacij, ki so povezane z njimi.

⁵⁸ Ule (2018) kot makrostrukture navede politiko, religijo, delo, znanost. Bolj natančno pa so mikrostrukture človeške dejavnosti, odnosi, življenjski stil, identitete, zdravje in prehranske prakse. Kot družbene procese človeške dejavnosti navede družbene stratifikacije in družbeno mobilnost (Ule, Kamin in Švab, 2018, str. 20).

⁵⁹ Tukaj apeliram na precej zbanaliziran pristop k vsakodnevni interakciji nekoga do družbe, v kateri se nahaja, npr. odnos do »pričakovanih« spolnih vlog, ritualov, potreb. Torej družbenih okvirov, ki tvorijo družbena pravila, pričakovanja in prakse.

S tem, ko mislimo razred skozi akademski diskurz, lahko razrešimo določene praktične zagate, s katerimi se nekatere skupine ljudi v družbi soočajo. Kot na primer, kateri družbeni skupini ali razredu pripadajo, kajti meje med razredi, kakršne so bile vzpostavljene po klasični definiciji Webra (razred kot skupek podobne politične in družbene moči) in Marxa, postajajo vse bolj zabrisane. To pomeni, da skupinam omogočimo potencial prepoznavanja referenčnih točk (identifikacijskih kategorij »tipičnih situacij«) tudi skozi akademski diskurz, s katerimi lahko kasneje operirajo, se identificirajo in s tem oblikujejo platformo poistovetenja s sebi podobnim, če to želijo. Posledično se tem skupinam ali novim družbenim razredom, če se izkaže, da se lahko družbena skupina preimenuje v razred z lastno razredno identiteto, omogoči prepoznavnost in s tem določeno družbeno in morebiti tudi politično moč. S tem, ko mislimo o družbenih skupinah, vključno o razredu, ljudem omogočimo možnost poistovetenja in s tem posebne vrste kolektivno pripadnost, ki jih lahko opolnomoči. To se lahko manifestira v obliki organiziranosti, v obliki družbene in politične angažiranosti ali na ravni posameznika, ki se mu omogoči občutek pripadnosti in s tem možnost izgradnje osebne identitete in samopercepcije. Kot pravi tudi Weber (1947), pripadniki družbenega razreda delujejo znotraj svoje skupine sebi podobnih in tako osmišljajo svoj obstoj:

Poglavitni pomen pozitivno privilegiranega lastninskega razreda se nahaja v naslednjih dejstvih: (i) Njegovi člani bodo morda zmožni monopolizirati nakup dragocenega potrošniškega blaga. (ii) Lahko nadzorujejo možnosti izvajanja sistematčne monopolne politike pri prodaji gospodarskega blaga. (iii) Lahko monopolizirajo priložnosti za akumuliranje premoženja z neporabljenimi presežki. (iv) Lahko monopolizirajo priložnosti za kopičenje kapitala tako, da prihranijo, od koder možnost vlaganja nepremičnin v posojila in s tem povezana možnost nadzora nad vodilnimi položaji v poslu. (v) Lahko monopolizirajo privilegije družbeno ugodnih vrst izobraževanja, če ti vključujejo izdatke. (Weber 1947, str. 425)

K temu doda, da pozitivno privilegirani lastninski razredi običajno živijo od premoženjskega dohodka. To lahko izhaja iz lastninskih pravic pri ljudeh, na primer pri lastnikih sužnjev, zemljišč, rudarskih nepremičnin, nepremične opreme, kot so tovarne in naprave, na ladjah in pri upnikih v posojilnih razmerjih. Posojila so lahko sestavljena iz domačih živali, žita ali denarja. Kot zadnje lahko živijo od dohodka od vrednostnih papirjev.

Razredni interesi glede na lastnino običajno spadajo v eno od naslednjih vrst:

(a) So predmet lastništva, torej niso svobodni. (b) So 'izobčenci', to je 'proletarci' v smislu, kot je bil rabljen v antiki. (c) So razred dolžnikov in (d) 'revni'. Vmes stojijo 'srednji' razredi. Ta izraz vključuje skupine, ki imajo vse vrste premoženja ali tržnih sposobnosti pridobljenih z usposabljanjem, ki so v položaju, da lahko dobijo podporo iz teh virov. (Weber, 1947, str. 425)

Pomembno je tudi vzeti v ozir Webrovo umeščanje družbenih razredov glede na socialno, politično in ekonomsko moč, skozi katero se konstruirajo, vendar tudi umeščanje glede na drugega, drugačnega od njih (privilegiran razred skozi razred proletariata). Kot je omenjal Weber (2017), je koncept razreda in razredne izkušnje povezan s poistovetenjem agentov v tipični situaciji ter s fluidnostjo razredne identifikacije. Od tod vsekakor izhaja, da bi lahko razrede obravnavali tudi skozi tipično situacijo migracije oziroma migracijskega procesa. Identifikacijska točka so tedaj lahko izkušnje v migracijskem procesu in umestitev osebnih kapitalov v tej tipični situaciji migracije. Migracije namreč spremenijo polje delovanja, kar vpliva neposredno in posredno na vsakdanja življenja akterjev, ki gradijo nove pogoje za umestitev v novo družbo.

Brez usmerjenega pogleda v doktorski disertaciji, torej brez opiranja na t. i. »tipične situacije« (v našem primeru izkušnje v migracijskem procesu), je skorajda nemogoče misliti razred. Brez umestitve ali definiranja »tipične situacije« v kontekstu družbenega, se marsikatera skupina ljudi ne more identificirati ali pa se težko in ji je s tem preprečeno oblikovanje potencialne kolektivne zavesti. Kolektivna zavest je skoraj nemogoča brez identifikacije »tipične situacije«, ki vodi v skupne razredne interese in asociativne odnose. Brez prepoznavanja identifikacijskih kategorij so ti ljudje še bolj nevidni. Posledično je ta neimenovana skupina ljudi lahko še bolj marginalizirana v družbi, odsotna v znanstvenem diskurzu in navsezadnje nevidna v družbenopolitični praksi.

Nujnost razumevanja družbenega razreda je v tem, da družba sama od sebe vzpostavi pogoje za lastno osmislitev in potrebo po svoji lastni zaznavnosti, ali kot pravi Beck:

Družba se sama razume in ureja v 'razrede', in sociološki pojem to povzema in reflektira, kritizira v njem vsebovane domneve. Ti dve plati se ne rabita prekrivati, celo ne smeta se prekrivati. Ker je pojem razreda na podlagi samega družbeno strukturnega razvoja, izgubi svojo družbeno zaznavnost, postane sam, prekleto sam. Sam mora nositi celo breme vsebin, ki so implicirane z njim, tudi proti dejanskosti, na katero meri. Še več: obenem mora s teoretsko preobremenitvijo še soustvarjati svojo lastno dejanskost v molilnih mlinih

abstrakcije. To je težaško delo na pojmu, čarovnija pojma, ki zaklinja dejanskost, pojma, ki mu je družbena dejanskost ušla. To pomeni: družba, ki ne deluje več v družbeno zaznavnih razrednih kategorijah, je na poti iskanja druge družbene strukture in je ni več mogoče zaznati brez kazni v smislu nevarne izgube dejanskosti in relevantnosti vedno znova skrajšati nazaj proti dlaki v kategorijo razreda. (Beck, 2001, str. 128–129)

V tem oziru je ravno socialno delo kot interdisciplinarna veda področje, na katerem je potrebno nenehno neposredno apliciranje na stanja v družbi in njegovo praktično učinkovanje in kot zagovorništvo družbene margine in drugih neenakosti. Aplikacija empirične realnosti oziroma izkustva visokoizobraženih migrantk je možna tudi z razumevanjem in konstrukcijo družbenega razreda, ki deluje transnacionalno in v obliki enotne družbene reprezentacije.

Če poglobimo misel o konceptu družbenega skozi vsakdanje prakse njegovih pripadnic in pripadnikov, njihovih medosebnih odnosov in možnosti delovanja, se postavi vprašanje, kakšen je vpliv socialnih mrež, družbe, države in ekonomskih stanj na oblikovanje družbenega razreda ali drugih manj definiranih družbenih skupin. Razred je namreč treba misliti tudi v širšem kontekstu vsakdanjega življenja. Upoštevati je treba tudi odnos posameznika do samega sebe, do pozicije v družbi in do družbe kot take, vključno s širšimi družbenimi pogoji (politični, ekonomski, kulturni) in družbenimi interakcijami. Kljub Beckovi tezi, da je družbeni razred samoumeven družbeni koncept (2001), temu ne moremo nasprotovati, če želimo razumevati družbene pojave in človeške interakcije. Posledično je koncept družbenega razreda zelo pogosto akademsko izzvan in uporabljen kot raziskovalni okvir raznih družbenih pojavov, predvsem v okviru družboslovnih in humanističnih znanosti. Ne moremo tudi reči, da je bilo zaznati veliko soglasja glede končnega pomena družbenega razreda: kako ga misiti in kako ga eksplicitno uporabljati kot razlagalno sredstvo drugih družbenih konceptov in praks. To pa odpira prostor, da mislimo družbeni razred tudi v kontekstu migracij. Kot pravi Weber (1947), »koncept razreda in razrednega statusa kot takega označuje dejstvo identifikacije ali prepoznavanja podobnosti, ko se v tipični situaciji, v kateri se določeni posameznik ali določene skupine znajdejo, opredelijo glede na svoje interese« (1947, str. 424). In to nedvomno vključuje možnost identifikacije tistih, ki so del migracijskega procesa preko lastnih izkušenj in glede na izkušnje pogojev unovčitve osebnih kapitalov v novem polju delovanja.

Migracija je tipična situacija, v kateri so posamezniki ali celotne skupine prepuščeni lastni umestitvi v novo okolje, soočeni s številnimi drugimi, med seboj podobnimi izkustvi in seti delovanj. Tvorijo kolektivno izkustvo občutka (ne)pripadanja, umeščanja in drugačnosti. Schutz (1944) pravi, da je umeščanje habitusa v novo polje delovanja tista tipična situacija, ki

je skupna migrantom, ki se soočajo s koncepti pripadanja in tujosti (*outsiderstvo*) v novem okolju. Migrantkam in migrantom se v procesu migracije pod vprašaj postavi vrednost osebnih kapitalov. Skupno izkustvo predstavlja zanje vprašanje, kako začeti na novo in na novo vzpostaviti vrednost osebnih kapitalov. To skupno izkustvo je nato lahko podlaga za oblikovanje podobnih (razrednih) interesov in podobne družbene prakse vsakdanjega življenja, ki vzpostavljajo potencialne asociativne odnose med podobnimi izkustvenimi stvarnostmi.

Ne nosijo pa vsi migranti istega izkustva, kajti če pogledamo z mikrostrukturnega položaja, je vsaka migracija različna in individualna (Boneva in Frieze, 2001; Morawska, 2007; Kurekova, 2011; O'Reilly, 2015; Benson in O'Reilly, 2016). Vendar nam *bottom-up* pristop razumevanja migracijskih procesov omogoči skupno širšo sliko umestitve izkustev v potencialne identifikacijske kategorije (na primer priznanje osebnega migrantkega kulturnega kapitala v obliki (ne)priznavanja izobrazbe v novem okolju). Po Weberu se vsi identificirajo ali umestijo koncept razreda ali razredne izkušnje, razen tiste »osebe, ki so popolnoma nekvalificirane, brez premoženja in odvisne od zaposlitve brez profesije, so v strogo enakem razrednem statusu« (1947, str. 425). Koncept razreda ni zabetonirana pozicija, možni so prehodi glede na identifikacijske točke oziroma glede na poistovetenje v »tipični situaciji«. Ali kakor pravi Weber: »Prehodi iz enega razreda v drugega se zelo razlikujejo glede na fluidnost in enostavnost vstopa posameznika v razred. Zato je enotnost 'družbenih' razredov zelo relativna in spremenljiva.« (1947, str. 425)

Koncept razreda je spreminjajoč in ima prostor različnih interpretacij in identifikacijskih točk, na katerih lahko neka skupina gradi možnost jasnejše in strožje kolektivne identifikacije. Družben razred je kot tako rekoč temeljni koncept fluiden okvir, ki se ga lahko uporabi za razumevanje drugih družbenih konceptov ali pa se ga preizprašuje skozi druge družbene koncepte in na ta način celo izpodbija njegov smisel in obstoj. Družbeno skupino razumemo kot neobremenjeno družbeno kategorijo z nekimi skupinskimi identifikacijskimi točkami, ki so prehodne, medtem ko razumemo razred kot družbeni simptom, kategorijo in kot skupek različnih kapitalov in habitusov ljudi s podobnimi izkustvi in značilnostmi (Bourdieu, 1983; 1987; Beck, 2003; Standing, 2008). Začnimo z ekonomskim kapitalom, na katerega po navadi vsi pravzaprav pomislimo, ko govorimo o kapitalu kot konceptu. Ekonomski kapital je finančno stanje posameznic ali posameznikov v neki družbi v odnosu do presežka. Merimo ga glede na posedovanje nekih dobrin, premičnin ali nepremičnin, poenostavljeno z višino prihodkov, s katerimi si lahko tudi privoščijo to potrošnjo. Lahko pa le premičnine ali nepremičnine

podedujejo, kar pa je rezultat razrednih⁶⁰ dinamik, ki to omogočajo (Weber, 1947). Socialni kapital se nasprotno meri z velikostjo socialne mreže, tako profesionalne kot zasebne mreže ljudi, ki skrbijo za vpetost v družbo in omogočajo možnost mobilnosti po družbeni lestvici. Tu gre najprej za socialno varnost in za čisto temeljni vidik prijateljske socialne mreže, ki te opolnomoči, ko je tvoja osebna varnost ogrožena, ter za zmes poznanstev in družbenih povezav. Socialni kapital se nanaša na zanesljivost prijateljskih in profesionalnih vezi. Bourdieu (1983; 1985a, 1985b; 1987) kot tretji pomembni kapital navede kulturni kapital, ki je skupek kulturnih praks in življenjskega stila, okusa, manir, predvsem pa izobrazbe. Kot zadnjega navede simbolni kapital, ki je zanj tudi najpomembnejši. Simbolni kapital je rezultat vseh predhodnih kapitalov in kot skupna oznaka za prepoznanje v družbi. Pomeni posameznikov vpliv v družbi, zavzemanje pomembnih položajev, prestiža in nivo družbenega ugleda. Vsi štirje kapitali se gibljejo v polju, ki ga zavzema posameznik in s tem oblikuje nek lasten habitus. Ta kapital, ki je lahko materializiran ali utelešen, odraža distribucijo moči v določenem polju, torej v socialnem prostoru s tem definira oblastna razmerja, ki so lahko institucionalizirana v dolgoročnih družbenih strukturah (Bourdieu, 1985).

Preko kapitala se omogoča izraz moči v določenem polju. Na primer, če ima oseba velik kulturni ali pa simbolni kapital, ki se odraža na področju, na katerem ima ta kapital vrednost, lahko ta oseba gradi pozicijo v družbenem polju. Habitus je rezultat delovanja v obliki praks v polju delovanja, torej vse, kar nek posameznik poseduje, z vsemi kapitali vred; je rezultat socializacije ter vseh materialnih in nematerialnih impulzov iz družbenega okolja oziroma polja delovanja, iz katerega izhaja. Habitus odraža govor, prehranjevanje, telesno držo, prakticiranje kulturnih in drugih družbenih praks v vsakodnevnem življenju. Oblikuje se tako zavestno kot nezavedno, saj lahko na nekatere vzorce delovanja vplivamo z investiranjem v zgoraj omenjene kapitale, nekateri pa so nam predhodno dani. Prav tako sta nam predhodno dana socializacija in kulturno ozadje, iz katerega posameznik izhaja. Zavestno je oblikovanje tudi tedaj, ko oseba dela na prestopu v drugo kulturno okolje, na primer z migracijo v neko drugo kulturno, socialno ali politično okolje. Nezavedno oblikovanje pa je posledica zunanjih vplivov, na primer v primeru socializacije, ki tiho vpliva na naše obnašanje, delovanje, jezik, tako izgovorjeni kot telesni ipd. Habitus je set družbenih trajektorij ali konstruirane biografije⁶¹ (Bourdieu 1983).

⁶⁰ Razrednih dinamik po klasičnih socioloških opredelitvah glede na presežne vrednosti, za višji, nižji in srednji razred. Več v Weber (1947).

⁶¹ »Družbeni trajektorij ali konstruirana biografija je definirana kot niz zaporednih premikov predstavnika v strukturiranem (hierarhiziranem) prostoru, ki je podvržen premestitvam in izkrivljanjem,

Rener (2018) pravi, da je habitus »utelešena zgodovina, je aktivna prisotnost vse zgodovine, katere proizvod je sam habitus, in se internalizira kot 'druga narava' do te mere, da pozabimo, da je zgodovina. [...] Tako se struktura habitusa vpisuje v telo kot v 'živo beležko' preko skoraj neopaznih sugestij, ki pa so dejansko nabite s pomeni in se izražajo kot zapovedi, opomini in grožnje« (Ule, Kamin in Švab, 2018, str. 109). Tako da »habitus ni do konca fiksiran, meje njegove fleksibilnosti so običajno meje habitusov socializacijskih agensov« (prav tam).

Družbeni razred prav tako definira naše osebne dinamike in prakse, možnosti vključevanja v družbene prakse in dostop do njih, na primer na podlagi pripadanja določenemu razredu in dostopa do enake izobrazbe⁶² (Reay, 2009). Omenjene družbene dinamike so predmet akademskih razprav ravno skozi delovanja in prakse pripadnikov specifičnih razredov, kot na primer delavskega in etničnega, lahko pa tudi v navezavi na druga gibanja, ki so vzklikla iz razrednih oziroma družbenih nepoštenosti in razlik.⁶³ Razred se je uporabil kot povečevalno steklo za razumevanje določenih družbenih lastnosti, s čimer je bilo mogoče osvetliti in razumeti življenjske in vedenjske prakse družbe kot take. Da bi lahko korektno oblikovali in osvetlili specifične poglede socialnih, ekonomskih, družbenih in navsezadnje tudi političnih razmer in stanj, je pomembno misliti razred z različnih zornih kotov in ne samo skozi klasične teoretske prizme, kar je tudi predmet zanimanja v doktorski disertaciji. Prav tako je treba razrede misliti skozi zgodovinsko-družbene kontekste, v katerih se nahajajo, in osvetliti okoliščine, ki jih (so)ustvarjajo, konceptualizirajo in definirajo. V 21. stoletju morajo definicije razreda vključiti tudi ostale in izredno pomembne družbene spremembe, ki so sestavni del 21. stoletja, kot je na primer globalizacija, pojavi raznih družbenih gibanj (feminizem, kvir gibanje in navsezadnje tudi tehnološki napredek z razmahom internetnega omrežja in posledično

ali natančneje v strukturi porazdelitve različnih vrst kapitala, za katere gre v tem polju, gospodarski kapital in posebni posvečeni kapital (v različnih vrstah). Ti premiki, ki opredeljujejo družbeno staranje, so lahko dveh vrst. Lahko so omejeni na en sektor polja in ležijo na isti osi posvečenja, pri čemer je staranje označeno kot pozitivno, nično ali negativno kopičenje določenega kapitala; ali pa lahko pomenijo spremembo sektorja in preoblikovanje ene vrste posebnega kapitala v drugega (npr. primer pesnikov simbolistov, ki so se premaknili v psihološki roman) ali posebnega kapitala v ekonomski kapital (v primeru preusmeritve s poezije na 'vedenje' ali gledališče ali, še bolj jasno, kabare ali serijsko leposlovje).« (Bourdieu, 1983, str. 346)

⁶² Dostop enako kvalitetne izobrazbe se v nekaterih družbah bolj ali manj razlikuje glede na razredno pripadnost. Več v Reay (2009).

⁶³ Tukaj je smiselno izpostaviti Lovellov (2000) komentar, da so bili razredi in razmišljanja o družbenem razredu pogosto spolno in etnično slepa.

socialnih omrežij). Vsi omenjeni elementi so tako rekoč v simbiozi drug z drugim ali pa vsak zase in sam po sebi na novo definirali odnos do vsakodnevnega življenja in praks, do medosebnih interakcij, vzpostavile so se nove vrste komunikacij, spremenil se je odnos do dela⁶⁴ in do političnih entitet in njihovih praks.

Vprašanje, kaj je razred in kako ga misliti, je treba nasloviti širše in ne samo po klasičnih ekonomskih, ideoloških, raznih družbenih predpostavkah, torej ne samo po tradicijah misli Webra in Marxa ali tudi sodobnejših mislecev družbenega razreda Becka, Bourdieuja in drugih, ki razred mislijo skozi razne ekonomske kategorije. Nasprotno, pri obravnavi družbenega razreda je treba izhajati tudi iz izkustva posameznikov. Premislek o konstrukciji razreda je treba potisniti še dlje, v današnji čas, in razmisliti, kako se lahko z novim dopolnjenim pogledom bolj približamo sodobnim družbenim praksam, dinamikom in potrebam v družbi.

4.2. Bourdiejev kapital v postmigracijski fazi

Transnacionalno polje delovanje zajema hkrati socialno in geografsko polje, ki ga migranti interaktivno soustvarjajo (Pries, 2001; Jakubowicz, 2012). Polje delovanja (družba, skupnost znotraj in onkraj geografskega polja) zaobjema osebni kapital in njegovo potencialno unovčitev. Osebni kapital⁶⁵, ki ga nekdo nosi s sabo, določa tudi grob družbeni okvir oziroma družbeni razred, v katerem in zaradi katerega je kapital neposredno in posredno akumuliran in uveden v prakso – polje delovanja (Bourdieu, 1983; 1985a; 1985b; 1987; Stanković, 1999; Bourdieu in Wacquant, 2013). Bourdieu (1987) pravi, da je konstrukcija družbenega razreda odvisna od kategorizacije pomenov setov delovanj in dejanj, ki si jih agenti, kot Bourdieu poimenuje vpletene posameznike, med seboj delijo. To vključuje podobne prakse in vedenje na polju lastnega delovanja, podobne dostope do dobrin in storitev ter odnos do njih in do ljudi okoli. Bourdieu nadaljuje z vprašanjem, ali ti zasedajo podobne položaje v tem istem družbenem prostoru oziroma v tem istem polju delovanja in ali je distribucija družbene moči enaka za vse vpletene (1987, str. 6). Ti isti agenti so podvrženi podobnim pogojem delovanja

⁶⁴ Kot neposreden primer lahko navedemo delo od doma (platforma Zoom, Skype ipd.), vendar je vsaj enako pomembno dejstvo, da je poklicna identiteta danes spremenljiva, saj lahko posameznik danes na svoji zaposlitveni poti zamenja več tudi zelo različnih poklicev, poleg tega pa se zdi, da v sodobni družbi delovna dejavnost nasploh v manjši meri določa osebno identiteto kot nekoč.

⁶⁵ V disertaciji uporabljamo formulacijo osebni kapital za lastne značilnosti, ki jih kapital po Bourdieju zajema.

in obstoja v družbi in ti ljudje so opremljeni s podobnimi socializacijskimi predispozicijami, da razvijejo podobne prakse delovanja in se umestijo na podlagi tega v določen družbeni razred (prav tam). Če distribucija vpletenih oziroma agentov ni enaka, pogoji delovanja niso enaki za vse agente (vpletene posameznike) in ti niso vpeti v isti družbeni razred – skupek agentov, ki ima podobne predispozicije za konstrukcijo osebnih kapitalov in posledično družbene moči, kjer te kapitale lahko vnovčijo. Družbeni razred lahko pogojuje tudi razvoj habitusa osebe (Reay, 1997; Lovell, 2000), ki je na ta način posreden nosilec družbene moči in njene redistribucije, notranje (osebne) in zunanje (javne) reprezentacije v družbi. V tem oziru pravi Grenfell (2009), da je Bourdieujeva uporaba kapitala izredno pomembna za razumevanje tega, zakaj agenti oziroma posamezniki delujejo, kot delujejo v družbi – polju delovanja. Vsi štirje kapitali nosijo izvor družbene moči (Bourdieu, 1996), s katero operirajo kot družbena skupina v specifičnih družbenih krogih, torej bolj natančno in usmerjeno na primer v političnih, kulturnih, akademskih, ekonomskih ipd., kjer lahko uspešno vnovčijo osebni kapital. Družbene skupine, ki posedujejo tako močen skupek osebnega kapitala, lahko vplivajo na druge skupnosti posredno ali neposredno. To je mogoče v obliki družbenih razredov⁶⁶ (Bourdieu in Wacquant 2013), torej v obliki družbenih praks na področju političnega, kulturnega, ekonomskega in socialnega polja. V kontekstu mednarodnih migracij je mogoče vplivati na druge skupnosti tudi v obliki diaspor ter drugih bolj ali manj organiziranih skupin izseljencev, kot so transnacionalni migranti in ekspati (Tas, 2017). Migrantske skupine imajo nato potencial uporabljati osebni kapital delovanja v družbi integracije – v novem polju delovanja (Bourdieu, 1987; Al Ariss in Syed, 2011, Jakubowicz, 2012; Duplan, 2023) in v državah izvora, saj s svojim znanjem prenašajo kulturne prakse, znanja in izkušnje v obe smeri, tako v državo prejemnico kot tudi v državo oziroma v okolje, iz katerega izhajajo (Al Ariss in Syed, 2011, str. 288–289). Vsi migranti nosijo s seboj lasten habitus z vsem potencialom kapitala, posledično določeno družbeno moč ali vsaj njen potencial in s tem potencialom delovanje v novem okolju – polju (Grenfell, 2009; Al Ariss in Syed, 2011).

Skozi osebni kapital se izmenjujejo kulturne prakse v eno in v drugo smer, torej tako v smeri države destinacije kot izvora, kar vpliva tudi na globalizacijo in globalizacijske procese (Grenfell, 2009; Bolsajian, 2018, str. 29). Ves osebni kapital, zlasti ekonomski kapital, finančno vpliva na državo izvora, saj marsikatera diaspora (transnacionalna migrantska skupnost – skupina) lahko ekonomsko vpliva na države izvora (IOM 2021). Moč osebnega socialnega, kulturnega, ekonomskega in simbolnega kapitala migrantov se lahko kanalizira posredno in

⁶⁶ Povezava med družbenim razredom in migracijami v zaključnem poglavju.

neposredno v politično formo (primer kurdske⁶⁷ skupnosti v izgonu – *stateless nation*, ki aktivno in organizirano uporabljajo svoj osebni kapital v praksi, da bi pripomogli k ustanovitvi posebnega družbenopolitičnega okolja, države). Številne emigrantske skupnosti niso samo politične in kulturne aktivistične skupine v izgnanstvu, saj aktivno politično in ekonomsko sodelujejo tudi v mednarodnem okolju in v državah pregona (Tas, 2017). To kaže na moč osebnega kapitala⁶⁸ kot direktne prakse na polju delovanja, saj se zaradi nestabilnih razmer v državah izvora (na primeru kurdske krize) ta kapital lahko uporabi v diaspori, v skupnostih izven matičnega okolja oziroma države z namenom ohranitve skupnosti. Migranti lahko z lastnim kulturnim, socialnim, simbolnim in ekonomskim kapitalom delujejo⁶⁹ kot podaljšana aktivistična roka reševanja politične, kulturne, socialne in ekonomske situacije v državah, pokrajinah izvora, podoben potencial pa imajo tudi v državah prihoda (Kilduff in Corley, 1999; Tas, 2017; Bolsajian, 2018).

Vpliv mednarodnih migracij na družbene spremembe je nezanemarljiv, saj se prednosti in slabosti v veliki meri odražajo tako v državah prejemnicah kot tudi v državah izvora (Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016, str. 15). Če pogledamo pozitivni vidik, je tega moč razbrati v razvoju države prejemnice, saj lahko država pridobi potrebno znanje, brez neposrednega vlaganja v imigrantko ali imigranta, torej specifično strokovno znanje in storitve – usposobljene in kvalificirane delovne sile, kar je na drugi strani deficit za državo izvora (Dustmann in Glitz, 2005; Jurado in Brochmann, 2013). Večina zahodnega sveta se stara, s čimer se pod vprašaj postavlja vzdržnost socialne države, odpira se vprašanje potencialov tehnoloških in družbenih napredkov v družbe prihoda z znanjem, veščinami in osebnim kapitalom, ki ga migranti posedujejo. Na potenciale osebnih kapitalov, veščin in znanj se osredotočamo tudi zato, ker je v postmigracijski fazi precej pogost pojav padec profesionalnih veščin pri migrantih, nepriznavanje predhodno pridobljene izobrazbe, pomankanje integracijskih praks na terenu za lažje vključevanje migrantov v novo socialno okolje (Liversage, 2009a; 2009b; Xuereb, 2011; IOM, 2012; Gregurović in Župarić-Iljić, 2018; Aman

⁶⁷ Več v Tas (2017).

⁶⁸ Spomnimo na Bourdiejev osebni kapital (1983; 1985a; 1985b; 1987): Socialni – mreženje, socialna mreža in poznanstva, kulturni – izobrazba in kulturne prakse, ekonomski – finančna moč in simbolni – prestiž, družbena moč (več v poglavju Družbeni razred).

⁶⁹ Izrazit primer transnacionalnih migracij najdemo v ZDA na primeru mehiške transnacionalne skupnosti, ki ima svoje socialno polje delovanje razširjeno preko geografskega polja in deluje onkraj političnih meja in ne vedno povezano (Pries, 2012).

in Täube, 2020; Gońda, Pachocka in Podgórska, 2020). Vključevanje izobrazbe v razumevanje ženskih migracij pripomore k uvidu v specifično izkustvo migracije in razumevanje postmigracijskih faz umeščanja osebe v novo okolje (Kõu in Bailey, 2017; Koskela, 2019). Postmigracijska faza vključevanja v novo socialno okolje in povezava demografskih sprememb zaradi migracij sta za socialno delo prav tako pomembni zato, ker kritično osvetlita tudi pozitivne lastnosti migracijskih potekov v družbi prihoda, navsezadnje tudi v kontekstu vzdržnosti države blaginje. Migranti lahko s svojim znanjem, veščinami in kulturnim potencialom vplivajo na širše skupno ekonomsko, socialno in kulturno dobro (Iredale, 2005; IOM, 2012; Yanasmayan, 2018).

Zaradi migracije je okolje za osebe novo in s tem je novo tudi polje delovanja. Vendar oseba nosi s seboj, ne glede na to spremembo polja delovanja, določen osebni kapital, ki je vezan tudi na druge družbene kategorije (izobrazba). Na primeru kategorije visoke izobrazbe lahko vidimo, kako se ob migraciji izvede rekonstrukcija osebnega kapitala, ki je izhajal iz dosežene izobrazbe v starem polju delovanja. Nekaj podobnega pa velja tudi za druge vrste osebnega kapitala. Zato lahko v primeru migracije govorimo celo o rekonstrukciji lastnega družbenega razreda, o družbenorazredni umestitvi v novo polje delovanja in njegove karakteristike. Oseba, ki migrira in s seboj nosi določen kulturni, socialni, ekonomski in simbolni kapital, posredno ali neposredno povezan s stopnjo izobrazbe, si lahko zaradi spremembe polja delovanja omaje osebni kapital ter ga je morebiti primorana na novo umestiti in ovrednotiti njegovo vsebnost.

V raziskavi smo migrantke z visoko stopnjo izobrazbe glede na teoretske definicije umestili v kategorijo ekspatov, torej migrantov z močnimi kapitalnim ozadjem (visokokvalificirana, visokoizobražena, kozmopolitska, se veliko seli in je finančno relativno stabilna oseba), pri čemer je treba upoštevati, da se ekspati ločijo tudi glede na motive migracij (Haslberger in Brewster, 2008; Gatti 2009, van Bochove in Engbersen, 2015; van Rooij in Margaryan, 2020). Med analizo te kategorije migracij smo vključili koncept družbenega razreda in osebnih kapitalov, s čimer smo želeli dobiti odgovor na vprašanje, kaj se zgodi z osebo, ki je visokoizobražena in je osredotočena na profesionalno identiteto, ko migrira, in se ji spremeni polje delovanja. Z migracijo se očitno spremenijo višine in razmerja v vrednosti kapitalov, saj se zaradi migracije spremeni referenca vrednotenja osebnega kapitala, ker se kapital gradi v odnosu do družbe, ki pa je z migracijo nova. V primeru raziskovalnega področja doktorske disertacije je treba razumeti, kaj se zgodi z osebnim kapitalom skozi prizmo izobrazbe, kaj izobrazba lahko ponuja in kako se umešča v kapitalsko strukturo novega polja delovanja (skupnost države prejemnice).

Migracije poskušamo razumeti kot družben in osebni proces, kar pomeni, da so za vsakega posameznika lastne in nosijo svojo zgodbo in izkušnjo, pri čemer pa je treba upoštevati tudi migrantove življenjske socialne, družbene in demografske kategorije, kot je na primer izobrazba, in jih umestiti v obče družbeni kontekst. Zgodbe, ki jih migrantke doživljajo, so namreč individualne. Zato je vsaka zgodba edinstvena in jo je težko kategorizirati in preprosto umestiti v neki družben in politični kontekst. Če povzamemo, migracije kot sprememba polja delovanja postavljajo pod vprašaj ali pa v veliki meri prevrednotijo vrednost kapitala, ki ga oseba nosi, in s tem spremenijo moč in možnost delovanja v novem polju delovanja. Če razumemo izkustvo družbene skupine visokoizobraženih migrantk, lahko socialno delo skozi prizmo poimenovanja omenjene družbene skupine – razreda nagovori družbene nepoštenosti, diskriminacije, neenakopravnosti in neenakosti v strukturirani obliki. S tem pa se vzpostavi izhodišče socialnega dialoga, ki lahko deluje tudi transnacionalno v družbenopolitičnem, ekonomskem in kulturnem polju delovanja.

5. Empirični del

V teoretsko-konceptualnem delu smo naredili pregled migracijskih študij in se poglobili v vprašanje, kako poteka vključevanje v novo okolje (integracija v postmigracijski fazi). Zanimalo nas je, kako v postmigracijski fazi vključiti razmišljanje o lastnem oziroma osebnem družbenem kapitalu po Bourdieuju. Podrobno smo razglabljali o družbenem razredu kot takem in njegovemu nastanku, o prekariatu, vlogi vsakdanjega življenja, vplivu globalizacije ter o feminizmu v okviru migracij. Namen teoretskega dela je bil ponuditi pregled obstoječih teoretskih in empiričnih dognanj na preučevanem področju ter oblikovati teoretsko-konceptualni okvir, na katerem sloni empirični del.

Osnovni namen teoretskega in empiričnega dela je razumeti migracijsko izkustvo in ga v kontekstu socialnega dela umestiti v obliko potenciala za opolnomočenje (na mikro- in makroravni) v družbi emigracije. V empiričnem delu smo naredili spojitev s teoretskim delom in oblikovali parametre za družbenopolitično umestitev visokoizobraženih migrantk. Z raziskavo smo pridobili uvid v njihova izkustva (makroraven) ter v pogoje delovanja v novem okolju v postmigracijski fazi (mikro- in makroraven). V empiričnem delu smo se naslonili na teoretsko-konceptualni del in poimenovali zametke prepoznavanja *tipičnih situacij* (Schutz, 1944; Weber, 1947; Standing, 2014), ki služijo kot nastavek za oblikovanje govora o novem družbenem razredu – ekspatriatu.

Metodološki pristop doktorske disertacije temelji na kvalitativni metodologiji z osrednjo metodo narativnih intervjujev (Manson, 1996; Marshall in Rossman, 1995; Silverman, 2000; Saldaña, 2013; Mills in Birks, 2014; Padgett, 2017).

5.1. Metodologija

Kot ena od vej družboslovnih znanosti, kjer se interdisciplinarno prepletajo različne družboslovne in humanistične smeri, je socialno delo zavezano k sistematični uporabi znanstveno utemeljenih metodoloških pristopov. Kot deležnik pri družbenih spremembah pa v obliki znanstvenih spodbud posredno ali neposredno vpliva na oblikovanje socialnih politik (Fink Hafner in Lajh 2002, str.10–11; Fook, 2003). Socialno delo, še posebej kritično in feministično, opozarja na družbene nepoštenosti. Kot politični deležnik in aplikativna znanstvena disciplina se zavzema za večjo socialno pravičnost, je proti zatiranju in dominaciji ter za oblikovanje družbe blaginje, ki do določene mere zagotavlja kvalitetno življenjsko raven

ne glede na pravni, politični, ekonomski ali družbeno-kulturni status (Della Porta, 2003, str. 45–49, Adams, Dominelli in Payne, 2009; Milošević-Arnold in Poštrak, 2003; Payne, 2014). Vprašanje izbire metodologije v socialnem delu ali v drugih znanostih, ki se ukvarjajo z družbo, je tesno povezano z vprašanjem cilja, ki ga želimo doseči. S tem mislimo na predmet zanimanja in vprašanja, ki nas kot raziskovalce spodbujajo k poglobljenemu razmisleku o določeni družbeni situaciji, o specifični ali pa splošni socialni problematiki, procesu ali stanju. Obratno je vprašanje cilja pravzaprav vprašanje metodologije, ki jo nameravamo izbrati, kajti primerno izbrana metodologija je kraljevska pot do iskanih odgovorov. Metodologija je kot »partikularen diskurz družboslovja in humanistike (način delovanja, razmišljanja in govorjenja), ki zaobjema sredino diskusije o metodah (procedure in tehnike) in diskusije o problemih filozofije družboslovnih znanosti« (Mills in Birks, 2014, str. 32).

V doktorski disertaciji smo za elementarno metodologijo izbrali kvalitativno metodologijo, ker je usmerjena v koncepte, ki se oblikujejo v družbenih procesih, znotraj nekih situacij, pomenov, družbenih in življenjskih struktur ter izkušenj udeležencev raziskave. Kvalitativni raziskovalni pristop se osredotoča na družbena vprašanja, povezana z izkušnjami, situacijami ter družbenimi in osebnimi življenjskimi procesi (Mills in Birks, 2014, str. 9). Z izbiro kvalitativne metodologije smo ustvarili pogoje za interpretacijo življenjske in družbene realnosti migrantk z visoko izobrazbo in hkrati poskusili raziskati možnost samorefleksije v znanstveni metodi, saj gre za notranji vpogled v izkušnje in interpretacije družbene realnosti s stališča udeležencev (Flick, 1998 str. 30–33). Na tej točki je treba poudariti aktivno pozicijo raziskovalca, saj je v kvalitativnem raziskovalnem pristopu raziskovalec dejaven akter pri pridobivanju podatkov. V resnici je to eden od razlogov, zakaj smo v doktorski disertaciji izbrali kvalitativno metodologijo. V doktorski raziskavi raziskovalka izhaja iz osebne izkušnje migracij skozi prizmo spola in izobrazbe. S tem je proces pridobivanja podatkov procesov, izkustev, emocij in drugih družbenih pojavov in situacij postal lažji, saj se je lahko raziskovalka hitreje približala situacijam intervjuvank, jih lažje razumela in se bolje vživela v njihov položaj. Seveda prinaša tovrstna bližina tudi običajne nevarnosti, ki izhajajo od tod, da bi raziskovalka lahko vsaj implicitno sugerirala »primerne« odgovore in opise. Da bi se temu v čim večji meri izognili, je bil velik poudarek dan samorefleksiji (gl. spodaj) in izbrana je bila odprta metoda spraševanja – v osnovi se je poskušalo besedo prepustiti intervjuvankam. Mills in Birks pravita, da »metodologija determinira, kako raziskovalec razmišlja o raziskavi oziroma študiji, kako se odloča glede raziskave, kako se umestijo v raziskavi, in sicer najprej glede udeležencev in nato do pridobljenih oziroma do zbranih podatkov,« in da je metodologija kot »leča, skozi katero gleda raziskovalec, ko se odloča, katero vrsto metode bo izbral, katera bo najbolje odgovorila

na raziskovalna vprašanja, ki si jih je zastavil, da bi dosegel najboljši rezultat« (Mills in Birks 2014, str. 32). Vendar predhodna teorija ali ideja povezave z raziskovalnim problemom predtem pri raziskovalcu po drugi strani tudi ni zanemarjena, temveč je v pomoč pri pridobivanju odgovorov (Mills in Birks, 2014, str. 24–27).

Metoda intervjujev zajema pridobivanje podatkov o človekovem vedenju, delovanju, emotivnem delu in o življenjskih potekih udeležencev. Roberts poimenuje ta obseg povzemanja udeleženčevega življenja s krovnim terminom biografska raziskava, saj usmerja metodološki fokus v razumevanje vsakdanjega življenja, življenjskega poteka udeležencev, njihove izkušnje, poglede, kaj se jim zdi pomembno v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti (2002, str. 1). Osnovna razlika z običajnimi kvalitativnimi intervjuji je, da biografska metoda upošteva še druge tehnike zbiranja podatkov, ki niso samo verbalni, temveč vključuje tudi druge medije (dokumenti, video gradivo ipd.) (Creswell, 2007; Oliver, 2010). Biografski metodi se lahko pridruži še avtobiografska metoda, ki ima vse karakteristike biografskega modela, le da izhaja iz raziskovalca samega in njegove samorefleksije izkušnje (Denzin, 2003). Avtobiografija je metoda analiza zgodb (nativ), ki so »umetniška in analitična demonstracija, kako pridemo do vednosti, poimenujemo in interpretiramo osebna in kulturna izkustva« (Adams, Holman Jones in Ellis, 2015, str. 1). Avtobiografija kot metoda »uporablja raziskovalčevo osebno izkustvo za opis in kritiko kulturnih prepričanj, praks in izkušenj ter priznava in vrednoti raziskovalčev odnos z drugimi. Uporablja koncept samorefleksije – po navadi navedeno kot *samorefleksivnost* – za poimenovanje in preizpraševanje intersekcije med sabo (*self*) in družbo, partikularnim in splošnim, osebnim in političnim« (prav tam). Po Adams, Holman Jones in Ellis (2015) je takšno raziskovanje usmerjeno v razumevanja raziskovalca s ciljem razumevanja osebne izkušnje z znanstvenega stališča. Avtobiografska metoda poskuša pokazati ljudem, ki so v lastnem procesu razumevanja svojih situacij, kako pristopiti k stvari oziroma kaj storiti v taki situaciji, in pomaga formulirati pomen in smisel njihovih osebnih borb in bitk. Ta metoda uravnoveša intelektualno in metodološko strogost, emocije in kreativnost. Torej si prizadeva za socialno pravičnost, dodajajo Adams, Holman Jones in Ellis (2015, str. 2). Biografske in avtobiografske metode posežejo še globlje v mikrostrukture in s tem premikajo meje *bottom-up* raziskovalnega interesa in znanstvenega pristopa razgradnje izredno intimnih tem in situacij, predvsem z metodo narativnega intervjuja.

Ker gre za intimne zgodbe, izkustva in vsakodnevne življenjske prakse migrantk, je izkustvo raziskovalke pripomoglo k razumevanju situacije od znotraj (mikroravni) in tako še dodatno poglobilo induktivni pristop raziskovanja migracij visokoizobraženih žensk. Avtobiografski položaj je služil kot izhodišče pri oblikovanju raziskovalnega načrta in pri

interpretaciji podatkov, ker daje dodano vrednost neposrednega poznavanja tematike in hkrati pripomore k vzpostavljanju zaupnega okolja z intervjuvankami. To pa je bil ravno naš namen, namreč razumeti in imeti vpogled v izkustvo in s tem v življenjske prakse delovanja v novem okolju v postmigracijski fazi skozi intime zgodbe migrantk z visoko izobrazbo. V doktorski raziskavi nas je zanimal proces integracije kot empirična realnost migrantk, skozi prizmo ženskega spola in visoke izobrazbe. Zato smo uporabili kvalitativno metodologijo, ki ta vpogled omogoča s primerno izbranimi metodami.

Prevladujoča metoda, ki smo jo v doktorski disertaciji uporabili, je metoda narativnega intervjuja (Silverman, 2000; Oliver, 2010; Mills in Birks, 2014). Kot komplementarni metodi smo uporabili metodo demografskega vprašalnika in zapiske (dnevnik) s terena. Zanimale so nas intimne zgodbe in izkušnje visokoizobraženih migrantk, ko se soočijo z migracijo, kako to neposredno vpliva na osebe same in na druge vpletene, tako za pomembne druge, kot ko gre za vpliv migracije na širšo družbeno in politično okolico, v katero vstopajo. S tem pristopom smo vzpostavili pogoje za epistemološke premisleke o migracijskih in integracijskih procesih ter ob tem oblikovanje in odnos do osebne in profesionalne identitete. To omogoča pogoje za premisleke o vrstah mikrostruktur, ki ustvarjajo možnosti za migracijo življenjskega sloga do praks delovanja, ki bi jih sicer lahko drugače spregledali, če pogled ne bi bil usmerjen skozi družbene analitične kategorije in skozi primerne metodološke paradigme. Razlika med narativnimi intervjuji in drugimi intervjuji (poglobljenimi oziroma pol strukturiranimi, strukturiranimi) je v tem, da je narativni intervju ena zgodba, ki se sproži z začetnim vprašanjem in se nato intervjuvanca ne prekinja, dokler zgodbe ne zaključi (Creswell, 2007; Mills in Birks, 2014).

Analiza podatkov je potekala z odprtim, osnim in nato odnosnim kodiranjem. Te podatke smo intepretirali tudi s pomočjo teorij feminizma, migracij, vsakdanjega življenja in globalizacije ter teorije družbenih razredov. Raziskovalni del disertacije je osredotočen na izhodišče posameznice, visokoizobražene migrantke, podrobneje na vpogled v njene osebne izkušnje in njeno razumevanje vsakodnevnih potekov v novem polju delovanja, ter na spremljanje procesov novo oblikovane identitete zaradi migracij, saj imajo te izkušnje potencial, da lahko tvorijo »tipično situacijo« (Weber, 1947) in s tem podlago za kolektivno identifikacijo v novem polju delovanja in na podlagi tega morda za oblikovanje kolektivne zavesti. Izhodiščno vprašanje pri izpeljavi narativnih intervjujev je bilo: »*Would you like to share your story with me?*« – »*Bi želeli deliti svojo zgodbo z mano?*«

Prevladujoča teoretska izhodišča, ki so vodilo znanstvenega mišljenja v pričujoči disertaciji, so migracijske in feministične teorije, teorije vsakdanjega življenja, teorije družbenega razreda

ter globalizacije s podporo pri interpretaciji preskoka z mikro- na makroraven družbene dinamike migracijskih procesov s socioekološkim modelom. Izbrane metode pa so kvalitativna metodologija z metodo narativnih intervjujev, z dopolnilno metodo etnografskega dnevnika in demografskega vprašalnika, z metodološkim principom rekrutacije intervjuvank s snežno kepo in analizo podatkov s pristopom induktivnega in nato deduktivnega kodiranja.

5.1.1. Raziskovalna vodila kot izhodišče in kot usmeritveni pristop poteka raziskave

V doktorski raziskavi smo se oprli na tri izhodiščna vprašalna vodila, ki so nam pomagala pri oblikovanju raziskovalnega načrta, pri izvedbi analize podatkov in predvsem kot opomnik namena disertacije: razumeti in imeti vpogled v izkustvo migrantk z visoko izobrazbo v postmigracijski fazi, pri tem pa obenem vzpostaviti pogoje za pravično delovanje v družbi v obliki družbenopolitične forme in identifikacije vsakodnevnega življenja omenjene skupine z namenom pravičnih in enakopravnih socialnih, političnih, kulturnih in ekonomskih pogojev delovanja v novem okolju. Ta vprašanja so bila:

1. Kako vpliva migracijski proces na specifične vidike vsakdanjega življenja žensk z visokošolsko izobrazbo?

Uporaba tega vprašanja pri oblikovanju raziskovalnega načrta naj bi omogočila usmerjen vpogled v osebno percepcijo migracijskega procesa intervjuvank. Kako same sebe doživljajo v migracijskem procesu, kako se jim je ali ni spremenila oziroma preusmerila življenjska pot, kakšen vpliv ima to na samopercepcijo in konstrukcijo osebne identitete skozi prizmo spola in izobrazbe? To vprašanje naj bi tako omogočilo izhodiščno pozicijo vsebinskega interesa za *bottom-up* pristop in izhodiščno nizanje pogojev razumevanja mikroravni raziskovanja migracijskih procesov. Pri tem smo izhajali iz teoretske podlage raziskovanja migracijskih procesov skozi *push-pull* dejavnike, ki temeljijo na teorijah spremembe življenjskega stila in ne toliko na klasičnih migracijskih teorijah, ki pretežno privzemajo politične in ekonomske dejavnike kot razloge za migracijo (Benson in O'Reilly, 2009; Kurekova, 2011; King, 2012; O'Reilly, 2015; Benson in O'Reilly, 2016; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016).

2. Kako ženske z visokošolsko izobrazbo definirajo izkušnjo migracije na osebni, družbeni in politični ravni?

Drugo vprašanje je bilo namenjeno razumevanju odnosa migrantk z visokošolsko izobrazbo do lastnih izkušenj v kontekstu integracije v širšo družbeno strukturo oziroma v okolje oziroma polje delovanja. S tem vprašanjem smo iskali možnost poglobljenega razumevanja potencialnih

vzpostavitev integracijskih kategorij, ki bi lahko ponudili sistemski okvir za uspešne integracijske načrte za morebiten *top-down* pristop v obliki analize pridobljenih podatkov.

3. Kaj doživljajo kot notranje in kaj kot zunanje ovire in kaj so dejavniki njihovega premagovanja?

Tretje raziskovalno vprašanje je bilo namenjeno razumevanju poteka osebnih zgodb migrantk z visoko izobrazbo, kaj jih torej oblikuje in kaj jih vodi pri premagovanju ovir v vsakodnevnom življenju, premagovanju in sprejemanju novih življenjskih pogojev, ki so posledica migracijskih procesov. Zanimalo nas je, kako so njihova lastna izkustva lahko povežejo v morebitno družbeno skupino, ki bi lahko imela tudi svoj glas v družbi, v kateri prebiva skupina ekspatov (emancipatorni potencial). Katere so njihove skupne točke? To smo naknadno povezali v obliki kodov. Če povzamemo Urek (2005), bi lahko rekli, da gre za zgodbe na delu, zapisovanja primerov in opolnomočenje nevidnih v družbi, tudi skozi akademski diskurz, v našem primeru ekspatk.

Tri raziskovalna vodila so nas usmerila v raziskovalni fokus, ki je omogočil neinvaziven pristop k raziskovanju življenjskih stilov, praks, izkušenj migrantk z visokošolsko izobrazbo (mikroraven). Na vprašanja nismo eksplicitno odgovarjali, temveč smo se na njih le opirali in jih uporabili kot izhodišče raziskovalnega procesa. Namen precej splošnega vprašanja, zastavljenega pri izvedbi narativnih intervjujev, je ravno v tem, da pridobimo čim bolj naraven odnos intervjuvank do intervjuja, da se ujame v odgovore čim več izkušenj, ki jih same vrednotijo kot pomembne, ki so del njih in njihovih življenjskih zgodb. Da nismo bili omejeni s fiksnimi raziskovalnimi vprašanji, temveč so nas samo vodila v samem poteku raziskave in pri usmerjanju intervjuja, kadar je bilo to potrebno. Raziskovalna vodila so nas usmerjala pri oblikovanju raziskovalnega načrta in s tem pri izbiri metode in pri nadaljnjem poteku analize.

5.1.2. Metoda – narativni intervju

Narativni intervju je metoda kvalitativne metodologije z namenom pridobivanja podatkov neposredno na terenu. Tematika pogovora je pripovedovanje življenjske zgodbe oziroma zgodbe, ki je relevantna za tematiko. Pogovor se začne z začetnim »generičnim narativnim vprašanjem« (Creswell, 2007; Flick, 1998; Padgett, 2017; Mihas, 2019), ki se navezuje na predmet oziroma na tematiko raziskave. Udeleženca se ne prekinja, dokler ne zaključi zgodbe. Edina intervencija so medmetni vložki, ki nakazujejo, da poslušalec sledi, in spodbuda ob prekinitvi. Drugi del intervjuja je spodbuda ali dodatno vprašanje, kaj je udeleženec mislil z določeno izjavo, s čimer se ga spodbudi k nadaljnji obrazložitvi (Flick, 1998, str. 98–103).

Pogovore se snema in v analitične namene transkribira. Analiza narativnih intervjujev se izvede v obliki kodiranja (osno, odnosno, odprto) pomenov pridobljenih podatkov iz narativne zgodbe udeleženca (analiziranje transkripta besedila in konceptualizacija pomenov) (Roberts, 2002, str. 117). Metoda zahteva veliko časa, zaradi česar je število udeležencev omejeno. Druga omejitev je pripravljenost sodelovanja udeležencev pri »izpovedi« življenjske zgodbe oziroma njihovega poteka (Flick, 1998, str. 103–106). Pristop narativnih intervjujev je še posebej primeren za raziskovanje oziroma analiziranje socialno-političnih izkušenj (migracij, političnih sprememb, izobraževanja, staranja, dela, zdravja ipd.) in identitet v izbranem časovnem obdobju – »*time-lapse*« (Roberts, 2002, str. 168–171). Gre torej za to, kakšno je posameznikovo izkustvo in kako se to umesti »prostorsko, organizacijsko in v druge strukture«, zlasti v primeru izrednih družbenih sprememb, kot so migracije in druge socialno-politične situacije (Roberts, 2002, str. 171). Z naracijami se zaobjame udeležencev potek življenja in njegova percepcija tega poteka (Flick, 1998, str. 102–103).

Raziskovalec pogovore usmerja znotraj tematike in pri tem pazi na nevmešavanje v tematiko samo. S tem je mišljeno t. i. polaganje besed udeležencem v raziskavi. Neodvisnost raziskovalčeve pozicije je pri tej metodi zelo pomembna za vrednostno kontaminacijo pridobljenih podatkov (Bryman, 2012, str. 504–516; Gilbert, 2006, str. 164–174). Merton pravi, da so za uspešno diskusijo potrebni premišljen obseg, specifičnost tematike, globina tematike in osebni kontekst (Gilbert, 2006, str. 172). Kot eden izmed nevtrálnih načinov nabora udeležencev v skupini je pristop snežne kepe. Število udeležencev v raziskavi in načrtovanje intervjujev je specifično glede na interes raziskave in odvisno od raziskovalnih vprašanj (Gilbert, 2006, str. 171). Narativni intervjuji so pogosta metoda za številna poglobljena raziskovanja mikrostrukturnih elementov in ravni družbe, predvsem čustev, osebnih in družbenih praks, odnosa do oseb, struktur, predmetov, sistemov ter socialnih in medosebnih razmerij. Prav tako ima narativen intervju močen emancipatorni potencial, ki je za socialno delo izredno pomemben.

Ker je namen doktorske disertacije razgrniti izkustva, položaje in pogoje, v katerih živijo visokoizobražene migrantke v migracijskem procesu, je izbor metode narativnih intervjujev smiselna. Ta namreč vključuje »ena na ena« dinamiko razumevanja človekove pozicije v družbi, samopercepcije, družbenopolitično detekcijo morebitnega zatiranja, osebnih stisk in drugih nepoštenih družbenih in političnih praks. Menimo, da lahko s primerno izbrano metodo podrobno osvetlimo in izboljšamo družbeni, socialni in politični položaj omenjene skupine v družbi prihoda. Z narativnimi intervjuji smo dobili vpogled v stanje osebnih kapitalov migrantk, samopercepcijo omenjenega stanja in izkustvo kot tako, ki vpliva na družbeno, politično,

ekonomsko participacijo migrantk z visoko izobrazbo v družbi prihoda (in posredno tudi odhoda). Hkrati pa smo s konceptom raziskovanja izkustva, osebnih kapitalov in samopercepcije stanja dobili vpogled v osebne in druge stiske (duševno zdravje, padec profesionalne identitete – *razveščinjenje*, transnacionalnost idr).

Raziskovanje z metodo narativnega intervjuja poteka v več fazah (Jovchelovitch in Bauer, 2000; Muylaert idr., 2014), ki so razdeljene glede na potek intervjuja. V narativnih intervjujih, narejenih z visokoizobraženimi migrantkami, smo imeli šest faz intervjuja. V prvi ali *predfazi* gre zbiranje sekundarnih virov in za izhodiščno pripravo za oblikovanje intervjujev. V tej fazi gre za spoznavanje s tematiko, pripravo raziskovalnega načrta in vprašanj, na katere želimo z raziskavo odgovoriti. Ta faza zajema tudi pripravo na sam intervju. Podrobneje pa gre v predfazi za korektno preučevanje raziskovalnega polja in za podrobno razumevanje tematike. S tem se krepi kredibilnost in usmeritev raziskovalnega procesa v točno določeno smer, ki je razumevanje migracijskega izkustva skozi prizmo spola in izobrazbe. Predfaza je pomagala, da smo se predhodno seznanili s poljem raziskovanja in oblikovali raziskovalni načrt in s tem izhodiščno vprašanje intervjuja.

Omenjena faza z vsemi nadaljnjimi je vključevala dodatno oporno tehniko, in sicer umestitev izkustva raziskovalke v pripravo oblikovanja raziskovalnega načrta in pri interpretaciji podatkov. Osebna izkušnja je služila tudi kot idejni pristop k temi in kot podporna tehnika metodi narativnih intervjujev s pristopom t. i. notranjega vpogleda v tematiko. Gre za vključitev izkustva raziskovalke v raziskovalni proces iz obdobja med 2011 in 2018 v celotno pripravo raziskovalnega načrta, izvedbo narativnih intervjujev in interpretacijo pridobljenih podatkov. Tehniko smo umestili tudi zaradi poznavanja tematike, ki je raziskavo pomagala omejiti tako časovno kot tematsko. Tehnika je zahtevala inovativen pristop. Izkustvo raziskovalke glede tematike se ni izkazalo za koristno samo v tehničnem smislu, temveč tudi kot izhodiščno razumevanje in intervjuvanje v obliki neformalnega pogovora. Vendar raziskovalka ni govorila o svoji izkušnji v podrobnosti, saj nismo želeli vplivati na potek intervjuja, temveč samo sprostiti vzdušje in usmeriti misli, o čem bo potekal intervju. Zato so intervjuji potekali bolj intimno in poglobljeno, s čimer smo lažje dosegli pristne formalne in kasneje neformalne pogovore o raziskovalni tematiki. Zaradi dobrega poznavanja izkustva migracij skozi prizmo spola in izobrazbe, še posebej v postmigracijski fazi oziroma fazi integracije, smo bili pripravljeni na nepričakovane poteke v intervjuju in se ravno zaradi osebne izkušnje raziskovalke odzvali s primernimi intervencijami v intervjuju. Ti so bili podani v obliki poglobljenih vprašanj, reakcij na samorefleksivne trenutke, čustvene zlome med intervjujem in pri t. i. »zapiranj o osebe«, kadar je bilo to potrebno. Intervjuvanke so osebno izkustvo

raziskovalke sprejele pozitivno, njo samo pa kot nekoga, ki razume situacijo, v kateri se nahajajo.

Druga faza je faza priprave na intervju in faza rekrutacije intervjuvank. V tej fazi gre tudi za prvi stik s potencialno kandidatko, elektronski, preko druge osebe, telefona ali celo v živo. V tej fazi smo predstavili raziskavo, njen namen, anonimnost, kdo smo in kaj je namen naše doktorske raziskave. Z osebo smo se dogovorili za datum, uro in kraj pogovora – intervjuja. Po izkušnjah sodeč je bilo potrebnih nekaj stikov, da smo se končno dogovorili za kraj in čas. Vodilo je bilo, da smo izbor lokacije prepustili kandidatki, kjer se pač najbolje in najprijetneje počuti. Večinoma smo dobili povabilo k osebi na dom ali pa v kavarno ali bar.

Tretja faza je izvedba intervjuja. Ponovno smo ponovili razlog povabila k intervjuju, pojasnili, da je zadeva anonimna in da so podatki namenjeni samo raziskavi. Še enkrat smo jih opozorili, da bo intervju sneman z diktafonom, da je predviden čas intervjuja dobro uro, in poudarili, da v katerikoli fazi intervjuja lahko pogovor prekinemo, ustavimo ali zaključimo. V vsakem primeru smo bili na voljo za kakršnokoli vprašanje ali pojasnitev tudi med intervjujem. V tej fazi smo narativni intervju kombinirali z drugo metodo, in sicer z demografskim vprašalnikom (o tem več v nadaljevanju). Kombiniranje več metod je udeleženkam pomagalo pri usmerjanju misli. V tem delu intervjuja se tretja faza zaključi z izhodiščnim vprašanjem narativnega intervjuja, ki je: *»Bi želeli deliti svojo zgodbo z mano?«* Sledi glavni del narativnih intervjujev oziroma t. i. četrta faza intervjuja. V tem delu intervjuja smo osebo prepustili toku misli. Stimulacija pogovora je bila neverbalna komunikacija, kot je kimanje z glavo, aktiven stik z očmi in uporaba medmetov ali veznih stavkov (*mhm, ja, kar nadaljuj, okej, aha* ipd.). Ta faza traja, vse dokler oseba ne neha neprekinjeno govoriti in to tudi nakaže, ali z molkom ali s komentarjem intervjuvanke (*evo, to bi bilo to, to je to, kaj naj še rečem, želiš še kaj, nimam več nič za povedat* ipd.).

Po zaključku osrednje, glavne narativne faze sledi peta faza in s tem morebitna podvprašanja in intervencije. Načeloma intervencije v obliki prekinitve pogovora oziroma snemanja ni bilo treba uporabiti velikokrat. V tem delu intervjuja smo uporabili vprašanja: *»Se lahko malo vrneva nazaj, na xy temo, kaj si mislila s tem, lahko poveš kaj več? Kaj je to pomenilo za tebe, kako si ti s tem?«* in podobna vprašanja. V tej fazi smo čakali intervjuvankin znak za zaključek misli, ki je bil ali v obliki molka ali v obliki verbalnega odziva *»evo, to je to«* in podobnih, zgoraj navedenih primerov. Fazo smo zaključili s podvprašanjem: *»Bi rada delila, povedala, dodala še kaj?«* Po večini so tukaj intervjuvanke zaključile pogovor, dodale zaključno misel ali pa celo še enkrat povzele srž svoje zgodbe. Če je bil konsenz za zaključek intervjuja, smo zaključili snemalni del pogovora.

Zadnja, šesta ali zaključna faza je faza »*small-talka*«, v kateri smo se v izredno sproščeni obliki, neuradno pogovarjali o temi. Če je bilo potrebno, smo pomagali pri osebi ublažiti čustveno reakcijo na izpoved izkustva (»zapiranje osebe«). To se je zgodilo velikokrat, saj so imele pogosto negativne občutke glede lastnega izkustva migracij, predvsem v postmigracijski fazi (občutek neuspeha, krivice, degradacije ipd). Pristop »zapiranja osebe« je bil v obliki normalizacije stanja, kot na primer pogovor o izkustvu glede migracije z raziskovalko in pojasnitev, da so občutki pogosti tudi pri drugih intervjuvankah in ob neformalnih izpovedih (anonimno). V tej fazi smo kombinirali metodo z zapiski (dnevnik) s terena (več v nadaljevanju), ki prav tako služi kot oporna metoda narativnim intervjujem in kot dodatna pomoč pri njihovi analizi in interpretaciji.

V samem procesu raziskovanja smo bili nenehno pozorni na kultiviranje etnografskega sebstva in grajenje egalitarnega odnosa. Z osebnim izkustvom raziskovalke smo dobili dostop do intimnih zgodb intervjuvank. Kultiviranje etnografskega sebstva smo dosegli z ustvarjanjem distance v dveh oblikah. Prva je ta, da je bilo osebno izkustvo raziskovalke kot opora za grajenje odnosa. S pripovedjo lastne zgodbe smo posegli pred intervjujem za usmeritev misli zgolj kot kratek opis, kje in zakaj je bila raziskovalka v tujini. Nato smo večkrat podrobneje predali izkustvo po koncu snemanega dela intervjuja, za normalizacijo in umiritev stanja po intervjuju. Distanca se je upoštevala tudi pri interpretaciji podatkov.

5.1.3. Oporni metodi in vzorčenje

Kot oporni metodi narativnim intervjujem smo uporabili metodi demografskega vprašalnika in zapiske s terena (etnografski dnevnik) s kombinacijo neformalnih pogovorov pred narativnim intervjujem in po njem. Podporne metode smo uporabili zaradi dveh razlogov. Prvi je usmeritev misli intervjuvank v temo, ki jo raziskujemo, torej v migracijsko izkušnjo skozi samopercepcijo. Drugi razlog je pomoč in utrditev interpretativnega dela analize podatkov, pridobljenih iz narativnih intervjujev. Demografski vprašalnik smo predali pred samim intervjujem in med neformalnim pogovorom o tematiki intervjuja. S tem smo pridobili osnovne demografske podatke, kot so starost, nacionalnosti in izvorna država, stopnja izobrazbe v času migracije, stan, družinski člani v državi prihoda, razlog in leto migracije, ali nadaljuje profesionalno identiteto ali ne (zaposlitveni status), znanje jezika države prihoda, pravni status (vrsta vize, državljanstvo). Ko so intervjuvanke izpolnile vprašalnik, so že začele razmišljati o lastnem izkustvu, kar se je izkazalo kot smiselno. Preden smo začeli s terenom, smo opravili dva testna intervjuja, ki nista vključena v raziskavo. Oba pilotna primera sta pokazala, da je za

oženje misli potreben dodaten vložek, ki smo ga rešili z demografskim vprašalnikom in neformalnim pogovorom. Demografski vprašalnik je dodana vrednost pri interpretaciji podatkov, pridobljenih iz narativnih intervjujev, in ponuja pregleden vpogled v demografske informacije udeleženk.

Zapiske s terena smo naredili po vsakem intervjuju. Kombinirali smo ga z neformalnim pogovorom z intervjuvankami, ko smo prenehali s t. i. formalnim delom intervjuja, ki je bil sneman. Na kratko smo zapisali naša opažanja, ali je bila oseba sproščena, ali je filtrirala informacije v formalnem delu, kako smo mi doživljali interakcijo in ali je nastopila kakšna sprememba v vedenju po koncu formalnega dela intervjuja. Večina intervjuvank je bila odprta že med formalnim delom, nekaj se jih je dodatno sprostilo po zaključku snemanja, kar smo tudi zabeležili v zapiskih.

Vzorčenje je potekalo po pristopu snežne kepe. Omenjeni pristop je rekrutacijska tehnika, pri kateri obstoječi subjekti raziskave priporočijo druge udeležence raziskave (Mills in Birks, 2014, str. 95). Izhodiščno udeleženko smo pridobili z neformalnim pogovorom z ljudmi, za katere smo ocenili, da bi bili lahko primerni ali pa bi lahko poznali primerno udeleženko za doktorsko raziskavo. Poskusili smo tudi rekrutacijo po socialnih omrežjih in v društvih s članstvi tujcev (društvo žen diplomatov ipd.), vendar se je pristop izkazal kot neuspešen. Izbrali smo pristop vzorčenja snežne kepe tudi zaradi narave tematike raziskave, ki se dotika intimnih zgodb, pristop vzorčenja poteka preko priporočil, s čimer se odpre lažji dostop do ciljne skupine, v našem primeru do žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij. Drugi razlog je ta, da je pristop hitrejši in zanesljivejši, tudi zaradi omenjenih priporočil, saj so osebe jamčile druga za drugo. Negativni vidik izbirnega vzorčenja se je izkazalo pomanjkanje sodelovanja. Osebe so se lahko premislile, časovno jim kaj ni ustrezalo ali pa smo zašli v slepo ulico z naborom ljudi. Kar pomeni, da osebe niso poznale veliko drugih, ki bi ustrezale rekreacijskim kriterijem. Posledično smo morali zagnati snežno kepo večkrat v vsaki državi posebej.

5.2. Oblikovanje raziskovalnega načrta: Ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij

Metodološka osnova v tej doktorski disertaciji je torej osnovana na kvalitativni metodologiji z dominantno biografsko metodo, ki smo jo izpeljali s pomočjo narativnih intervjujev, da smo dosegli *bottom-up* oziroma induktiven raziskovalni pristop in analizo. Komplementarni metodi sta še demografski vprašalnik in zapiski s terena, z namenom podrobnejše analize in interpretacije pridobljenih podatkov.

Raziskava je potekala z namenom ugotovitve, kakšna so njihova izkustva glede migracije in kaj se pravzaprav dogaja z migrantkami, ki so visokoizobražene med letoma 2015 in 2018, v treh državah oziroma njihovih glavnih mestih, torej v novem polju delovanja. Konec leta 2015 in prvo polovico 2016 leta je bila raziskovalna dejavnost osredotočena na Slovenijo, večinoma v Ljubljani in njeni okolici, pa tudi v Kranju in Mariboru. Ostali kraji so bili vključeni zaradi majhnosti države in težav pri rekrutaciji primernih kandidatk v raziskavi. V Nemčiji je raziskava potekala v dveh časovnih obdobjih, in sicer leta 2016 in 2018, pri čemer so bili vsi intervjuji izpeljani v Berlinu. Na Nizozemskem je raziskava potekala leta 2017 in 2018, vsi intervjuji pa so bili narejeni v Amsterdamu. V Sloveniji, kjer smo začeli doktorsko raziskavo, smo sprva poskusili z rekrutacijo udeleženk preko socialnih omrežij in društev. To pa se je izkazalo za neuspešen pristop, saj je izredno neoseben. Ker tematika doktorske raziskave zahteva intimne podatke, smo se odločili za pristop rekrutacije s snežno kepo. Pristop je oseben in deluje preko priporočil, kar posredno vzpostavi zaupno vez, saj so udeleženke med seboj v že obstoječem razmerju (znanke, prijateljice, sošolke ipd.). Po pristopu vzorčenja, snežne kepe, smo rekrutirali vse intervjuvanke na Nizozemskem, v Sloveniji in v Nemčiji. Rekrutacija je izhodiščno potekala preko lastne socialne mreže, spletene v raziskovanih okoljih, preko neformalnega spoznavanja oseb v lokalnem okolju (bar, predavanja, konference, druženje). Ti dve začetni točki sta sprožili snežno kepo priporočil in pomoči pri rekrutaciji primernih sogovornic. Kepo je bilo treba sprožiti večkrat, saj se je nehala valiti po, v povprečju, treh osebah. Rekrutacija potencialnih sogovornic je potekala intenzivno. Osem morebitnih sogovornic za intervju ni ustrezalo nabornim kriterijem ali pa so se premislile.

Od 38 uradno zabeleženih intervjujev je bilo snemanih 37, en je bil na zahtevo intervjuvanke zabeležen v obliki zapiskov in je bil iz praktičnih razlogov kasneje izločen. V analizo in interpretacijo je vključenih 36 intervjujev. Vsi z diktafonom posneti intervjuji so transkribirani in kot priloga vključeni v doktorsko disertacijo. Večina intervjujev, 29, je potekala v angleščini,

šest v slovenščini (od tega dva v kombinaciji z angleščino) in eden v nemščini. V povprečju so intervjuji potekali eno uro v okolju po izboru intervjuvanke. Dva intervjuja sta se naknadno, med samim intervjujem, izkazala kot neustrezna glede na vzorčne kriterije: ena intervjuvanka je bivala v državi imigracije manj kot eno leto,⁷⁰ druga pa je opravila vso visokošolsko izobrazbo v državi imigracije. Intervjuja sta bila vseeno opravljena do konca in sta transkribirana, služita kot referenčni točki izbora vzorčnih kriterijev, prav tako je bil za pilotno študijo uporabljen izločen pisni intervju. Njuni podatki so občutno odstopali od ostalih, kar je potrdilo smiselnost omejitve kriterijev glede na raziskovalna vodila. Od 38 intervjujev jih je posledično 36 vključenih v končno analizo. Povprečna starost udeleženk je bila 33,5 leta. 26 intervjuvank je bilo v tridesetih letih, sedem v dvajsetih letih, dve sta bili v štiridesetih letih in ena v petdesetih. Povprečno so v državi prihoda bivale 5,2 leta.

Tehnični podatki v preseku treh zgoraj omenjenih držav so kombinacija osnovnih demografskih podatkov, pridobljenih z demografskim vprašalnikom in kot izvleček neposredno iz intervjujev samih. In sicer smo z demografskim vprašalnikom za vse tri države dobili sledeče preseke:

- Povprečna starost
- Povprečna dolžina bivanja v (državi imigracije)
- Partnerski status
- Izvorna država
- Migracijska izkušnja
- Razlogi za večkratno migracijsko izkušnji
- Razlogi za prvo migracijsko izkušnjo in razlogi za selitev v
- Zaposlitev
- Izobrazbena struktura
- Smer študija
- Jezik (znanje jezika)

Zapiski s terena oziroma dnevnik je bil opravljen po samem intervjuju, kjer smo beležili opazovanja med intervjujem in po intervjuju. Končna opazovanja smo zožili v pet opisnih kategorij. In sicer nas je zanimalo, ali je oseba sproščena med intervjujem, je prisotna frustracija, filtracija oziroma distanca. Druga kategorija je, ali je že kdaj govorila o svoji

⁷⁰ Vzorčni kriteriji so: bivanje v državi emigracije vsaj eno leto ali več; da je oseba imigrirala vsaj z visokošolsko diplomom ali več; da je ženskega spola oziroma se je tako identificirala v času intervjuja.

migracijski izkušnji. Tretja kategorija, ki nas je zanimala, je, ali je bil intervju težek, se pravi, ali je bilo potrebnih veliko intervencij, pavz, stimulacij ali celo prekinitev snemanja. Četrto kategorijo smo oblikovali kot opazovanje sogovornice po intervjuju, ali se je oseba bolj sprostila in razgovorila po koncu uradnega dela intervjuja, torej snemalnega dela. Zadnja kategorija pa je, ali je bila oseba jasno zadovoljna z opravljenim intervjujem. Ta kategorija se navezuje na zadovoljstvo ob pripovedovanju lastne migracijske izkušnje, v tem primeru nam.

Vsak pridobljen podatek je oporna točka za razumevanje situacije osebe v odnosu do samopercepcije in okolice do osebe. Služi tudi kot opora pri kodiranju in predvsem pri interpretaciji kodov, torej kategorij, pridobljenih z narativnimi intervjuji.

5.2.1. Potek raziskave

V natančni analizi narativnih intervjujev, izpeljanih v Sloveniji, na Nizozemskem in v Nemčiji z visokoizobraženimi migrantkami, smo dobili omenjeni mikroravenski vpogled v vsakdanje življenje migrantk z visoko izobrazbo in poskušali razbrati, kaj se pravzaprav z njimi dogaja, praktično razgrniti, kakšno je stanje na terenu. *Bottom-up* pristop z metodo narativnih intervjujev je omogočil nabor 30 izkušenj, ki so se pojavljale v intervjujih. Te izkušnje smo kategorizirali in po odprtem kodiranju umestili v 30 kodov. Te smo po vsebini kategorizirali dalje in jih po osnem kodiranju umestili v šest kodov – kategorij (teoretskih parametrov). Kot smo že omenili, je analiza intervjujev potekala dvakrat, prvič takoj po samem intervjuju, ki je bil opravljen z osebo, kar je služilo za razmišljanje o vsebini, oblikovanju kategorij kodov in kot vsebinska zasnova za pripravo na naslednji intervju. Analiza se je ponavljala, dokler vsebina intervjujev ni dosegla določene saturacije podatkov (izkušenj) o migracijskem procesu skozi prizmo spola in visokošolske izobrazbe. Analiza narativnih intervjujev na prvi stopnji je bila opravljena še v aktivni fazi intervjuvanja (analiza vsebine intervjuja). Drugi del analize, ki je kontekstualizacija kategoriziranja izkustev v določene kode, je potekal v pasivni fazi analize intervjujev, in sicer ob prebiranju transkriptov intervjujev (Mesec, 1998). Razlog za delitev na dva dela je, da smo v prvem delu analize intervjuja že pripravljali oris za kontekstualizacijo podatkov v drugi fazi analize. Miselno smo usmerili, kateri podatki so relevantni in na katere točke v intervjuju se je treba osredotočiti. V tej fazi je prišlo tudi do eliminacije številnih pridobljenih podatkov s pomočjo treh raziskovalnih vodil, ki so služili kot opora v raziskovalnem procesu in pri pripravi na drugi del analize.

5.3. Pridobljeni podatki v raziskavi

5.3.1. Tehnični prerez po državah: Nizozemska – Slovenija – Nemčija

Poleg analize in interpretacije podatkov, pridobljenih iz narativnih intervjujev, smo analizirali podatke iz demografskih vprašalnikov in zapiskov s terena. V tem delu so nas zanimale sledeče kategorije: partnerski status (stan) sogovornic v času intervjuja in v času migracij, ali imajo družino ali ne, od kod prihajajo, ali jim je trenutna država prihoda prva migracijska izkušnja ali ne, kakšen je razlog za prvo in drugo migracijo, kakšno stopnjo izobrazbe imajo v času intervjuja, kakšno imajo znanje jezika države prihoda. Na koncu smo analizirali in interpretirali zapiske s terena. V tabelah uporabljamo kratice držav in sicer NL za Nizozemsko, SLO za Slovenijo in D za Nemčijo.

Na Nizozemskem, v Amsterdamu, je bilo opravljenih 12 intervjujev, od tega jih je 11 ustrezalo nabornim kriterijem. En intervju ni ustrezen, ker ne izpolnjuje kriterija: opravljena diploma pred migracijo v državi prihoda. Oseba je prišla po srednji šoli na Nizozemsko z namenom študija na dodiplomski stopnji in s tem je bilo zaznati močno odstopanje od izkušenj ostalih, ki ustrezajo kriterijem. V nadaljevanju se nanašam samo na omenjenih 11 ustreznih kriterijem. Vsi intervjuji v tem sklopu so bili narejeni v letih 2017 in 2018. Povprečna starost sogovornic je bila 33,2 leta. Od tega je bilo v tridesetih letih sedem oseb, tri osebe so bile v dvajsetih letih in ena oseba je spadala v starostno skupino štiridesetletnic. Povprečna dolžina bivanja na Nizozemskem je 5,2 leta.

V Sloveniji je bilo narejenih 13 intervjujev, od tega je 12 ustreznih glede na naborne kriterije. En intervju ni ustrezen, ker ne izpolnjuje kriterija: bivanje v Sloveniji vsaj eno leto ali več. Oseba je v Sloveniji manj kot leto, osem mesecev, zaznati je bilo močno odstopanje od izkušenj ostalih sogovornic. Predvsem v tem, da oseba še ni imela nobenih izkušenj, saj je prišla tudi na povabilo raziskovalne inštitucije in zato, kot je sama navedla, ni imela veliko stikov niti z birokracijo niti s socialnim okoljem. V nadaljevanju se nanašam samo na omenjenih 11 ustreznih kriterijem. Vsi intervjuji so bili narejeni med letoma 2015 in 2016. Povprečna starost sogovornic je bila 35,9 leta. Večina udeleženk (devet) je bila v tridesetih letih, ena oseba je bila v dvajsetih letih. Ena sogovornica je spadala v starostno kategorijo štiridesetletnic, ena pa v kategorijo petdesetletnic. Povprečno so bivale v Sloveniji 5,8 leta.

V Nemčiji oziroma v Berlinu je bilo med letoma 2016 in 2018 opravljenih 13 intervjujev, ki so ustrezali nabornim kriterijem. Torej je vseh 13 sogovornic prišlo v Nemčijo z opravljeno

diplomo ali več in so v Nemčiji bivale vsaj eno leto ali več. Povprečna starost sogovornic v Berlinu je bila 31,5 leta. Od tega je bilo deset oseb v tridesetih letih, tri osebe pa v dvajsetih. Povprečna dolžina bivanja v Nemčiji je bila 4,6 leta.

Tabela 5.1: Partnerski status sogovornic – Nizozemska, Slovenija, Nemčija

Partnerski status sogovornic:	v času intervjuja			v času migracije		
	NL	SLO	D	NL	SLO	D
samska	4	4	4	3	3	4
v zvezi	3	1	4	4	5	5
poročena	4	6	3	3	4	4
ločena	0	0	0	0	0	0
v razhajanju	0	1	2	1	0	0
ima otroka(/-e)	2	8	3	0	0	0
Skupaj:	11	12	13	11	12	13

Poleg tehničnih podatkov, ki so zabeleženi v tabeli 5.1, vključujemo v interpretacijo še podatke iz zapiskov s terena. Ti podrobneje prikazujejo dinamike v partnerskem statusu v času migracije in intervjuja, in sicer glede na spremembo partnerskega statusa v času migracije, od tega je bila na Nizozemskem ena v partnerski zvezi, v času intervjuja je poročena. Ena sogovornica je bila v razhajanju s partnerko, ko je imigrirala na Nizozemsko, v času intervjuja pa je v zvezi. Ena je bila prej samska in je med intervjujem v zvezi, ena pa je bila v zvezi in med intervjujem samska.

V Sloveniji so bile v času migracije štiri sogovornice poročene. Ena oseba je bila v času intervjuja v ločitvenem postopku, šest je bilo poročenih, štiri so bile samske in ena intervjuvanka je bila v zvezi. Štiri osebe so bile v času migracije v partnerski zvezi in v času intervjuja poročene z isto osebo. Dve osebi, ki sta bili v času imigracije samski, sta v postmigracijski fazi našli zakonskega partnerja. Ena oseba je bila v času migracije v zvezi, ki pa je v času intervjuja samska.

V Berlinu je bila glede na spremembo partnerskega statusa v času migracije ena poročena, ki je bila v času intervjuja v ločitvenem postopku. Ena sogovornica je bila v času migracije samska, zdaj je v zvezi. Dve sogovornici sta bili v času migracije v zvezi, v času intervjuja sta samski. Ena sogovornica je bila prej v zvezi in je v času intervjuja v razhajanju. V Berlinu je

bila pri petih osebah sprememba statusa. Ostale sogovornice so ohranile enak status v času intervjuja kot v času migracije.

Tabela 5.2: Izvorna država sogovornic – Nizozemska, Slovenija, Nemčija

	NL	SLO	D	NL	SLO	D
Izvorna država:						
Slovenija	1	/	1	EU	/	EU
Kenija	0	1	0	/	ne-EU	/
Nemčija	1	0	/	EU	/	/
Grčija	1	0	1	EU	/	/
Hrvaška ⁷¹	0	0	1	/	/	EU
Velika Britanija ⁷²	1	0		EU	/	
Romunija	0	0	1	/	/	EU
Italija	0	0	1	/	/	EU
Turčija	1	0	1	ne-EU	/	ne-EU
Španija	0	2	0	/	EU	/
Severna Makedonija	0	0	1	/	/	ne-EU
Združene države Amerike	2	0	1	ne-EU	/	ne-EU
Mehika	1	0	3	ne-EU	/	ne-EU
Litva	0	1	1	/	EU	EU
Južnoafriška republika	1	0	0	ne-EU	/	/
Braziliya	0	3	0	/	ne-EU	/
Rusija	0	0	1	/	/	ne-EU
Tajvan	1	0	0	ne-EU	/	/
Indija	1	0	0	ne-EU	/	/
Avstralija	0	1	0	/	ne-EU	/
Madžarska	0	1	0	/	/	/
Srbija	0	1	0	/	ne-EU	/
Francija	0	2	0	/	/	/

⁷¹ V času emigracije Hrvaška ni bila članica EU, v času intervjuja je bila in jo tako tudi beležimo.

⁷² V postopku izhoda iz članstva EU, v času intervjuja.

Skupaj oseb:	11	12	13	/	/	/
Razmerje EU : ne-EU	/			4 : 6	7 : 6	6 : 7

Od 36 oseb je bilo 17 sogovornic iz držav članic Evropske unije in 19 sogovornic iz preostalih držav sveta. Od 19 oseb iz držav izven Evropske unije (ne-EU) je imela pred migracijo ena oseba državljanstvo države EU. Ena država, Združeno kraljestvo Velike Britanije in Severne Irske, je bila v času intervjuja v postopku izhoda iz članstva Evropske unije.

5.3.1.1. Migracijske izkušnje

V tem delu smo za razumevanje migracijskih procesov razdelili podatke na tri dele, in sicer na večkratne migracijske izkušnje in na selitev na Nizozemsko, v Slovenijo ali Nemčijo kot njihovo prvo migracijsko izkušnjo, zanimal nas je tudi razlog za selitev na Nizozemsko, v Slovenijo ali Nemčijo. Omenjeno razdelitev smo naredili, ker nas je zanimala samopercepcija v migracijskem procesu, kajti predpostavka je bila, da so osebe, ki so imele že predhodno migracijsko izkušnjo, delno pričakovale postmigracijsko fazo. Omenjena kategorija je služila zgolj kot opora in v pomoč pri interpretaciji narativnih intervjujev. V tabelo smo združili prvo migracijo in razlog selitev na Nizozemsko, v Slovenijo ali Nemčijo v eno formo, ker sta enaka. To pomeni, da smo osebe, ki so se večkrat selile, in tiste, ki so se prvič preselile v omenjene države, združili v isto kategorijo kot razlog migracije. Razlog migracije smo prav tako beležili za pomoč pri interpretaciji podatkov, pridobljenih z narativnimi intervjuji (predvsem v odnosu do padca profesionalne identitete, *deskillinga* oziroma razveščinjenja, omejene uporabe osebnih kapitalov, duševnega zdravja). Več o korelaciji med omenjenimi kategorijami in razlogom migracije v interpretaciji narativnih intervjujev.

Večkratna migracijska izkušnja pomeni, da je oseba oziroma sogovornica imela pred bivanjem na Nizozemskem oziroma v Amsterdamu vsaj enkrat ali večkrat migracijsko izkušnjo, ne glede na razlog migracije in ne glede na trajanje⁷³ bivanja v državi prihoda. Od 36 sogovornic jih ima šest večkratno migracijsko izkušnjo in petim sogovornicam je selitev na

⁷³ Edini pogoj večkratne migracijske izkušnje je, da ni oseba bivala zaradi turističnih razlogov, temveč študentska ali službena izmenjava, partnersko razmerje, prostovoljstvo ipd. Gre za izkušnjo, ki vključuje eksistenčno in socialno interakcijo z dominantnim okoljem.

Nizozemsko prva⁷⁴ migracijska izkušnja do opravljenega intervjuja. Večina migracijskih izkušenj je po Evropi, ena sogovornica pa je imela izrazito bogat nabor držav.⁷⁵

Tabela 5.3: Razlogi za večkratne migracije – Nizozemska, Slovenija, Nemčija

	NL	SLO	D
Razlogi za večkratno migracijo			
Kariera oziroma služba	2	2	2
Študij (nekaj novega)	4	/	2
Zaradi partnerke_ja	/	4	3
Skupaj:	6	6	7

Kategorija »nekaj novega« je prepletena z drugimi razlogi, ki so pospešili odločitev za prvo migracijo. Kategorije so med seboj povezane in se ne izključujejo. To v praksi pomeni, da so imele tri sogovornice željo po izkustvu migracije in kot dodaten razlog poiskale študij na Nizozemskem, ena sogovornica je želela spremeniti okolje in se nato preselila k partnerki. Ena oseba je želela imeti izkušnjo nečesa novega in navedla, da je bil razlog za Nizozemsko naključen, samo da je šla stran. Pri eni sogovornici pa je bil razlog partner oziroma mož in migracija zaradi njegove kariere.

Tabela 5.4: Razlogi za prvo migracijo in razlog za selitev na Nizozemsko, v Slovenijo in v Nemčijo

Razlog za prvo migracijsko izkušnjo in razlog za selitev:	NL	SLO	D
Nekaj novega:			
- študij	3	1	3
- da gre stran od domačega okolja, nova izkušnja	1	/	3
Selitev zaradi partnerke_ja	5	7	4
Kariera oziroma služba	2	2	2
Politični razlogi (azil)	/	/	1
Iskanje družinskih korenin	/	1	/
Zaradi učenja jezika	/	1	/
Skupaj:	11	12	13

⁷⁴ Kot bivanje, oznaka trenutnega doma.

⁷⁵ Več različnih celin, Azija, Evropa, Avstralija z Oceanijo.

Selitev sta pogojevala dva izstopajoča razloga. Prvi pomembnejši je selitev zaradi partnerja oziroma partnerke, kar je navedlo 16 intervjuvank. To pomeni, da ali so partnerji oziroma partnerke dobile boljšo karierno priložnost v omenjenih državah ali pa so to njihove izvirne države in so jim sogovornice sledile oziroma se preselile k njim. Pri tem izstopa selitev v Slovenijo, kamor se je k partnerju preselilo pet sogovornic in dve skupaj s partnerjem zaradi njegove službe. Na Nizozemsko sta se k partnerju preselili dve sogovornici in v Nemčijo prav tako dve, ostali razlogi so povezani s kariernimi razlogi partnerjev, torej dve za Nemčijo in tri za Nizozemsko. Šest sogovornic od 36 je navedlo lastne karierne razloge (kot nadaljevanje profesionalne kariere).

Drugi vidnejši razlog je vezan na izkustvo po nečem novem, ali preko študija v tujini ali preko skupne partnerske odločitve, da preizkusijo nove izzive, ali pa zgolj kot izhod iz monotonosti domačega okolja in zaradi želje po novi življenjski izkušnji v tujini, kar je navedlo 11 sogovornic. Razlog selitve na Nizozemsko kot nekaj novega je posledica turistične izkušnje pred tem. Selitev v nobenem primeru ni bila izvedena na slepo, brez vnaprejšnje izkušnje ali kariernega oziroma političnega razloga. Sogovornica, ki je navedla politični razlog za selitev v Nemčijo, je dejala, da je šla v Berlin zaradi širokega socialnega potenciala in odprtosti mesta do beguncev.

5.3.1.2. Izobrazba in zaposlitev

Od 11 sogovornic je zaposlenih devet. Od devetih jih pet dela v okviru osebne profesionalne identitete.⁷⁶ Štiri sogovornice so navedle, da niso zaposlene v lastni profesiji in da delajo v nižje kvalificiranih zaposlitvah (razveščinjenje, padec profesionalne identitete). Zaposlene so na delovnih mestih, ki so nižja od njihove izobrazbe. Dve sogovornici med intervjujem nista bili v delovnem razmerju. Obe sta izrazili skrb in nezadovoljstvo ob statusu brezposelne osebe.

⁷⁶ Profesionalna identiteta je identiteta osebe, ki jo je sogovornica navedla kot lastno profesijo ali v teh okvirih in je v skladu s pridobljeno izobrazbo.

Tabela 5.5: Stopnja izobrazbe v času intervjuja – Nizozemska, Slovenija, Nemčija

	NL	SLO	D
Izobrazbena struktura ⁷⁷			
Diploma (BA)	3	2	5
Magisterij (MA)	7	7	6
Doktorat (PhD)	1	3	2
Skupaj:	11	12	13

Glede na izobrazbeno strukturo v času intervjuja je imelo 26 sogovornic zaključen študij na podiplomskem študiju, od tega 20 sogovornic na magistrskem študiju (MA), šest sogovornic pa je doktoric znanosti. Deset sogovornic je imelo zaključen dodiplomski študij (BA).

Tabela 5.6: Smer študija – Nizozemska, Slovenija, Nemčija

	NL	SLO	D
Družboslovje, humanistika in umetnost	9	8	10
Naravoslovje	2	4	3
Skupaj:	11	12	13

Izobrazbeno strukturo smo razdelali še v smer študija, pri čemer smo združili družboslovje, humanistiko in umetnost v eno kategorijo ter naravoslovje v drugo. Večina sogovornic, 27, je končalo družboslovne ali humanistične študijske smeri, devet sogovornic je končalo študijske smeri, ki so opredeljene kot naravoslovne.

Tabela 5.7: Zaposlitveni status – Nizozemska, Slovenija, Nemčija

	NL	SLO	D
Zaposlene:	(9)	(7)	(10)
v svoji profesiji (profesionalna identiteta)	5	4	6
izven svoje profesije – razveščinjenje	4	3	4
Brez zaposlitve	2	5	3
Skupaj:	11	12	13

V vseh treh državah je bilo zaposlenih 26 sogovornic, od tega jih je 15 v okviru svoje profesionalne identitete in 11 je zaposlenih v nižje kvalificiranih delovnih mestih –

⁷⁷ Na tej točki uporabljamo evropski sistem označbe stopnje izobrazbe. BA – dodiplomski študij, *bachelor's degree*, MA – magistrski študij, *master's degree*, Dr – doktorat znanosti oziroma PhD.

razveščinjenje (*deskilling*) – oziroma na delovnih mestih, ki zahtevajo nižjo izobrazbo, kot jo imajo sogovornice. Tukaj govorimo tudi o t. i. padcu profesionalne identitete. V to kategorijo umeščamo tudi brezposelne osebe, ki jih je bilo v času intervjuja deset. Največ v Sloveniji, pet sogovornic, ki so vse končale družboslovje, humanistiko ali umetnostne študije. Na Nizozemskem sta obe brezposelni osebi prav tako z družboslovne oziroma umetniške smeri. V Nemčiji je nasprotno. Dve brezposelni sogovorki sta končali naravoslovno smer in ena brezposelna je končala družboslovno smer. Od desetih brezposelnih oseb jih je osem končalo družboslovne ali umetniške smeri študija. Razmerje med nadaljevanjem in padcem profesionalne identitete je 15 napram 21 sogovornicam. Od 21 padcev profesionalne identitete je razmerje med družboslovjem, humanistiko in umetniškimi študijami 18 proti dvema, ki sta končali naravoslovne vede (pri obema je bil vložen postopek priznanja izobrazbe).

5.3.1.3. Jezik – znanje jezika

Zaradi integracije v lokalno skupnost in vzpostavljanja družbenih odnosov s posamezniki me je zanimalo, ali sogovornice govorijo jezik, ki je uraden v državi prihoda. Torej v tem primeru, ali govorijo nizozemsko in na kakšnem nivoju. Znanje nizozemščine smo razdelili v tri kategorije, kategorija govori odlično ali tekoče, to pomeni, da nima resnejših težav pri komunikaciji v nizozemščini in ima funkcionalno znanje jezika. Druga kategorija je, da govori delno oziroma funkcionalno znanje jezika, torej da se lahko pogovorno sporazumeva in da ima lahko osnovno komunikacijo v vsakodnevem življenju. Je samostojna pri komunikaciji na ulici, restavraciji in trgovini. Zadnja kategorija pa je, da posameznica meni, da nima toliko znanja, da lahko samostojno komunicira in uporablja jezik. Torej, da ne govori jezika države prihoda ali pa da je znanje nezadostno za vsakdanjo komunikacijo.

Tabela 5.8: Znanje jezika – Nizozemska, Slovenija, Nemčija

	NL	SLO	D
Govori zadovoljivo tekoče	3	4	7
Govori delno – funkcionalno znanje jezika	6	6	5
Ne govori – nezadostno znanje jezika	2	2	1
Skupaj:	11	12	13

5.3.1.4. Analiza tehničnega dela

Povprečna starost udeleženk v vseh treh državah je 33,5 let, večina oseb (25) je bila v zakonskem ali izvenzakonskem razmerju s partnerjem ali partnerko. 13 oseb je imelo v času intervjuja otroke in večina oseb, 19, je migrirala zaradi želje po izkušnjah v tujini in karierni odločitve (študij, premestitev v službi), zaradi ljubezni pa 16 oseb (združevanje s partnerjem ali partnerko), ter ena zaradi političnih razlogov. Od 21 držav izvora 13 držav ni članic Evropske unije. Zaposlitev, vključno s prekarnimi oblikami, ima 26 oseb, od tega 11 oseb ne dela v svoji profesiji (nižje kvalificirana dela, priložnostna dela izven profesionalne identitete). Znanje jezika je pri večini oseb odlično (14 oseb), znanje jezika je zadovoljivo za osnovno sporazumevanje pri 17 osebah, pet oseb pa ne govori jezika novega okolja – države imigracije. V izobrazbeni strukturi prednjačijo osebe, ki so zaključile magistrski študij (20 oseb), sledijo osebe z zaključeno diplomo (10) in šest oseb z nazivom doktorica znanosti. Po večini so intervjuvanke zaključile smeri družboslovja ali humanistike, 27 oseb, devet pa jih je zaključilo študij naravoslovnih in tehničnih znanostih.

K podatkom smo priložili še komparativno analizo med državami. In sicer največ brezposelnih oseb je bilo v Sloveniji (5), največ zaposlenih v Nemčiji (10). Znanje jezika je pri vseh treh državah podobno, prav tako je v vseh treh državah podobna izobrazbena struktura in smer študija. Največ oseb z otroki je bilo v Sloveniji (8) ter najmanj na Nizozemskem (2). Prav tako večjih odstopanj glede tega, ali osebe prihajajo iz države članice EU ali ne, ni zaznati v vseh treh državah, razmerje je porazdeljeno. Če pogledamo podrobneje, je razmerje med ne-EU in EU državami na Nizozemskem 6 proti 4, v Nemčiji 7 proti 6 in v Sloveniji ravno obratno, 6 proti 7.

5.3.1.5. Analiza zapiskov s terena

Dnevnik je bil opravljen po samem intervjuju, ko smo beležili opazovanja med intervjujem in po intervjuju. Končna opazovanja smo zožili v pet opisnih kategorij, in sicer nas je zanimalo, ali je oseba med intervjujem sproščena, je prisotna frustracija, filtracija oziroma distanca; druga kategorija je, ali je že kdaj govorila o svoji migracijski izkušnji. Tretja kategorija, ki nas je zanimala, je, ali je bil intervju težek, kar pomeni, ali je bilo potrebnih veliko intervencij⁷⁸,

⁷⁸ Intervencije so bile v obliki podvprašanj: *Ali se lahko vrneva na to, lahko poveš kaj več o tem ipd.*

premorov, stimulacij⁷⁹ ali celo prekinitiv snemanja⁸⁰. Četrto kategorijo smo oblikovali kot opazovanje sogovornice po intervjuju, ali se je oseba bolj sprostila in razgovorila po koncu uradnega dela intervjuja, torej snemalnega dela. Zadnjo kategorijo je oblikovalo vprašanje, ali je bila oseba jasno zadovoljna z opravljenim intervjujem. Ta kategorija se navezuje na izraženo zadovoljstvo ob pripovedovanju lastne migracijske izkušnje.

Tabela 5.9: Analiza zapiskov s terena (dnevnik) – Nizozemska, Slovenija, Nemčija

	NL	SLO	D
Prisotna filtracija/distanca/frustracija	10	9	12
Večkrat pripovedovala o svoji migracijski izkušnji	2	0	1
Težko vodljiv intervju	6	6	7
Sproščenost po uradnem delu intervjuja	5	3	4
Zadovoljstvo ob podanem intervjuju	10	10	13

33 od 36 sogovornic je samo od sebe izrazilo zadovoljstvo ob koncu intervjuja. Povedale so, da so vesele, da so lahko pripovedovale svojo zgodbo, ker se predtem o tem ali niso spraševale ali pa je bil prisoten sram, češ da se to dogaja samo njim. 12 sogovornic je bilo veliko bolj sproščenih in odprtih do tematike intervjuja po koncu formalnega dela intervjuja, ki je bil sneman, torej po koncu narativne faze in v delu sproščenega pogovora. Pri 19 udeleženkah je bil intervju označen kot težko vodljiv, kar pomeni, da je bilo treba usmerjati sogovornico ali jo napotiti nazaj na temo, jo stimulirati s podvprašanji ali intervenirati s pojasnjevalnimi vprašanji. Prav tako se ta opazovalna kategorija navezuje na emocionalne odzive sogovornic, predvsem jok ali pa prekinitve zaradi pozornosti, ki jo je namenjala otroku. Samo tri sogovornice so že predhodno govorile o svoji migracijski izkušnji, medtem ko je bil za 33 sogovornic intervju prva priložnost pripovedovanja o lastni migracijski izkušnji. Pri 31 sogovornicah je bila zaznana emocionalna distanca, filtracija ali močna frustracija ob pripovedovanju lastne migracijske izkušnje v formalnem delu intervjuja. Samo pri eni sogovornici nismo zaznali ne frustracije, ne filtracije ali kakršnekoli distance. Opazovanja so beležena v zapiskih s terena

⁷⁹ Stimulacija v obliki medmetov, spodbujanj z interventnimi vprašanji, odgovarjanja na njihova vprašanja (strah, da me ne zanima tema, da je brezvezna tema, da pretiravajo in da ni treba govoriti o tem, ker tako ali tako ni pomembno ipd.).

⁸⁰ Tukaj se navezujem na šume iz okolice, emocionalne kolapse (jok) in prekinitve zaradi tretjih oseb (predvsem otrok in strežnega osebja, če je bil intervju v baru ali restavraciji).

oziroma etnografskem dnevniku, takoj po opravljenem intervjuju. Kategorije se med seboj prepletajo.

35 intervjuvank je navedlo, da je imel intervju, ki smo ga naredili z njimi, močen emancipatorni položaj, saj so vse izrazile zahvalo ob intervjuju. Pri tem so dodale, da so vesele, da so opravile intervju, da jih do sedaj nihče ni poslušal in da so bile prepričane, da so edine s temi izkušnjami v postmigracijski fazi. Samorefleksija migracijskega izkustva v postmigracijski fazi, navajajo, jim je dala zagon in moč za soočanje z lastnimi čustvi in z vsakodnevnim življenjem v novem okolju. Prav tako so vse, 36, izrazile, da bi jim bilo veliko lažje, če bi se o migracijskih izkustvih več govorilo in da bi imele pri vključevanju v novo okolje usmerjeno pomoč.

Odnos intervjuvank do intervjuja – emancipatorni potencial

Raziskava je bila primarno namenjena ugotavljanju, kakšni so življenjski pogoji oziroma kakšno je pravzaprav stanje žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij, kaj se z njimi pravzaprav dogaja. Vendar se je izkazalo, da je imela raziskava za intervjuvanke močen terapevtski efekt, navajajo. Večina jih pravi, da o svojih zgodbah niso razmišljale, jih niso ubesedile drugim, da jih je bilo sram ali pa so mislile, da so edine s takšnimi občutki (neuspešne, depresivne, nesposobne, same krive za situacijo, v kateri se nahajajo ipd.).

Nekatere so celo navedle, da so se bale svojo zgodbo povedati komu drugemu ravno zaradi pričakovanja družbe, da ker so visokoizobražene, ker so samostojne, ker so »močne« ženske, se ne soočajo s številnimi ovirami v migracijskem procesu in so avtomatsko uspešne. Pravijo, da jim je udeležba v raziskavi dala občutek, da v svojih izkustvih niso same, da niso edine s podobnimi izkušnjami. Gre za skupino migrantk in njihovih zgodb, ki so preslišane. Ravno zaradi občutka sramu, da se niso hitro umestile v novo okolje. Migracije so močen poseg v integriteto osebe in znotraj tega migracijskega procesa je na preizkušnji tako osebna kot profesionalna identiteta, kot tudi odnos do lastnega duševnega. Kajti ravno zaradi visoke izobrazbe družba pričakuje, da se bodo osebe same znašle, da ne potrebujejo pomoči v integracijskih procesih in prav tako ni organiziranih oblik pomoči, ki bi jim ta prehod olajšal. D12 pravi: *»Lepo se je pogovarjati z nekom, kaj si vse naredil v tem času. Ker o tem se ne morem pogovarjati s svojo družino, ker sem tam najbolj kvalificirana oseba. Moram imeti vedno prav in moram biti uspešna. Ne morem jim povedati, da sem bila depresivna, da delam druge stvari. Ne, tega ne morem. Moram jim reči, da sem odlično, da delam vse, kar si želim. To pa ni tako lahko. Ampak, če želiš kaj narediti, to lahko tako narediš. Moraš samo vložiti veliko truda in veliko volje. Tega ne morem povedati njim, ampak ne zaradi moje sestre, ampak*

zaradi njenih otrok. Oni so zelo ponosni, 'oh, moja teta je v Nemčiji, uči se nemščino in želim biti tako kot ona'. Tako da moram ostati na tem nivoju in biti v pomoč svoji družini in jim biti inspiracija, če bi temu tako rekli. Zdaj sem prvič govorila o tem.« (D12) Oseba D5 meni, da bi o tej temi morali več govoriti: »Ja. Prvič zaradi teme, biti migrant, biti ženska, to je tudi zame pomembno. Tudi sama sem tu migrantka in sem ženska, ja, biti ženska, zanimam se tudi za žensko gibanje. Ja, ljudje bi se morali zanimati za to tematiko.« (D5) Tako da je bila ta raziskava za marsikoga tudi terapijski trenutek in trenutek opolnomočenja ter zavedanja, da v izkustvih niso same, da je njihova zgodba pomembna. D7 pravi: »Počutim se dobro. Začeli sva s temnim, zdaj je pa svetlo.« (D7) In podobno meni N6: »Počutim se skoraj kot na terapiji. Zadnje leto in tri mesece, ves ta čas je šel ven. Super! Če bi me to vprašala v juliju, bi bilo mogoče drugače, ker sem se počutila pod pritiskom in bi mogoče to vplivalo na moj zdajšnji odgovor. Ampak tako se počutim sedaj. Radovedna sem. Vem, da mi ne moreš povedati. Ampak me res zanima, kaj si ostali mislijo. Morala bi obstajati skupina, kjer bi si med seboj delili zgodbe. Mogoče so si zelo podobne.« (N6) Raziskava je pokazala, da je imel intervju za intervjuvanke močen terapijski efekt in emancipatorni potencial. Navedle so, da je občutek, da se lahko z nekom, ki je doživel ali doživlja podobno, identificirajo, jim pomaga pri osmislitvi in pri opolnomočenju v vsakodnevnem in profesionalnem življenju.

5.4. Kodiranje

Analiza intervjujev je potekala večstopenjsko, vključno z refleksijo intervjuja po pogovoru, s čimer smo ohranili izhodiščno počutje nas kot raziskovalcev in intervjuvank po samem intervjuju, kar smo sproti beležili v terenski dnevnik. Začeli smo z analizo terenskega dnevnika (glej zgoraj), ki je oblikovala poudarke nadaljnje analize narativnih intervjujev. Sledilo je transkribiranje intervjujev in nato prvo branje teksta. V tem prvem branju smo vzporedno že delali analizo teksta in iskali miselna izhodišča, ki so se oblikovale v tematske oblike, denimo v obliki ponavljajočih se besed, besednih zvez, stavkov, odstavkov, misli (izkustva), ki odražajo vsebino pogovora. Nato smo uredili omenjene tematske izjave v sklope. Osredotočili smo se na to, katere misli so bile poudarjene v odnosu do migracije, samopercepcije, čustev ob tem, odnosov do izkustva, vključno z dinamiko z novim in starim socialnim okoljem. Nadaljevali smo z analizo zgodbe kot take, zanimalo nas je, kateri elementi misli lahko sami po sebi povedo zgodbo in izstopajo iz teksta. Drugo branje je bilo ponovno branje transkriptov, urejanje in kontekstualizacija izjav, z namenom prepoznavanja delov, ki so bili zaznani kot pomembni elementi zgodbe, in da bi jih prvič označili z osnovnimi kodi (npr. znanje jezika pogojuje

zaposlitev, občutki neuspeha ob nedoseganji profesionalne identitete, sabotiranje, navdušenje nad državo imigracije ipd.). Nato smo opravili še eno branje, ki je bilo sistematično, in naredili povzetek pridobljenih podobnih kodov na en intervju (kriterij za odprto kodiranje je bila podobnost izjave, npr. znanje jezika, depresija, romantična faza ipd.) Sledilo je skupno branje intervjujev po sklopu, glede na državo in zapisovanje kodov kot povzetek individualnega intervjuja ene osebe, nato države in nato skupaj kot primerjalni presek vseh treh držav skupaj. Zaključili smo z odnosnim kodiranjem, umestili smo dokončne kode v kategorije (parametre), ki so služili za končno analizo in interpretacijo podatkov s teoretsko osnovo.

5.5. Kategorije kodov

V sklopu 30 pridobljenih kodov (kazalnikov) smo oblikovali šest širših kategorij kodov oziroma krovnih vsebinskih smernikov (parametrov), ki so umeščeni glede na vsebinske podobnosti omenjenih 30 kodov. 30 osnovnih vsebinskih kodov je pridobljenih z natančno analizo tekstov, urejanjem in kontekstualizacijo izjav ter odprtim kodiranjem. Ti kodi služijo kot podkategorije, ki vodijo v oblikovanje širših vsebinskih kategorij kodov za analizo teoretskih izhodišč, in sicer: feminizma, družbenih razredov, globalizacije, teorij vsakdanjega življenja in migracij.

30 vsebinskih kodov, ki smo jih dobili s prvo analizo teksta (odprto, osno in kodiranjem), smo razporedili v preglednico in opravili komparativno analizo saturacije glede na pogostost pojavnosti v vseh treh državah. Komparativna analiza vsebinskih kodov je služila kot opora v pregledu kodov in ne kot osnova za raziskovalno analizo oziroma je informativne vloge, saj to ni bil končen predmet raziskovalnega interesa, ki je iskanje pojavnosti sprememb pri osebah skozi družbeni analitični kategoriji spola in visoke izobrazbe v novem polju delovanja, ki je posledica migracij. Kode smo umeščali glede na zunanje in notranje dejavnike, ki so vplivali na migrantke z visoko izobrazbo. Dejavniki se med seboj prepletajo, torej notranji in zunanji vzgibi za migracijska izkustva.

Kategorije so podkrepljene z reprezentativnimi izvlečki iz analize tekstov, ki so vključene v rezultate analize intervjujev po segmentih (osno kodiranje), nato v odnosno kodiranje. Analiza rezultatov vodi v teoretski premislek v postuliranje tez, ki so jih vodila oporna raziskovalna vodila. Če povzamemo, je namen kategorij kodov z interpretativno metodološko paradigmo analize in pa skozi zgoraj omenjene kritične teorije razgrniti, kaj se pravzaprav dogaja z osebami (mikroraven migracijskih študij), ki imajo izkušnjo migracij, pri tem smo uporabili dve analitični kategoriji: spol in visoka izobrazba.

Z osnim kodiranjem smo izluščili 30 kodov, ki smo jih nato skozi drugo poglobljeno analizo teksta, s pomočjo osnega kodiranja razvrstili v šest izbranih končnih kodov oziroma kategorij raziskave. Vsi kodi, s segmenti šest osnovnih kodov, skupaj določajo izhodišče za interpretacijo in oblikovanje teoretskih parametrov za oblikovanje novega družbenega razreda, ekspatriata. Ti so: Razlog migracije, Ovire pri umeščanju v novo okolje, Profesionalna identiteta – zaposlitvene izkušnje, Samopercepcija duševnega stanja, Vsakdanje življenje migrantk, Posebne značilnosti.

Teh šest poglobljenih kategorij kodov iz končne analize teksta služi tudi kot parametri nove teoretske osnove, podkrepljene s teoretskimi izhodišči iz feminizma, globalizacije, teorijami vsakdanjega življenja in migracijskimi teorijami. Teoretska zasnova, ki je zgrajena na empirični podlagi iz raziskave, visokoizobraženim migrantkam služi kot identifikacijski in emancipatorni potencial pri umeščanju v novo okolje. Tako na mikro- kot na makroravni pravičnega umeščanja omenjene populacije v družbenopolitično in ekonomsko okolje. V zadnji kod, *odnos do intervjuja*, smo zaradi nepričakovanega rezultata ob gradnji egalitarnega odnosa z intervjuvankami ujeli emancipatorni moment intervjuja za intervjuvanke in ga umestili v metodologijo zgoraj, v deskriptivni del interpretacije podatkov. Kode smo umeščali glede na zunanje in notranje dejavnike, ki so vplivali na migrantke z visoko izobrazbo. Dejavniki se med seboj prepletajo, torej notranji in zunanji vzgibi za migracijska izkustva v postmigracijski fazi.

V delu so nanizane sledeče kategorije kodov:

1. Razlog migracije
 - a. Želela sem oditi v tujino
 - b. Premestitev v službi
 - c. Zaradi ljubezni
 - d. Azil
2. Ovire pri umeščanju v novo okolje
 - a. Jezik – znanje jezika
 - b. Birokracija
 - c. Kulturne razlike
 - d. Občutek outsiderstva (tujosti)
3. Profesionalna identiteta – zaposlitvene izkušnje
 - a. Začeti znova
 - b. Prekariat
 - c. Ekonomska kriza v času migracije
 - d. Podporna in socialna mreža

- e. Brezposelnost
 - f. Zgolj mama/gospodinja/partnerka/žena
 - g. Strategije preživetja in osmislitve migracije
4. Samopercepcija duševnega stanja
- a. Depresija
 - b. Frustracija
 - c. Osamljenost
 - d. Krivda
 - e. Osebnostna rast
5. Vsakdanje življenje migrantk
- a. Življenje ekspatk
 - b. Večkratne migracije
 - c. Vmesni prostor
 - d. Rasizem in ksenofobija
 - e. Vloga partnerja ali partnerke
 - f. Spolne vloge in pričakovanja – seksizem
 - g. Prehod iz romantične faze v vsakdanje življenje
6. Posebne značilnosti
- a. LGBTQ+
 - b. Okolje prihoda

Zaradi občutljivosti in varnosti podatkov intervjuvank je potekala anonimizacija glede na državo, torej D pomeni, da je oseba iz Nemčije, N iz Nizozemske in S iz Slovenije. Številke poleg so naključne in so nanizane glede na obdelavo transkripta in analize teksta. Razlog za to je predvsem intervjuvanje migrantk v Sloveniji in Slovenk v tujini, ki so lahko prepoznavne skozi izjave. Ker gre tudi za generacijsko prepoznavnost (povprečna starost v vseh treh državah je 33,5 leta) in poleg tega, če še vključimo dodatni prepoznavni kategoriji spola in izobrazbe, ki dodajo možnost prepoznavne, smo se odločili poenotiti anonimizacijo v zgoraj omenjeni obliki. Kadar je potrebna dodatna kontekstualizacija izjave, bo uporabljena deskriptivna oblika demografskih in ostalih osebnih podatkov (izobrazba, zaposlitev, izvorna država ipd.).

Kodi določajo izhodišča za analizo in oblikovanje teoretskih parametrov za razvoj teoretskih parametrov ekspatriata kot novega družbenega razreda. S tem smo vzpostavili izhodišče za novo identifikacijsko družbenopolitično formo, ki bo lahko služila kot enoten koncept za družbeni dialog in reprezentacijo stanja visokoizobraženih migrantk in ostalih v transnacionalnem in lokalnem okolju.

5.5.1. Razlog migracije

Tipologija migracij se oblikuje ravno na podlagi motivov oziroma razlogov, ki pripeljejo osebe do selitve. Migracijski razlogi se med seboj prepletajo, vendar glede na vrsto narative intervjuvank in glede na *push-pull* migracijske dejavnike (King, 2012; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016) ugotavljamo, da gre po večini za mednarodne migracije, migracije življenjskega stila in za ekspate (Benson in O'Reilly, 2016). V nadaljevanju smo na kratko predstavili kategorije, ki so bili osnova za teoretske parametre ekspatriata. Parametri temeljijo na položaju in na izkustvu migrantk z visoko izobrazbo. Kategorije smo pojasnili s kodi in jih kontekstualno predstavili. V raziskavi so izstopali sledeči razlogi:

- Želela sem oditi v tujino
- Premestitev v službi
- Zaradi ljubezni
- Azil

Razlogov za migracijo smo v raziskavi zaznali več. Prepletajo se, prekrivajo in dopolnjujejo, skupno jim je to, da je šlo pri vseh, razen pri eni prosilki za azil, za izboljšanje in popestritev življenjskih izkustev in načinov življenja. V raziskavi smo ugotovili, da je smiselno vključiti način raziskovanja migracij tudi v obliki zaznavanja migracij kot koncepta, ki povzema dinamiko med akterko (migrantko) in njenim odnosom do lastnega življenjskega poteka in percepcije kvalitete življenja. Kot navajata Benson in O'Reilly, je potrebno razloge za migracije raziskovati večplastno, in sicer migracije kot odločitev za bolj poln in bolj smiseln način življenja bodisi zaradi kariere bodisi zaradi partnerskih razlogov, ali pa preprosto zaradi izkušnje kot take (2016, str. 4).

Glede na podatke iz raziskave se je izkazalo, da med migracijami visokoizobraženih žensk prevladujejo migracije življenjskega stila. Gre za migracije, ki so prostovoljne in v osnovi z namenom izboljšanja življenjskega stila (Benson in O'Reilly, 2009; Bailey in Mulder, 2017). Pogosto se razlogi prepletajo med seboj, in sicer z željo po novi izkušnji, z verižnimi migracijami, z migracijami zaradi združevanja družin oziroma partnerjev, zaradi kariernih razlogov (boljša karierna in finančna priložnost za migrantko samo ali njenega partnerja_ko).

Razlog migracije v začetni fazi vzpostavi temelje nadaljnjega socialnega, ekonomskega, kulturnega in političnega vključevanja v novo socialno okolje (integracijski proces), s tem pa pogoje za (ne)uspešno umestitev osebnih kapitalov – socialnega, ekonomskega, kulturnega in simbolnega v to isto novo okolje prihoda. Kajti razlika med kodom *premestitev v službi* in pa kodom *zaradi ljubezni* ima, kar zadeva (ne)uspešnost integracijskega procesa, različen

izhodiščni položaj. Na tej točki izpostavljamo izhodišče umeščanja in gradnje ekonomskega in simbolnega kapitala, ki nima enakih pogojev za uspešnost. *Premestitev v službi* ima že na začetku dobre pogoje za stabilen ekonomski in simbolni kapital, medtem ko oseba, ki je navedla razlog migracije *zaradi ljubezni*, tega nima in je zanjo postopek umeščanja kapitala nekoliko težji, saj je karierni potek in s tem umeščanje profesionalne identitete v novo okolje počasnejši ali celo okrnjen (glej spodaj).

Želela sem oditi v tujino

Kod *želela sem oditi v tujino* se je pojavil v transkribiranem besedilu kot zelo zanimiv razlog migracije, in sicer je to razlog, ki upošteva njihove sanje, ambicije, radovednost in ne vključuje zunanjih dejavnikov za migracije, kot so združevanje družin, ekonomski ali celo politični razlogi. Intervjuvanke, ki navajajo razloge za omenjeni kod, so kot razlog migracije navedle lastne želje ter osebni vidik in odnos do migracij. S tem nakazujemo, da če se vključi mikroravenski pristop raziskovanja migracij (raziskovanje izkustva, emocij, samopercepcije ipd. ter raziskovanje *push-pull* dejavnikov z osebnih vidikov) in se izkaže, da so migracije veliko raznovrstnejši pojav, kot navajajo v klasičnih migracijskih študijah, kjer so *push-pull* dejavniki omejeni na politično-ekonomske razloge. Gre za preprosto željo uvida, kakšno je življenje izven poznane okolja. Kot pravi D3, migrantka v tridesetih, ki živi Nemčiji: »*Pri trinajstih letih sem pisala dnevnik. Ena od strani je bila, da ko odrastem, si želim videti svet in kako različni ljudje živijo.*« (D3) Podobno razmišljanje je imela tudi D1, ki pravi: »*Želela sem študirati v tujini. Kmalu sem se začela spogledovati s to idejo, ampak sem tudi vedela, da mojim staršem ta ideja ne bo preveč všeč. Bila sem zelo jezna na njih in sem si rekla, da si bom sama prislužila denar za to. Za kar sem garala.*« (D1) D1 je prav tako v tridesetih in je socialna delavka, ki prihaja iz Grčije. Želela je oditi v svet ne glede na želje in pričakovanja bližnje okolice – družine.

Šest intervjuvank je navedlo kot edini razlog oziroma motiv za migracijo lastno ambicijo po dodatnem izobraževanju v tujini. Naj spomnimo, izobrazbena omejitev, ki smo ga uvedli za nabor za raziskavo, je bila diploma ali več pred migracijo v državo intervjuja. S tem smo samo želeli videti, kako se spreminja, vpliva in prilagaja odnos do izobrazbe, stopnje izobrazbe in s tem profesionalne identitete v postmigracijski fazi. Zanimalo nas je tudi, kako se lahko ta bere v kontekstu Bourdieuevih kapitalov, ki se na novo vzpostavljajo v novem polju delovanja. Intervjuvanke so velikokrat navedle kombinacijo dveh razlogov za migracijo hkrati, na primer to, da je *želela iti* in da se je želela izobraževati v tujini. Osebi v srednjih tridesetih iz Mehike, pravnici po primarni izobrazbi, je bila migracija kot korak za dodatno izobrazbo in hkrati za

izboljšanje kariernih možnosti: *»Vedno sem si želela študirati v Evropi. Delala sem 11 let, da sem zaslužila dovolj denarja, da sem lahko odšla in opravljala svoj magistriraj tukaj. Vedno sem razmišljala, da ko sem imela težko obdobje v Mehiki, da obstaja upanje, da bo vse bolje, ko bom odšla v Evropo.«* (D7) Nadaljevanje študija je uporabila kot dodaten potisk pri odločitvi za migracijo. V Nemčiji je med našo raziskavo uspešno zaključila študij socialnega dela in mednarodnih povezav. Podobno navaja intervjuvanka S12, prav tako v tridesetih letih, ki prihaja iz Južne Amerike. Želela je spremeniti svoj življenjski ritem in iti stran od vsakodnevnega življenja, ki ga je imela v domovini, ter poskusiti nekaj novega: *»Jaz sem prišla sem, ker sem imela upanje, da bom spremenila življenje in končno imela nekaj miru.«* (S12)

Primer koda *želela sem iti* je tudi odločitev za migracijo N10, ki se je ustalila na Nizozemskem, ker se je, ko je potovala po Evropi, na podlagi dobrega počutja na Nizozemskem odločila ostati v državi: *»Prišla sem kot turistka in se mi je zdelo lepo.«* (N10) Oseba je v srednjih tridesetih in je zaposlena kot finančna analitičarka.

Premestitev v službi

Premestitev v službi je edini kod, ki je imel glede na rezultate nekoliko hitrejši in lažji integracijski proces. Razlog za hitrejšo in uspešnejšo umeščanje v novo okolje je v tem, da je intervjuvanka v postmigracijski fazi v celoti umestila lastno profesionalno identiteto v to okolje. Kar glede na rezultate raziskave omogoča dober izhodiščni položaj osebi, predvsem z osebnega (samovrednotenje, življenjski smisel, uspešnost) in ekonomskega vidika (zaradi možnosti nadaljevanja kariere intervjuvanka ni navedla finančne odvisnosti ali stiske). Glede na rezultate raziskave bi lahko rekli, da ima premestitev v službi najboljši izhodiščni položaj za uspešno integracijo v postmigracijski fazi, s tem pa tudi dobre pogoje za ohranitev osebnih kapitalov. Kajti z nadaljevanjem profesionalne identitete (predhodno začete in oblikovane karierni poti) je intervjuvanka, ki je imela razlog za migracijo premestitev v službi, posedovala stabilnejši ekonomski in kulturni kapital. Tako je imela boljšo iztočnico zaradi prepoznavanja izobrazbe (kulturni kapital) in kariere (ekonomski kapital) v novem okolju za umestitev simbolnega in socialnega kapitala v novo okolje oziroma polje delovanja.

Oseba N9, v srednjih dvajsetih, je prosila za premestitev v Amsterdam zaradi načina življenja v Evropi. Pravi, da ji ta, kar zadeva delovno etiko, plačilo, razmerje med delom in prostim časom, bolj ustreza v Evropi kot pa življenje v New Yorku: *»Podjetje, za katerega sem takrat delala v New Yorku, je imelo pisarno v Amsterdamu in vedela sem, da imajo v pisarni v Amsterdamu delovno mesto za ustvarjalno oglaševanje. Slišala sem, da je tam [v Amsterdamu] lažje za izseljence kot pa kje drugje.«* (N9) Tudi oseba D11, Američanka v tridesetih, je

zaposila za premestitev v Berlin (iz države na Balkanu) zaradi boljših življenjskih pogojev, vedoč, da bo delovno mesto, na katerega se prijavlja, nižje pozicionirano: *»Organizacijo [mednarodna organizacija s sedežem v ZDA] sem vprašala, če obstaja možnost, da pridem sem [v Berlin], in sprva so rekli ne. Zatem sem se prijavila na drugo delovno mesto, ampak sem bila zavrnjena. Kasneje sem se prijavila na delo, ki je imelo bistveno nižjo pozicijo, ker sem si samo želela ven [iz države na Balkanu] in ker se nisem želela vrniti nazaj v ZDA. Prijavila sem se na pozicijo administratorke in to delo sem tudi dobila. V službi so poskrbeli za delovno vizo in to je delo, ki ga opravljam še zdaj. Naslednjega februarja bo minilo tri leta, odkar delam tukaj.«* (D11) D11 je politologinja, ki je med študijem delala in bila prostovoljka na območju bivše Jugoslavije in v Nemčiji. Kvaliteto življenja je namenoma zamenjala za del profesionalne identitete s selitvijo po končani pogodbi na Balkanu v Berlin.

Oseba S4 je uporabila migracijo kot mehanizem za vzpostavljanje pogojev družinskega življenja po lastni meri: *»Sem sem prišla zaradi ponudbe za službo, ker so odprli podobno agencijo in zaradi Evropske komisije. Sem sva se [z možem] preselila zaradi stabilnosti.«* (S4) Oseba S4 se je preselila v Slovenijo zaradi kvalitete življenja, ki bi bila primernejša za mlado družino, hkrati je napredovala tudi v službi. Če te možnosti ne bi imela, tega ne bi storila, pravi. Za Slovenijo se je odločila, ker je slišala, da je primerna država za družinsko življenje.

Zaradi ljubezni

Razlog migracije, ki smo ga zaznali v raziskavi, oziroma kod *zaradi ljubezni*, ne pomeni enako kot kategorija združevanje družin, ki je po klasičnih migracijskih teorijah naveden kot razlog ženskih migracij (Forbes Martin, 2003; Haslberger in Brewster, 2008; Cukut Krilić, 2009). IOM (2021) navaja, da je združevanje družin eden večjih razlogov za migracije žensk, ki jih pred tem vodijo (moški partner) politični ali ekonomsko motivirani razlogi. Razlog migracije zaradi ljubezni smo upoštevali kot prostovoljno in skupno odločitev obeh partnerjev enako in ne kot posledico odločitve enega partnerja. Stan intervjuvank je bil v času intervjuja raznolik (glej poglavje zgoraj), od samskih do poročenih z otroki. Vendar je bila odločitev za migracijo, kadar je bil razlog migracije zaradi ljubezni, skupna. V tem segmentu, glede skupnih odločitev za migracijo in ne združevanja družin, ustreza tipologija migracij glede na rezultate raziskave in migracijsko teorijo motivom migracij ekspatov (Haslberger in Brewster, 2008; van Rooij in Margaryan, 2020).

Oseba D9, ki je v svojih dvajsetih in prihaja iz Mehike, pravi, da je bila odločitev za migracijo povezana s praktičnimi razlogi. Oba s partnerjem sta bila izredno mobilna pred odločitvijo za selitev v Berlin. Ker ni imela več obveznosti, povezanih s študijem, je prilagodila

svojo karierno pot za skupno življenjsko pot in se preselila k partnerju, Nemcu: »*Ko sem diplomirala, sem v ZDA opravljala delo v svoji stroki, ampak nisem bila popolnoma zadovoljna. Zdaj, ko razmišljam, zakaj nisem bila zadovoljna, vidim povezavo v tem, da jaz nisem bila v Mehiki in on ni bil v Nemčiji. O tem sva se pogovarjala in selitev je bila lažja za mene kot za njega. Razlog je bil predvsem ta [da se je preselila v Berlin], da jaz nisem več študirala, on pa je svoj študij moral še zaključiti v Nemčiji. Jaz nisem imela nič več za zaključiti, zato je bilo za mene lažje, čeprav sem morala pustiti svojo službo [ki jo je pred migracijo opravljala v svoji stroki].*« (D9) Oseba je pustila svojo karierno pot za skupno življenje s partnerjem v njegovi izvorni državi. Oseba D9 v času intervjuja ni bila več z omenjenim partnerjem, v Berlinu je vseeno ostala in si zgradila novo karierno in življenjsko pot.

D10, ki je v poznih dvajsetih in mama dveh otrok, je bila pred migracijo umetniška plesalka v Rusiji. Njen razlog za migracijo je tradicionalnejši, združevanje družine (glede na *push-pull* dejavnike klasičnih migracijskih teorij). D10 je popolnoma opustila lastno kariero zaradi partnerjeve kariere in se mu prilagodila. S tem je v celoti opustila lastno profesionalno identiteto in sledila možu, kamorkoli je poklicno šel (družina je večkrat zamenjala okolje bivanja): »*Sem [v Berlin] se na žalost nisem preselila, ker bi si to želela. Ampak tukaj pa sva vseeno ostala, ker sem jaz tako hotela. Preselila sva se nenamerno. Moj mož je filmski ustvarjalec. Dobil je delovno ponudbo za eno izmed produkcijskih podjetij, kjer bi jim pomagal zaključiti [xy] projekt. Ponudbo je sprejel in tukaj sva ostala.*« (D10) Njeno življenje je v celoti podrejeno partnerju tudi zaradi finančne odvisnosti, vize, ki je vezana na njegovo delovno razmerje, in pa zaradi skrbi za dva majhna otroka.

N6, v poznih tridesetih, je forenzična kriminalistka iz Južne Afrike, ki se je za preselitev v Amsterdam odločila zaradi dveh razlogov. Izhodiščni razlog je življenje skupaj s partnerko, ker je bilo razmerje na daljavo prenaporno in ker je na Nizozemskem lažje zaživela kot LGBTQ+ oseba. N6 ni *outirana* v domačem okolju zaradi splošne homofobije v skupnosti in predvsem v družini, iz katere izhaja. »*Ne vem niti, kje začeti. Nikoli si nisem mislila, da bom prišla na Nizozemsko, od vseh krajev na svetu. To je bil zadnji kraj, kamor sem si mislila, da bom prišla, ampak sem se zaljubila v nekoga tukaj. Moj primaren razlog za selitev je ta oseba. Tukaj sem bila na počitnicah in sprva sva mislili imeti razmerje na daljavo, ampak če si želiš ustvariti nekaj bolj resnega, se moraš potruditi za nekaj več. Preden sem prišla, sva razmerje prekinili, ampak sem vseeno prišla sem.*« (N6) Oseba N6 pravi, da je zaradi kolonialne preteklosti med Nizozemsko in Južno Afriko hitreje dobila službo, delno v svoji profesiji.

S6 je bila na študijski izmenjavi v Sloveniji in je v Sloveniji ostala zaradi takratnega partnerja, ki ga je spoznala med študijsko izmenjavo. Bila je na mednarodnem programu in se

je odločila ostati zaradi njega: *»Zaradi ljubezni. Zelo mi je bil všeč in sem si mislila, da bi nama morala dati priložnost. Odločila sem se, da sem pripravljena poskusiti. Nisem imela načrta, prijatelj ali česar koli ... Odločila sem se začeti z ničle. Nisem imela nikogar, razen njega. Težko mi je bilo spoznati prijatelje, nisem govorila jezika. Njegovi prijatelji mi niso bili všeč, saj so bili zmešani [smeh]. Vseeno sem spoznala nekaj ljudi. Razlog, da sem prišla sem, je bil, da to razmerje uspe.«* (S6) S6, v poznih dvajsetih, se je zavedala situacije, v kateri se nahaja, tako začetka z ničle kot odsotnosti socialne mreže in družinske podpore. S6 se je preživljala kot hišna pomočnica in varuška. Podobno navaja oseba S7, mama v srednjih tridesetih. *»Štiri leta nazaj sem se sem preselila zaradi ljubezni. Svojega moža sem spoznala tukaj, medtem ko sem z nahrbtnikom in prijatelji potovala naokoli.«* (S7) In podobno tudi oseba S10: *»Razmerje s fantom je postalo resno, ki je zdaj tudi moj mož. Ko sva se spoznala, sva imela težavo, kdo se bo kam preselil.«* (S10) Oseba S10, v zgodnjih tridesetih, prihaja iz Afrike, in ker je ravno zaključila študij, sta se s fantom odločila, da se preseli k njemu. Izhaja iz zelo dobro situirane družine z močnim simbolnim, ekonomskim in kulturnim kapitalom, poudarja.

Zanimivo v tej kategoriji je to, da je kljub skupnim odločitvam za migracijo še vedno prisotna selitev k partnerju in ne obratno. Kot razloge so navedle ali praktičnost, njegovo višjo plačo ali pa preprosto, ker je bil on ali ona tam. Zaradi selitve k partnerju oziroma partnerki ali zaradi partnerja je lahko okrnjen predvsem njen osebni ekonomski in socialni kapital, ker ni prišla zaradi kariere, ampak zaradi partnerja ali partnerke. Razlog migracije zaradi ljubezni je glede na raziskavo močno vplival na duševno zdravje intervjuvank, ki je povezano z nadaljevanjem profesionalne identitete in splošne (ne)vklučenosti v novo okolje (glej kod *samopercepcija duševnega stanja*).

Azil

Edini razlog, ki ni bil prostovoljen in je posledica zunanjih potiskov za migracijo, je razlog politične pregonosti osebe D5 iz Turčije. Med študijem je večkrat doživela politično pregonanje in ob zadnji aretaciji in po aktivnem političnem pregonu sta se s partnerjem odločila, da prebegneta v Evropo. Odločila sta se za Nemčijo, ker sta imela tam znanca in ker je kurdska skupnost (diaspora) v Berlinu močna. *»Tu sem iz političnih razlogov. Leta 2014 sem zapustila svojo domovino in prišla v Nemčijo, kjer sem bila nameščena v azilni dom. Po nekaj letih, mislim, da leta 2016, je bila moja prošnja za azil sprejeta in dobila sem status begunke, dovoljenje sem dobila za tri leta. Najpomembneje mi je bilo, da ostaneva skupaj. Zapustila sem svojo domovino, svojo družino, svoje življenje.«* (D5)

D5 ima status begunke in primarno se naveže na lastno identiteto, ki je zgrajena na njenem osebnem kapitalu – profesionalna identiteta in osebna identiteta. Zaveda se moči lastne izobrazbe, socialne mreže in prednosti integracijskih programov, ki so namenjeni beguncem (prekvalifikacijski programi, učenje jezika, pomoč pri iskanju nastanitve ipd.). Ima izredno močen začetni socialni in kulturni kapital, izobrazbo (kulturni kapital), s katero primarno operira v novem polju delovanja. Vključena je v številne begunske in migrantske programe, dela tudi kot prevajalka v birokratskih procesih pomoči potrebnim. Njeni osebni kapitali se, ne glede na njen razlog migracije, na novo vzpostavljajo v novem polju delovanja podobno kot pri ostalih intervjuvankah. Kar je zanimivo ravno zaradi ugotovitve, da sta profesionalna in osebna identiteta lastni ne glede na razlog migracije in da postmigracijska faza umeščanja v novo okolje poteka na mikroravni podobno, na primer vključevanje v novo okolje. Na makroravni to ni tako, saj razlog, ki ga je D5 navedla, vključuje zunanje družbenopolitične dejavnike, ki se odražajo na sistemski ravni, kot na primer birokratski status in dokumentacija.

5.5.2. Ovire pri umeščanju v novo okolje

Ovire pri umeščanju v novo okolje je kod, ki zajema proces vključevanja (integracijo) v novo okolje v postmigracijski fazi. Integracija je del migracijskega procesa in je proces umeščanja v prostor in vključevanje v družbo, v katero oseba imigrira. V tem delu procesa migracije, postmigracijski fazi, je odvisno, kako se bo oseba umestila v novo okolje. Parametrov za uspešno imigracijo je več (osebni, ekonomski ipd.), vsem pa je skupno dobro počutje v neki skupnosti.

Integracijski proces v postmigracijski fazi postavi migrantom pod vprašaj vrednost lastnega kapitala, ki ga oseba nosi s sabo, in kako se ta kapital po Bourdieuju lahko manifestira, pravzaprav umesti v ta novi prostor, polje oziroma okolje kot tako. Grenfell (2009, str. 289) pravi, da je Bourdieujeva uporaba kapitala pomembna za razumevanje tega, kako se oseba obnaša v polju svojega delovanja, nas pa zanima, kaj se zgodi, če se le ta spremeni z migracijo. Ob migraciji se namreč zgodi, da so v integracijskem procesu na preizkušnjo dani vsi osebni kapitali po Bourdieuju (1985a; 1985b; 1987) – simbolni, kulturni, ekonomski in socialni kapital. Predvsem simbolni in socialni izgineta z aktom migracije, saj mora oseba na novo zgraditi svoj status v družbi in s tem socialno mrežo, na katero se lahko nasloni. Prav tako lahko izgineta ekonomski in kulturni kapital (na primer nepriznavanje izobrazbe), vendar v veliki meri glede na osebne predhodne pogoje in glede na razlog migracije. V tem delu so se glede na

izkušnje intervjuvank oblikovali naslednji kodi, ki so se izkazali kot ključni za ohranjanje ter hitrejša in uspešnejša vzpostavljanje osebnih kapitalov, s tem pa tudi uspešnejše integracije:

- Jezik – znanje jezika
- Birokracija
- Kulturne razlike
- Občutek outsiderstva

Jezik – znanje jezika

Kod *znanje jezika* je bila pri intervjuvankah naveden kot ključ za uspešno integracijo v novo okolje, tako v družbenem, političnem, kulturnem kot v ekonomskem pomenu vključevanja in delovanja. D13, Slovenka, ki živi v Berlinu že vrsto let: »*Za mene je eden glavnih kriterijev integracije – znanje jezika.*« (D13) Kajti jezik ne samo, da odpira vrata do kulture in družbe, v kateri človek biva, temveč vpliva tudi odnos do sebe in na pozitivno samopercepcijo v postmigracijski fazi. Znanje jezika glede na rezultate raziskave osmisli in olajša vsakdanje delovanje intervjuvank. V smislu vsakodnevne komunikacije, delovnih možnosti, spletnja globalnih socialnih mrež in opravljanja vseh preostalih birokratskih storitev. Znanje jezika socialnega okolja pripomore k vključitvi in socializaciji v novem okolju in k pozitivnejši samopercepciji lastnega položaja in pozitivnejši odnos do same sebe (izboljšano duševno zdravje in vesplošna samozavest). Znanje jezika pri migrantkah z visokošolsko izobrazbo je zelo pomembno tudi zato, ker se zavedajo primanjkljaja v znanju jezika družbe, prav tako pa so poudarile, da komunikacija v jeziku okolice omogoča tudi okolici, da jih bolje spoznajo. Zavedajo se pomanjkanja znanja jezika, kar vpliva na njihovo duševno zdravje. S prevodi se veliko komunikacijskih podrobnosti namreč izgubi (na primer osebnost, humor ipd.). Znanje jezika je za intervjuvanke vir moči in emancipatorni potencial. Za visokoizobražene migrantke je znanje jezika kot orodje opolnomočenja in samostojnosti v novem družbenem okolju. Dobra komunikacija z okolico je bila za intervjuvanke izredno pomembna, saj so se, kot navajajo, zaradi lastne izobrazbe zavedale pomanjkljivosti, ki je ključna za enakovredno delovanje v okolju. Občutek neznanja jezika v danih vsakodnevnih in preprostih situacijah (mimobežen pogovor na vlaku, na otroškem igrišču, v dvigalu ipd.) je bil občutek degradacije in infantilnosti. Vse govorijo poleg maternega jezika še vsaj en tuj jezik, kar pomeni, da je zavedanje pomembnosti znanja jezika socialnega okolja zelo močno.

Oseba D3 se je iz Severne Makedonije preselila najprej v [srednjeevropsko državo] in šele nato v Nemčijo. Je izredno komunikativna oseba, ki se je preselila v sosesko, kjer angleščina ni bila pogosto v uporabi. Soseska je namreč pretežno migrantska (nižje izobražena in izredno

mešana migrantska struktura). Zaradi neznanja nemščine je bila odrezana od socialnega življenja in omenjene skupnosti. Ima tudi enega majhnega otroka, ki hodi v vrtec v tej soseski. Počutila se je, da se ne počuti svoja, da nima komunikacijskih kapacitet, ki jih drugače ima, ker se ne izraža svobodno in s tem ne izrazi tudi svojega karakterja in znanja. Kot pravi: *»Sem zelo vokalna oseba, ki lahko govori noč in dan. Ves čas. Težava je bila, da se nisem mogla izražati tako, kot sem bila navajena. Ko sem govorila v angleščini ali makedonščini, sem lahko veliko govorila. V nemščini nisem mogla izraziti svoje osebnosti. Ko sem se pogovarjala z ljudmi, sem vmes začela govoriti v angleščini, ampak oni niso bili dobri v njej. Moja prijateljica iz ZDA je govorila angleško, ampak ves čas tudi ne moreš preživeti samo z eno osebo. Govoriš o čustvih, družbenih in ostalih temah. Na neki točki sem začela govoriti 'glejte, nemščina ni moj prvi jezik in naredim marsikatero napako' ampak zdaj imam svojo družbo, ki me razume in podpira.«* (D3) Podobno pravi tudi S8: *»Ja, govoriti o čustvih. Na primer, angleščina je bolj primerna za druženje, posel, študij, bolj za objektivne stvari. Ampak za bolj subjektivne stvari pa ne. Mislim, saj bi lahko, ampak ni enako.«* (S8) Intervjuvanke so izrazile izrazito negativno samozavedanje posledic pomanjkanja znanja jezika pri vsakodnevnih opravilih, kar je posredno vplivalo na njihovo počutje in duševno zdravje. Zaradi izobrazbe jim je bilo še toliko težje, ker so se, kot pravijo, aktivno zavedale svojega primanjkljaja komunikacije z okoljem. Pred migracijo so bile navajene proste in suverene komunikacije z drugimi, ki je vezana tudi na stopnjo izobrazbe. S8 je žena diplomata v Sloveniji, ki pravi, da je zaradi neznanja jezika še bolj socialno izolirana in ima občutek, da z nikomer ne more deliti svojih občutkov. Angleščina lahko zavzame zgolj funkcionalno raven vsakdanjega življenja, ne nadomesti pa nianse jezika; če osebi, ki komunicirata, ne govorita dobro vsaj enega istega jezika, na primer angleško, se ta preprosto izgubi. Podoben je primer osebe N8 v srednjih tridesetih, ki je zaposlena v svoji stroki (nadaljuje profesionalno identiteto) in pravi, da ko se je naučila jezik, je bila ena ovira integracijskega procesa premagana: *»Ja, jezik je bil zelo pomemben. Skoraj tako zelo, kot da imaš pred sabo vrata in vse je zaklenjeno, ko ga ne znaš. In potem, ko ga znaš, je, kot da imaš en ključ [znanje jezika okolja], ki ti odpre ta vrata. Samo zato, ker se naučiš jezika, ti ta en ključ odpre ta vrata [družbena vidnost]. Zato ker, na primer, je tvoj partner iz te [nizozemske] družine, družbe. Ta en ključ ti odpre ta začetna vrata, potem pa spoznaš par Nizozemcev, se naučiš, kako to funkcionira, in potem se to tako ekstrapolira.«* (N8)

Občutek nemoči, ki se pojavi ob situacijah, v katerih oseba ne zna govoriti jezika okolice, je občutek, ki vpliva na samopercepcijo, samozavest in na preizpraševanje osebne identitete. Oseba N6 je izvorno iz Južne Afrike, kjer je uraden jezik afrikanščina (*afrikaans*), jezik, ki je jezikovni ostanek nizozemske kolonije v Južni Afriki. Ker na Nizozemskem velja prepričanje,

navaja N6, da je to isti jezik, osebi N6 predstavlja hudo zadrego, ker preprosto ne razume nizozemščine: *»Kar se tiče teh nizozemskih stvari, jezika, dela, branja, sem zelo slaba. Vse je v nizozemščini. Zdi se mi nepravilno in malo sem žalostna. Samo naj mi povedo, kaj pa kako, da se ne mučim v tej celotni stvari. Vseeno pa lahko preberem in razumem, kaj mi govorijo, ampak se zaradi tega počutim zelo neumno in tudi manjka celovitost.«* (N6) V primeru N6 gre za paradoks, je družbeno vključena, ker naj bi bil to isti jezik, sama se ne počuti tako.

Oseba D5 je prosilka za azil, ki pred prihodom v Berlin ni govorila nemško. Trenutno govori jezik na pogovorni ravni in izraža pomembnost znanja jezika pri postopku za pridobitev azila in pri vključevanju v novo okolje (integracija). Zaveda se, da je znanje jezika izredno pomemben element v postmigracijski fazi. V prvi vrsti, kot navaja, že zaradi osebne izpovedi relevantnim službam za pridobitev statusa begunke. Meni, da znanje jezika pripomore k primernejši in izrazitejši razlagi lastne zgodbe in izkušnje, zakaj je prosilka za azil, zakaj je emigrirala in zakaj je imigrirala ravno v Berlin. *»Seveda mi je moja zgodbo zelo težko povedati, razložiti po nemško. Ti jezikovni problemi morda omejujejo mojo pripoved; tega, kar mislim, tega, kar hočem zaupati, ne morem zares izraziti v nemščini. To moram povedati.«* (D5) Znanje jezika okolja je temelj za osebni izraz in s tem za predajo podrobnosti intimnih zgodb. V Nemčiji in v Sloveniji se je izkazalo znanje jezika pomembno za uradno komunikacijo na vseh birokratskih ravneh (glej spodaj). Na Nizozemskem se je dodatno pokazalo, da je znanje jezika dokaz, da se oseba želi vključiti – integrirati v družbo (predvsem socialna in kulturna integracija, ki ji s časoma sledi tudi družbenopolitična). *»Vse se ti odpre na nov način. Na primer Nizozemci, ljudi, ki jih spoznaš. Če greš k zdravniku in govoriš nizozemsko, je način, kako te ljudi obravnavajo, popolnoma drugačen. Ne padeš v kategorijo še enega ekspata, ki bo čez čas odšel iz države. Padeš v kategorijo, oh, se razumemo. Mislim, da se jim zdi manj arogantno, ko ne govoriš angleško. Uživajo v tem, da govoriš njihov jezik.«* (N3) N3 je v srednjih tridesetih iz Nemčije. Odnos do tujca, ki govori nizozemsko, se v trenutku spremeni, storitve postanejo dostopnejše in ljudje postanejo prijaznejši. V Sloveniji se je izkazalo, da znanje slovenščine prav tako pripomore k lažji vključitvi v družbo. Kot navaja S6, Francozinja v poznih dvajsetih: *»Zdaj že dobro govorim slovensko. Tudi druge stvari so se spremenile, odkar sem začela govoriti. Zdaj me ljudje sprašujejo, če sem s Primorske, na kar sem zelo ponosna.«* (S6)

Kod *znanja jezika* je poleg osebnih in družbenih integracijskih procesov pomemben pri zaposlitvi in birokratski funkcionalnosti v novem okolju (ekonomska in družbenopolitična integracija). V Berlinu je angleščina normalizirana in prakticirana v vsakodnevnem življenju, ni pa sprejemljiva na uradih in pri iskanju zaposlitve. Oseba D12 je imela težave pri iskanju

zaposlitve v tehničnih smereh, kjer je znanje angleščine manj prisotno, pa vendar je bilo znanje nemščine eden izmed tihih pogojev pri uspešnosti zaposlitve. Zaradi neznanja nemščine je morala opustiti svojo profesionalno identiteto in začeti znova. *»Lahko bi rekli, da sem ustavila svoje profesionalno življenje, saj je bil prihod sem zahteven. Nemščina je zares težka. Imam nekaj prijateljev, ki imajo isti problem. Sprejemajo službe za manj denarja. Njihovi sodelavci zaslužijo dvojno, oni pa manj, ker ne govorijo nemško.«* (D12) D12, v poznih tridesetih, je inženirka prometa iz Srednje Amerike, ki se je preselila v Nemčijo zaradi partnerja, ki je zaključeval svojo doktorsko disertacijo v Berlinu. Poleg tega se je izkazalo, da znanje nemščine omogoča boljše izhodišče tako pri zaposlitvi kot pri plačnih postavkah, ali pa so prisiljene sprejeti nižje kvalificirana dela. Kot pravi oseba N11, tridesetletna informacijsko-tehnološka strokovnjakinja iz Indije: *»V službi smo imeli sestanek, kjer so povabili celotno podjetje, razen mene. Razlog je bil, da nisem govorila niti besede nizozemsko in šefu, ki je organiziral sestanek, ni bilo prijetno govoriti v angleščini. To je eden izmed klasičnih primerov kulturnega šoka. Tega nisem pričakovala. Zelo mi je bilo težko, mislim, saj jih ne bi zadrževala s tem, če bi samo tam sedela v tišini in se spraševala, o čem se gre na sestanku. Vsake toliko so se v pisarni odvijale stvari, ki jih preprosto nisem razumela. Glede tega sem se počutila slabo.«* (N11) N11 je oseba večkratnih migracij, ki se je izobraževala delno tudi v Evropi. D10, Rusinja v poznih dvajsetih, pravi, da ji je v birokratskih situacijah prav tako nelagodno: *»Lahko bi preživela brez znanja nemščine, predvsem zato, ker živimo v centralnem delu območja. Morala sem prisiliti Nemce, da so z menoj govorili v nemščini. Lažje je predvsem, ko se ukvarjaš z birokracijo, da tudi če ne razumeš vsega, kar ti govorijo, te ne vidijo drugače. Da te ne vidijo kot majhnega parazita, ki se ne trudi, da bi govoril njihov jezik, ki samo srka njihov sistem. Zelo tuja mi je ideja, da živiš v državi in ne govoriš njihovega jezika. Ne zdi se mi prav.«* (D10) Intervjuvanke navajajo, da so osebe, ki ne govorijo dobro jezika države prejemnice (imigracije), drugače obravnavane kot tiste, ki jezik govorijo. Sporazumevanje z okolico je za ženske z visokošolsko izobrazbo ključno za uspešno vesplošno integracijo, za samozavest in pri tem osebni razvoj in duševno zdravje (glej spodaj *samopercepcija duševnega stanja*).

Birokracija

Situacije v postmigracijski fazi, ki so povezane z birokracijo, imajo za migrantke z visokošolsko izobrazbo orientacijski pomen za občutek (ne)uspešnosti integracije v novo okolje in s tem delovanja v novem družbenopolitičnem polju. Migrantke so bile pred migracijo navajene, da delujejo samostojno, avtonomno in pomagajo drugim, kar se tiče pravnega in uradnega jezika (birokracije). Birokracija kot koncept funkcionalnosti in pismenosti postavi migrantke z visoko

izobrazbo v situacije, ko preizprašujejo lastno vrednost in sposobnost skrbi zase. Vse osebe se v migracijskem procesu vsaj delno srečajo z birokracijo. Interakcije z novim okoljem, ki se dogajajo v okviru birokratskih zadev, vize, dovoljenja bivanja, prijave stalnega prebivališča, postanejo izredno utesnjujoče in frustrirajoče za migrantke z visokošolsko izobrazbo. Kot pravi doktorandka migracijskih študij in mednarodnega prava iz Severne Makedonije, D3: *»Ko sem bila tukaj [v Nemčiji], sem bila noseča. Bila je zima, policija za tujce me je želela vreči iz države. Govorili so mi, da se moram vrniti v Makedonijo in si urediti novo vizo. Imela sem poseben status v svojem potnem listu. Po njihovo nisem bila sposobna delati, nisem smela delati. V bistvu sem bila, po njihovo [odlok o vrsti vize] sposobna samo obstajati do rojstva sina. Dobila sem nemškega fantka, vizo za 18 let, vse. Ugotovili so, da so naredili napako, saj mi niso dali prave nalepke v potni list. Jaz sem poznala zakon in vedela sem, da imam pravico do nove vize, ampak so imeli težavo z najinim poročnim certifikatom, ki sva ga pridobila na Danskem [obtožba lažnega zakona]. Kljub nosečnosti se je bilo poročiti v Nemčiji zelo težko. Potrebovala sem določene papirje z makedonskega sodišča, ki bi zadoščali kot dokaz za na pritožbeno sodišče v Nemčiji, da bi lahko dobila dovoljenje za ponovno poroko z možem. Do takrat nisem mogla nič. Kasneje nama je nekdo povedal, da se lahko na Danskem poročiš v zelo hitrem času. Ker je Danska članica EU, sva to tudi storila in sva še danes poročena. Kasneje so nama očitali, da je to lažna poroka. Moj mož je skoraj eksplodiral nad policijo za tujce. Čeprav sem bila brez potrdila, sem živela v drugi državi EU. To sem jim govorila v svoji šibki nemščini, medtem ko se moj mož ni ukvarjal z migracijami in tudi ni poznal predpisov. Na neki točki sem jim to poskušala razložiti in mislim, da mi je nek mož v sosednji sobi dal za prav. Priznali so svojo napako in mi priznali mojo pravico, da ostanem tukaj [v Nemčiji]. Žensko, ki me je nato spraševala stvari, je zanimalo, če si zares želim delati zdaj med nosečnostjo. Na tej točki sem bila že zelo jezna. Želela sem zapustiti pisarno. Bila sem noseča šest mesecev, sedela s temi predstavniki Evropske unije in si samo želela zapustiti prostor.«* (D3) Osebi D3 in D9 nista iz EU države in za osebe, ki niso iz držav članic Evropske unije oziroma prihajajo z drugih celin, je izkušnja še toliko težja: *»Sem sem prišla, da bi se učila nemščine, za sedem mesecev. Moja viza bi kmalu potekla. On je še vedno študiral, zato sem si želela poiskati službo. Tega nisem mogla storiti, saj sem imela vizo namenjeno samo za učenje jezika. Naslednji načrt je bil, da se vpišem na magistrski program, kar je bilo tako ali tako v načrtu v prihodnje. Nato sem odšla v Mehiko, z namenom, da ostanem en mesec in si uredim novo vizo. Na koncu sem ostala v Mehiki štiri mesece, saj je bila ureditev vize z nemškim veleposlaništvom precej dolg proces.«* (D9) D9 je bila v času migracije v srednjih dvajsetih in zaradi vize, ki je bila vezana na partnerja, Nemca, je bila odvisna od njunega medosebnega odnosa. D9 se je razšla s partnerjem in s

pomočjo socialne okolice je odprla postopek za novo vizo, ki je bila vezana le na njo. V času raziskave je D9 uspela najti zaposlitev v lastni profesiji v Berlinu.

Glede na rezultate doktorske raziskave so pogoji za ohranjanje kvalitetnega vsakodnevnega življenja zaradi birokratskih procesov oteženi. Kvaliteta življenja ni na istem nivoju, kot če bi bili postopki vize prilagojeni in enostavnejši za visokoizobražene migrante. Izkušnja S5, postdoktorandke v naravoslovju iz Francije, ki je migrirala v Slovenijo s povabilom za delo in z vso urejeno dokumentacijo (intersekcija s kodom *premistitev v službi*): *»Kar se tiče stvari, ki so bile vezane na službo, je bilo vse lažje. Vse je bilo prevedeno. Uredila sem si dokumente in imela začasno prebivališče, ki se je vezalo na mojo delovno pogodbo. Imam namen zaprositi za državljanstvo. Za raziskovalce je to zelo lahko, zato mi ni treba razmišljati o zaključku pogodbe.«* (S5) V popolnem nasprotju je oseba iz Španije, ki je prišla zaradi partnerja (intersekcija s kodom *zaradi ljubezni*). Vse dokumente si je morala urediti sama. Prišla je kot Erasmus študentka in se odločila po diplomi priti nazaj v Slovenijo zaradi partnerja, Slovenca, ki ga je spoznala med študijem. Pri urejanju statusa je S5 kljub temu, da je iz EU, naletela na veliko birokratskih ovir: *»Edini problem, ki sem ga imela, je bil na upravni enoti, saj tukaj nisem imela legalnega statusa. Nisem bila poročena, nisem imela otrok, nisem bila študentka in tudi službe nisem imela. Zaradi vsega tega je bilo zelo težko dobiti dovoljenje, da lahko ostanem [v Sloveniji]. Tudi, če si iz Evrope [EU], rabiš potrdilo, da lahko ostaneš. Trikrat so me zavrnil. Kasneje sem od nekoga izvedela, da zadošča že tudi to, da sem v razmerju z osebo iz Slovenije. To je bila prva oseba, ki mi je to povedala. Vsi ostali so mi govorili, da jim moram pokazati svoj bančni račun in prevesti vse svoje papirje v slovenščino. Način, kako obravnavajo ljudi [Upravna enota, oddelek za tujce], je zares ponižujoč. Vse to se je spremenilo, ko je z mano šel urejati papirje Slovenec. Ne morem si misliti, kakšen problem pri tem nastane za ljudi, ki niso iz Evrope. Ta birokracija lahko zares poniža človeka.«* (S6) Občutek manjvrednosti na upravnih enotah oziroma v postopku urejanje dokumentacije za bivanje v Sloveniji je intenziven za intervjuvanke. Oseba S10 prihaja iz Afrike in živi v Sloveniji že nekaj let. Prišla je zaradi ljubezni (intersekcija s kodom *zaradi ljubezni*) in navaja, da ji brez pomoči partnerja ne bi uspelo prenesti slovenskega birokratskega sistema: *»Se opravičujem izrazu, ampak stvari so zajebane. Biti evropski državljan je marsikomu, ker jih poznam, to nekaj prestižnega in se morajo (birokrati) res potruditi, da vse preverijo, ampak, da sem morala celo leto opravljati intervjuje, da so moje prijatelje spraševali o meni in o njih, ali je moj zakon prevara ali ne in kako, ali sploh deluje, pa šli so čez vse meje. Pregledali so moje zdravstvene kartoteke in morala sem dobiti potrdilo o nekaznovanosti, dvakrat, z mojim prstnim odtisom. V teh letih sem nekajkrat odšla domov na obisk, ampak nikoli nisem ostala dlje kot mesec. Ta sistem se mi zdi*

strog in nepravičen. Iskreno povedano mi brez mojega moža tega ne bi uspelo urediti. Vsi ti dokumenti, tone in tone papirjev o pravilih, vse, kar moraš delati in česar ne smeš.» (S10)

Postopki so dolgi in zakomplicirani in jih brez pomoči oseb iz okolja z dobrim znanjem jezika težko speljejo same. S4 iz EU države z zaposlitvijo v svoji stroki (intersekcija s kodom preместitev v službi) pravi, da je odnos upravnih enot do tujcev v Sloveniji obremenjujoč: *»Nekoga moraš poznati zato, da urediš nekaj. Niso profesionalni in do tujcev se obnašajo, kot da smo drugorazredni.« (S4)*

Glede na raziskavo zaposleni na uradih za tujce ne govorijo dobro angleško ali pa niso seznanjeni z vso potrebno zakonodajo, ki bi olajšala postopke urejanja statusa bivanja v državi prejemnici (Nemčija, Slovenija), ali pa ta ni na voljo. Ena izmed precej pogostih strategij urejanja birokratskega statusa v državah prejemnicah je poroka z osebo, ki je državljan ali državljanka države imigracije. Izkušnja S7 je, da se je poročila tudi iz praktičnih razlogov, ne samo iz ljubezni. S statusom, ki ga je prinesla poroka, je postopek glede zaposlovanja tujcev lažji. S7, ki je v poznih tridesetih in prihaja iz Južne Amerike, je imela pred migracijo bogato kariero v svoji profesiji: *»Imela sva dve možnosti: ali se poročiva ali pa se zaposlim v podjetju njegovega očeta, samo zaradi papirjev. Poročiti se je bila prva možnost, saj sem se že preselila in tudi ljubila sem ga. S seboj sem prinesla vse potrebne papirje za poroko. Zatem sva se poročila in z vsemi zbranimi papirji odšla urejati začasno dovoljenje za bivanje. Po dveh letih poroke sem dobila stalno dovoljenje za bivanje. Lahko bi se prijavila za slovensko državljanstvo, ampak bi se morala ob tem odpovedati [skrito] državljanstvu, saj slovenska vlada ne dovoli dvojnih državljanstev. Odločitev sem sprejela in se odpovedala [skrito] državljanstvu. Zdaj, ko čakam na slovensko državljanstvo, sem brez [skrito], tako da sem trenutno brez nacionalnosti. Zdaj ne morem potovati nikamor, kar me skrbi. Če se kaj zgodi, da bi morala jutri odleteti v [skrito], če se kaj zgodi moji mami ... tega se najbolj bojim, da nisem tega uredila kasneje. Zdaj sem brez potnega lista in ne morem zapustiti države. To lahko traja mesece. Smo na tej črni luknji, brez narodnosti.« (S7)*

Urejanje osebne dokumentacije je glede na rezultate raziskave precej pomemben integracijski in emancipatorni moment. Intervjuvanke so navedle, da kljub izobrazbi niso bile vodene in opremljene s potrebnim znanjem, ni bilo na voljo relevantne strokovne pomoči ali primerne infrastrukture, na katero bi se lahko obrnile (na primer migrantske organizacije, relevantne strokovne in socialne strukture, integracijske organizacije ipd). Nasprotno, intervjuvanke se zavedajo lastne situacije v postmigracijski fazi in frustracija je zaradi tega toliko večja. Za osebe z visokošolsko izobrazbo ni na voljo (ne)organiziranih oblik pomoči za lažjo integracijo (birokratska pomoč, učenje jezika, pomoč pri iskanju zaposlitve ipd.).

Kulturne razlike

Kod *kulturne razlike* se je pojavil kot ponavljajoče se izkustvo. Intervjuvanke so pogosto navedle, da se zavedajo podobnosti in razlik v kulturi in v praksah delovanja, ki jih novo okolje ponuja. Te ozaveščene razlike in podobnosti služijo tudi kot identifikacijski trenutek tako od kulture, v katero je oseba imigrirala, kot tudi nacionalne skupnosti, ki naj bi ji pripadala. Rezultati raziskave kažejo, da so intervjuvanke poleg razlik v kulturi v novem okolju izrazile tudi izrazite razlike med pripadniki istega nacionalnega, etničnega ali kulturnega porekla. Kulturne razlike niso opazne samo v okolju, v katerega vstopa, temveč tudi med osebami istega emigracijskega porekla in z istim okoljem emigracije. Osebe iz istih emigracijskih okolij (držav) se v novem okolju prav tako ločijo med sabo, bodisi zaradi izobrazbe, načina življenja, tradicionalnih in drugih življenjskih praks, ki so jih prenesli in nato ohranili iz primarnega okolja. Če ponazorimo na primeru, oseba D1 je izseljenka iz Grčije v poznih tridesetih, visokoizobražena in dela kot socialna delavka v begunskem centru za otroke brez spremstva. Zaveda se svojega družbenega položaja in svojih osebnih kapitalov ter pravi: *»Z nekaj izjemami so bili to tipični stereotipi imigrantov, ki so bili prisiljeni se preseliti sem v 60-ih, 70-ih in 80-ih, takšni, ki so se komaj naučili jezika, takšni, ki se niso želeli integrirati in so se držali vsega, kar je veljalo za staro šolo. Ja, smo Grki, tako to počnemo. Težko sprejmejo, da so to načini, ki so bili v praksi v 60-ih, ko so zapustili Grčijo. Mi smo v dvatisočih, in opazila sem veliko ljudi, ki so bili izjemno rasistični in verbalni pri tem [rasistične in homofobne pripombe]. Iskali so priznanje. Veliko stvari so govorili na glas, ampak s temi ljudmi se nisem mogla poistovetiti, niti s samo službo [delala je v grški restavraciji].«* (D1) Intervjuvanke so se po večini izogibale druženja z organiziranimi skupnostmi (cerkvena srečanja, tematski večeri ipd.) in diasporami. Če so se družile s pripadniki podobnih ali istih kulturnih in etničnih ozadij, so to počele v okviru ekspatskih skupnosti. Pogosto se tudi tega izogibajo in poskušajo na svoj način ohraniti lastno kulturno in etnično identiteto, kot pravi S1, slovenistka iz evropske države, ki že vrsto let živi v Sloveniji in je prišla študirat slovenščino in slovensko kulturo: *»Na eni strani se želiš asimilirati, seveda, da te sprejmejo. Da nisi nekaj ali nekdo izven konteksta, na drugi strani pa seveda – imam jaz tudi svoje želje in stvari, ki bi jih rada obdržala, ampak to pač naredim na svoj način.«* (S1) S1 je imela močno željo pripadati slovenski kulturi in je uporabila besedo asimilacija, vendar ima občutek, da to že počne in da mora najti načine, da ohrani svoje kulturno poreklo in prakse. Ima slovenskega partnerja in si želi pripadati. Na drugi strani pa lahko pride ob zavedanju kulturnih razlik tudi do osebnih obogatitev pri socialnem življenju, kot pravi politologinja iz Združenih držav Amerike v srednjih tridesetih: *»Mislim, da so Nemci manj površinski od Američanov. Ko te imajo za prijatelja, to resno mislijo. Počutim se dobro*

integrirano. Ampak, tudi to je, da govorim nemško in da ne izgledam, kot da nisem od tukaj.» (D11) Izkušnja osebe N10, matematičarke iz Turčije, je nasprotna. Pravi, da je bil zanjo največji kulturni šok zaprtost in površinskost nizozemske družbe: *»Nizozemskih prijateljev nimam. Mogoče, če prideš sem kot študent, jih imaš, v mojem primeru jih nimam. Nizozemci imajo svoje življenje tukaj, imajo svoje prijatelje iz srednje šole, univerze ... Lahko imaš prijatelje, če si prijatelj z nekom, ali pa če si v razmerju z nekom. So zelo zaprta družba in absolutno niso sprejemljivi do bližnjih prijateljev. Pripravljeni so iti ven ali pa na kavo, medtem ko je bližnje prijateljstvo za njih velik ne.«* (N10) Podobno navaja N9: *»Sigurno sem prvo začutila, da imajo Nizozemci kompleksen odnos do tujcev, ki so v njihovi državi. Prav tako imajo kompleksen odnos z ameriško kulturo, saj se ta agresivno spopada z nizozemskimi vrednotami, ki jih tako cenijo. Ko nekaj smatrajo, da je kaplja čez rob, začnejo braniti svojo kulturo, ki je izredno precejena.«* (N9)

Raziskava je pokazala, da so kulturne razlike tudi praktične narave, ki se odražajo v življenjskih praksah, torej v vsakodnevem življenju. Na primer, kako deluje odvoz smeti, kot pravi Američanka, v poznih dvajsetih, ki se je preselila v Amsterdam zaradi kariere (intersekcija s kodom premestitev v službi): *»Nizozemci imajo zelo veliko pravil. Imam kar nekaj težav s tem, da jih razumem, ali pa zelo dober občutek, da ima nekdo drugačen način ali pa ima drug ritem. Na primer, vsesplošno ni ravno poznano, da postaviš svoje smeti na ulico, ko pride ponedeljek ali četrtek.«* (N9) Glede na rezultate raziskave kulturne razlike lahko vplivajo na uspešno ali neuspešno integracijo. Občutek vključenosti, predvsem družbene, odraža stopnjo sigurnosti delovanja v novem okolju in samozavesti. Negativni občutki v postmigracijski fazi in zavedanje drugačnosti v novem polju delovanja lahko vplivajo na samopercepcijo in preizpraševanje identitete, s tem pa na kvaliteto duševnega zdravja.

Občutek outsiderstva

Kod *občutek outsiderstva* osvetli občutek tujosti, nepripadanja v socialnem okolju in v polju delovanja v postmigracijski fazi. Schutz (1944) pravi, da je ta občutek tujosti pri migrantih pogost pojav, ki sovpada s procesom umeščanja lastnega habitusa v novo polje delovanja. Kajti z migracijo se pod vprašaj postavijo kulturna pravila, ki jih mora oseba, ki migrira, najprej razumeti in šele nato na njih odgovoriti. In to je nekaj, pravi Schutz, na kar oseba, ki je del te skupnosti, ne rabi odgovarjati. Pri tem gre za občutek pripadanja in tujosti, ki se spreminja, kadar se umeščanje v novo kulturno in socialno dinamiko ne ujema, ali kot pravi Schutz, ne odgovarja samoumevno (1944, str. 499). Schutz pravi, da je občutek tujosti, outsiderstva,

povezan z »interpretacijo tipične situacije, v kateri se tujec [outsider] znajde in v kateri poskuša interpretirati kulturne vzorce skupnosti, v katero vstopa in okoli katere se orientira« (prav tam).

Glede na raziskavo lahko občutek (ne)pripadanja sproži osebnostno (identitetno) krizo in upočasni integracijski proces. Kljub uspešni integraciji je občutek tujosti lahko prisoten dlje časa. Izkazalo se je, da je pri migrantkah z visoko izobrazbo ta občutek običajen, saj se ne morejo enostavno poistovetiti z okoljem prihoda in s skupnostmi, ki so podobnih kulturnih ozadij (glej kod *kulturne razlike*), ker se ne poistovetijo s skupinami iz države izvora in ker so hkrati označene kot migrantke. Ta občutek nepripadanja v nobeno kulturno strukturo v novem okolju je občutek osamljenosti in neuspešne integracije. Posledica outsiderstva je tudi oteženo oblikovanje socialne mreže, kot pravi oseba N4, umetnica, ki prihaja iz Mehike: *»Občutek, da si tujec. Vidim stvari, ki so mi všeč, ampak niso zares moje. Ne govorim o stvareh, ki bi jih lahko vzela zase. Mislim stvari, ki so daleč od mene. Še vedno mi je težko priti v to stanje uma, saj sem izven in se ne počutim integrirano. Povezava, ki jo imam z ljudmi tukaj, izseljenci ali tujci, mi daje občutek, da sem zunanja. Edini ljudje, s katerimi imam povezavo, so ljudje, ki so od zunaj, tisti, ki ne morejo priti notri. To okrepi občutek, da nisem zares tukaj, da nisem zares sprejeta notri, da sem še vedno zunaj.«* (N4) Ali kot pravi oseba N10, matematičarka, ki prihaja iz Turčije in se sooča s predsodki in površinskostjo v vsakodnevnom življenju, kar ji daje občutek, da ne pripada: *»Počutila sem se kot outsider. Pričakovala sem, da bodo ljudje zainteresirani, od kod prihajam. Na magisteriju smo imeli ljudi iz Nemčije, Bolgarije, Litve ... Ljudje so me vprašali samo takrat, ko smo bili zunaj in pili. Ko so me vprašali, sem jim rekla, naj ugibajo. Vedno so rekli iz Španije ali Severne Amerike. Vedno so bili presenečeni, ko so izvedeli, da sem iz Turčije in da pijem alkohol. To je bila takšna raven komunikacije. Ljudi ne zanimaš. Tega občutka nisem imela nikjer drugje. Ljudje niso zainteresirani zate, razen če čutijo fizično privlačnost. To takrat čutiš, čutiš, da je drugačno.«* (N10) Tudi, če oseba nameni veliko energije temu, da bi jo okolje videlo kot integrirano, domačo v novemu okolju in da bi obenem obdržala lastno kulturo, je to praktično nemogoče. S9, v štiridesetih, pravi, da je to nemogoče, saj bi jo, če bi vidno obdržala kulturo, večina še vedno videla kot tujko. Oseba S9 iz Srbije tako pravi: *»Je pa res, da je bilo težko, bilo je zelo težko. Tudi zdaj je včasih tako. Na primer: otroka poskušam vzgajati dvojezično, dvokulturno, to je zelo težko. Ogromno obveznosti ima, pa se mu ne ljubi zdaj učiti še srbski jezik, pa ga morem prav, tako malo: 'ajmo po srbsko, ajmo po srbsko'. Ker bi rada, da ima tudi on to dvokulturnost, večkulturnost in večjezičnost. To je lahko samo plus. To, kar je hecno, je, da se ti včasih zdi, to je pravzaprav za migracije mogoče zanimivo, da dejansko ljudi, ki jih imaš najraje v življenju, se pravi: sin pa mož, najbližja dva človeka, so iz druge kulture, in jaz nikoli ne bom, zmeraj bom neki outsider,*

ali pa v smislu nikoli. Ne vem, kako naj to razložim, to je zelo zanimivo. To je tudi eno bogastvo, po drugi strani, pa je tako hecno, a ne.» (S9) Glede na raziskavo je občutek tujosti (*outsiderstvo*), delnega ali celotnega nepripadanja, pogost. Kod *outsiderstvo* ni bil zaznan kot prevladujoča oziroma kot primarna ovira za željo po funkcionalni vključenosti v »novo« okolje. Funkcionalno vključenost uporabimo na tem mestu kot samopercepcijo vključenosti za intervjuvanke same, ki delno sovпада s socialno, ekonomsko in družbenopolitično integracijo v novo okolje. Gre za to, kako se same počutijo in razumejo, da so vključene v novo okolje. Intervjuvanke so nakazale, da občutek tujosti pogosto sproži samozavedanje in samorefleksije o vsakodnevnem življenju, o samopercepciji in kariernem položaju in o duševnem zdravju (glej kod *samopercepcija duševnega stanja*), ki je spremenjen in pod vprašajem zaradi spremembe polja delovanja. Kot navaja N4, ki živi v Amsterdamu in je bila pred migracijo uspešna umetnica, tudi na primeru trga dela: *»Vsi so ekspati in vsi se počutimo kot outsiderji od umetnosti in kulture. Da bi imela vsaj nekaj, kar bi prinašalo denar, delam na strani, delam potem v klicnem centru, v trgovinah polnim police, ali kakšna freelance dela, ampak nič, kar bi bilo povezano z mojim področjem.« (N4)*

5.5.3. Profesionalna identiteta – zaposlitvene izkušnje

Kategorija *profesionalna identiteta* se neposredno navezuje na analitično kategorijo izobrazbe. Zanimalo nas je, v kakšni meri in na kakšen način pride do prenosa kulturnega kapitala (priznavanje in vrednotenje izobrazbe) v državo prejemnico in koliko se ta izgubi v migracijskem procesu. Zanimalo nas je tudi, kakšni so pogoji in kako poteka umeščanje profesionalne identitete v postmigracijski fazi. Podrobneje smo pogledali, kakšni pogoji so na voljo za reaktivacijo profesionalne identitete, torej profesionalne poti, ki je bila vzpostavljena pred migracijo. Ali se ta lahko nadaljuje ali oseba izgubi stik z lastno profesionalno identiteto zaradi migracije kot take. Ali pri vključevanju visokokvalificiranega kadra obstajajo relevantne strokovne usmeritve in pomoči ali ne ter kako je umeščanje profesionalne identitete vplivalo na intervjuvanke posredno in neposredno. Izhodiščno smo se za ta kod oprli na raziskavo Liversage, ki je raziskovala visokoizobražene imigrantke na Danskem. Zanimalo jo je, zakaj težko vstopajo na trg dela, in navedla sledeče razloge: vrste kvalifikacij (družboslovje, naravoslovje ipd.), kako je oseba imigrirala (razlog prihoda združevanje družino, z delovnim dovoljenjem ipd.), skrb za družino in otroke in pa klasična spolna diskriminacija na trgu dela. (Liversage, 2009b, str. 121–122) Raziskava je pokazala, da je vstop na trg dela precej nekoherenten in da nezmožnost nadaljevanja profesionalne identitete močno vpliva na

intervjuvanke (na samopercepcijo, duševno zdravje in na uspešnost integracije v novo okolje). Ugotovili smo, da je pozitiven ali negativen odnos do lastne profesionalne identitete povezan s tem, ali je oseba (ne)zaposlena, in če je, ali je oseba ostala v stroki (ali nadaljuje svojo profesionalno identiteto ali ne). Pokazali so se naslednji kodi oziroma kategorije stanja glede profesionalne identitete:

- Začeti znova
- Prekariat
- Ekonomska kriza v času migracije
- Podporna in socialna mreža
- Brezposelnost
- Zgolj mama/gospodinja/partnerica/žena
- Strategije preživetja in osmislitve migracije

Začeti znova

Začeti iz nič je trenutek zavedanja, da je ves trud, ki so ga intervjuvanke vložile pred migracijo, nič. Občutek padca profesionalne identitete postavi pod vprašaj lastno vrednost in vzpostavlja pogoje za poslabšanje duševnega zdravja. Kot pravi D3, ki je pred migracijo delala v mednarodnem pravu, končala doktorat, prav tako v tujini, in se preselila v Nemčijo zaradi ljubezni: *»Tam sem bila na univerzitetni stopnji. Slovaška ima 5,5 milijona prebivalcev, tam sem se družila z različnimi ljudmi. Mislim, delala sem s prejšnjim predsednikom vlade Slovaške, ko pa sem prišla v Nemčijo, sem bila nihče. Včasih sem bila povsod in nekdo. V Makedoniji sem poznala vse igralce, umetnike in tudi na Slovaškem sem poznala vse te ljudi zaradi svojega dela. V Nemčiji pa sem si mislila, o moj bog, a sem sploh relevantna tukaj?«* (D3) Ali kot pravi oseba N5, ki je emigrirala iz Velike Britanije v Amsterdam in imela bogato založniško kariero: *»Resnično sem začela z ničle. Dve leti sem bila receptorka, zraven pa sem počela še kreativne stvari. Hodila sem na sestanke, pomagala pri razvoju idej, poleg tega pa se javljala na telefon in počela ostale stvari. Zdaj sem bolj uveljavljena in svoje sposobnosti lahko prenesem nazaj v Anglijo, brez da bi se te izgubile. Zdaj sem morala iti čez vse jebene procese ponovno. Ponovno začeti na ničli in se ponovno dvigniti na vrh, samo zato, ker sem se preselila.«* (N5)

D7, ki je v poznih tridesetih in je prišla v Berlin zaradi ljubezni, se je borila z realnostjo glede nemogočega nadaljevanja profesionalne identitete in hkrati s sramom neuspeha in pravi: *»Seveda sem počela nekaj narobe v tem procesu iskanja, ampak iskala sem približno osem mesecev. Službo sem iskala v mnogih krajih, ampak ničesar nisem našla. Spoznala sem, da nimam dostopa do podobnega dela, kot sem ga opravljala v Mehiki. Moja ideja je bila, da bi*

imela boljšo službo, kot sem jo imela v Mehiki. Bila sem v šoku, zaradi česar sem postala zelo depresivna, kajti vstopiš v neskončni tok čustev, kjer se počutiš neuporabno, ker je tvoja samozavest čisto na tleh.» (D7)

Občutek, ki so ga navedle intervjuvanke ob zlomu profesionalne identitete, je težek in obremenilen. V raziskavi je bilo pogosto omenjeno tehtanje med padcem profesionalne identitete in brezposelnostjo. Oseba N6 iz Južne Afrike pravi, da je imela v domovini vodilni položaj v svoji profesiji in je po migraciji v Amsterdam morala začeti graditi vse še enkrat. *»Ko sem prišla sem, sem se morala dobesedno spustiti za dve stopnji nižje. Mislila sem si, da si želim biti tukaj, saj sem že imela delovne izkušnje. Da se lahko ponovno povzdignem na vrh, da to ne bo tako zahtevno. Kmalu po tem, ko sem prišla sem, sem ugotovila, da stvari niso tako lahke, kot sem si predstavljala. Zares ni lahko.» (N6)*

Prekariat

Vstop na trg delovne sile, bodisi zaradi praks podeljevanja in izdajanja delovnih dovoljenj, bodisi zaradi nepriznavanja izobrazbe, bodisi zaradi pomankanja socialnega in kulturnega kapitala migrantke v novem polju delovanja, bodisi zato, ker je tujka, je v izhodišču nepredvidljiv. Prekarne zaposlitve so zelo pogoste oblike zaposlitve za migrantke. Standing (2014; 2018) pravi, da so prekarne zaposlitve tiste zaposlitve, ki po večini nimajo delavskih pravic in socialne varnosti ter se prilagajajo fleksibilizaciji trga, torej so negotove. Pod prekarna dela štejemo vsa dela, ki so prehodna, negotova, atipična, socialno in pravno ogrožena ali pa so pri njih delavske pravice omejene (zaposlitve za določen čas, samozaposleni, študentsko delo in druge prehodne zaposlitve ter zaposlitve na črno), dela, pri katerih se država in delodajalec distancirata od svoje socialne, pravne in ekonomske odgovornosti do delavca. Migrantke so v raziskavi navedle, da so se pogosto srečevale ali pa se še naprej srečujejo s prekarnimi oblikami zaposlitev. Kot pravi oseba D4, ki že nekaj let živi v Berlinu: *»Opravljal sem dela kot natakarica, prevajalka, tudi na festivalih sem delala.» (D4)* Podobno pravi tudi Američanka, politologinja (z bogato predhodno kariero v stroki) po izobrazbi, vendar njena stopnja izobrazbe v Evropski uniji ni priznana. Prisiljena je bila iskati različne oblike dela, predvsem prevajanje brez kakršnekoli pravne ali socialne zaščite: *»Imela sem kar nekaj različnih služb v teh letih.» (D11)* Podobno izkušnjo ima tudi oseba N3, antropologinja iz Nemčije, ki večinoma opravlja dela za določen čas, prekarno, predvsem v delavnicah za popravilo koles: *»Zdaj sem tukaj, iščem službo, kajti po tretji pogodbi odpustijo vsakega.» (N3)* V raziskavi je bila večina oseb s pogodbami za določen čas, kar ni stabilen in varen način življenja, ali kot pravi oseba S5, ki je prišla v Slovenijo zaradi povabila za delo, pa je kljub temu njena situacija prav tako negotova:

»Vedno bom imela kratkotrajne pogodbe. Stabilnost ni del mojega življenja. Ko se moja pogodba izteče, bom morala oditi.« (S5)

Migrantke, ki niso našle zaposlitve v svoji stroki in niso imele pogojev za nadaljevanje profesionalne kariere, so bile prisiljene v razveščinjenje in v opravljanje degradacijskih poklice, torej nižje plačanih ali projektnih del zaradi strategij preživetja. Vključno s prekarnimi zaposlitvami (študentska dela, dela na črno in zaposlitve za določen čas). Kot pravi N3, magistrica antropologije, ki je izrazila zavedanje degradacijskega momenta vključno z razveščinjenjem, je bila zaradi finančne stiske prisiljena sprejeti zaposlitve, ki zahtevajo precej nižjo izobrazbo od njene.

Ekonomska kriza

Veliko intervjuvank, ki so migrirale v času svetovne ekonomske krize, torej po letu 2008, in poskusile zaživeti v tujini, je posredno ali neposredno izkusilo posledice ekonomske krize. Oseba D11, ki v času intervjuja živi v Berlinu in je zaposlena za nedoločen čas, opravlja nižje kvalificirano delo kot administratorica in ne dela v svoji stroki (po izobrazbi je politologinja). Ravno zaradi negativnih izkušenj med ekonomsko krizo je sprejela katerokoli delo, ki ji je bilo na voljo, tudi prostovoljstvo, in pravi: *»Začela sem delati v Washingtonu in kasneje odšla v [skrito], kar je tudi zelo naključno. Tam sem si želela ostati dolgo, ampak to je bilo v letu 2008 oziroma 2009, ko je bil trg dela zares na dnu. Vse, ki sem jih poznala, so živeli pri svojih. Jaz sem delala za manjšo organizacijo, ki je sčasoma začela odpuščati ljudi. Vedela sem, da bom izgubila službo, ampak so imeli tudi program, ki je bil namenjen ljudem, ki želijo prostovoljiti po svetu. Delala sem z njimi, saj imajo izpostavo na Balkanu in tudi v [skrito]. Takrat sem mislila, da bi odšla v [skrito] za tri do šest mesecev, se vrnila v ZDA in si tam poiskala službo. Dolgo časa sem ostala v [skrito]. V [skrito] sem prišla leta 2009.« (D11)* Oseba N1, v štiridesetih, ki se je zaradi boljših kariernih možnosti in zaradi lastnega osebnega razvoja preselila v Evropo s Tajvana, je prav tako imela pred migracijo že zgrajeno kariero. Zaradi partnerja, ki ga je spoznala v Evropi, se je naknadno preselila še v Amsterdam, in to ravno v času ekonomske krize. Dodatno ji je vstop na trg dela poleg ekonomske krize otežil tudi izredno počasen proces priznavanja izobrazbe. To ji je zmanjšalo zaposlitvene možnosti, saj je tudi kot migrantka praktično ostala na robu zaposlovalne lestvice, kar jo je pahnilo v hudo duševno in eksistenčno krizo (več glej kod *samopercepcija duševnega stanja*). Kot pravi: *»V tem času sem poskušala pretvoriti svojo diplomo iz Anglije, saj sem bila v Angliji registrirana pri nacionalnem zdravstvenem zavarovanju. Mislila sem, da bom pretvorbo naredila tukaj, ampak registracija moje izobrazbe tukaj [na Nizozemskem] ne obstaja. Razmišljala sem, da se*

prijavim za psihologa ali psihoterapevta. Psihoterapija mi je bližje, in sem se. Ampak nisem vedela, da bo procedura trajala okoli tri leta in potem je prišla ekonomska recesija leta 2010.» (N1) N1 je vrsto let ostala brezposelna, med bivanjem na Nizozemskem je iskala številne osmislitve situacije, ki bi ji izboljšale duševno stanje (intersekcija kodov *profesionalna identiteta – strategije preživetja in osmislitve ter samopercepcija duševnega stanja*). Oseba N3 je iz generacije diplomantk iz časa ekonomske krize, ko večina mladih takoj po študiju ni našla zaposlitve v svoji stroki in bila kategorično prisiljena na vse, kar je bilo takrat na voljo. Kar vključuje razna glede na profesionalno identiteto in izobrazbo degradacijska dela in delovna razmerja. To so bila po večini nižje plačana dela ali pa dela, ki so posledica raznih strategij preživetja, prekarnih zaposlitev (predvsem študentska dela, dela na črno in zaposlitve za določen čas). Kot pravi N3, ki je izrazila zavedanje degradacijskega momenta, da je bila praktično prisiljena sprejeti zaposlitve, ki zahtevajo precej nižjo izobrazbo, kot jo ima. Kot strategijo soočanja s svetovno ekonomsko krizo je izbrala migracijo, selitev v tujino, kjer je ljudje ne poznajo in ona ne govori jezika večine: *»Vse skupaj je zelo brutalno in tudi brezposelnost je bila visoka, mogoče celo višja kot v Amsterdamu. Lažje je opravljati neumno službo v tujem jeziku, kar je izziv, kot če bi opravljala neumno službo doma.*» (N3) Oseba je v času intervjuja prav tako opravljala prekarna dela. Občasno in na klic je delala v kolesarski delavnici ter tekoče govori nizozemsko.

Podporna in socialna mreža

Kategorija veze in poznanstva nekako dodatno opozori na pomanjkanje socialnega in simbolnega kapitala v migracijskih procesih. Simbolni kapital je kapital, ki je zgrajen na prestižu, družbeni moči, torej na družbenih elementih, ki umeščajo osebo v določene družbene skupine, s tam pa omogoči vzpostavitev relevantnih socialnih mrež in s tem povezanih poznanstev (Bourdieu, 1987; Lovell, 2000; Reay, 1997), ki so potrebna za konkurenčno vstopanje na trg dela. Kot navaja oseba N1, njena izobrazba na Nizozemskem ne obstaja. Po opisu sodeč gre za profesijo, ki je med psihiatrinjo in višjo medicinsko sestro. Ker njena izobrazba po vrsti let truda na Nizozemskem ni bila priznana, se je vmes dodatno izobrazila in prekvalificirala. Kljub trudu, večletnim delovnim izkušnjam v tujini in doma ni uspela dobiti dela na Nizozemskem v svoji stroki in meni, da *»ni več poštenosti v smislu, da te bo visoka izobrazba nagradila. Gre samo še za stvar sreče in jaz nisem še imela te sreče, da bi dobila službo ali da bi imela poznanstva za službo. To je pravzaprav čudno in se mi ne zdi pravično, da bi šla po tej poti. Nočem dobiti službe prek poznanstva. Hočem dobiti službo na podlagi*

lastne izobrazbe.» (N1) N1 je prišla v Amsterdam tudi zaradi ljubezni in pustila predhodno večletno kariero.

Neposredno izkušnjo z vezami in poznanstvi je delila S3, ki je zaradi ljubezni prav tako pustila svojo večletno priznano kariero v domovini: *»Pol leta sem iskala samo na področju svojega študija, pa nisem našla ničesar. Kasneje se je odprlo mesto za prakso na akademiji, takoj sem se pridružila. Vse je bilo zelo hitro. Bila sem tam šest mesecev. To je bil tudi moj prvi stik z učenjem, kaj dejansko pomeni voditi skupino študentov in sem zelo rada to delala in vsi so pričakovali, da se bom tam zaposlila, ampak se nisem. Nekdo drug, ki ni imel univerzitetne izobrazbe, ki je bila zgolj make-up umetnik, ta naziv si je sama dala, ampak je pa bila, kako se reče, snaha direktorja. Vedno sem bila najboljše pripravljena, ampak vedno so zaposlili nekoga, kot je snaha ali zet ali prijatelj, ki sploh niso primerni za kaj takega, niti nimajo motivacije.*» (S3) Oseba S3 je izkusila več stvari hkrati, poleg razočaranja tudi realizacijo nizkega stanja osebnih kapitalov (priznavanje izobrazbe, veze, socialna mreža ipd.) in izgubo profesionalne identitete.

Poznavanje ljudi iz stroke ali pa celo družinskih članov, ki so posredno povezani s stroko, je omenila tudi oseba S9, ki je doktorirala na Univerzi v Ljubljani, in ocenila, da se je njena akademska kariera z zagovorom doktorata praktično tudi končala. Pravi, da ravno zaradi pomanjkanja socialnega kapitala, ki ga v Sloveniji nima, in pravi: *»In sem rekla zdaj, seveda v akademskem svetu nikoli ni bilo pogojev, da kaj dobiš. Ni šans. Tukaj moraš že od majhnega bit tako rekoč na neki fakulteti, pa da bi dobil mesto. Mislim – moje izkušnje so take. Ali pa da imaš tukaj res vplivno družino. In ja, res se dogaja, da ena družina drži celo cel inštitut. Tako da, v izhodišču moraš imeti korenine tukaj. Kajti, če imaš korenine – potem lahko. Če pa ti prideš od nekod drugod in nimaš tukaj ne mame, ne tate, ne sošolk, potem je zelo težko. Zelo moraš biti ambiciozen in ne vem še kaj, da bi ti tu mogoče uspelo.*» (S9)

Brezposelnost

Čisto vse intervjuvanke (30 oseb), ki niso migrirale zaradi lastnih kariernih odločitev, so izkusile obdobje brezposelnosti ali pa ga še vedno (10). Oseba D5 je prišla v Berlin zaradi političnih razlogov in ni smela delati zaradi postopka pridobivanja statusa azilantke. Počutila se je krivo, ker si želi, a ne more delati, in ker se je izobraževala z namenom, da bo to lahko v bodočnosti uporabila. Kot pravi: *»In biti tu kot diplomirana ženska, kaj pa vem ... Ampak vem, kako to funkcionira, vem, kakšna je situacija za ženske brez izobrazbe. Videla sem, da to nikakor ni prednost. Na začetku se mi je zdelo, da bi imela, če bi bila tu zaradi dela, mnogo prednosti. Najprej sem šla na posvet na zavod za izobraževanje, da bi videla, kakšna dela so na voljo. In*

pa tudi to, kaj sem študirala, namreč cilj študija je najti zaposlitev in izboljšati znanje nemščine. Kajti delati moraš, v Nemčiji moraš delati. Kakšna socialistična država. Tako, biti moraš povsem skoncentriran, spremeniš se v stroj, ampak delati moraš, ne glede na to, kaj si preživel, kakšne travme si doživel, ne glede na to, ali si tu prostovoljno, ne glede na tvoje psihološko stanje, čim hitreje moraš poiskati zaposlitev. In dokler ne najdeš zaposlitve, živiš od davkoplačevalskega denarja. In zato se zmeraj počutiš krivega. Čisto vsak uradnik ti to ob vsaki priložnosti dopoveduje. Zato se moraš potruditi čim hitreje najti zaposlitev. Rada bi delala, ampak kje naj najdem zaposlitev? Tako da zaenkrat še ni rezultatov.» (D5)

Občutki nemoči in manjvrednosti so pogosti v raziskavi. Kot pravi oseba N11, informacijsko-tehnološka strokovnjakinja iz Indije: *»Ampak potem naenkrat, a veš, postaneš brezposelna z ogromnim kreditom na hrbtu, ki ga moraš odplačati, ker si tudi ne znam predstavljati, da bi ga plačali moji starši, ker to ni bila njihova odgovornost. Bila sem čustvena razvalina. Nisem vedela, kako se naj odzovem, kot sem rekla, biti pozitivna in vztrajna, to pa mi je šlo samo še na bruhanje«* (N11) Intervjuvanke so izrazile različne eksistenčne stiske, ko so govorile o izkušnji brezposelnosti (korelacija s kodom *samopercepcija duševnega stanja* in intersekcija s kodom *razlog migracije – zaradi ljubezni*). Tako ekonomske in socialne kot tudi osebne stiske. Njihovi osebni kapitali so bili zamajani tudi z osebnega in praktičnega vidika, kot navaja oseba N4, ki je večino življenja delala v stroki in na svoji karieri: *»Mislim, da če bi imela službo, bi se počutila bolj prizemljeno, ali pa da imam vsaj neko kontinuiteto v svoji karieri, ker drugače se počutim, kot da sem v limbu, ker odkar sem bila tam, v Londonu, sem iskreno imela iste probleme, kot je to, da nimam mreže ljudi. Tako da je tudi tukaj isti občutek. Imela sem kariero, ki sem jo morala zaključiti in zdaj ne vem, kje bi jo vzela nazaj. Tukaj sem se prijavila na veliko stvari, ki niti niso z mojega področja izobrazbe, ampak s tem bi lahko vsaj delala nekaj. Občutek imam, kot da se je moja kariera razpršila in da ni nobenega fokusa, ampak poskušam najt ta fokus, da lahko nadaljujem. Ko sem brez službe, se počutim, kot da nisem več profesionalna. Počutim se kot prostovoljka. Ne počutim se, da bi moja kariera še obstajala. Samopercepcija mi je bila vedno pomembna in moja kariera je bila velik del tega, kdo sem bila jaz, in bilo je, ko sem delala magisterij, ampak kasneje, ko sem bila brez tega, ni bilo pomembno, ker sem še vedno imela svojo osebnost v karieri. Dosti me je stalo, preden sem začela delati prostovoljno, da sem pridobila spet tisto malega, kar me je delalo to, kar sem, ampak se še vedno počutim, kot da delam na svoji karieri. Tako da še vedno imam občutek, da je del moje osebnosti, ne manjka, ampak je na nek način kot vakuum in jaz poskušam poiskati, kaj je bilo tam.«* (N4) Tako meni N4, pred migracijo uspešna umetnica, ki je sledila partnerju na Nizozemsko (kod *razlog migracije – zaradi ljubezni*). Podobno navaja oseba S7, pred

migracijo uspešna novinarka, ki je prav tako migrirala zaradi ljubezni. S7 se bori z brezposelnostjo že leta in status brezposelne osebe je vplival na njeno duševno zdravje in povzročil eksistenčno stisko: *»To je zelo slabo. Sem tujka, ne govorim jezika, ne dobim dela. Nikoli v svojem življenju nisem bila dolgo časa brezposelna. Maksimalni čas, da sem bila brezposelna, je dva meseca. Vedno sem delala, že odkar sem stara sedemnajst let, neprestano, in to zelo dobe službe in rasla sem, rasla. In zdaj sem že štiri leta brez službe. To je ... ah.«* (S7) Brezposelnost resno ogrozi vrednost osebnih kapitalov migrantk, saj ni ogrožena samo samopercepcija, odnos do lastne in profesionalne identitete, temveč neposredno tudi simbolni, socialni in pa predvsem ekonomski kapital. Osebe se zaradi dolge brezposelnosti in izgube profesionalne identitete še bolj izolirajo od okolice (intersekcija s kodom *samopercepcija duševnega stanja*).

Zgolj mama/gospodinja/partnerica/žena

Kod *zglj mama/gospodinja/partnerica/žena* osvetli samovrednotenje in odnos do lastnega položaja v odnosu do profesionalne identitete. Zgolj kot mama/gospodinja/partnerica/žena je odziv intervjuvank na zavedajoč družben položaj v postmigracijski fazi, ki je posledica omejitve ali celo prekinitve v karieri. Kod je v vzročno-posledičnem razmerju s kodom *razlog migracije* in v korelaciji z drugimi kodi, *ovire pri umeščanju v novo okolje* in *samopercepcija duševnega stanja*. Kod *razlog migracije (zaradi ljubezni)* se je pri vseh intervjuvankah navezal na kod *zglj mama/gospodinja/partnerica/žena*, ki pokaže na neuspešno participacijo na trgu dela. Ne samo v obliki padca profesionalne identitete, temveč tudi kot dolgoročne brezposelnosti (glej kod *brezposelnost*). Kod *zaradi ljubezni (razlog migracije)*, glej zgoraj) pojasni, da intervjuvanke v postmigracijski fazi niso imele hitrega in uspešnega prehoda v status zaposlene, kot tiste, ki so navedle kot razlog migracije premestitev v službi (glej zgoraj kod *razlog migracije*). Izkazalo se je, da so intervjuvanke, ki so imele v času migracije ali kmalu zatem otroke, še težje dostopale do trga dela kot tiste, ki so bile v partnerskem razmerju. Razlogi, ki smo jih z raziskavo pridobili, so predvsem zaradi etike skrbi in spolnih vlog. Kot oviro za vstop na trg dela navajajo predvsem skrb za družino, seksizem v zaposlovanju in obenem konkuriranje na trgu delovne sile kot migrantka. Veliko jih je ob tem izrazilo nezadovoljstvo, da so zaradi migracije izgubile ali dale na stran profesionalno identiteto. Večina pravi, da je ob kodu *zglj mama/gospodinja/partnerica/žena* postala odvisna od drugih ljudi, predvsem pa od partnerja oziroma partnerke. Kot navaja D10, umetniška plesalka iz Rusije, mama dveh majhnih otrok, ki je, ko so se z družino preselili v Berlin, ostala doma in skrbela za otroke, mož pa je bil zaposlen. Postavila je svojo kariero na stran in se prilagodila situaciji skrbi

za družino: »Imam velika upanja in upam, da bom postala finančno samostojna. Ni mi vseč to, da moram vprašati za denar. Službo bi lahko začela iskati, ampak nimam veliko profesionalnih izkušenj. Počela sem raznolike stvari, izjemne stvari, ne morem se pritoževati. Delala sem v muzeju z otroki, bila sem oglaševalka v marketingu in opravljala dela za spletna družbena omrežja. Počela sem vse, kar lahko počnejo mladi. Preizkusila sem se povsod. Ne morem se dostojno predstaviti za neko pomembno službo, prav tako pa si ne želim biti natakara. Mogoče sem snob, ampak sem preveč pametna za to. Svojo pot vidim skozi izobrazbo, magisterij in ustvarjanje lastne mreže. Počasi vidim pot, da nisem več odvisna od svojega moža in družine glede denarja. Težko je biti mama, vse postane povezano z družino in nimaš več osebnih ciljev. Razmišljam, kako naj prilagodim svoj način življenja svoji družini. Kar pa je tudi izziv.« (D10)

Načrti, ki so jih osebe imele pred migracijo, so bile namreč drugačni, kot navaja oseba S10, mlada mamica iz Afrike, ki je prišla zaradi ljubezni: »Ko sem prišla sem, sem se želela etabrirati in delati tukaj. Nisem si želela biti samo gospodinja in sedeti tukaj. Rada imam otroke. Ampak to lahko počnem samo, dokler so majhni.« (S10)

In oseba D3, doktorica znanosti, ki je z migracijo v celoti izgubila svojo profesionalno identiteto: »Potem pa sem bila, mama.« (D3)

D3 pravi, da ker ni uspela z nadaljevanjem profesionalne identitete, je edina vloga in identiteta, ki sta ji preostali, biti mama. Podobno navajajo tudi druge.

Glede na raziskavo so bili načrti in pričakovanja pred migracijo veliko bolj optimistični kot pa realnost. Intervjuvanke so izrazile občutek, da dosedanji dosežki in izobrazba nimajo enake vrednosti kot pred migracijo. Oseba S7 je imela bogato novinarsko kariero in si ni nikoli predstavljala, da lahko migracija profesionalno identiteto tako izniči, kar neposredno vpliva tudi na samopercepcijo in na odnos do lastne identitete (za več glej kod *samopercepcija duševnega stanja*), in navaja: »Moje življenje v [skrito] je bilo zares posvečeno delu, karieri in prijateljem. Zatem se je vse spremenilo. Prva tri leta sem iskala, kasneje nosečnost, brez tega, da sem bila zaposlena, doma sem samo čakala, da se mož vrne iz službe ... Znašla sem se v poziciji, kjer sem bila znotraj doma, medtem ko je mož bil zunaj, delal in plačeval položnice. Zdaj samo on plačuje položnice, prihrankov nimam več. Na začetku svojega prvega leta sem dajala denar na stran. Tudi zato, ker nisem želela sprejeti dejstva, da bo mož plačeval vse moje položnice. Ni bilo šans. Po enem letu je začel plačevati za vse, za stvari, kot je moja položnica za telefon in zavarovanje. Svoj denar sem porabila samo na stvareh, ki sem jih želela zapraviti zase, na primer kosilo s prijateljico, kavo in novo knjigo. Vse ostale osnovne stvari je plačeval on in jih še vedno. Reče mi, da je to najin skupni denar in da mu moram povedati, ko kaj rabim. Ampak sem preveč ponosna, preveč sramežljiva. Težko mi je priznati in vprašati, da nimam nič evrov in če mi jih lahko nekaj da. Ni okej spraševati za denar od moškega.« (S7)

Ta občutek,

ki so ga intervjuvanke v kodu *zgolj mama/gospodinja/partnerica/žena* navedle, je nelagodje glede odvisnosti od drugega. Je kod, ki je načel samozavest in samopercepcijo vrednosti intervjuvank, in kod, ki osvelti pričakovanja, cilje in želje, ki so jih intervjuvanke imele pred migracijo. Kot navaja oseba S3, mama dveh otrok, ki je prišla v Slovenijo zaradi ljubezni in z veliko delovnimi izkušnjami v svoji stroki: *»Nisem se izobraževala, da bi me nekdo vzdrževal. To je tudi ena stvar, ko si gospodinja in si želiš biti samostojna hkrati. Preveč sem kreativna, da ne bi počela ničesar. Preveč sem sposobna. Ne morem biti samo gospodinja, ne morem. To bi bila škoda, saj nismo samo gospodinje. Vsak ima svojo vlogo. Vem, kaj je tisto najboljše, kar lahko ponudim družbi. In je škoda, da nimam te možnosti. Škoda je, ker bi lahko počele izjemne stvari za mesto in za družbo. Ampak družba ti mora dati prostor, da to lahko počneš.«* (S3) Intervjuvanke poudarjajo, da so, ko so postale mame ali so bile mame v migracijskem procesu, zaradi skrbi za otroke časovno prestavile skrb za profesionalno identiteto.

Glede na raziskavo se v kodu *zgolj mama/gospodinja/partnerica/žena* pogosto pojavijo še občutki negotovosti in nemoči, ki so tudi posledica zloma trenutne profesionalne identitete in težav ob usklajevanju dela in družinskih obveznosti (Švab, 2003).

Strategije preživetja in osmislitve migracije

Migracija, če ni bila zaradi lastnih kariernih potekov, je osebam, ki niso nadaljevale profesionalne poti, pustila občutek praznega prostora v odnosu do identitete. Izguba ali prekinitev profesionalne identitete je vplivala tudi na odnos do osebne identitete in na samopercepcijo. Od 36 oseb je imelo zaposlitev le 26 oseb in od tega jih je v svoji profesiji delalo (torej so v času intervjuja nadaljevale svojo profesionalno identiteto) 15. 21 migrantk ni moglo nadaljevati svoje profesionalne identitete, deset jih je bilo brezposelnih, ali pa so izgubile svojo profesionalno identiteto (razveščinenje) (11). V postmigracijski fazi so se posluževale številnih strategij za izboljšanje občutka praznine in občutek vrednosti. Navajale so, da se je venomer pojavljalo notranje vprašanje: kako se pravzaprav umestiti v novi prostor in družbo? Oseba D4 je prišla iz Litve zaradi partnerja, ki je Nemec. Iskala je načine, kako se umestiti v prostor: *»Malo sem bila izgubljena, mislila sem si, kaj naj naredim. Poskušala sem iti na različne tečaje, tudi klavir sem poskusila igrati. Vse to sem počela, da se časovno zaposlim, tudi prijatelju sem pomagala pri delu. Pomagala sem s transkripti, intervjuvala ljudi, potovala z njim in fotografirala za njega, da jih je lahko prodal.«* (D4) Glede na raziskavo so si intervjuvanke zapolnile čas in iskale smisel v vakuumu izgube profesionalne identitete v postmigracijski fazi. Oseba D12, inženirka strojništva in transporta, je po dolgem trudu iskanja službe svojo osmislitev in zapolnitev praznine našla v prostovoljstvu v negi, natančneje v domu

za ostarele: »Zame je bilo to stresno, saj sem iskala službo, ampak so vsi zahtevali zelo visoko znanje nemščine, vsaj B2 ali C1. Jaz sem imela stopnjo B1. To mi je bilo zelo težko, ker nisem mogla delati nič v svoji stroki, lahko bi, če bi govorila angleško, pa tega pred tem nisem nikoli poskusila. Tukaj sem šele začela govoriti angleško. Zame je bilo to v redu. Kasneje sem se pogovarjala z enim od zaposlenih, ki mi je omenil, da lahko opraviš stopnjo B2 in naredim priznanje študija. Ko to opraviš, se lahko zaposliš tudi za poklice, ki zahtevajo stopnjo B2. Zdaj to počnem, zraven pa še vadim svojo nemščino in angleščino. Zaradi tega sem šla v prostovoljstvo.« (D12) Pri tem je v ozir potrebno vzeti tudi jezikovno raven, saj je »jezik tisti, ki pogojuje čutni aparat, da je dovzeten za zunanost sveta.« (Vranešević, 2019, str. 157) Znanje jezika okolja imigracije je izhodišče za socialno vključenost (Schouler-Ocak idr., 2020). Oseba D5, ki je tekstilna inženirka in ni smela delati v nobeni smeri zaradi statusa azilantke, je poleg tega, ko je imela zato tudi birokratsko oviro priznavanja izobrazbe, spremenila strategijo in se začela izobraževati med azilnim postopkom (v prekvalifikacijskih programih, namenjenih beguncem), da bi lahko dobila dovoljenje za delo po drugih kanalih: »Zdaj se dalje izobražujem in delam na jezikovni in socialni integraciji. Tam se lahko zdaj zaposlim.« (D5) Oseba S10, ki se je preselila v Slovenijo zaradi ljubezni in ni našla dela, se je kot strategijo osmiselitve in zaradi dela na pozitivni samopercepciji odločila za dodatno izobrazbo: »Ker nisem našla službe, kaj pa če bi šla v šolo« (S10) Na drugi strani pa je oseba S9, ki je v Slovenijo prišla na podiplomski študij, toda tudi po končani izobrazbi ni našla zaposlitve v svoji stroki, kar jo je prisililo v dodatne rešitve in strategije osmiselitve profesionalne identitete: »Zelo težko mi je bilo tudi po doktoratu, ker službe enostavno nisem dobila, tako da sem eno leto pošiljala okrog, to zdaj jaz mislim – vsak ima tako zgodbo, nič drugečnega kot večina mladih, ki tukaj živijo v Sloveniji. Potem sem se pa kar odločila, da bi odprla s. p., pa sem začela prevajati. In to je dejansko, da sem jaz spremenila toliko različnih profesij, ker sem imela doma, po končani fakulteti – natančno sem vedela, kaj želim, in sem se začela v tem uveljavljati, ampak po tem, ko sem šla, se je res vse spremenilo. Potem sem kar naenkrat iz novinarstva bila v akademskem svetu, ker sem pač pisala članke, potovala po konferencah, te točke zbirala, pa ne vem kaj. Potem kar naenkrat v enem trenutku ni bilo več štipendije, nisem mogla preživeti, pa sem začela prevajati, ker to je komercialna dejavnost, od tega lahko dobiš denar – lahko plačaš položnice.« (S9)

Nasprotno navaja oseba N3, antropologinja v tridesetih, ki je prišla v Amsterdam zaradi LGBTQ+ svobode in je bila v drugačnem položaju – ni takoj iskala službe v svoji profesiji (iskala jo je čez čas in bila pri tem neuspešna). Migracija je bila zanjo raziskovanje odnosa same s sabo. Oseba N3, ko je želela stopiti na trg dela, dela ni dobila v svoji stroki: »V Amsterdamu zelo dolgo nisem imela službe, niti je nisem preveč resno iskala. V tem času sva z mamo

ustvarjali knjigo o člankih, ki jih je moj oče napisal na temo eksperimentalne psihologije v zadnjem stoletju.« (N3) Oseba N5 je po nekaj neuspešnih poskusih našla delo kot popravljavka koles.

5.5.4. Samopercepcija duševnega stanja

Kod *samopercepcija duševnega stanja* osvetli občutke, čustva o sebi, odnos do samih sebe in poročanje psihofizičnega stanja intervjuvank v postmigracijski fazi. Integracijski proces oziroma večnivojsko vključevanje v novo okolje glede na rezultate raziskave vpliva tudi na odnos do osebne identitete oziroma na samopercepcijo migrantk. Kod *samopercepcija duševnega stanja* povzema intimne samorefleksije intervjuvank, ki obsegajo dinamiko od osebne pa do profesionalne identitete ter odnos do integracijskega procesa. Občutki, ki se pojavljajo, so tako pozitivni kot negativni, ravno zaradi številnih izkušenj pripadanja novemu okolju in odnosa do umeščanja lastnega habitusa (Schutz, 1944) ter s tem refleksije vrednosti osebnih kapitalov (Bourdieu, 1985a; 1985b; 1987). Kod je v intersekciji z drugimi kodi, kot je *razlog migracije*, predvsem s podkodom *zaradi ljubezni*, ki se je izkazal kot kod, ki neposredno vpliva na počasen in velikokrat težek integracijski proces. Drugi kod, ki je v vzročno-posledičnem odnosu z omenjenim kodom in v korelaciji s kodom *samopercepcija duševnega stanja*, je kod *profesionalna identiteta – zaposlitvene izkušnje*. Izguba profesionalne identitete je zelo močno vplivala na samopercepcijo duševnega stanja, ki se je pri migrantkah z visoko izobrazbo izkazala kot močen dejavnik, ki neposredno vpliva na njihovo duševno zdravje v postmigracijski fazi. Kodi (podkodi), ki so se v tem delu pojavili, so sledeči:

- Depresija
- Frustracija
- Osamljenost
- Krivda
- Osebnostna rast

Depresija

Zelo pogosto so pri opisu lastnih stisk in osebnih doživetij migracijskega in integracijskega procesa intervjuvanke navedle občutke depresije. Gre za izrazite občutke nemoči, kot navaja oseba D4, v tridesetih, ki prihaja iz Litve in je prišla v Berlin primarno zaradi partnerja in zaradi želje po spremembi. Kar nekaj časa je iskala tako zaposlitev kot samo sebe v tem migracijskem procesu in pravi: »Bilo je težko, včasih enostavno ostaneš doma, bereš knjigo, ne počneš nič ali

greš v fitnes, kuhaš, posedaš doma, gledaš kaj ali pa samo strmiš v prazno steno. Občutek imam, da je bil kar običajen proces, tako da se boriš s samim sabo v smislu, daj no, ne obupati, poskusi se kaj naučiti. Na vsak način sem se poskušala zaposliti z različnimi dejavnostmi in izzivi, kot je prebrati vsaj eno knjigo v nemščini na mesec. Seveda so bili tudi dnevi, ko samo si in ne počneš ničesar in manj ko počneš, se počutiš tudi manj ... depresivnega. Ja, govorim sama s sabo: prišla si sem, ne moreš zdaj nekaj ... No, moraš narediti nekaj in ja, lahko ostaneš v postelji en, dva ali pet dni, ampak se ne bo nič spremenilo. Biti v postelji po cele dneve ne bo spremenilo ničesar. Zdaj, ali boš kaj spremenila ali pa boš imela, kar imaš. Tako da se skozi notranji dialog s samo seboj potiskaš naprej pa tudi poskušaš razumeti samo sebe. Pravzaprav sem si dovolila biti depresivna ali žalostna in so bili trenutki, ko sem si rekla, dobro, ne želim početi ničesar drugega kot jokati. Izjoči se za kako uro in bo mimo ali pa pojdi teč. No, potem itak vzameš te čevlje in jih vržeš [smeš], naj se jebe vse skupaj. Seveda se ti tudi to zgodi, nikoli nisi stoddostno racionalna, da bi rešila zadevo, in seveda si depresivna, mečeš stvari ... To so pač čustva.» (D4) D4 se je z depresivnimi občutki soočala predvsem sama, s tem pa tudi s socialno izolacijo, ki jo je zaradi migracije doživela. Socialna mreža se je izkazala kot pomemben element pri krepitvi duševnega zdravja, saj se, kot so navajale intervjuvanke, občutke žalosti, nesmisla in nemoči lažje in učinkovitejše predela znotraj socialne mreže in drugih virov pomoči. Eden izmed teh virov so tudi strategije osmislitve položaja in časa, ki ga ima, to je predvsem humor (vrže čevlje), kar omogoča distanco do depresivnih občutkov in krepi duševno zdravje.

Veliko intervjuvank je izrazilo stanje depresije po migraciji in po končanem, kakor smo ga poimenovali, romantičnem obdobju, ko se je začel praktični integracijski proces. Kot pravi oseba S12 iz Južne Amerike: »Padla sem v depresijo, sem jih videla že ogromno v Sloveniji, ki so tudi padle, vse tujke.« (S12) Dalje navaja oseba D12 iz Srednje Amerike, da ti občutki niso lahki ali prehodni. Oseba D12 dolgo časa ni našla službe, za osmislitev lastne pozicije je tudi prostovoljka v bližnjem domu za ostarele. To ni olajšalo njenega življenja v tem vmesnem obdobju: »Bilo je intenzivno. Biti v tej srednji poziciji je frustrirajoče, depresivno. Ta pozicija je bila težka, trajala je šest mesecev. Moj mož me ni niti prepoznal, ker mi je rekel, da sem se spremenila, rekel je, ti nisi taka, si oseba, ki se hitro uči, ki je ves čas gledala za nečem. Nisi ti taka. Bila sem na kavču, gledala televizijo in sem si rekla, ne, ne morem več tega. Takrat sem zbolela in imam zdaj to bolezen. Dobila sem darilo in hkrati se moram soočati s to boleznijo. Tega takrat nisem vedela, ves čas sem bila utrujena, ničesar nisem mogla ustvariti. Tako da ja, teh šest mesecev je bilo res težkih.« (D12) D12 poimenuje lastne depresivne občutke kot »to bolezen«. Pri tem je zaznati distanco in disociacijo do stanja, v katerem pravi, da je. To je

pogosta strategija soočanja s situacijo in s tem na nek način tudi strategija preživetja v depresivnem obdobju.

Druge oblike, ki so jih navedle, so denimo tudi to, da so si intervjuvanke same na različne načine pomagale, v obliki pisanja dnevnika kot mehanizem ventilacije, nato dolgi sprehodi s psom ipd. S tem so si pomagale nadzirati čustva in strukturirati obliko kontrole nad lastnim življenjem. Gre za osmislitve in strategije soočanja z depresivnimi občutki preko notranjih virov pomoči. Intervjuvanki N1, psihoterapevtka, ki prihaja s Tajvana, ter N7, podjetnica iz Združenih držav Amerike, glede (samo)pomoči pravita podobno: *»Če sem depresivna ali potrta, se prepiram z možem, pišem v svoj dnevnik. To sem počela, ves čas sem se počutila potrto. Bila sem resnično potrta. Jokala sem in jokala, vendar ni bilo ničesar, kar bi mi lahko to odvzelo. Zavrnitve prošenj za delo so me potrle. Nisem se počutila dobro.«* (N1) Oseba N1 navaja prepiranje s partnerjem kot mehanizem sproščanja frustracije, ki se ji je nabirala zaradi občutka nemoči, osamljenosti in neuspeha. Dodatna obremenitev je ta, da ni imela občutka, da kakorkoli nadzira, tako svoje življenje kot svoja čustva. Zavrnitve pri prošnjah za delo in izguba profesionalne identitete so izredno močen element za slabšo kvaliteto duševnega zdravja in hkrati na drugi strani, če pride do zaposlitve in nadaljevanja profesionalne identitete, tudi kot vir (samo)pomoči. Občutek, da je popolnoma sama in hkrati ujeta v situaciji, v kateri se nahaja zaradi migracije, je pogost. Oseba N7 si je omislila psa za lažje premagovanje depresivnih občutkov, s tem si je strukturirala dan in osmislila situacijo. *»Imeti psa je bila moja rešitev, ker pes ti da razlog, da greš ven na slab in dober dan. Morala sem se prikleniti na neko rutino, in to sta pes in fitness. Torej imeti nekaj, kar mi je dalo smisel na način: v redu, moram na sprehod s psom zjutraj in potem imam zajtrk, nato je fitness, potem pa sem prišla nazaj. Morala sem to početi čez dan, ker se je kasneje moj mož vrnil in sem lahko imela pogovor z njim in stvari so bile spet normalne.«* (N7)

Pomoč partnerjev se je v raziskavi izkazala kot izredno pomemben vir pomoči, saj omogoča zunanjo ventilacijo lastnih čustev in s tem občutka nadzora nad življenjem, ko nekomu lahko zaupa svoj položaj in čustva. Gre predvsem za to, da se ne pogovarjajo same s seboj, temveč se lahko naslonijo na nekoga bližnjega in pri tem dobijo čustveno ali praktično podporo. Rutina kot taka je kot mehanizem strukturiranja vsakdanjega življenja. Če del rutine ni zaposlitev oziroma delo, so udeleženke raziskave navedle druge strategije osmislitve in preživetja, na primer oseba N7 je kot dnevno rutino omenila prehajanje psa ali pa obisk fitnesa, kar da *»razlog, da greš ven na slab ali dober dan.«* Vključenost v delo, predvsem plačana zaposlitev, je prav tako močan element uspešnosti integracije v okolje in s tem v odnosu do duševnega zdravja.

Zaposlitev spodbudi občutek neodvisnosti, vključenosti v skupnost, in vpliva predvsem na samozavest.

Izkušnje depresije, kot so navedle intervjuvanke, so se izrazile ne glede na kraj emigracije. Glede na raziskavo je to povezano z integracijskim procesom in pa z (ne)nadaljevanjem profesionalne identitete, ne pa s tem, od kod in kam prihaja. Bolj je proces integracije v obliki nadaljevanja profesionalne identitete uspešen, manj je prisotnih negativnih občutkov, vključno z depresijo.

Frustracija

Precej pogost negativen občutek v migracijskem procesu, ki so ga navedle intervjuvanke, je tudi občutek frustracije. Kod *frustracija* zajema občutke nemoči ob izgubi profesionalne identitete, s tem pa negativno samopercepcijo, ki se pojavlja v integracijskem procesu. Kot navaja oseba D3, doktorica znanosti, ki nikakor ni uspela nadaljevati lastne kariere po selitvi v Berlin (preselila se je zaradi ljubezni): *»To te živcira, ampak kaj lahko narediš? Moraš se boriti, ampak se je težko boriti, sploh, ko si v čustvenem stanju in samo želiš oditi.«* (D3) Oseba D7, ki prihaja iz Mehike, je pravnica mednarodnega prava. S partnerjem sta se skupaj odločila za selitev v Berlin, partner je Nemec. Omeni, da je imela kar veliko težav in samodestruktivnih vzgibov ravno zaradi tega občutka frustracije, da se nikakor ne premakne, da ne more nadaljevati in prakticirati profesionalne identitete, s tem pa tudi ne osebne identitete, ki jo je zgradila pred migracijo: *»Začela sem veliko piti in se poskušala zamotiti, kar je povzročilo veliko problemov z mojim partnerjem, ker on ne pije ravno veliko. Pila sem, kasneje sem našla še enega moškega, ki je tudi rad pil. Tako sem našla partnerja za pitje, kar pa se je sprevrglo v neko ljubezensko razmerje. Seks je tudi postal način, kako se zamotiti, vendar nič od tega ni rešilo ničesar. No, tudi zdrave načine sem poskusila, denimo jogo in meditacijo, ampak sem bila že predaleč s te poti. Poskušala sem biti ljubezniva do sebe, kar me je ponovno postavilo v ravnovesje.«* (D7) Oseba D7 se je posluževala številnih samodestruktivnih praks, saj ni imela bližnje socialne mreže, ki bi ji lahko zaupala svoja občutenja. Prav tako je imela zelo odtujen odnos s partnerjem, zaradi katerega se je sicer preselila v Berlin. Počutila se je izredno osamljeno, kljub močni etnični socialni mreži, ki pa jo ni izpopolnjevala, temveč še dodatno ovirala. Imela je občutek, da je prisiljena se družiti z ljudmi iz domovine samo na podlagi svojega etničnega izvora in ne drugih skupnih točk, ki bi jih povezovale med sabo (karakter, mentaliteta, generacija ipd.). Oseba D7 je imela edino aktivno socialno skupnost znotraj svoje etnične pripadnosti. Družile so se ženske iz istih držav in to druženje je bilo za osebo D7 v

celoti samo zaradi strahu, da bo ostala popolnoma sama. Občutek, da nima izbire, jo je še dodatno obremenjeval in potiskal v samodestruktivne prakse.

Vključevanje v novo okolje, oziroma kot ga tudi poimenujemo, integracijski proces zaobjema več elementov (ne)uspešne vpeljave v novo okolje, poleg lastnih oziroma osebnih in nato profesionalnih, torej nadaljevanje in pravzaprav možnost izkoristka izobrazbe v novem okolju, še element okolja in stereotipov. Oseba D8, magistrica ekonomije, je prišla v Berlin po nove izkušnje in zaradi službe: *»Ja, bilo je še posebej frustrirajoče. Prva stvar, ki mi pade na misel, je ta, da si izobražena prasica, in iskreno vsi nevedneži lahko slabo ravnaajo s tabo, kakor želijo. Če pa bi spoznala nekoga, ki je videl svet in ki je visokoizobražen in usposobljen, ne bi tako ravnal z menoj. In to zato, ker nekateri ljudje ne vidijo vseh 360 stopinj česar koli in jim seže pogled kot konju, ne vidijo tega, kar je izven njihovega sveta in navsezadnje padejo v generaliziranje. Če navedem primer: Arabci so kradljivci, Albanci preprodajajo drogo in Vzhodnoevropejci seksajo za denar.«* (D8) D8, ki prihaja iz Hrvaške, opisuje občutek nemoči ob določenih stereotipih, s katerimi se kot migrantka redno bojuje.

Oseba S10, magistrica znanosti, je svojo frustracijo izrazila zaradi popolne ekonomske, socialne oziroma čustvene odvisnosti od partnerja. V Slovenijo je prišla zaradi ljubezni. Ko je prišla, ni govorila jezika, ni imela službe in ni imela lastne socialne mreže: *»Ne biti odrasla oseba. A veš? Ker doma sem bila odrasla oseba in potem prideš sem in postaneš otrok. A veš? Ne moreš narediti ničesar brez pomoči, ne moreš iti nikamor brez pomoči. Pač, si kot otrok. To je bila moja največja frustracija. Greš iz stopnje osvobodene in zgovorne posameznice, ki je bila zmeraj na čelu, brez obveščanja ostalih. Imela sem rada svoj prostor, delala stvari na svoj način. Potem sem prišla do točke, kjer sem morala za vse vprašati, preden sem kaj naredila. Zaradi tega sem se počutila šibko in manjvredno.«* (S10) Zaradi jezikovne ovire tako v vsakdanjem življenju kot v birokratskih situacijah osebe pogosto dobijo občutek manjvrednosti. V nekaterih primerih pride tudi do t. i. infantilizacije oseb, ki ne govorijo jezika okolja. Ljudje z njimi začnejo govoriti, kot da imajo težave v razvoju, in ne kot z osebami, ki razumejo situacijo, ne pa tudi jezika okolja. To pa predstavlja za migrantke z visoko izobrazbo močno degradacijo, saj so bile pred migracijo samostojne, uspešne in percipirane kot močne ženske, zdaj pa so v enem preprostem trenutku izgubile vso kontrolo nad življenjskimi situacijami in s tem tudi odnos do sebe. Občutek nemoči, ki se ob tem pojavlja, je velikanski, navajajo.

Osamljenost

Izguba socialne mreže in s tem izguba osebnega kapitala je bil za intervjuvanke pomemben del migracijskega procesa. Glede na izkušnje, ki so jih navedle, je občutek osamljenosti povezan

tudi z drugimi občutki, denimo depresije, frustracije, izgubljenosti (glej zgoraj). Kot navaja oseba D5, ki s partnerjem živi v Berlinu in je svojo državo zapustila zaradi političnih razlogov: *»Ničesar ne moreš narediti, sploh ničesar ne veš, ne znaš jezika, ne poznaš kulture.«* (D5)

Migracijski proces in integracija na začetku odvzameta občutek pripadanja, kot navede oseba N6: *»Čustveno se ne počutim, da spadam zraven. Počutila sem se nesrečno in osamljeno.«* (N6)

Strategije soočanja s situacijo so različne: *»Dve leti sem se počutila osamljeno. Imela sem napade tesnobne. Nisem mogla dihati, ko sem bila v stanovanju. Tako sem začela kaditi travo, to mi je pomagalo se pomiriti. Imela sem napade joka ali panične napade na ulici.«* (D7)

Intervjuvanke so navedle, da je težko na novo delati na socialni mreži, tako S1 iz sosednje države, ki živi v Sloveniji: *»Zelo težko je sprejeti dejstvo, da vse, kar si zgradila, torej do 23. leta, je šlo. Imela sem svoje prijatelje – seveda lahko dandanes zelo enostavno obdržiš stike, ampak vseeno, to ni isto. Ne pokličeš več spontano prijateljice: OK, greva na kavo – ja, greva tu pa tam in potem greva na kavo. Tega več ni. Seveda imaš nove prijatelje, pa vendar. Ta nova prijateljstva se pojavljajo v življenju, ampak enostavno ni isto. Če si ti z eno osebo preživel skoraj celo življenje, potem jo zgubiš, je hudo. To mi je bilo zelo, zelo težko sprejeti.«* (S1)

Oseba S1 opozarja na dve stvari hkrati, ko omenja digitalno komunikacijo. Na eni strani družbena in druga omrežja omogočajo hiter občutek bližine, hkrati pa ne nadomeščajo osebnega stika, pogovora in iskrenosti. Kar pa poudari občutek oddaljenosti, saj ni dotika, stika ali telesne govorice, ki bi ustvarili čustveno ugodje. V večini primerov osebe ne želijo obremenjevati drugih ali pa si same ne priznajo, da niso najbolje. Pogosto prekrivajo depresivne in druge občutke v času virtualnega stika ravno zaradi telesnih in časovnih omejitev, ki jih digitalna komunikacija omogoča. Oseba S1 pozdravlja možnost digitalne komunikacije, hkrati pa se zaveda, da gre pri tem za instantni stik. Težje ohranja stike s prijatelji, ki jih je imela pred migracijo, tudi zaradi fizične in časovne distance. Ker *»vseeno pa ni isto«*, pravi S1, ki prav tako govori o pomenu prijateljstev, ki so se razvila skozi čas, o rutinah in praksah ohranjanja stika v skupnosti in pomembnosti vloge prijateljstva za duševno zdravje. Celotno življenje vplaga v neka prijateljstva ali osebo in *»potem jo izgubiš«*, kar je zelo težko sprejeti, pravi S1. Večina oseb spleta prijateljstva skozi čas v skupnosti (otročstvo, študij ipd.), in s tem ko oseba migrira, vstopa v nove skupnosti, ki imajo že zgrajene prijateljske odnose, ki redko odpirajo prostor za nove ljudi. Kot pravi tudi oseba S3, ki nikakor ni uspela v nekaj letih splesti pristnih prijateljskih povezav v novi skupnosti: *»O, moj bog, ja! Tako težko. Mislim, še posebej kot Španka. Stvar je v tem, da sem s severa Španije, v Španiji smo znani po tem, da nismo najbolj odprti ljudje. Nisem vedela, kako odprta sem bila, dokler nisem prišla sem. Vedno sem mislila, da nisem med najbolj odprtimi Španci, morda nisem. Po dveh letih tukaj, sem skoraj znorela. Ne da ljudje*

nimajo prijateljev, ampak kar sem opazila, je to, da ima večina ljudi prijatelje iz šole ali osnovne šole ali celo vrtca. Moj mož ima najboljše prijatelje še iz vrtca! Večina njih je iz osnovne šole in vrtca. In kar sem opazila, ko odrasčajo, je zelo težko za njih, da sklepajo nova prijateljstva. Ohranjajo tista prijateljstva, ki jih že imajo, ker je to bolj varno in udobno. Ni jim potreben napor za sklepanje novih prijateljstev. V Španiji je drugače.» (S3) Intervjuvanka iz Španije S3 omeni tudi kulturno komponento socializacije in vključevanja drugih v že ustaljeno skupnost. S3 živi v Sloveniji, vendar so podobno navedle vse ostale osebe, ki so se soočale s podobno težavo v Nemčiji in na Nizozemskem. S3 poudarja pomen stabilne socialne mreže v skupnosti v odnosu do prijateljskih vezi in s tem lastne samozavesti. Podobno pravi D13, oseba, ki že vrsto let živi v Berlinu, ko pravi, da je površinskost cena za t. i. prijateljstva: *»Ne vem, kako naj rečem, ne da igraš v živo neka prijateljstva, ampak tisto, da malo, saj se na začetku pretvarjaš, ker hočeš biti viden kot neka superpozitivna oseba, s katero se je fino družiti. To se mi zdi, da iz tega mogoče včasih nastanejo kakšna znanstva, poznanstva, prijateljstva na neki bolj površinski ravni. Ni pa to doma, kjer se poznaš že 20 let in ti ni problem tudi ne vem, petkrat reči: 'Ne, ne paše mi zdaj iti ven,' 'Glej, oprosti, tečna sem, ne grem,' 'Vzemi me takšno, kakršna sem.' Tukaj se mi zdi, da si malo bolj pozoren na to dinamiko, ker spet začneš znova vse od začetka.« (D13)*

Pred migracijskim procesom se je intervjuvankam zdela socialna mreža kot nekaj samoumevnega, pravi N4 iz Mehike: *»Ko sem se preselila, nisem vedela, kako pomembna mi je mreža ljudi, ker ko si v svoji državi, se tega sploh ne zavedaš. Nisem rabila vložiti kančka truda v mrežo ljudi. Mreža ljudi je tam. No, sedaj tukaj sem pa opazila, da moram vložiti trud in niti ne vem, kako. Tako da ja, težko je najti mrežo ljudi tukaj. Stike, ki jih imam tukaj, lahko preštejem na dve roki. To ni mreža ljudi, je mala skupina ljudi. Pa tudi ta skupina ni tako prizemljena, gre za skupino ljudi, ki so ti tuji in ti si tuj njim.« (N4)* Površinskost spletnja socialne mreže je eden pomembnih elementov, ki osebam vzbudi dodaten občutek odtujenosti in osamljenosti v novih skupnostih. Osebe se oprimejo vsake možnosti, ki jim je ponujena za druženje, s tem pa morebitna bližnja »prijateljstva«. Veliko časa je potrebno, da se ta prijateljstva tudi spletejo. Izhodišča za iskanje socialne mreže so tako v večini primerov ljudje s podobnimi izkušnjami, v situacijah, ki so skupne tujcem (jezikovni tečajji, glej primer osebe S1, spodaj). To so ali drugi tujci ali pa osebe podobnih etničnih ozadij (razna društva, na primer društvo Slovencev v Nemčiji, društvo Južnoameričank v Amsterdamu, »ekspatska« društva, preko aplikacij, kot je MeetUp, ipd.). V takšnih primerih gre za odvisnost od sklepanja socialnih vezi preko površinskih pristopov, ki niso v skladu z običajnimi kriteriji oziroma skupnimi točkami, kot so na primer podobna mentaliteta, izobrazba, življenjska zanimanja ipd., temveč

so povežejo na podlagi podobnih položajev, ki so skupni zaradi migracije. Predvsem je vsem skupno to, da so osamljeni, ker so tujci, in drugih mehanizmov vzpostavljanja socialne mreže bolj ali manj nimajo. (N4) Izkušnje občutka osamljenosti globoko zarežejo v samozavest in samopercepcijo osebe ter s tem v njihovo duševno zdravje. Potreba in odvisnost od bližine drugega paralizira, kot navaja oseba D3, ki živi z družino v Berlinu: *»Nikogar nisem imela, razen svojega moža. Čeprav imam moža in poznam veliko ljudi, imam mrežo ljudi. Sem zelo družabna oseba, tako je bilo na začetku in ko sem se počutila slabo, doma imaš vedno nekoga, ki te posluša ali pa ti prinese kaj in se mu smiliš. Tega nisem imela, lahko sem poklicala starše, ampak kaj naj oni, ki so 2000 km stran. No, tudi moj mož je bil tam. Ne vem, vedno je tako, da potrebuješ prijatelje, eno osebo ali več, ki ni del tvojega doma ali družine. Tega nisem imela, to je prišlo šele kasneje. Ničesar nisem mogla deliti z nikomer, ker nisem znala jezika. Ljudje, s katerimi sem živela, ti prav tako niso govorili angleško [smeh]. Na moji strani pa je bila samo polomljena nemščina. Ampak kljub temu niso bili bližnji prijatelji, bili so mi samo v pomoč, usmerjali so me, kaj moram narediti.«* (D3)

Oseba D10, ki prihaja iz Rusije in že nekaj let živi v Berlinu, si goreče prizadeva splesti prijateljsko, lastno socialno mrežo in pravi: *»Težko je bilo najti prijatelje, celo nemške prijatelje. Zdaj ko pomislim, še vedno nimam nemških prijateljev in to je dejstvo. Mogoče je kulturna stvar, ampak nočem imeti stereotipov glede na kulturo, kljub temu je to fakt.«* (D10) Velik del občutka osamljenosti je tudi umeščanje v novo okolje, ki pa je povezano z osebami s podobnimi izkušnjami, kot je omenjeno zgoraj. *»Obdržala sem npr. prijatelje s tečaja slovenščine, ker vseeno mi je lažje z ljudmi, ki živijo, ki so pač tujci tukaj, ampak živijo tu.«* (S1) Jezikovni tečaji so pogosto izhodišče za ohranjanje stikov in oblikovanje nove socialne mreže. Gre za stičišče oseb s podobnimi izkustvi in s podobnimi interesi, kar je v tem primeru učenje jezika.

Občutek osamljenosti se v integracijskem procesu še dodatno potencira, ko drugi dejavniki uspešne integracije umanjajo (zaposlitev, socialna mreža, znanje jezika ipd., več glej kod *profesionalna identiteta*). Kot navaja oseba D1, ki se je večkrat selila in izkusila migracijski proces vedno znova: *»In potem si tam popolnoma sama, in pišeš dan in noč, zjutraj, kadarkoli pišeš magistrsko. To, združeno z brezposelnostjo, brez prave službe in brez znanja jezika.«* (D1) Kod *osamljenost* je v intersekciji s Schutzevim (1944) konceptom pripadanja in tujosti (outsiderstva). Če se oseba ne čuti vključena v novo okolje, je občutek osamljenosti močnejši (več glej zgoraj kod *občutek outsiderstva*).

Krivda

Kod občutek krivde je bil po večini naveden kot občutek, da s tem, ko migrirajo, zapuščajo svoje družine in prijatelje. Oseba D1 prihaja iz Grčije, kjer je živela v bloku s starši in je bila močno povezana s širšo družino. Krivda je prisotna tudi zato, ker zaradi migracije niso aktivno vpletene v družinske zadeve in ne morejo neposredno pomagati. D1 tako pravi: *»Stari so 90 let. Povedali so mi, no izvedela sem tudi, kako pogosto moja babica pade in se ne more pobrati. Lani se je to zgodilo dvakrat, ko sem bila tam. Ko sem bila prvič tam, je padla in drugič po dveh tednih. Potem sem vprašala mamo, kolikokrat se je to zgodilo. V redu, dajmo nekaj narediti glede tega. Vseeno je rekla, da niso hoteli, da to izvem. Sem ji rekla, čeprav sem v drugi državi, sem še vedno del te družine in želim vas podpirati. Kako naj shajam brez njih, kot otrok z božjim sindromom? Ampak so v redu, nekako shajajo. Bodo v redu, tudi če jih obiščem enkrat letno.«* (D1) Občutek krivde so navedle kot čustveno odtujitev od družine in prijateljev zaradi fizične distance. Skrb za družinske člane in prijatelje se je izkazala kot pogosta komponenta migracijskega procesa, ki vpliva na odnos do osebne identitete. Kot navaja oseba D4, ima občutek, da ni več enakovredno vključena v družinske zadeve: *»Ta del je zelo težek zame, ker seveda želim biti najboljša teta in ne ta, ki prihaja vsake toliko. Nočem biti teta, ki kupuje srca s sladkarijami ali nečim lepim. Želim posvetiti več časa, ampak po drugi strani bodo hitro zrastle in bodo imeli nekoga tukaj, me bodo lahko obiskali recimo.«* (D4)

Skrb za družino na daljavo je izrazila tudi oseba D5, ki živi v Berlinu zaradi političnega preganjanja. To je bil tudi razlog odhoda, pa vendar je ostal grenak priokus zaradi migracije: *»Se pravi, ti si terorist; zaradi propagande, policije in tako naprej. To seveda vzbuja strah, morda ne tebi sami, pač pa, kaj bo z družino in prijatelji. Na žalost to tako funkcionira.«* (D5) Strah je bila zaradi lastne varnosti primorana premagati. Na drugi strani pa je oseba N6, ki je odšla v Amsterdam zaradi osebne svobode, ostala z močnim občutkom krivde. Družina pričakuje, da se bo vrnila in skrbela za njih: *»Ne vem. Zdaj je nekoliko več pritiska s strani moje družine. Hočejo, da pridem nazaj. Moji starši so kar stari. To je nekaj, kar me moti. Počutim se malo krivo, ker sem tako daleč stran in ker nisem zmožna pomagati.«* (N6)

Manevriranje med občutkom krivde, etiko skrbi in lastno dobrobitjo je za intervjuvanke pogost in težaven pojav. Primer osebe N6 nakazuje, da bo kot hčerka prišla nazaj v domovino in skrbela za takrat že ostarele starše. Njene kariere ne jemljejo resno in je percipirana kot prehodni življenjski moment, ne pa kot resna življenjska odločitev, kot navaja intervjuvanka iz Grčije. Kot ženske, navajajo intervjuvanke, imajo pogosto ali pa vsaj subtilno pričakovano vlogo v skupnosti, ki se ne spremeni z migracijo, temveč jih čaka, ko se vrnejo. Veliko migrantk se sooča s podobnimi pričakovanji, pri številnih pa je ta družbena svoboda in osamosvojitev od

spolnih vlog tudi razlog odhoda, medtem ko se njihovi partnerji ali pa moški sorodniki s tem ne soočajo. Številne ob tem manevru preveva občutek krivde, da počnejo nekaj narobe s tem, da dajejo prednost lastnim željam pred željami družine. Navajajo, da jih ta občutek obremenjuje.

Osebnostna rast

Osebnostna rast, ali kot je to poimenovala ena izmed intervjuvank: »ta proces rezanja popkovine,« je glede na rezultate raziskave pozitiven rezultat migracijskega procesa. Osebnostna rast za razliko od drugih, negativnih izkušenj in občutkov, pozitivno vpliva na sogovornice in bistveno prispeva k dobri izkušnji migracijskega procesa. Kot navaja N2, Grkinja, ki je migrirala zaradi želje po raziskovanju sveta: *»Postala sem veliko bolj odprta, naučila sem se, kako se odzvati na stvar, imam odzive v mislih, ki niso pomembni drugim ljudem in nimam pravice, da bi vsiljevala določene občutke drugim. Tako da sem se počutila zelo koristno in v tem procesu postala tudi boljša oseba v načinu komunikacije z drugimi.«* (N2) Osebnostna rast, ki jo je izkusila N10, magistrica matematike iz Turčije, se kaže v tem, da je bila migracija pomembno osamosvojitveno dejanje: *»Razlika je v tem, da sem se sama s sabo naučila biti srečna, ne samo da sem brez partnerja, ampak tudi brez prijateljev, sprejela sem, da sem tukaj.«* (N10) Oseba D7, pravnica iz Mehike, je preživljala intenziven integracijski proces, v katerem so se vrstili različni občutki in izkušnje, od depresije, frustracije, brezposelnosti do tudi manj konstruktivnih vedenjskih vzorcev, pa vendar meni, da je izkušnja migracije prinesla določeno stopnjo osebnostne rasti, ki odtehta vse negativne izkušnje: *»Naučila sem se biti skromna na nek način.«* (D7) Podobno zase meni tudi oseba D6 iz Italije, ki je živela v zelo težkih razmerah, ker nikakor ni dobila primerne nastanitve v Berlinu. Najela je sobico, ki se je izkazala za skupno družinsko sobo, brez postelje. Spala je v spalni vreči v dnevni sobi družine, ki ji je oddajala le kavč, in ni poznala nikogar v Berlinu. Meni, da ji je migracija prinesla veliko: *»Všeč mi je bilo, ker se odpreš drugim ljudem in drugim kulturam in drugim načinom življenja.«* (D6)

Proces migracije je težak, kot so navedle intervjuvanke. Hkrati navajajo, da je to izkušnja, v kateri so se okrepile, doživljale občutek odraščanja, osebnostne rasti. Tako meni tudi oseba S1: *»Ocenila bi jo kot en dolg proces. Zdi se mi, da nekako tudi v tem obdobju naenkrat in istočasno s tem, ko sem se preselila iz ene države v drugo, odraščam.«* (S1) Migracija je po mnenju N9 iz ZDA stopnica za osebno rast in osebno svobodo: *»Lahko bi se preselila kamorkoli in bi bila srečna.«* (N9)

5.5.5. Vsakdanje življenje migrantk

Kod *vsakdanje življenje migrantk* smo oblikovali s pomočjo teoretske podlage tipologije migracij ekspatov. Ekspat je visokokvalificirana, visokoizobražena, kozmopolitska oseba, ki migrira relativno veliko in je ekonomsko relativno stabilna (Gatti, 2009; Berry in Bell, 2012; Klekowski von Koppenfels, 2014; van Bochove in Engbersen, 2015). Ekspati migrirajo po večini zaradi želje po spremembi življenjskega stila (Benson in O'Reilly, 2009; Benson in O'Reilly, 2016) ali pa zaradi izboljšanja pogojev za nadgradnjo profesionalne identitete (Vance, idr., 2016; van Rooij in Margaryan, 2020). Glede na način življenja in intersekcijo s kodom *razlog migracij* smo ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij umestili v migracije življenjskega stila in ekspatov.

Glede na omenjeno teoretsko izhodišče nas je zanimalo, kakšna je pravzaprav praksa vsakodnevnega življenja v kontekstu migracij in integracijskih procesov intervjuvank. S kakšnimi vsakodnevnimi praksami se srečujejo in kako doživljajo situacije, v katerih se nahajajo, ter ali tudi sebe označujejo kot ekspatke. Zaznali smo, da se intervjuvanke zavedajo svojega položaja in se po večini tudi same umeščajo v kategorijo ekspatov. Če se same niso umestile v to kategorijo, smo jih mi, in sicer glede na zgoraj omenjeno definicijo in glede na rezultate raziskave. Rezultati raziskave kažejo, da se migrantke, ekspatke, z drugimi migranti ne družijo glede na nacionalno, versko ali katerokoli drugo podobnost, temveč za uspešno druženje prevladuje posedovanje podobnega habitusa (podobni osebni kapitali, kot so izobrazbena struktura, profesionalna identiteta, socialna mreža ipd.). Kodi, ki so se pojavili ob podrobnejšem pregledu življenja ekspatov, kar ženske z visoko izobrazbo in izkušnjo migracij so, so sledeči:

- Življenje ekspatk
- Večkratne migracije
- Vmesni prostor
- Rasizem in ksenofobija
- Vloga partnerja ali parnerke
- Spolne vloge in pričakovanja – seksizem
- Prehod iz romantične faze v vsakdanje življenje

Življenje ekspatk

Vsakdanje *življenje ekspatk* je kod, ki zajema občutke tujosti, (ne)vklučenosti v novo okolje in vsakodnevne življenjske prakse. Intervjuvanke so poudarile, da se zavedajo, da so tujke, in da

se želijo kar se da hitro vključiti v novo skupnost in zlit z okolico. Želijo si, da lahko čim prej nadaljujejo podoben stil življenja, kot so ga imele pred migracijo, in s tem normalizirajo svoj obstoj v novem okolju. Eden izmed pristopov je, da so del lokalne ekspatske skupnosti. N7 živi v Amsterdamu in govori nizozemsko na pogovorni ravni, pravi, da kljub temu še vedno nima občutka, da bi bila vključena v lokalno okolje: *»Ne počutim se integrirana v nizozemsko skupnost, se pa počutim integrirana v ekspatske skupnosti. V Nemčiji sem se dobivala z ljudmi, ampak so tudi bili vsi ekspati, tako da ne bi rekla, da sem popolnoma integrirana, sem pa integrirana v svojem svetu in ekspatskem mehurčku.«* (N7) Glede na raziskavo so se migrantke družile z drugimi ekspati in temu primerno je sledila tudi integracija, ki je potekala vzporedno z okoljem večine, toda ne v njem. Povezujejo jih skupna izkustva in jim dajejo občutek pripadnosti. Kot navaja N4, ki prav tako živi v Amsterdamu in navaja, da se ekspati med sabo povezujejo tudi zaradi občutka, da so *outsiderji*: *»To je občutek, kot da bi bil neznanec. Vidim nekatere stvari, ki so mi všeč, ampak niso resnično moje. Ni nekaj, kar lahko vzamem zase. Nekaj, kar je daleč stran od mene. Zame je zelo težko iti v ta miselni proces, odkar sem zunaj, in ne počutim se integrirano. Povezave, ki jih imam tukaj z ljudmi, so bolj ali manj z ekspati ali tujci. Zato mislim, da to še bolj podpre to misel, da sem jaz tudi tujka, outsiderka. Kajti edini ljudje, s katerimi sem povezana, so ljudje, ki so tudi tujci in outsiderji. Tisti, ki bi si želeli, pa ne morejo priti noter v skupnost. To podpre to idejo, da še vedno nisem tam, da še vedno nisem noter, da sem že zmeraj zunaj [skupnosti imigracije].«* (N4)

Kod je v močni korelaciji s kodom *samopercepcija duševnega stanja – osamljenost*. Raziskava je pokazala, da je osamljenost precej pogost pojav, podobno kot občutek nepripadanja, outsiderstva (Schutz, 1944), ki združuje podobne med sabo. Tvori paralelne skupnosti s paralelnimi kulturnimi dinamikami v odnosu do novega okolja, kjer so družbena in kulturna pravila že določena. S8, žena diplomata, ki ji je že zaradi diplomatskega statusa še dodatno otežena integracija v novo okolje, je dodatno izolirana tudi od ekspatske skupnosti zaradi narave dela in pogostih selitev: *»Naučila sem se, kako početi kaj tukaj, vprašala sem prijatelje. Tako da je bilo to dobro zame, da sem vedela, da nisem sama. Spoznala sem še druge ekspatske družine tukaj in nekatere so v istem položaju kot jaz. Pustile so svoje službe, da so prišle sem s svojimi možmi. V splošnem moški res ne pustijo svojih služb, ženske pa pustijo svojo službo, da bi šle z moškimi. Ja, zame je bilo to dobro, ker sem se naučila živeti kot Evropejka, ampak je bilo slabo za moje zasebno življenje in mojega moža, ker ni bil tako kot ostali moški tukaj. Nikoli ni skrbel za čistočo hiše, zato sem se počutila preplavljena z vsemi temi stvarmi. Pa še otroci, majhni otroci potrebujejo veliko skrbi.«* (S8)

Glede na raziskavo se ekspatke, migrantke z visokošolsko izobrazbo, družijo med sabo veliko pogosteje kot s sonarodnjaki, ker delijo sebi podoben habitus (Schutz, 1944) in ozadje osebnih kapitalov po Bourdieuju. Kajti večina glede na rezultate raziskave prihaja iz srednjega razreda (kar pogosto omenijo tudi same), ki pa po večini deli podobne habituse in polja delovanja pred migracijo v domačih okoljih (Bourdieu, 1985a; 1985b; 1987). Pri vsakodnevem življenju migrantk z visokošolsko izobrazbo je podobno, le da so te v dodatnem preseku in imajo potrebo, da se čim hitreje in čim bolj neopazno vključijo v novo okolje. Želijo si pripadati in delovati enakopravno in vključeno. Pri tem želijo umestiti svoj lasten habitus v novo okolje in uporabljati osebne kapitale tako, kot so to počele pred migracijo.

Vmesni prostor

Kod *nekje vmes* je občutek, ki so ga intervjuvanke navedle, da se ne počutijo nikjer čisto zares »doma«. Odkar so se začele umeščati v novo okolje, prevladuje občutek, da ne pripadajo ne tu ne tam, ne v starem ne v novem okolju. Pravijo, da obstaja potreba, želja in krivda, ker se ne morejo čisto posvetiti vključevanju v novo okolje. Ravno zato, ker se počutijo, kot da so nekje vmes, in želijo biti aktiven del okolja emigracije. Kot opisuje oseba D1, Grkinja, ki že vrsto let živi v tujini in potuje med domovino in Berlinom: *»Prve ure v Atenah so moje najljubše stvari na svetu, ker je vse sveže in novo. Vsi me želijo videti, naredijo mi kavo, me objemajo na letališču in podobno. Neopisljivo je. Samo potem že pogrešam Berlin, svojega partnerja in službo. Potem pridem nazaj in me čakajo moji kolegi in partner, ampak potem pa pogrešam druge v Atenah. Vedno si v tem začaranem krogu, kjer nikoli nisi zadovoljen. Vedno je nek manjši ali večji del tebe, ki pogreša in ni nikoli čisto zadovoljen. A vseeno, ko se vrnem, se počutim dobro, dokler mi je jasno, da se bom zabavala in da gre za počitnice. To je vseeno lažje reči, kot storiti, ker sem oseba, ki skrbi za posel, in želim slišati od svojih staršev, kaj se dogaja z mojimi starimi starši.«* (D1)

Občutki odtujenosti v izvornem okolju (pred migracijo) se pri intervjuvankah pojavljajo pogosto. Kot pravi D7, ki že nekaj let živi v Evropi: *»Počutila sem se čudno v Mehiki, tukaj pa se počutim bolj kot tujka, veliko bolj kot v svoji državi. Večkrat se vprašam, zakaj imam ta občutek, da ne spadam ne tu in ne tam.«* (D7) Občutek, da ne pripadaš ne tu ne tam, kot pravi oseba D10, Rusinja, je močen. Še posebej, ko se vračaš v domovino: *»Ne spadam več sem. Tako se vidim. Dejansko je kar težko, ker so vsa potovanja zreducirana na obiskovanje družine ter so zelo kratka in zelo intenzivna. Tako da nimam niti priložnosti, da dojamem samo sebe v Rusiji v odnosu do svojih prijateljev ali z družino. Saj so še vedno vsi v mojem srcu, in kar je zelo zanimivo, je, da se tega zavedam veliko bolj, odkar se učim o nemški in drugih kulturah.*

Tam sem bila čudakinja, tukaj sem čudakinja, takšna sem vsepovsod.« (D10) Intervjuvanke navajajo, da ko niso v svojih domačih okoljih, kulturah oziroma v državi, iz katere izhajajo, se počutijo, kot da tam nekaj zamujajo. Oseba N8 že vrsto let živi na Nizozemskem, vendar jo nekatere stvari postavijo v stanje, ko obvisiš nekje vmes (*limbo*). To so spomini in želje po prijetnih trenutkih, ki jih pozna iz domačega okolja in ki jih zaradi občutka odtujenosti na Nizozemskem včasih pogreša: *»Tako je bilo na Nizozemskem, da nekaj pa zamujam v [skrito]. Je en tak občutek: 'jaz in ostali' ali pa 'nisem del tega'. Pa še, najbolj je, recimo to prisotno, kadar ni drugih tujcev.*« (N8) Pojavijo se mešani občutki in oseba S5, ki prihaja iz Španije, pravi: *»Ne vem niti, od kod sem. Zdaj ko govorim s tabo, govorim o tem, kdaj grem domov. Ko sem pa tam, govorim podobno svoji mami isto. Kot da ves čas letim. In ko sem tukaj, rečem, da sem prispela in vse je v redu. Tako da, ko govorim z njimi, je moj dom tukaj, ko govorim z ljudmi, ki so od tukaj, jim rečem, da grem domov v Španijo. V tem pogledu je to čudno, ker nisem prepričana, od kod sem, ali kaj občutim. Mislim, da bom kar ostala tukaj. Na začetku je bilo nekoliko žalostno, ker hodim tja enkrat ali dvakrat letno in sem se počutila, kot da sem še del tistega. Mislim, obdržali smo stike in srečevali smo se, ampak mislim, da je to vse del življenja. Spremeniš se, nekatere ljudi obdržiš, nekaterih pa več ni. Na začetku je bilo žalostno, pogrešala sem tiste kraje, kljub temu ne moreš biti vsepovsod.*« (S5)

Oseba N6 je prišla v Amsterdam zaradi ljubezni in zaradi LGBTQ+ svobodnejšega življenja. V Južni Afriki pogojev za to namreč ni imela, prav tako ne poguma živeti odprto. Na Nizozemskem je *outirana* in pravi, da se počuti kot doma, da je svoja. Ko pride nazaj v Južno Afriko, pravi, da ima prav tako enak občutek: *»Ja, to je zelo čudno. Počutim sem, kot da ne pašem sem. Na nek način se počutim, kot da živim dve življenji. Ne vem, kaj se dogaja tukaj, ko sem tam, sedaj se počutim kot na počitnicah tam. Ne vem niti, ali je to dobra ali slaba stvar. Vseeno sta mi obe mesti drugačni. Ko sem v Cape Townu, ne želim nazaj [v Amsterdam]. A je to normalno? Enostavno bi si želela, da se samo transformiraš. Nekateri noči postanem tesnobna glede tega, kaj bi naredila sama s sabo. Nočem nazaj v Cape Town, tukaj pa tudi nočem ostati.*« (N6) Oseba D9 se zaveda, da z načinom življenja, ki ga živi v Berlinu, nazaj v domovino ne more več. Tako zaradi kulturnih in osebnih kot profesionalnih razlogov, kot navaja: *»In kaj če bom morala nazaj v Mehiko? Zdaj, ko sem prekvalificirana, da bi bila tam, ker govorim tri jezike, stara sem 25 let in imam magisterij. Enostavno sem prekvalificirana. Noben me ne bo želel zaposliti za tolikšno količino denarja in tudi nisem pripravljena delati za toliko manj denarja.*« (D9) Intervjuvanke so opozorile na pogost pojav, ki je, da bi se težko vrnile nazaj v izvorno okolje. Če že, bi bil ta prehod nazaj prav tako težak.

Večkratne migracije

Ena pogostih praks pri intervjuvankah so tudi pogoste selitve. Podobno je z ekspati, in to še posebej velja za visokoizobražene osebe. Gre za t. i. *brain drain – brain gain* dinamiko (Bailey in Mulder, 2017), in za želje po spremembi v vsakodnevnih življenjskih praksah. Oseba D8 je migrirala večkrat, ker je želela izkusiti svet in raziskovati sebe: *»Na splošno, prva tri leta v Italiji so bila kul, ker je bil nov jezik in bili so novi ljudje, pa še vso to medkulturno okolje in dinamika. A vseeno ni bilo mesto, kjer bi ostala, če bi bila v severni Italiji in študirala v [skrito] morda. Tako da sem začela graditi na tem, da bi mesto zapustila in nato prepoznala, da sovražim severno Italijo, in to tako zelo, da bi mi bilo celo v redu iti v državo, ki je popolno nasprotje. Nemčija je bila strel v prazno, ampak se je izkazala kot dobra odločitev.«* (D8) Oseba D8 je v času intervjuja živela v Berlinu in je bila sredi procesa selitve v drugo mesto v Nemčiji. Oseba N11 prihaja iz Indije. Njena izkušnja je podobna, migrirala je v izhodišču zaradi sebe in svojih potreb: *»Selila sem se v vrsto različnih držav. Glavni razlog za to, da sem se preselila v Francijo, je to, ker mi je bilo na voljo. Nato sem živela v Bruslju, preden sem se preselila na Nizozemsko in tudi tam sem doživela kulturni šok. To pa zato, ker sem sprva živela v Bruslju in bila sem normalna, tudi ljudje so bili normalni. Kasneje sem se preselila na Nizozemsko, ker sem spremenila službo, tudi zaradi težav z mojim šefom. Imel je ogromne težave z obvladanjem jeze, drl se je name, kar mi ni bilo v redu. No, odločila sem se, da bom spremenila državo.«* (N11) Oseba D3 je prav tako odšla zaradi sebe in lastnega občutke svobode, iskanja sebe in lastnih želja. Kot pravi: *»Začela sem svojo pot 2007, ti temu rečeš verižna migracija, to je bilo v mojem primeru. Dobila sem štipendijo. Doštudirala sem pravo v [skrito] in želela sem nadaljevati z izobrazbo. Tako sem dobila štipendijo na [skrito] leta 2007, tam sem se eno leto učila jezika, potem so mi še prepoznali diplomu in tako sem tam začela svoj doktorat.«* (D3)

Migracijski razlogi so pri ekspatih pogosto povezani med seboj. D10, ki trenutno živi v Berlinu z družino: *»Moj najmlajši ima sedaj štiri leta, drugi šest in se veliko premikamo. Jaz sem Rusinja, tako da od Rusije do Tajske, potem pa še v ZDA. Ves čas smo se morali prilagajati novemu okolju in različnim situacijam.«* (D10) Pa vendar, selitve niso lahke in terjajo močan davek predvsem na področju osebnega kapitala in samopercepcije, kot navaja oseba D1, ki se je velikokrat selila, trenutno se je ustalila v Berlinu in pravi, da tega ne misli več početi, če že v znana okolja ali okolja podobna tistim, ki jih že pozna: *»Selitev iz mesta v mesto in v različne države, kulture in jezike ni tako zelo enostavno, kot je na primer sprehod po parku. Mislim, če bi se morala spet seliti, bi se preselila tja, kjer govorim jezik, ali pa da je jezik lahek zame. To bi bila recimo Švedska, Španija ali Nizozemska, nekje, kjer so dejanske podobnosti angleščini, francoščini ali nemščini, ne bi se selila na Kitajsko. Kdo bi se začel učiti kitajsko pri tridesetih?*

Ni šans! Zame je jezik zelo pomemben. Razlog, zakaj hočem to narediti, je zato, ker ljubim Berlin, in zato se tudi ne želim preseliti drugam.» (D1)

Glede na raziskavo ženske z visoko izobrazbo z izkušnjo migracij kljub navidezni lahkotnosti, ker pripadajo ekspatski tipologiji migracij, dojemajo migracije resno in z močnim zavedanjem lastnega položaja in izkustev (občutka nepripadanja, poslabšanja duševnega zdravja, družbenih krivic, eksistenčne stiske ipd.). Zavedajo se, da migracija in predvsem postmigracijska faza zahtevata poseben trud in velik osebni in profesionalen napor, da lahko vsaj delno ohranijo lasten habitus in lastno integriteto. Vsaj približno toliko, kot so jo imele pred migracijo.

Rasizem in ksenofobija

Kod *rasizem in ksenofobija* je delno pričakovan, saj je bil v času raziskave močen porast negativnih medijskih, političnih in ostalih javnih diskurzov o migracijah (Vezovnik, 2017; 2018; Zapata-Barrero in Yalaz, 2018). Raziskava je potekala po »migrantski situaciji«, po letu 2016, ki je bil tudi čas evropskega negativnega odnosa do tujcev. Kot pravi oseba D5 s statusom begunke iz Berlina, se pritiski odražajo in prenašajo tudi na kvaliteto vsakodnevnega življenja njih samih, s tem pa je povezan strah pred nestabilno in nevarno bodočnostjo: *»Še posebej zadnje leto, in porast tega desnega populizma po Nemčiji, pravzaprav po celem svetu. Vse slabše je za migrante. Počutim se kot tujka, tudi kot migrantka, ampak še posebej zadnje leto je ta občutek vse močnejši. Zakaj je še vedno tako? Zato, ker se vsak dan zgodi nekaj slabega migrantom in beguncem.» (D5)*

K negativnemu javnemu in političnemu diskurzu glede migracij lahko prištejemo še t. i. klasično nestrpnost do tujcev, še posebej do ljudi drugačnih nacionalnosti, etnij, religij in spolne pripadnosti (Zavratnik, 2011). To kaže tudi izkušnja intervjuvanke S9, v srednjih štiridesetih iz Srbije, ki tekoče govori slovensko, živi v Sloveniji že več kot 10 let, kjer ima družino in službo. S9 pravi, da opazi razliko v odnosu do nje glede na preostale migrante, glede na to, od kod prihaja, in kako se to odraža: *»Velikokrat je težava z naglasom. V Sloveniji je še vedno ogromno ljudi, ki govorijo z naglasom, in je treba to sprejeti kot en poseben sociolekt. Kot je na primer fužinski sociolekt in tako naprej. In to se še kar naprej vidi v zelo slabi luči. Na primer, zadnjič mi je kolegica govorila, ki je gostovala na televiziji, pa so ji rekli tam: 'Ja, ne vem, zakaj ste vi toliko uveljavljeni v družbi, pa ne vem kaj vse, po drugi strani: takoj, ko spregovorite, se vidi, da niste iz Slovenije,' oziroma ve se, kaj je hotel povedati, in potem je ona vprašala nazaj: 'Zelo čudno je, da Žižka noben ne vpraša glede tega, kako govori angleško, in za njegov naglas.' To so taki stereotipi, tako globoko ukoreninjeni v družbi, da tega nismo spremenili: ne jaz, ne vi,*

ne nobeden, samo treba je na tem delati. Ampak so težave na vsakodnevni ravni. Včasih npr., če govorim z naglasom – pač tako govorim, to je slovenščina, ki jo jaz govorim, nikoli ne bom govorila drugače, ker ne moreš, in npr. če iščeš kakšno informacijo po telefonu, velikokrat boš dobil dvakrat manj informacij v primerjavi z nekom, ki pokliče in nima naglasa.« (S9) Kraj emigracije, glede na raziskavo, vpliva na predsodke in rasizem v okolju imigracije. Izkušnja osebe S2, v srednjih štiridesetih letih, ki pravi, da sama opazi razlike in povezavo s tem, od kod prihajaš in kje živiš: »Ampak ja, če prideš iz Francije, te lepo sprejmejo. Imaš pa težave, če prideš iz južnih koncev, na primer iz Jugoslavije. Takrat je malo drugače. Ja, res vidim, da je tako. Zame je v redu, večinoma je pozitivno zame, in to ni fer. Ampak se zavedam, da mi je veliko lažje kot drugim.« (S2) Zavedanje lastnega privilegija glede na nacionalne, etnične in verske pripadnosti je izredno močno med intervjuvankami. Intervjuvanka D7 iz Mehike, ki se je preselila v Berlin, prihaja, kot poudarja, iz srednjega razreda s pred migracijo zelo močnim ekonomskim, simbolnim, socialnim in kulturnim kapitalom. Pred migracijo je delala v mednarodni pravni organizaciji in imela visok družbeni in ekonomski status. Doma so imeli hišno pomočnico in vsi preostali člani družine (mama in sestra) so bili vidni in prominentni člani skupnosti. Opazila je, da so ji bili, ker je bila temnejše polti, vsi ti privilegiji in kapitali zaradi drugačnega videza v novem okolju v hipu odvzeti: »Tudi jaz sem doživela ta predsodek, da če prihajaš iz južnoameriške države, da je to včasih tukaj videno kot dobro. Saj te vidijo kot nekaj eksotičnega ali zanimivega. Vendar ko pa gre za strokovno znanje ali pa ko moraš nastopiti profesionalno, se včasih obnašajo, kot da nisi ravno inteligentna. Ko jim pokažeš svojo inteligenco, pride do, težko bi opisala, ne bi rekla zavisti, ampak predsodkov. Češ, kako to, da imaš to znanje, če pa prihajaš iz druge države. Kako to, da imaš boljšo in višjo izobrazbo kot ta oseba. Vsaj jaz sem to tako zaznala.« (D7) Podobne so izkušnje osebe N2, ki prihaja iz Grčije, je v poznih dvajsetih in živi v Amsterdamu. Mesto velja za odprto in vodilno v tolerantni nizozemski družbi. Pravi, da kljub temu občuti, da je tenka meja med rasizmom, toleranco in sprejemanjem: »Rekla bi, da zaradi moje barve kože, namreč nisem bela kot papir, nisem pa tudi zares temnopolta, ne izstopam preveč. Zato mislim, da me je ta videz rešil pred interakcijami, ki bi drugače bile bolj čudne. Tudi to, da nimam grškega naglasa, me rešuje. Ljudje vedo, da ta jezik ni moj materni jezik, ne vedo pa, od kod sem. To je pomagalo pri tem, da me niso uspeli popredalčkati. V primeru skritega rasizma se zavedam, da je ta država zares rasistična, in sem tudi imela stik z ljudmi, ki so rasisti, in z ljudmi, ki so ga občutili. Pri meni sta bila rasizem in seksizem zapakirana v en paket, ampak to ni bilo pogosto.« (N2) Seksizem in rasizem, kot pravi oseba N2, se prepletata z roko v roki in izkušnja obeh hkrati med raziskavo ni bila redka. Podobno nakazuje izkušnja intervjuvanke S12 iz Južne Amerike: »Ko sem prosila

za taksi, je bil pri vratih vratar, ki je imel naokoli študentke medicine, psihiatrinje in psihologinje. Bila je zima, imela sem plašč, vsepovsod sem bila pokrita. In on je rekel, katere vse jezike govorim in iz katere države sem. Sem rekla [država v Južni Ameriki] in potem je vprašal, če sem plesalka. Tam so bile še druge študentke, ampak jaz za njega nisem bila študentka, jaz sem bila za njega [eksotična] plesalka. Vrtar na fakulteti za medicino je mislil, da je prišla plesalka, samo prositi za taksi.« (S12) Oseba S4 je iz EU države, ki je izkusila rasizem posredno, preko partnerja, ki je Azijec. Njena izkušnja je bila izredno težavna, kot navaja, saj je bila mlada mamica dveh otrok v novi državi in edina z dobro zaposlitvijo (*breadwinner*). Oseba S4 se je preselila v Slovenijo zaradi premestitve v službi (intersekcija koda *premestitev v službi*) in zaradi boljših družinskih pogojev, partner ji je pri tem sledil. Mož je prav tako visokoizobražen in ni dobil dela v svoji profesiji, in to izključno zaradi videza, kot navaja: »Našel je samo preproste službe. Zelo težko je našel karkoli. Želel se je zaposliti v piceriji kot nekdo, ki ne govori slovensko, ampak so prednost imeli Slovenci, ne tujci. Niso si želeli [prebivalca države v Aziji].« (S4)

Obratni rasizem oziroma privilegiranost na podlagi videza smo v raziskavi prav tako zaznali. Oseba D11 je iz Združenih držav Amerike, govori tekoče nemško in je potomka Nizozemcev, z videzom ne izstopa prav posebej od videza večine in se tega zaveda. Njena izkušnja je popolnoma nasprotna od zgodb intervjuvank, navedenih zgoraj: »Govorim nemško in tudi zgledam, kot da sem od tukaj. Mislim, da je bistveno težje nekomu, ki nosi ruto ali pa ima temno barvo kože. Mislim, da ni veliko zunanjega rasizma, ampak je veliko notranjega, in o tem ljudje ne želijo govoriti.« (D11) Zanimiva pa je tudi izkušnja osebe S8, ki prihaja iz Afrike in je pred prihodom pričakovala rasizem, se nanj pripravila in bila pozitivno presenečena v sprejemajočih vsakodnevnih interakcijah z večinskim okoljem. Pravi, da je doživela ravno nasprotno, kot je pričakovala, da bo doživela kot oseba temnejše polti v izredno homogenem slovenskem okolju: »Skrbelo me je, da bomo trpeli. Moji otroci in jaz nismo beli, moj mož pa je. Rahlo me je bilo strah rasizma, a se ta ni zgodil. Mogoče se zgodi bolj pogosto v drugih državah Evrope, ampak ne tukaj. Kar se tiče izkušnje samega sprejemanja, je bila boljša, kot preden sem prišla.« (S8) Razlika med izkušnjo osebe S8 in ostalimi je tudi ta, da je oseba S8 pričakovala odprti rasizem, medtem ko druge pred tem tega niso pričakovale in rasizma pred migracijo niso izkusile.

Vloga partnerja ali partnerke

Kod *vloga partnerja ali partnerke* je pomemben kod, ki se je posebej osvetlil v intersekciji s kodom *samopercepcija duševnega stanja – osamljenost*. Raziskava je pokazala, da je, kadar so

prisotni negativni občutki in je duševno zdravje na preizkušnji, vloga partnerjev ključna. Druga zelo pomembna intersekcija kodov je s kodom *razlog migracije – zaradi ljubezni*, kodom *profesionalna identiteta – brezposelnost* in kodom *ovire pri umeščanju v novo okolje*. Intervjuvanke so poudarile vlogo partnerskih razmerij, tako v obliki opore kot v obliki odvisnosti od njih in razloga za migracijo. Zanimivo je, da je kljub ekspatski tipologiji migracij še vedno veliko migrantk z visokošolsko izobrazbo migriralo k partnerju (ali pa skupaj s partnerjem, kod *zaradi ljubezni*). Partnerjev odnos, podpora in razumevanje položaja migrantk so glede na rezultate raziskave izredno pomembni. Oseba S4 je prišla v Slovenijo zaradi premestitve v službi (*premestitev v službi*). Je ena redkih primerov, v katerih je partner sledil njej in ne obratno. Partner je temnejše polti in ni našel službe ravno zaradi tega, zato je, kot pravi sama, prevzel večino družinskih in gospodinjskih opravil in ji s tem olajšal prehod v novo službo: »Moj mož je ostal doma z majhnim dojenčkom za osem mesecev, ker nisva mogla najti prostora zanj v vrtcu.« (S4) Nasprotna in pogostejša je izkušnja osebe S12, ki je migrirala zaradi ljubezni v državo partnerja: »Jaz nimam prijateljev, nimam socialne mreže. Imam otroke. In če imaš otroke, potem je trikrat bolj osamljeno. Mame iz držav [Južne Amerike] se pritožujejo na internetu, da so osamljene. Povsod na blogih, forumih, ker je mama tujka dvakrat bolj osamljena. Tujka, ki je mama, rabi zaradi tega več pozornosti od partnerja.« (S12) V takih primerih sta podpora in razumevanje partnerja izredno pomembna, saj migrantke glede na raziskavo nimajo lastne socialne mreže in ugodnosti, povezanih s tem. Oseba S7, ki prihaja iz Južne Amerike, pravi: »Nimam nobene pomoči od nikogar. Moj mož dela nadure. Dejansko ne potrebujem pomoči, ampak res prave pomoči. Obstajajo stvari, ki jih lahko naredi le mati, kot je dojeti dojenčka ali pa skrbeti zanj. To je materino delo. Ne pravim, da druga oseba tega ne more. Ampak kar včasih rabim, je, da nekdo pride za uro in poskrbi za otroka. To bi mi veliko pomenilo. To bi lahko bili prijatelji, sestra, mati ali celo moja tašča.« (S7) Kot podobno navaja tudi S3, Španka, katere edina socialna mreža je mreža, ki jo je spletla preko moža: »Zelo je težko tako. Vsi moji prijatelji tukaj so prijatelji mojega moža.« (S3)

Odvisnost od partnerja oziroma partnerke je izredno pomembna, kot navaja oseba S8: »Ni lahko tukaj, država je v gospodarski krizi. Predstavlja si, kako je šele za tujce. Ko sem se ločila, sem potrebovala delo tukaj. Še vedno me mož podpira, ampak veš, moram nadaljevati svoje življenje brez njega. Moj mož me je nekako zaprl z vsem birokratskim delom, ampak zdaj moram imeti svojo kariero.« (S8)

Spolne vloge in pričakovanja – seksizem

Ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij glede na raziskavo ne izkusijo samo klasičnih integracijskih ovir, kot je vstop na trg dela, učenje jezika ali pa umeščanje v kulturo (Bailey in Mulder, 2017), temveč je prisotna tudi komponenta spola. Za visokoizobražene ženske, znanstvenice, strokovnjakinje na svojih področjih, je glede na raziskavo sodeč v delovnem in socialnem okolju pogosto prisoten seksizem. Kar vključuje številna pričakovanja glede na družbeno dane spolne vloge žensk v družbi in odnos do družine. Intervjuvanke so se v večini zavedale nepravilnih pogojev in poudarile nelagodje ob prisotnosti seksizma. Oseba D2 je postdoktorska študentka finančne matematike na eni izmed univerz v Berlinu in pravi: *»Kar me naredi spet močno, to je zelo smešno, je, da sem kupila par Dr. Martens škornjev, saj veš, kako so masivni, ne? Danes sem jih nosila, in ko imaš kaj takega in če si ženska, te ljudje gledajo od glave do pet, in to opaziš ter zaznaš, kako močan efekt ima nek stil. Počutila sem se prizemljeno. Tako zbiram majhne zmage, ker čutim, da na ta način dobivam verodostojnost kot ženska znanstvenica in tudi hkrati razbijam pričakovanja, kako naj bi ženska znanstvenica izgledala, ker vseeno je to prvo, kar vidiš pred vsebino. Pravzaprav je kar zabavno. Kot sva se nazadnje pogovarjali, nisem edina, ki to počne. Smo skupina talentiranih, motiviranih žensk, ki želijo biti v znanstvenih vodah. Potrebujemo to prijetnost, zato da naredimo prijetno okolje za nas, v okolju, ki je dominirano s strani moških znanstvenikov. Me moramo biti tiste, ki naredimo prostor za nas. Ni nujno, da s temi nastavki koga izključujemo, ampak se samo poskušamo počasi in pametno vključiti v ta svet. Veliko je na tem, da te sprejmejo. In mislim, da ko te profesor pogleda v prsa, sovražim takšne ljudi, da sploh obstajajo, mora biti zelo sramotno za njih.«* (D2) Seksizem je prisoten v profesionalnih sferah kljub politikam, ki se bojujejo proti seksizmu, in naporom, tudi v smeri pozitivne diskriminacije. Kot pravi D12, inženirka prometa, to v praksi še vedno ne deluje, prej nasprotno: *»Druga služba. Bila sem ženska z migracijskim ozadjem, in veš, imajo slogane v vseh javnih prostorih, če zaposliš žensko pred moškim, dobiš dodatne točke, in če zaposliš še migranta, dobiš še dodatne. In ker je v Nemčiji vse to institucionalizirano v tem pogledu, zato promovirajo spolno integracijo in internacionalizacijo. Kot ženska z migracijskim ozadjem sem imela celo večjo priložnost kot neki moški iz Nemčije. Še enkrat pa je ta klasična zgodba, vključili bomo ženske in migrante s hendikepom, ampak to v službah, ki so srednje stopnje. Te ta boljše bodo vedno dane moškim z [domačim] državljanstvom. Vsaj statistično, ko govoriš na tak način, je velika razlika med spoloma, sploh, kdo je na višjih položajih.«* (D12) Oseba S3 je umetnica po izobrazbi: *»Ženska sem, moški me niso poslušali, seveda sem morala pokazati, česa sem sposobna, in ko so bili dovolj odprti, so me začeli poslušati, ampak še vedno 'ona je ženska, ona ne bi smela biti tukaj'. Niso vsi taki,*

ampak na žalost je tega veliko.» (S3) Stereotipizacija moških in ženskih poklicev je prav tako pogosta, kot navaja oseba D5, ki živi s partnerjem v Berlinu brez otrok in prihaja iz Turčije: *»Po študiju se moraš zaposliti in ustvariti družino. Potem moraš skrbeti za otroke, delo lahko počaka. Nekaterih del tu kot ženska ni lahko opravljati, saj so to moški poklici.*« (D5) Pritiski iz okolice, družine, naj po končanem študiju, namesto da gradijo na karieri, raje gradijo na ideji družine, so pogosti za migrantke z visokošolsko izobrazbo.

Seksizem je prisoten tudi v zasebnih sferah, v katerih se prav tako izraža v obliki spolnih vlog in pričakovanj. Oseba S12 je ponosna na svojo feminilnost in izraža zaskrbljenost zaradi stereotipizacije, ki se dogaja tudi v krogih, kjer naj bi bil feminizem osnova, in pravi: *»Tam [skrito] imajo ljudje nekaj predsodkov, sem začutila. Sem iz [skrito] in uporabljam ličila, izgledam kot latina iz telenovele, kar ima [ime skrito] zelo rad. Rad ima, da imam dolge lase, da sem feminilna. Jaz sem taka kot iz telenovele, ampak tam [skrito] me tako pogledajo, kot da sem ta ženska iz telenovele in govorim neke šale. Vprašala sem jih, ali je lahko ženska urejena? Ali je lahko seksi in pametna skupaj? Ali ne? Jaz sem se počutila, kot da sem plastificirana.*« (S12) Potiskanje žensk v določene spolne vloge in določen izgled je glede na raziskavo zaznано pogosto, ne glede na to, od kod emigrirajo. Odnos do žensk je pogosto pokroviteljski, kot navaja oseba D2, doktorica fizike, ki ima za sabo uspešno in mednarodno priznano znanstveno kariero: *»Oh, zelo je slabo. Ko grem domov, sem kot majhna deklica. Nihče me ne vzame resno. Samo poročiti bi se morala in otroka bi morala imeti. To je najpomembnejša stvar. Opazila sem, da ko imam partnerja, je več spoštovanja do mene in me vzamejo nekoliko bolj resno. To je vsaj približek tega, da se ustalim, da se poročim, da dobim otroke in potem si dovolj, potem si ženska in potem boš vedela, kaj je smisel življenja. Jaz pa sem še vedno propadla ženska.*« (D2) Intervjuvanka S4, magistrica inženirstva, je problematizirala družbeni sistem glede spolnih vlog. Navaja, da tudi če se odločiš za družino, pri tem pritiski okolice glede družine sicer pojenjajo, nastanejo pa drugi pritiski, ki so notranji. Tako so zunanji in notranji pritiski usklajevanja profesionalnega in zasebnega, družinskega življenja obenem tisto, kar migrantko upočasnjuje v integracijskem procesu in pri nadaljevanju profesionalne identitete. Gre za intersekcijo s kodom *profesionalna identiteta* – *zaposlitvene možnosti* in s kodom *ovire pri umeščanju v novo okolje* (glej zgoraj): *»Sedaj, ko imam dva majhna otroke, je moja kariera na pavzi. Zdaj se na primer nisem zmožna učiti za izpite, ali iskati službo v drugi državi, ali se premikati svobodno, ali pa delati do poznih ur. Imaš več omejitev. Tako da biti ženska in imeti otroke, zame so prioriteta moji otroci in ne morem vsak dan ostati do osme ure zvečer v pisarni, ker se vrtec zapre ob peti uri. Mogoče čez deset let, ko bom imela 45 let, bom lahko imela drugo službo, ampak zdaj mislim, da to ni mogoče. Če nimam dovolj podpore od svojega moža,*

družine, bližnjih prijateljev, je zelo riskantno.» (S4) Stiske, ki so jih navedle intervjuvanke zaradi spola in pričakovanih spolnih vlog, so pogoste in uspešen integracijski proces je ravno zaradi te dodatne komponente dodatno oviran, kažejo rezultati raziskave.

Romantična faza

Osnovna definicija mednarodnih migracij po IOM (2021) pravi, da je mednarodni migrant tisti, ki je iz matične države dislociran vsaj eno leto oziroma biva vsaj eno leto v državi prejemnici. Odločitev za mejo enega leta v raziskavi je večplastna. Prvi razlog je glede na uradno definicijo IOM, drugi oblikovanje raziskovalnega načrta na podlagi avtobiografske izkušnje, tretji pa je potrditev smiselnosti omejitve na vsaj eno leto zaradi nekaj neuspešnih intervjujev, ki so bili opravljeni z migrantkami, ki so bile v državi prejemnici manj kot leto. Merilo neprimernosti intervjuvanke za raziskavo je bilo, kako oseba odgovarja na osnovno vprašanje, ali *bi želeli deliti svojo zgodbo z mano – would you like to share your story with me?*, in s tem, kako je oseba odgovarjala na tri osnovna raziskovalna vodila. Kategorija *romantična faza* je kod, ki opisuje potek in morebitno diskrepanco začetnega in končnega videnja lastne migracijske izkušnje. Osebe, ki so bile v državi prejemnici manj kot eno leto, niso izrazile samorefleksije glede migracijske izkušnje, o njej so govorile bolj ali manj kot o novi in zanimivi izkušnji, ne pa kot o migrantski izkušnji kot taki. Osebe v t. i. romantični fazi še niso oblikovale odnosa do osebne identitete – samopercepcija in odnos do profesionalne identitete. Prav tako niso oblikovale odnosa do ostalih družbenih vprašanj, ki so neposredno in posredno povezana z njimi in njihovim lastnim integracijskim procesom. V romantični fazi je osebam vse novo in se ne osredotočajo na lastno stanje, v katerem se nahajajo, saj je, kot so navajale, občutek nov in prehoden.

Kot pravi N6, forenzična kriminalistka iz Južne Afrike, ki je prišla zaradi LGBTQ+ svobode in ljubezni (intersekcija kod *zaradi ljubezni* in LGBTQ+) na začetku ni bila pozorna na umeščanje sebe v novo okolje, temveč je bilo na začetku: »vse vznemirljivo, seveda, saj je bilo vse novo« (N6). Na začetku, kot so navajale intervjuvanke, so prišle z velikim navdušenjem in niso bile pozorne na sebe in svoje potrebe. Kot navaja intervjuvanka S3 iz Španije: »Na začetku, ko sem prišla, sem bila zelo romantična, po letih pa postaneš utrujen.« (S3) Oseba S7, novinarka iz Južne Amerike, pravi, da so bile njene misli zaposlene z novim okoljem, sistemom in družbo, ni pa se ukvarjala z drugimi postmigracijskimi vprašanji: »Na začetku sem mislila, da so tujci v Sloveniji zelo dobrodošli in da je to topla država. Po štirih letih sem si premislila. Mislim, da ni. Mislim, da tukaj nisem dobila dobre pozicije, ker sem tujka. Ne samo na profesionalnem nivoju, ampak tudi na osebnem. Na začetku sem imela res percepcijo, da je

*Slovenija prijetna država za tujce. Kasneje sem se soočila s situacijami, ki so mi pokazale, da sem se motila.» (S7) Čez čas se oblikuje prostor za samorefleksijo, ki je del migrantske realnosti, kot pravi S7, ki meni, da sta lepota prostora in s tem povezana romantična faza prehodni: »Ta lepota Slovenije mi je že mimo. Ljubljana, ko sem jo videla prvič, ah, Bled, oh, sem izgubila zrak, tako lep je tudi Bohinj. Zdaj sem se že navadila, navadila sem se tudi na kvaliteto življenja, tako mirno in varno je. V prvem in drugem letu so stvari izredno lepe in zelo lepa je sprememba, potem pa se navadiš na to. Kaj te potem motivira, da še zdržiš psihično? Zame je to socialna mreža, ki sem jo naredila, odnos, ki sem ga naredila, tudi kariera. No, kariera je pomembna, samo kateri pogled. Ta, ki je prišla tudi zaradi kariere, zanjo je pomembno, kaj dela, če ji ni pomembno, potem je lahko vesela tukaj. Ta motiv, da se odločiš živeti tukaj, ker ljubiš Slovenijo, potem izgine.« (S12) Glede na rezultate raziskave v doktorski disertaciji se, ko mine romantična faza, začne tudi neposreden integracijski proces v družbenem, ekonomskem, kulturnem in družbenopolitičnem smislu. Vključevanje v novo okolje v postmigracijski fazi je proces, ki neposredno vpliva na samopercepcijo (glej zgoraj *samopercepcija duševnega stanja*).*

5.5.6. Posebne značilnosti

V kategorijo *posebne značilnosti* smo umestili dva koda, ki sta se med intervjuji pojavila pogosto, vendar vsebinsko nista spadala v nobeno drugo kategorijo. Koda posredno ali neposredno vplivata na izkustvo migracije in na samorefleksijo migracijskega procesa v postmigracijski fazi. Oba koda sta v intersekciji z drugimi kodi močno vplivala na samopercepcijo in na občutke pri umeščanju v novo okolje. Kod LGBTQ+ je v intersekciji z razlogom migracije in vsakdanjim življenjem migrantk pomemben kod pripadanja in oblikovanja osebne identitete.

- LGBTQ+ in spolna enakopravnost
- Okolje prihoda

LGBTQ+ in spolna enakopravnost

Odnos do osebne in spolne svobode ali kod *LGBTQ+* se je pojavil kot močen *push-pull* dejavnik migracijskih procesov pri intervjuvankah, ki so del LGBTQ+ skupnosti, in pri tistih, ki izhajajo iz tradicionalnih okolij. Namreč odnos do lastne spolne svobode, kar vključuje spolne vloge in spolno usmerjenost, je pri intervjuvankah pomemben dejavnik. Občutek varnosti in občutek sprejemanja sta izredno pomembna za intervjuvanke, kot navaja Grkinja, ki je izbrala

Amsterdam tudi zaradi občutka enakopravnosti spolnih vlog: »Bližje mi je ideja, da sem v mehurčku, kot pa da se počutim neprijetno. To je tudi razlog, zakaj sem zapustila Grčijo, tam je veliko seksizma.« (N2) Spolne vloge so v različnih kulturah pomemben dejavnik vsakodnevnega življenja, predvsem visokoizobraženih žensk.

Kot navaja 34-letna oseba iz Nemčije, ki je migrirala na Nizozemsko ravno zaradi spolne svobode. Izhaja namreč iz majhnega mesta, kjer se ni želela *outirati* znotraj družinskega kroga in ožje skupnosti. Potrebovala je prostor, ki je varen za LGBTQ+ osebe. »Razumela sem, da so severne države, kot sta Švedska in Nizozemska, bolj napredne v smislu družbe [družbeno pričakovanih spolnih vlog], in to je bil zagotovo razlog, zakaj sem šla na Nizozemsko. Tako da ja, migrirala sem iz tega razloga. Ja, in ta odprtost je zame zelo pomembna.« (N3) Podobno navaja N6, forenzična kriminalistka, ki se je na Nizozemsko preselila zaradi družbene sprejemljivosti LGBTQ+ partnerstev (več glej zgoraj N6, kod *zaradi ljubezni*).

N9, novinarka iz New Yorka, pravi, da je to izredno odprto mesto, pa vendar je na zvezni ravni Združenih držav Amerike za LGBTQ+ osebe vsakdanje življenje še vedno oteženo zaradi spolne usmerjenosti. Poudarja predvsem družbeno sprejemanje in zakonodajo: »Mislim da, če si tukaj gej, je zelo lepo, da veš, da lahko imaš otroke in je zelo preprost postopek, da dobiš dovoljenje, kar bi bilo v ZDA kočljivo in tvoje pravice so vedno lahko zavržene, če si del manjšine.« (N9)

Okolje prihoda

Kod *okolje prihoda* je posredno vplival na kod *samopercepcija duševnega stanja* in na občutek vključenosti v novo okolje. Intervjuvanke, predvsem tiste, ki so izvirno iz toplejših podnebij, so navedle, da so za njihov dober občutek vključenosti v novo okolje pomembni tudi vremenski pogoji. Omenile so, da opazne geografske spremembe lahko vplivajo na dobro ali slabo počutje, kar vpliva na samopercepcijo uspešnosti integracije v novo okolje. Kot pravi S12, ki prihaja iz Južne Amerike in se je preselila v Slovenijo: »Minus dvanajst stopinj, brez sonca, za mene je bila to taka depresija. Ljudje govorijo, naj se navadim, ampak se nikakor ne navadim. Ljudje govorijo, pojdi ven z [skrito] na en sprehod, zdaj ko imam možnost. Sem rekla [partnerju], to je tvoja naloga, jaz ne grem ven, ne maram tega. Nisem vesela v naravi, če je mrzlo. Mogoče, če bi bila v gorah, ampak sploh nočem iti gor. Zame je to prisilno in vse skupaj zelo depresivno, ne maram mraza. Da ni sonca, na to nisem navajena. Ali pa na to, da drevo ni zeleno, da je popadalo vso listje in nima zelenja. To je bilo prav depresivno zame. [Partner] je rekel, da se spremenim kot ženska in da sem čisto druga v času zime.« (S12) Podobno izkušnjo ima oseba D12 iz Mehike v Nemčiji: »Bila sem depresivna in to vreme ne pomaga. V Mehiki

je sončno in lepo, tako da sem postala depresivna še zaradi tega.» (D12) Prav tako je tudi za osebo N6 iz Južne Afrike, ki živi v Amsterdamu, kjer zelo veliko dežuje, a se je tega sčasoma navadila: »Šla sem nazaj za kakih deset let. Ko sem se vrnila, mi je kliknilo, prav to je zdaj moj dom na nek način. In postalo je vse bolje, mogoče tudi zato, ker je bilo vreme lepše, ne vem. Tako kot prijatelji, vse je postalo normalno.« (N6) Glede na raziskavo se je izkazalo, da je podnebje močan dejavnik občutka pripadanja v novo okolje (občutek uspešne vsesplošne integracije) ter posreden dejavnik, ki vpliva na duševno zdravje intervjuvank.

6. Razprava

Namen doktorske disertacije je bil, da podrobneje pogledamo, kaj se dogaja v postmigracijski fazi z akterji skozi prizmo spola in izobrazbe, da s tem ustvarimo pogoje, za kar je Foucault (2009) poimenoval *parrhesia* – da spravimo izkustva, stanje in položaj žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij v govor. Po pregledu literature migracijskih študij smo zaznali, da večina raziskav migracij izhaja iz klasičnih migracijskih teorij, ki slonijo na klasičnih migracijskih izhodiščih (politični, ekonomski), ki ne omogočajo vpogleda v mikroraven migracij, torej v individualne izkušnje, ki posredno vplivajo tudi na makrostrukture. Prav tako klasične migracijske teorije v svojih analizah redko vključijo spol in razne druge družbene analitične kategorije v svoje študije (na primer izobrazbo, etnijo ipd.) in še redkeje vključujejo dve ali več hkrati (Morawska, 2007; Kurekova, 2011; Wickramasinghe in Wimalaratana 2016). S tem pa se spregleda izreden potencial poglobljenega razumevanja migracijskih potekov in procesov ter morebitnih družbenopolitičnih sprememb in možnosti. V doktorski disertaciji smo zato uporabili intersekcijo sodobnih migracijskih študij, predvsem migracij življenjskega stila (Benson in O'Reilly, 2016), induktiven raziskovalni pristop razgradnje *push-pull* dejavnikov za migracije (*bottom-up* model) in druge teorije, ki so služile za razumevanje makroravni migracijskih procesov, predvsem teorije vsakdanjega življenja, feminizma in globalizacije, nato pa smo to poglobili s teorijami družbe in razreda.

Potreba po razumevanju migracij in njenih akterjev je glede na statistične podatke IOM (2021) aktualna, saj je migracij vedno več, in ne manj, prav tako je statistična reprezentacija spola enako zastopana (polovica) v mednarodnih migracijah. To jasno kaže na pomembnost raziskovanja in diskusije o migracijah kot koncepta in pojava na vseh ravneh in z različnih zornih kotov družbe, tako s stališča družbenih, demografskih, političnih in ekonomskih struktur kot s stališča posameznikov, ki so vpleteni v migracije, in njihovih posrednih in neposrednih učinkov. Dodaten pomemben razlog za razumevanje migracij lahko najdemo v trenutni svetovni demografski sliki, ki nakazuje, da se mednarodne migracije povečujejo (IOM, 2021), vključno z migracijami visokoizobraženih (Bailey in Mulder, 2017). S tem razlogom so tesno povezani splošni demografski kazalci, ki kažejo na to, da se prebivalstvo v državah Evrope in Severne Amerike stara (Lindé in Nessén, 2019). V državah članicah Evropske unije demografski indikatorji nakazujejo izrazito hitro staranje prebivalstva in pri tem se delež žensk izrazito veča, količnik glede na moške je dvakratni, kar med drugim privede do vprašanja enakosti plačnega sistema glede na spol (Eurostat, 2021b; OECD, 2021; Hyland, Djankov in

Koujianou Goldberg, 2020). Demografska slika staranja prebivalstva ima namreč tudi daljnosežne makroekonomske učinke, predvsem na fiskalno politiko in jakost države blaginje. To pa posredno zahteva premislek tudi glede staranja prebivalstva v kontekstu migracij in s tem verjetnih učinkov na vzdržnost javnih financ ter določb o blaginji tudi na gospodarski in socialni ravni (Akin, 2012; Serban, 2018; Lindé in Nessén, 2019; Eurostat, 2021a). Torej, odvisnost staranja prebivalstva glede na delovno prebivalstvo se dviguje, kar pomeni, da je glede na trenutno stanje demografske slike smiselno razmišljati v smeri rešitev tudi s pomočjo migracij in posledično njenih potencialnih pozitivnih demografskih korektur ter v smeri temu primernih integracijskih politik za vzdržnost socialnega blagostanja (Pammolli, Riccaboni in Magazzini, 2008; Akin, 2012; Garcés-Mascareñas in Penninx, 2016; Herzog in Sandoz, 2018; Lindé in Nessén, 2019). Razumevanje mikroravni v odnosu do makrostrukturne ravni je pomembno zato, ker z razgrnitvijo mikroravni v migracijskih procesih pravzaprav razumemo proces migracij s stališča akterjev, te ugotovitve pa lahko potem vključimo tudi v makrostrukturne procese. Razumevanje mikroravni lahko na primer vključimo v politične odločitve, socialne politike, tudi v demografske politike, ter s tem posredno in neposredno povezane ekonomske in ostale družbenopolitične strukture – institucije, prakse. Za uspešno razumevanje teh makroravni in strukturnih sprememb pa je potreben podroben in celoten uvid v migracijske procese in poteke kot take. Menimo, da je za uspešnost sprememb na makrostrukturni ravni (socialna in družbenopolitična pravičnost) potrebno podrobno razumevanje migracijskih izkustev, procesov in potencialov tudi na mikroravnih, torej s stališča posameznikov in posameznikov oziroma akterjev in njihovih razlogov za migracije.

Doktorska disertacija je zgrajena na *bottom-up* modelu oziroma na induktivnem raziskovalnem pristopu razgradnje mikroravni migracijskih procesov. S pomočjo treh raziskovalnih vodil smo skozi prizmo spola in izobrazbe skušali nagovoriti tri ravni migracij, osebno, družbeno in strukturno-politično raven migracijskih procesov. Poleg tega smo poskusili razumeti mikroravni migracijskih procesov in podrobneje pogledali v strukturo in delovanje ljudi, ki so bili zaradi migracij primorani rekonstruirati lastno polje delovanja, ter ob tem opozorili na vlogo in vrednost osebnih kapitalov v novem migracijskem okolju. Raziskovalna vodila se v samem raziskovalnem procesu med seboj prepletajo in odgovor na njih smo poiskali s teoretsko osnovo migracijskih študij, študij razrednih struktur in razredov ter študij spola, feminizma, vsakdanjega življenja in globalizacije. Pri tem smo se hkrati oprli na lastno empirično raziskavo, ki temelji na kvalitativni metodologiji, pri čemer smo se naslonili na kombinacijo treh metod, in sicer metodo narativnih intervjujev za pridobivanje glavnine

podatkov ter demografski vprašalnik in zapiske s terena kot oporni metodi. Za rekrutacijo pa smo ubrali pristop snežne kepe.

Raziskovalna vodila so služila kot izhodišče in opora za empirično analizo s teoretičnimi postavkami migracijskih študij, feminizma, globalizacije, študij družbenih razredov in teorij vsakdanjega življenja: (1) Kako vpliva migracijski proces na specifične vidike vsakdanjega življenja žensk z visokošolsko izobrazbo? (2) Kako ženske z visokošolsko izobrazbo definirajo izkušnjo migracije na osebnem, družbenem in političnem nivoju? (3) Kaj doživljajo kot notranje in kaj kot zunanje ovire in kaj so dejavniki njihovega premagovanja? Vprašanja so torej služila le kot opora in ne kot iskanje odgovora v raziskovalnem procesu. Omogočila so oblikovanje *bottom-up* modela raziskovanja migracijskih procesov. Raziskovalna vodila so bila maksima za raziskovanje migracijskih procesov od osebnega (mikro-) k družbenopolitičnemu nivoju (mezo- in makroraven). Zaradi vpeljave spola in izobrazbe kot osnovnih analitičnih kategorij smo zakoračili v precej odprto in široko področje raziskovanja, ki je intersekcionalno, multidisciplinarno in je usmerjeno v razumevanje človeka, skupine ljudi s podobnimi izkušnjami, in ki ima lahko daljnosežne posledice za makrodružbene strukture, družbo – državo. Posredno ima lahko tak raziskovalni pristop makrougodnosti na demografskem, ekonomskem, socialnem, družbenem in navsezadnje tudi na političnem polju – polju države. Razumevanje mikrostruktur skozi socioekološki pristop namreč omogoča oblikovanje spremembe in aplikacij na makroravnih. To lahko umesti marginalizirane zgodbe in s tem izkustva na površje, jih naredi vidne in s tem aktivira socialne in politične spremembe za izboljšanje stanja položaja migrantov v državi, družbi in v posameznih skupnostih (Maternowska in Fry, 2018). Uporaba socioekološkega modela omogoča strukturiranje stanja na terenu s sprotim nastavkom za družbenopolitične implikacije in zagovornišvo. S to povezavo, od mikro in mezo k makro, s socioekološkim modelom omogočimo socialnemu delu nastavek za aplikativne prakse na mikro- in makrostrukturnih ravneh, torej omogočimo vidnost izkustva kot potencial za družbene spremembe v smeri družbene, ekonomske in politične pravičnosti.

Podatke smo do saturacije zbirali na končnem vzorcu 36 oseb iz treh držav, Slovenije, Nizozemske (Amsterdam) in Nemčije (Berlin), in dobili dva ključna izsledka. Prva ugotovitev temelji na vpeljavi spola in izobrazbe v migracijske študije, kar omogoči razgrnitev stanja v migracijskih procesih na mikroravni. Z raziskavo smo dobili vpogled v stanja žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij, in to z njihove perspektive. Migrantke so v migracijskem procesu podvržene številnim eksistenčnim krizam, tako osebnim kot ekonomskim. Migrantke z visoko izobrazbo med seboj niso povezane, ne delujejo povezano,

nasprotno, izogibajo se povezovanju in druženju z drugimi migranti enakih kulturnih in etničnih ozadij in se poskušajo čim bolj učinkovito umestiti v lokalno okolje. Zato delujejo izolirano in osamljeno. Če pa se družijo, se družijo z osebami podobnih izkustev (predvsem v službi ali preko prehodnih druženj – npr. *meet-up* platforme), zlasti zaradi imaginarnega občutka pripadnosti, to pa so večinoma prav tako ekspati, ne pa lokalno prebivalstvo. Prav tako smo ugotovili, da se z razgrnitvijo stanja na mikroravni vzpostavijo izhodišča za vpogled v makroravni družbenih struktur (demografskih, družbenopolitičnih, več glej zgoraj). Druga ugotovitev je vzpostavitev teoretskih parametrov novega družbenega razreda, ki sloni na pridobljenih podatkih iz raziskave ter teoretskih okvirov o družbenem razredu po Standingu, Weberu in Bourdieuju (Weber, 1947; Jones, 1975; Bourdieu, 1983; 1985a; 1985b; 1987; 1996; Stanković, 1999; Smith, 2007; Elliott in Dex, 2009; Standing, 2014; 2018).

Poglejmo podrobneje ključne rezultate doktorske disertacije. Podatke smo po odprtem in odnosnem kodiranju ter nato analizi umestili v šest kategorij, ki so: *razlog migracije*, *ovire pri umeščanju v novo okolje*, *profesionalna identiteta – zaposlitvene izkušnje*, *samopercepcija duševnega stanja*, *vsakdanje življenje migrantk*, *posebne značilnosti*. Kategorije se med seboj prepletajo, saj so nekateri kodi v odvisnosti z drugimi, ki spadajo v drugo kategorijo. Na primer, če je razlog migracije premestitev v službi oziroma zaradi službe, ki je že dogovorjena pred prihodom, je izkušnja migracije tako na strukturnem kot na osebnem nivoju drugačna kot pri drugih razlogih za migracijo. S tem vpliva na rezultat v kategoriji *profesionalna identiteta – zaposlitvene izkušnje*, ki je pozitivna, s čimer dalje vpliva na kategorijo *samopercepcija duševnega stanja* ter dalje na kategorijo *vsakdanje življenje migrantk*. Gre za to, da se nekateri kodi med seboj pogojujejo in s tem odprejo neskončne kombinacije analize in interpretacije podatkov, kar je tudi omejitev doktorske disertacije (glej poglavje Sklep). Nekateri kodi in kategorije, ki se prepletajo, namreč vplivajo tudi na tipologijo migracij. Naj navedemo nekaj praktičnih primerov. Oseba D5 je prosilka za azil, ki je v Berlin prišla zaradi političnih razlogov. Diplomirala je iz tekstilnega inženirstva, vendar njena izobrazba ni priznana v Nemčiji, ker Turčija in Nemčija nimata iste klasifikacije za stopnjo izobrazbe na omenjenem področju. Zaradi nepriznane študijske smeri ji je bil omogočen diferencialni postopek, vendar se je odločila za drugo možnost. Kot prosilka za azil je imela dostop do drugih strokovnih programov in se prekvalificirala v drugo profesionalno področje, kar pa ne pomeni avtomatske zaposlitve. Zaradi birokratskih postopkov je enakopraven dostop do trga dela otežen, kljub vsem kvalifikacijam. Po drugi strani pa je imela lažji dostop do integracijskih programov, kot so učenje jezika, prekvalifikacijski in kvalifikacijski programi za begunce. Jezika se je naučila v integracijskem programu in pri prostovoljstvu v begunskem aktivističnem gledališču. Prav tako

navaja, da je status prosilke za azil lahko tudi stigma, zaradi česar sta s partnerjem veliko težje dobila stanovanje za dolgoročno bivanje. Drugačen primer pokaže oseba D12, ki je iz Mehike s partnerjem prišla v Berlin preko njegove študentske vize. Njen razlog migracije je skupna odločitev s partnerjem za spremembo okolja in izboljšanje njegovih kariernih pogojev. D12 je tako šla zaradi ljubezni, saj je bil partner vpisan na eno izmed berlinskih univerz, in da sta lahko ostala skupaj, mu je sledila. Pri tem je pustila že zgrajeno in priznano kariero v Mehiki. Ker sta poročena, je ena viza zajemala oba hkrati, tehnično naj ne bi bilo birokratskih in integracijskih ovir. D12 je prav tako izkusila težavo priznavanja diplome, saj programa, ki ga je uspešno zaključila v Mehiki, v Nemčiji ni. Za priznanje bi prav tako kot oseba D5 morala opraviti diferencialne izpite in dodatne študijske obveznosti, ki pa niso bili del integracijskega programa, saj nima statusa begunke. D12 se je nato zaradi eksistenčne in osebne krize zaposlila v deficitarnem sektorju nege v domu za starejše občane in se preko interakcije s starejšimi in zaposlenimi učila jezika brezplačno. Znanje jezika ji še dodatno predstavlja hudo oviro pri zaposlovanju v svoji stroki. Zaposlitev v nižje kvalificiranem poklicu in drugi profesiji je bil mehanizem preživetja in osmislitve, navaja. Oseba N9 se je preselila v Amsterdam zaradi premestitve v službi in je imela popolnoma obratno situacijo kot prejšnji primeri, saj eksistenčne in osebne stiske pri tem ni izkusila. Njen razlog je bil strogo njena karierna pot. Nasprotno od prejšnjih dveh primerov pravi, da ji je učenje jezika predstavljalo dodano vrednost in mehanizem za lažje širjenje socialne mreže z Nizozemci. Drugih večjih osebnih in eksistencialnih stisk ni navedla.

Podobno se prepletajo tudi druge kategorije in med njimi tudi kodi. Če je razlog migracije premestitev v službi oziroma zaradi službe, ki je že dogovorjena pred prihodom, je izkušnja migracije tako na strukturnem kot na osebnem nivoju drugačna kot pri drugih razlogih za migracijo. Kadar je razlog migracij ljubezen, torej zaradi partnerja ali partnerke, je izkušnja nekoliko bolj čustveno zagonetna. Predvsem se opazi v samem integracijskem procesu v odnosu do osebne identitete (osebne in duševne stiske) in izgube profesionalne identitete. Kot pravi Liversage (2009b), je izguba profesionalne identitete eno težjih izkustev za osebe, ki so vrsto let gradile na njej. V naši raziskavi smo to potrdili, saj so intervjuvanke navedle številne izkušnje, povezane ravno z odnosom do svoje profesionalne identitete in s tem osebne identitete.

Če razlog migracije ni delo (ni kodov premestitev v službi, pridobljeno delo pred migracijo, postdoktorski program ipd.), to vpliva na ostale kode, ki vplivajo na samopercepcijo, uspešnost integracije ter na odnos do osebne in profesionalne identitete. Po koncu romantične faze namreč sledi realizacija pogojev za umestitev v družbi. Pojavijo se številne finančne in osebne stiske,

tudi v obliki duševnih stisk, torej depresivnih občutkov, občutkov frustracije, nemoči in iskanje lastnega smisla: »Torej imeti nekaj, kar mi je dalo smisel na način: v redu, moram na sprehod s psom zjutraj in potem imam zajtrk, nato je fitness, potem sem pa prišla nazaj.« Tako navaja svojo izkušnjo oseba N7, ki živi v Amsterdamu in vrsto mesecev ni našla dela v svoji stroki. Prihaja iz Združenih držav Amerike, vendar ima državljanstvo članice EU po rojstvu, kar nakazuje, da delovno dovoljenje ni bila ovira, temveč gre glede na raziskavo za reorganizacijo, ponovno vključevanje v družbo. Gre za vrednotenje osebne in profesionalne identitete. Oseba je zaradi spremembe polja delovanja, ki je posledica migracij, v položaju ponovne umestitve in vrednotenja osebnih družbenih kapitalov (po Bourdieuju) v novo okolje. To se izkaže kot izredno oteženo in stresno. Pri tem se pojavi občutek »izgubljenosti«, navajajo. Ravno ta točka preloma v samopercepciji in konstruiranju osebne identitete je ključna, kajti glede na raziskavo menimo, da pride do kolapsa lastnih in družbenih percepcij vrednosti osebnih kapitalov: ekonomskega, kulturnega, socialnega in simbolnega kapitala, saj referenca z migracijo izgine. Okolje oziroma polje delovanja, ki bi prepoznalo določeno vrednost, ni več isto zaradi migracije, se spremeni. Lahko je podobno, ni pa isto. Vzpostavljanje osebne in tudi profesionalne identitete je proces umeščanja osebnih kapitalov v novo polje delovanja, v novo družbeno okolje. Grenfell (2009) pravi, da je Bourdiejeva uporaba pojma kapital izredno pomembna za razumevanje, kako se oseba obnaša v določenem prostoru, okolju, polju delovanja – torej v novi prostorski, osebni, čustveni in profesionalni situaciji zaradi migracij. To smo potrdili tudi v doktorski disertaciji. Abstrahiranje osebnih kapitalov zaradi migracijske izkušnje je glede na raziskavo izredno težko, osebe so to navedle kot občutek začenjanja od začetka: »Resnično sem začela z ničle.« (N5)

Družbena kategorija spola delno vpliva na migracijsko uspešnost v postmigracijski fazi, predvsem v delu, kjer vpliva na potek integracije in pri razlogu za migracije. Kategorija spola v doktorski disertaciji nakazuje, da so razlogi, kadar gre za migracijo zaradi partnerja ali partnerke, onkraj kategorij *združevanje družin* zaradi ekonomskih ali političnih razlogov. Gre za skupne odločitve partnerk ali partnerjev (zakonskih ali zunajzakonskih), ki temeljijo na skupnih odločitvah predvsem zaradi potrebe po spremembi vsakodnevnega življenja in življenjskih praks, kariernih potencialov enega izmed partnerjev in pa zaradi osebnostne in partnerske rasti. Spol kot tak je v migracijah veliko bolj avtonomen in individualiziran, kot je spol obravnavan v klasičnih migracijskih teorijah. Ženske se pogosteje selijo zaradi sebe in predvsem se veliko selijo same. To je lahko zaradi ljubezenskega razmerja, želje po spremembi in videti svet ali zaradi svojih kariernih odločitev. Kot pravi S6: »Razlog, da sem prišla sem, je bil, da to razmerje uspe.« Primer osebe S6 je primer, ki se glede na motive migracije umešča v

tipologijo migracij življenjskega stila in hkrati vključuje elemente klasičnih migracijskih motivov, namreč združevanje družin (*push-pull* dejavniki). Na eni strani je odločitev neodvisna zaradi razmerja, na drugi strani pa se ona preseli k partnerju, ne partner k njej. In pa primer osebe D3, ki je še bolj izrazit primer migracij življenjskega stila (Benson in O'Reilly 2015): »Pri trinajstih letih sem pisala dnevnik. Ena od strani je bila, da ko odrastem, si želim videti svet in kako različni ljudje živijo.« (D3)

Poglejmo podrobneje, kako je za udeleženke raziskave potekal vstop na trg dela (kategorija kodov *profesionalna identiteta – zaposlitvene izkušnje*). V raziskavi je še vedno opazen plačni razkorak med spoloma, razlika zaposlovanja v družboslovju in naravoslovju, šovinizem pri zaposlovanju ter pričakovana vloga skrbi za družino. Zaradi plačnega razkoraka se par odloči slediti tistemu, ki je bolj plačan ali pa ima boljši karierni potencial: »Moj mož je filmski ustvarjalec. Dobil je delovno ponudbo za eno izmed produkcijskih podjetij, kjer bi jim pomagal zaključiti določen projekt. Ponudbo je sprejel in tukaj sva ostala.« (D3) Omenimo lahko tudi primer skrbi za družino, ki žensko v integracijskem procesu postavi v neenako izhodišče (če je razmerje heteroseksualno) glede na partnerja. In to ravno zaradi skrbi za družino v času umeščanja v novo okolje, ki žensko potisne v neenak položaj, kot pravi S7: »Moje življenje v [skrito] je bilo zares posvečeno delu, karieri in prijateljem. Zatem se je vse spremenilo. Poročila sem se. Prva tri leta je bilo tako, kasneje nosečnost, brez tega, da sem bila zaposlena, doma sem samo čakala, da se mož vrne iz službe ... Znašla sem se v poziciji, kjer sem bila znotraj doma, medtem ko je mož bil zunaj, delal in plačeval položnice.« Skrb za družino postavi migrantko v neenak položaj glede na partnerja ali partnerko, saj nima enakega izhodiščnega položaja že zaradi drugače uporabljenega časa, ki je bil v njenem primeru porabljen za skrb za družino in ne za iskanje zaposlitve ali za vključevanje v družbo. To velja tudi tedaj, ko gre za selitev k partnerju, ki je iz države imigracije.

Drugi primer neenakosti spolov je razlika v praksi zaposlovanja v humanistiki in družboslovju ter v naravoslovju. V študiju humanistike in družboslovja je ženski spol veliko bolj zastopan kot moški, pri študiju naravoslovja pa so podatki ravno obratni (Trusz, 2020). Podobno je z zaposlovanjem: po diplomi je zaposlenost moških višja kot žensk, moški pa bolj posegajo po naravoslovnih kot pa po družboslovnih in humanističnih disciplinah (Eurostat, 2022). To se nato kaže v zaposlovanju in v nadaljevanju profesionalne identitete, kar smo ugotovili tudi v naši raziskavi. Tu gre za dvojno diskriminacijo po spolu. Prva diskriminatorna oblika (seksizem) je sicer bolj posredna in se navezuje na vprašanje, zakaj se ženske manj odločajo za študij naravoslovja (Trusz, 2020). Druga pa je glede na rezultate raziskave doktorske disertacije bolj neposreden in se kaže v obliki seksizma pri zaposlovanju v

naravoslovju. Osebe v splošnem potrebujejo manj časa za zaposlitev v naravoslovju kot v družboslovju, vendar to ni pravilo, še posebej ne v povezavi s seksizmom. *»Bila sem ženska z migracijskim ozadjem, in veš, imajo slogane v vseh javnih prostorih, če zaposliš žensko pred moškim, dobiš dodatne točke, in če zaposliš še migranta, dobiš še dodatne. In ker je v Nemčiji vse to institucionalizirano v tem pogledu, zato promovirajo spolno integracijo in internacionalizacijo. Kot ženska z migracijskim ozadjem sem imela celo večjo priložnost kot neki moški iz Nemčije. Še enkrat pa je ta klasična zgodba, vključili bomo ženske in migrante s hendikepom, ampak to v službah, ki so srednje stopnje. Te ta boljše bodo vedno dane moškim z [domačim] državljanstvom. Vsaj statistično, ko govoriš na tak način, je velika razlika med spoloma, sploh, kdo je na višjih položajih.«* (D12)

Družbena analitična kategorija izobrazbe, torej visokoizobraženih oseb, ni jamstvo za lažji integracijski proces, nasprotno. Prisotne so številne ekonomske nestabilnosti, finančni kolapsi in zelo pogosto so migrantke vpete v prekarno razmerje: *»Vedno bom imela kratkotrajne pogodbe. Stabilnost ni del mojega življenja. Ko se moja pogodba izteče, bom morala oditi.«* (S5) Izobrazba ni zagotovilo, je pa del osebne identitete, ki je v sožitju s profesionalno identiteto. Osebe so vrsto let gradile na profesionalni identiteti, ki je postala del njih, in ob migraciji je ta identiteta na preizkušnji (Liversage, 2009a; 2009b). Osebe so izpostavile močne degradacijske občutke ob preizpraševanju in vzpostavljanju tako osebne kot profesionalne identitete zaradi migracije. Kot pravi N5: *»Resnično sem začela iz ničle. Dve leti sem bila receptorka, zraven pa sem počela še kreativne stvari. Hodila sem na sestanke, pomagala pri razvoju idej, poleg pa se javljala na telefon in počela ostale stvari. Zdaj sem bolj uveljavljena in svoje sposobnosti lahko prenesem nazaj v Anglijo, brez da bi se izgubile. Zdaj moram ponovno iti čez vse jebene procese, ponovno začeti na ničli in se ponovno dvigniti na vrh, samo zaradi tega, ker sem se preselila.«* (N5) Dodaten primer diskriminatorne obravnave zaradi spola oziroma seksizma v zaposlovanju se je pojavil v obliki pričakovanih spolnih vlog žensk v družbi, ki je v tem, da je mama. Tudi višja stopnja izobrazbe ni imuna na klasične družbeno-kulturne vzorce in pričakovanja glede materinske vloge žensk. Kot pravi D5, od katere bližnja in širša okolica pričakuje materinstvo: *»Po študiju se moraš zaposliti in ustvariti družino. Potem moraš skrbeti za otroke, delo lahko počaka. Nekaterih del tu kot ženska ni lahko opravljati, saj so to moški poklici.«* (D5) Podobno se prepletajo tudi ostali kodi oziroma tipične situacije v raziskavi, ki preizprašujejo osebne identitete in s tem vrednosti osebnih kapitalov v novem polju delovanja. Izkušnje migrantk niso enostavne, situacije pa se ponavljajo ne glede na državo in jih lahko povzamemo v t. i. *tipične situacije*.

Doktorska disertacija je vodila v prepletanje osebnih, družbenopolitičnih, strukturnih in ekonomskih izkustev, strnjenih v štiri kode oziroma teoretske parametre, v štiri tipične situacije, ki opisujejo položaj žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij. Te so: (a) integracijski proces, (b) profesionalna identiteta, (c) samopercepcija in (d) vsakdanje življenje. Pri tem poimenovanju tipičnih situacij se opiramo na Standinga, ki je izkustva delavcev, ki so v prekarnih zaposlitvah, strnil v eno obliko praks delovanja, ki jo je poimenoval prekariat. Tem je, po Standingu (2014; 2018), skupna izkušnja na trgu dela in s tem povezane osebne stiske in nesigurnosti; v našem primeru pa to kategorijo razširjamo na novo polje delovanja, vzeto po Bourdieuju (1985a; 1985b; 1987; 1996). In drugo, kar dodamo razumevanju tipične situacije neposredno v kontekstu migracij, je razumevanje tipične situacije⁸¹ po Schutz, ki pravi, da je tipična situacija vseh migrantov skupek občutkov, ki jih doživijo ob umeščanju lastnih habitusov v novo okolje oziroma v novo polje delovanja (Schutz, 1944).

Tri oporna raziskovalna vodila so torej imela vlogo izhodišča za podrobno razumevanje (razgradnjo) migracijskih procesov, migracijskih teorij in teorij družbenega razreda. Bourdieu razume družbeni razred kot skupek setov delovanj in dejanj, ki jih posamezniki med seboj delijo ter delujejo podobno v določenem okolju in polju delovanja. To pomeni, da imajo ti posamezniki oziroma agenti podobne prakse delovanja s podobnimi izhodišči za lastne habituse, da nosijo podoben set osebnih kapitalov in možnost njihovega unovčenja (1987, str. 6). In kot pravi Weber: »Koncept razreda in status razreda kot taka označujeta le dejstvo identitete ali podobnosti v tipični situaciji, v katerem se določen posameznik in številni drugi znajdejo interesno opredeljeni« (Weber, 1947, str. 424). Menimo, da je migracija dejanje, ki na novo opredeli razredne statuse, položaje posameznikov, ki iščejo svojo interesno opredelitev v novem okolju. S tem se ponovno določi razredni status osebe, ki pa tokrat temelji ravno na omenjeni spremembi polja delovanja in osmislitve osebnih kapitalov (tj. ekonomskega, družbenega, kulturnega in tudi simbolnega). Kajti po Weberu (1947, str. 424) se s spremembo razrednega statusa redefinirajo izhodišča (a) preskrbe z dobrinami, (b) zunanjih življenjskih pogojev in (c) subjektivnega zadovoljstva ali frustracije, podobno se zgodi tudi z osebnimi kapitali po Bourdieuju po migraciji. Osební kapitali so spremenjeni zaradi novega polja delovanja oziroma zaradi migracije kot take, saj glede na našo raziskavo migracije spremenijo tako preskrbo z dobrinami kot življenjske pogoje in subjektivno zadovoljstvo ali frustracijo, s

⁸¹ V migracijskem kontekstu, ko povzemamo Standinga in Schutz, govorimo o tipični situaciji kot o kolektivni izkušnji migrantov, ki nosi podvprašanje socialne in družbenopolitične pravičnosti in enakosti v družbi prihoda.

tem pa posledično redefinirajo vrednost lastnih oziroma osebnih kapitalov. Če s stališča Webra in Bourdieuja podrobneje pogledamo, kakšen je položaj žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij tudi v kontekstu oblikovanja novih družbenih skupin – razredov, opazimo vzporednice na podlagi pridobljenih kategorij, ki zajemajo ravno spremembo osebnega kapitala in njegove uporabe ter hkrati spremembo razrednega statusa.

Razumljivo je vprašanje, zakaj naj bi bilo smiselno oblikovati, definirati in poimenovati določeno skupino ljudi kot nov družbeni razred. Odgovor se nahaja v intersekciji empiričnega dela disertacije in pa teoretske zaslombe migracijskih študij, študij prekariata, študij vsakdanjega življenja, globalizacije in feminizma ter študij teorij družbenega razreda po Webbru, Bourdieuju in Standingu. Rezultati raziskave so neizpodbitno nakazali ponavljajoča se skupna izkustva in položaje žensk z visoko izobrazbo z izkušnjo migracij – t. i. tipične situacije in položaje, v katerih so preizpraševale osebne kapitale v novem polju delovanja, ki je posledica migracije. S pridobljenimi podatki iz raziskave in teoretske podlage smo identificirali skupno izkustvo vzpostavljanja življenja na novo zaradi migracije skozi prizmo spola in izobrazbe. Obenem pa smo na podlagi preučevanja omenjene populacije migrantk zaznali vsesplošno pomanjkanje kolektivne zavesti v smislu povezovanja, opolnomočenja, izkoriščanja ekonomskih, družbenih in osebnih potencialov ter osebnih kapitalov v novem polju delovanja. Prisoten je izredno močen občutek osamljenosti v migracijskem procesu, tako v sami emigraciji ali imigraciji, v integraciji, v lastni samopercepciji in v odnosu do profesionalne identitete. Osebe praviloma nimajo na voljo klasičnih integracijskih mehanizmov, ki jih običajno ponuja država prejemnica, torej brezplačnih jezikovnih tečajev, institucij in organizacij, ki bi pomagale v integracijskem procesu v birokratskem in družbenem vidiku, zaposlitvenih svetovalnic. Večinoma so prepuščene same sebi in lastnim socialnim mrežam ter neosebnim virtualnim skupnostim. Zaradi občutka, da so v tej situaciji edinstvene, lastnih izkušenj ne delijo med seboj, še zlasti, ker bi takšno početje okrepilo občutek neuspeha in nesposobnosti. To pa pogosto vodi v začaran krog osebnih, ekonomskih in socialnih stisk. Znanje jezika je ena izmed tipičnih kategorij, ki neposredno paralizira osebo v novem polju delovanja po migraciji. V trenutku, ko je na preizkušnji komunikacija v dominantnem jeziku novega polja delovanja, v našem primeru v slovenščini, nemščini ali v nizozemščini, je oseba abstrahirana od vseh osebnih kapitalov po Bourdieuju, ki jih je gradila pred tem. Kajti ženske z visoko izobrazbo z izkušnjo migracij so ekspatke, ker so visokokvalificirane, visokoizobražene, kozmopolitske in relativno finančno stabilna populacija migrantk, ne glede na razlog migracije (Haslberger in Brewster, 2008; Gatti, 2009; van Bochove in Engbersen, 2015; van Rooij in Margaryan, 2020). S seboj nosijo izredno močen kulturni (izobrazba), ekonomski (finančno izhodišče pred

migracijo in pa pripadnost v večini srednjemu in višjemu razredu), socialni (veze in poznanstva v državi odhoda) in simbolni kapital (spoštovanje, ugled, položaj v družbi odhoda), ki pa se v novem polju delovanja na novo definira. Ta pot je tisto kolektivno izkustvo, ki potrebuje identifikacijo za spremembo stanja, v katerem se nahajajo. Kot smo navedli zgoraj, je znanje jezika eden opaznejših elementov tipične izkušnje, ki lahko na glavo obrne koncept vrednosti osebnega kapitala in s tem suverenosti osebe v novem okolju oziroma polju delovanja.

Poglejmo teoretski parameter oziroma kod *znanje jezika* na primeru N3. Vse udeleženske raziskave govorijo tekoče vsaj en dodaten jezik, angleščino, ki je neformalni jezik sporazumevanja v trenutni globalni družbi. Ne glede na to pa neznanje ali znanje lokalnega jezika ostaja ločnica, ki pomaga k hitrejši uporabi osebnega kapitala v novem okolju. Kot pravi N3: *»Vse se ti odpre na nov način. Na primer Nizozemci, ljudje, ki jih spoznaš. Če greš k zdravniku in govoriš nizozemsko, je način, kako te ljudje obravnavajo, popolnoma drugačen. Ne padeš v kategorijo še enega ekspata, ki bo čez čas odšel iz države. Padeš v kategorijo, oh, se razumemo. Mislim, da se jim zdi manj arogantno, ko ne govoriš angleško.«* Izjava N3 nakazuje večplastno izkušnjo v novem polju delovanja, to je, da je izkušnja drugačna, ko živiš tam ali pa si le turist, kakšne storitve boš deležna, ali boš lahko spletla novo socialno mrežo med ljudmi iz lokalne skupnosti, predvsem pa vpliva na samopercepcijo, osebno identiteto in samozavest – opolnomočenje. Podobno delujejo tudi tipične izkušnje v primeru ostalih integracijskih kategorij, na odnos do lastne profesionalne identitete, samopercepcije in s potekom vsakdanjega življenja, ki poteka drugače kot pred migracijo, tudi zaradi spremembe polja delovanja. Osebe v raziskavi doktorske disertacije so izkazale izredno močno samorefleksivno pozicijo. Omenimo le en primer iz raziskave: *»Postala sem veliko bolj odprta, naučila sem se, kako se odzvati na stvar, imam odzive v mislih, ki niso pomembni drugim ljudem, in nimam pravice, da bi vsiljevala določene občutke drugim. Tako da sem se počutila zelo koristna in v tem procesu postala tudi boljša oseba v načinu komunikacije z drugimi.«* (N2) Ko oseba nima več enakih možnosti delovanja v novem polju, se pojavijo osamljenost, občutek neuspeha in frustracija. Navedli smo nekaj primerov, ki so nas vodili v oblikovanje parametrov za novo teorijo družbenega razreda v kontekstu migracij, to je oblikovanje ekspatriata.

Številne migrantske skupine so ranljive ravno zaradi odsotnosti kolektivne identifikacije. Za kategorijo visokoizobraženih migrantk ni veliko družbenopolitičnega zanimanja, kar lahko vodi v negotovost in eksistenčne krize, navsezadnje pa zaradi tega ostaja veliko neizkoriščenih potencialov oseb s številnimi profesionalnimi in kulturnimi znanji. Kolektivna zavest in identifikacija bi lahko omogočila izhod iz te anonimnosti in s tem omogočila lažji prehod do izkoristka osebnih kapitalov ter delovnih, družbenih in socialnih potencialov v okolju, v

katerem se nahajajo: »Bila sem v šoku, zaradi česar sem postala zelo depresivna, kajti vstopiš v neskončni tok čustev, kjer se počutiš neuporabno, ker je tvoja samozavest čisto na tleh.« (D7) Večina udeleženk v raziskavi je navedla, da ima občutek, da je ona edina v podobni situaciji, da nima nikogar, s komer bi se pogovorila ali delila svojo izkušnjo. Več ali manj so prepuščene same sebi in lastnim kapacitetam vključevanja v novo okolje in družbo. Možnost poistovetenja s skupino bi migrantkam z visokošolsko izobrazbo omogočil normalizacijo stanja in olajšal iskanje poti, kako čim bolj preprečiti eksistenčne krize, kam se obrniti za pomoč, s poimenovanjem te migrantske skupine pa bi se omogočila tudi družbenopolitična vidnost.

Za poimenovanje novega družbenega razreda smo uporabili termin, ki je v preteklosti imel negativno konotacijo (Cohen, 1977), v sedanjosti nekoliko manj. Novi družbeni razred ekspatriat ne izhaja samo iz ekonomskih predpostavk, kot na primer prekariat ali pa Webrov koncept družbenega razreda, temveč iz tega, da so posamezniki – individuumi – subjekti oziroma agenti, kot pravi Bourdieu (1987, str. 6), podvrženi podobnim pogojem delovanja in obstoja v družbi, da izhajajo iz skupnih izkustev in tipičnih situacij (Weber 1947), da postavljajo pod vprašaj vrednosti predhodno oblikovanih in zgrajenih osebnih kapitalov v novem polju delovanja. Ekspatriat tako zajema podobne sete delovanja akterjev, vključno z ekonomskimi, družbenimi in političnimi predpostavkami skozi tipična izkustva migrantk, ki so transnacionalna in s tem globalna. Migrantkam, ki so visokoizobražene in delujejo v novih skupnostih, bi poimenovanje novega družbenega razreda dalo občutek kolektivne zavesti, možnost identifikacije in s tem olajšanja eksistenčnih položajev in situacij, makrostrukturam pa bi olajšalo izdelavo načrta za izkoristek potencialov v demografskem, ekonomskem in socialnem smislu. Poimenovanje novega razreda – ekspatriata – bi omogočilo vidnost v družbi, v političnem in v splošnem javnem diskurzu, omogočilo bi glas, ki je lahko lokalni in globalni. Socialno delo kot akademska disciplina ima odgovornost govoriti *parrhesio* – osvetliti družbene realnosti, na primer položaj žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij. Socialno delo ima hkrati tudi aplikativni potencial vzpostavljanja mehanizmov za (po)moč migrantkam in relevantnim strokovnim strukturam.

7. Sklep

V doktorski disertaciji smo raziskovali, kakšno je stanje žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij. Pri tem smo razgrnili mikroravni migracijskih procesov v postmigracijski fazi (izkustvo) in vzpostavili parametre za nov teoretski prispevek v migracijskih študijah in v študijah družbenega razreda. Raziskava je bila zgrajena na *bottom-up* modelu oziroma na induktivnem raziskovalnem pristopu z namenom razumevanja mikroravni migracijskih procesov. S pomočjo treh raziskovalnih vodil smo skozi prizmo spola in izobrazbe skušali odgovoriti na tri ravni migracij. Primarno nas je zanimal imigracijski potek v postmigracijski fazi (fazi integracije) s stališča posameznice, torej osebna raven (mikroraven). Sekundarno sta nas zanimala tudi družbena in strukturna – politična raven migracijskih procesov. Prav tako pa smo obravnavali koncept kapitala in polja delovanja v kontekstu migracij in identitete (Bourdieu, 1983; 1985a; 1985b). Poglobljeno analizo migracijskih procesov v postmigracijski fazi smo opravili z empirično raziskavo položaja migrantk z visoko izobrazbo v Nemčiji (Berlin), na Nizozemskem (Amsterdam) in v Sloveniji, ki temelji na kvalitativni metodologiji, s kombinacijo treh metod: metode narativnih intervjujev za pridobivanje glavnine podatkov, demografskega vprašalnika ter zapiskov s terena kot opornih metod. Za nabor intervjuvank smo uporabili pristop snežne kepe. Kvalitativni metodološki pristop je omogočil oblikovanje *bottom-up* modela raziskovanja migracijskih procesov od osebnega (mikroraven) k družbenopolitičnemu nivoju (mezo- in makroraven). Ta raziskovalno-analitični pristop s pomočjo socioekološke metode razumevanja stanja posameznika v določenih pogojih v družbi nas je vodil in opominjal na cilj disertacije, ki je razgrnitev stanja žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij. Preko spola in izobrazbe smo zakoračili v precej odprto in široko področje raziskovanja, ki je intersekcionalno, multidisciplinarno in usmerjeno v razumevanje posameznika ali skupine ljudi s podobnimi izkušnjami. Tak raziskovalni pristop lahko prinese daljnosežne posledice za družbene makrostrukture. Posredno ima lahko velike ugodnosti na demografskem, ekonomskem, socialnem, družbenem in navsezadnje tudi na političnem polju. Kajti boljše razumevanje mikrostruktur skozi t. i. socioekološki pristop lahko olajša spremembe na makroravnih in privede do širše družbene umestitve marginaliziranih zgodb ter nato do izboljšanja stanja v državi, družbi in v skupnostih (Maternowska in Fry, 2018).

Za razumevanje migracij smo pristopili celostno z empirično in teoretsko raziskavo stanja v migracijskih študijah in stanja na terenu. Podatke smo zbirali do saturacije na končnem vzorcu 36 oseb iz treh držav, namreč Slovenije, Nizozemske (Amsterdam) in Nemčije (Berlin), in

dobili dva ključna izsledka. Prvi je v tem, da smo z vpeljavo spola in izobrazbe v migracijske študije dobili podroben vpogled v migracijske procese z vidika žensk z visoko izobrazbo z izkušnjo migracij (mikroravenski vpogled v migracijske procese). Obenem pa smo tako vzpostavili nastavke za nadaljnja raziskovanja na področju makroravni v migracijskih študijah. S tem, ko smo osvetlili vidik in stanje posameznice v migracijskem kontekstu, smo posredno nastavili tudi izhodišča za oblikovanje politik, ki vključujejo demografske in ekonomske vidike, za oblikovanje integracijskih in socialnih politik ter nazadnje za razumevanje migracijskih izkustev in osebnih stisk migrantov. Drugi izsledek je vzpostavitev teoretskih parametrov za nov družbeni razred, ki izhaja iz pridobljenih podatkov iz raziskave in sloni na teorijah o družbenem razredu po Standingu, Webbru in Bourdieuju (Weber, 1947; Jones, 1975; Bourdieu, 1983; 1985a; 1985b; 1987; 1996; Stanković, 1999; Smith, 2007; Elliott in Dex, 2009; Standing, 2014; 2018).

Disertacija je razdeljena na dva dela, na teoretski in empirični del. V doktorski disertaciji smo prišli do naslednjih sklepov. Za migracije žensk z visokošolsko izobrazbo velja, da se glede na rezultate raziskave po tipologiji mednarodnih migracij večinoma umeščajo v migracije življenjskega stila (Benson in O'Reilly, 2009; Kurekova, 2011; Benson in O'Reilly, 2016), s karakteristiko migracij ekspatov (Berry in Bell, 2012; Klekowski von Koppenfels, 2014) in transnacionalnega delovanja (Jakubowicz, 2012). Tipologija migracij kot taka ni dokončna in se spreminja glede na *push-pull* dejavnike, ki vplivajo na migracije (King, 2012; Wickramasinghe in Wimalaratana, 2016). Po analizi podatkov smo te umestili v kode oziroma kazalnike, ki smo jih nato kategorizirali v šest kategorij: *razlog migracije, ovire pri umeščanju v novo okolje, profesionalna identiteta – zaposlitvene izkušnje, samopercepcija duševnega stanja, vsakdanje življenje migrantk, posebne značilnosti*. Kodi-kazalniki se med seboj prepletajo in nekateri so tudi v soodvisnosti. Teh šest kategorij kodov smo uporabili za premislek o konceptu tipičnih situacij, ki so nas dalje vodili v oblikovanje parametrov ekspatriata. S tem smo (1) odpravili problem trenutnega stanja v migracijskih študijah (tudi sodobnih), ki redko vključujejo intersekcijo dveh kategorij v študijo migracij; (2) vpeljali smo mikroravenski vpogled v migracijske študije k makroravenskim strukturam; (3) razgrnili smo stanje pomanjkljivih informacij o visokoizobraženih ženskah z izkušnjo migracij ter njihovem migracijskem procesu in poteku; (4) podali smo praktične oziroma realne smernice za visokoizobražene migrantke, ki bi jim pomagale ublažiti občutek osamljenosti in izboljšati njihovo vključevanje v novo okolje in s tem vsakdanje življenje; ter pripravili (5) teoretsko izhodišče za identifikacijo, (samo)organiziranje in opolnomočenje migrantskega statusa v okolju (osebnem, družbenopolitičnem, ekonomskem). Poimenovanje ekspatriat kot novi

družbeni razred bi se lahko izkazalo kot obetavna rešitev za številne eksistenčne situacije, v katerih se nahajajo migrantke z visoko izobrazbo, saj omogoča identifikacijo stanja, v katerem so, in vzpostavlja temelje za kolektivno zavest. Ko se poimenuje določeno skupino ljudi, kot smo na primer mi poimenovali visokoizobražene migrantke, odpremo prostor za spremembe stanja, za opolnomočenje oseb in strukturiran dialog z okoljem, v katerem se nahajajo. Ekspatriat je transnacionalna, visokoizobražena in visokokvalificirana družbena skupina ljudi, ki lahko deluje v številnih okoljih in zaobjema vse, ki so v podobnem položaju (prekariat, priznavanje izobrazbe, integracijski procesi, birokratske omejitve in druge družbene situacije), ne glede na razlog migracije. S tem se jim ponuja glas, identifikacijo in (po)moč delovanja v novem okolju oziroma polju.

Možnost poistovetenja s skupino, ki ima podobne izkušnje, zmanjšuje atomizirano individualizacijo izkustva in osamljenost, olajša načrtovanje in izvajanje dejanj za spremembe ter nazadnje daje možnost za organizirane oblike delovanja v novem okolju. Hkrati pa takšno poistovetenje omogoča tudi drugi strani, namreč družbenopolitičnim in ekonomskim makrostrukturam, da razvijejo usmerjen pristop za izboljšanje družbenega, političnega in ekonomskega stanja v skupnostih. Z začrtanjem parametrov za novo teorijo družbenega razreda smo tako hkrati hoteli vzpostaviti dialog med migrantkami, akademskim okoljem in širšo družbo in s tem pogoje za pravično spremembo stanja (vključno z izboljšanjem pogojev za duševno zdravje), v katerem se nahajajo ženske z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij. Oblikovanje novega družbenega razreda, ekspatriata, omogoča ravno to, družbeni dialog in glas deprivilegiranim za izboljšanje njihovega družbenopolitičnega in ekonomskega položaja.

Omejitev v raziskavi je bilo veliko. Primerna omejitev je proces nabora intervjuvank, ker je tema izredno občutljiva in se je veliko oseb premislilo, še preden so se pridružile raziskavi. Rekrutacijski pristop snežne kepe je primeren izbor za nabor oseb za raziskavo, saj temelji na osebnem priporočilu, ki je tudi izhodišče za zaupanje. Vendar je ta metoda izredno zamudna in terja veliko časa, aktivne socializacije in drugih osebnih angažiranj, da bi se snežna kepa lahko sprožila. Ker je raziskava potekala v treh državah, je bilo treba metodo vsakič znova pretresti in prilagoditi okolju. Druga omejitev je finančna: za bolj poglobljeno raziskavo bi bila potrebna stabilnejša finančna podpora, saj je bilo težko zagotoviti stalno prisotnost v treh državah. Precej velika omejitev sta tudi količina pridobljenih podatkov in z njimi povezana analiza. Delno smo problem reševali z odprtim kodiranjem, ki izlušči najpogostejše podatke oziroma pojave. Kljub temu pa zaradi same količine podatkov, časovne omejenosti in drugih razlogov, ki smo jih deloma že omenili, vseh podatkov ni bilo mogoče obdelati tako natančno, kot bi zahtevala takšna raziskava.

Migranti so prisotni v vseh družbah. V vseh družbah so možnosti za njihovo osebno in profesionalno uveljavitev in obseg njihovih družbenopolitičnih pravic razmeroma majhne, vsekakor precej manjše, kot jih uživajo ne-migranti. Migrantske študije zato niso samo akademska disciplina, področje znanstvenega raziskovanja, temveč imajo obenem tudi velik socialni in politični naboj. Če uspešno opišemo in konceptualiziramo stanje ene izmed migrantskih skupin, vzpostavimo nastavke za nove študije, ki bodo zajele druge skupine migrantov, migrantskih potekov in praks. Vsaka skupina migrantov ima svojo zgodbo, izkustvo in svoje poteke, zato je pomemben mikroravenski pristop, ki razjasni pogoje in prakse, v katerih ljudje z migrantskim ozadjem živijo. Z osvetlitvijo kolektivnega izkustva visokoizobraženih migrantk omogočimo pogoje za emancipatorni moment omenjene spregledane družbene skupine za vzpostavitev pravičnejših in enakopravnejših pogojev sobivanja v družbi. S tem, ko izkustvo formaliziramo v družbenopolitično formo (ekspatriat), omogočamo prostor za identifikacijo ljudi s podobnimi izkustvi. Pri formalizaciji in poimenovanju novega, transnacionalnega razreda ponudimo izhodišča za socialni dialog in aplikacijo relevantnih strokovnih in socialnih storitev ter infrastruktur v prakso (zaposlitvene usmeritve visokokvalificiranega kadra, psihosocialna pomoč, prilagojeni integracijski programi, strokovne službe in vesplošna družbenopolitična senzibilnost). Pričujočo študijo lahko potemtakem, in v tem je eden njenih ciljev, beremo tudi kot izhodiščno študijo za druge študije in kot nastavek za druge parametre. Doktorska disertacija je nanizala in analizirala številne podatke, številni potenciali pa so ostali neizkoriščeni. Predvsem je ostal prostor za komparativno analizo med vsemi tremi udeleženi državami in možnost, da bi v študijo vključili nove države. Možno nadgradnjo vidimo tudi v smeri razširitve študije na preostale spole. Pričujoča študija žensk z visokošolsko izobrazbo z izkušnjo migracij bi nazadnje želela biti spodbuda za druge migracijske študije, ki vpeljujejo dodatne družbene analitične kategorije, kot tudi za študije družbenih skupin in razredov v kontekstu migracij.

8. Literatura

A

- Abbott, P., & Wallace, C. (1997). *An Introduction to Sociology. Feminist perspectives*. London in New York: Routledge.
- Adams, M., Bell, L. A., & Griddin P. (ur.) (1997). *Teaching for Diversity and Socail Justice*. New York: Routledge.
- Adams, R., Dominelli, L., & Payne, M. (2002). 31Concluding Comments: Facilitating Critical Practice. *Critical Practice in Social Work*, 304.
- (2009). *Critical Social Work*. London: Bloomsbury Publishing.
- Adams, T. E., Holman Jones, S., & Ellis, C. (2015). *Autoethnography*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Agustin, L. (2006). The Disappearing of the Migrant Category: Migrants who Sell Sex. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(1), 29–47.
- Akin, S. N. (2012). *Immigration, Fiscal Policy, and Welfare in an Aging Population. The B. E. Journal of Macroeconomics*, 12(1), 1–45.
- Al Ariss, A., & Syed, J. (2011). Capital Mobilization of Skilled Migrants: A Relational Perspective. *British Journal of Management*, 22, 286–304.
- Al-Rodhan, N. R. F., & Stoudmann, G. (2006). *Definitions of globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition*. Geneva Centre for Security Policy. Pridobljeno 25. 3. 2018 s https://www.academia.edu/4422643/definitions_of_globalization?source=swp_share
- Anderson, B., & Blinder, S. (2017). *Who Counts as a Migrant? Definitions and their Consequences* [pdf]. Pridobljeno 6. 3. 2018 s chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Fmigrationobservatory.ox.ac.uk%2Fwp-content%2Fuploads%2F2016%2F04%2FBriefing-Who_Counts_as_a_Migrant.pdf&clen=1059774&chunk=true
- Andresen, M., Bergdolt, F., & Margenfeld, J. (2012). *What distinguishes self-initiated expatriates from assigned expatriates and migrants? A literature-based definition and differentiation of terms*. Proceedings of the 72th Academy of Management Meeting v Bostonu.
- Anthias, F., & Lazaridis, G. (ur.) (2020). *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*. 2nd ed. Oxon in New York: Routledge.

- Archibugi, D., & Immarino, S. (2002). The Globalization of Technological Innovation: Definition and Evidence. *Review of International Political Economy*, 9(1), 98–122. <https://doi.org/10.1080/09692290110101126>
- Antman, F. (2018). Women and Migration. *IZA Discussion Paper*, 11282, 1–31. Pridobljeno 12. 3. 2023 s <https://ssrn.com/abstract=3111155> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3111155>
- B
- Bader, B., Stoermer, S., Bader, A. K., & Schuster, T. (2018). Institutional discrimination of women and workplace harassment of female expatriates: Evidence from 25 host countries. *Journal of Global Mobility*, 6(1), 40–58. Pridobljeno 2. 4. 2023 s <https://doi.org/10.1108/JGM-06-2017-0022>
- Bailey, A., & Mulder, C. H. (2017). Highly skilled migration between the Global North and South: Gender, life courses and institutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(16), 2689–2703.
- Bakker, L., Dagevos, J., & Engbersen, G. (2017). Explaining the refugee gap: a longitudinal study on labour market participation of refugees in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(11), 1775–1791. Pridobljeno 28. 1. 2023 s <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1251835>
- Balibar, E. (2007). Uprisings in the Banlieues. *Constellations*, 14(1), 47–71.
- Barbiano di Belgiojoso, E., & Ortensi, L. E. (2019). Satisfied after all? Working trajectories and job satisfaction of foreign-born female domestic and care workers in Italy. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(13). Pridobljeno 1. 2. 2023 s <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2018.1465401>
- Basford, S. (2017). Mental health and the student migrant experience: sources of stress for Norwegian Quota Scheme students. V von Riemsdijk M, Wang, Q. (ur.) *Rethinking International Skilled Migration* (str.75–92). Pridobljeno 7. 5. 2022 s https://www.researchgate.net/publication/286903740_The_Role_of_Institutions_in_the_Student_Migrant_Experience_Norway%27s_Quota_Scheme
- Bastida, M. (2018). Yes, they can do it! Exploring female expatriates' effectiveness. *European Research on Management and Business Economics*, 24(2), 114–120.
- Bauer, G., & Österle, A. (2016). Patterns of re-organising informal care obligations in Central and Eastern Europe. *Journal of Aging Studies*, 37, 81–93. Pridobljeno 31. 3. 2023 s <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2016.02.005>
- Beck, U. (2003). *Kaj je globalizacija: Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Založba Krtina.

- (2009). Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision. *Constellations*, 16(1), 3–22.
- Benson, M., & Osbaldiston, N. (ur.) (2014). *Understanding Lifestyle Migration: Theoretical Approaches to Migration and a quest for a better way of life*. Hampshire: Pelgrave Maximillian.
- Benson, M., & O'Reilly, K. (ur.) (2009). *Lifestyle Migration: Expectations, Aspirations and Experiences*. Aldershot: Ashgate.
- (2016). From lifestyle migration to lifestyle in migration: Categories, concepts and ways of thinking. *Migration studies*, 4(1), 20–37. Pridobljeno 9. 9. 2021 s <https://doi.org/10.1093/migration/mnv015>
- Berry, D. P., & Bell, M. P. (2012). »Expatriates«: Gender, Race, and Class Distinctions in International Management. *Gender, Work and Organization*, 19(1), 10–28.
- Berry, W. B. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(6), 697–712. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.07.013>
- Bhugra, D. (ur.) (2021). *Migrant Psychiatry*. Oxford. Oxford University Press. Pridobljeno 10. 8. 2022 s <https://doi.org/10.1093/med/9780198833741.001.0001>
- Bolsajian, M. (2018) The Armenian Diaspora: Migration and its Influence on Identity and Politics. *Global Societies Journal*, 6, 29–40.
- Boneva, B. S., & Hanson Frieze, I. (2001). Toward a Concept of a Migrant Personality. *Journal of Social Issues*, 57(3), 477–491.
- Borjas, G. J. (2015). Immigration and globalization: A review essay. *Journal of Economic Literature*, 53(4), 961–974.
- Boulianne, S. (2019). Revolution in the making?: Social media effects across the globe. *Information, Communication & Society*, 22(1), 39–54.
- Bourdieu, P. (1983). The field of cultural production, or: The economic world reversed. *Poetics*, 12(4-5), 311–356.
- (1985a). The market of symbolic goods. *Poetics*, 14(1-2), 13–44.
- (1985b). The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*, 14(6), 723–744.
- (1987). What Makes a Social Class?: On The Theoretical and Practical Existence Of Groups. *Berkeley Journal of Sociology*, 32, 1–17.
- (1996). *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2013). Symbolic capital and social classes. *Journal of Classical Sociology*, 13(2), 292–302.

- Boyd, M., & Grieco, E. (2003). *Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory*. Pridobljeno 4. 4. 2020 s <https://www.migrationpolicy.org/article/women-and-migration-incorporating-gender-international-migration-theory>
- Brahic, B., & Lallement, M. (2018). From »Expats« to »Migrants«: strategies of resilience among French movers in post-Brexit Manchester. *Migration and Development*, 9(1), 8–24.
- Brettell, C. B., & Hollifield, J. F. (ur.) (2008). *Migration Theory: Talking across Disciplines*. London in New York: Routledge.
- Brezovšek M., Haček M., & Kukovič S. (2016). *Slovenska država in politika*. Ljubljana: Založba FDV.
- Bronfenbrenner, U. (1994). *Ecological model of human development*. V International Encyclopedia of Education, Vol 3, 2nd ed. Oxford: Elsevier.
- Brown, R. J. (2008). Dominant stressors on expatriate couples during international assignments. *The International Journal of Human Resource Management*, 19(6), 1018–1034. <https://doi.org/10.1080/09585190802051303>
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. 4th ed. Oxford in New York: Oxford University Press.
- C
- Cangia, F. (2017). (Im)Mobility and the emotional lives of expat spouses. *Emotion, Space and Society*, 25, 22–28. Pridobljeno 17. 4. 2022 s <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2017.10.001>
- Carly, S. (2017). Women Expatriate Leaders: How Leadership Behaviors Can Reduce Gender Barriers. *Creighton Journal of Interdisciplinary Leadership*, 3(1), 20–32. Pridobljeno 12. 4. 2023 s <https://eric.ed.gov/?id=EJ1152223>.
- Carling, J. (2002). Migration in the age of involuntary immobility: Theoretical reflections and Cape Verdean experiences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28(1), 5–42.
- Castelli, F. (2018). Drivers of migration: why do people move?, *Journal of Travel Medicine*, 25(1), 1–7.
- Chang, J., & Kim, K.-J. (2016). Everyday life patterns and social segregation of expatriate women in globalizing Asian cities: cases of Shanghai and Seoul. *Journal Housing and the Built Environment*, 31, 545–564. Pridobljeno 22. 2. 2022 s <https://doi.org/10.1007/s10901-015-9474-1>
- Cheng, Z., Zhe Wang, B., Jiang, Z., Taksa, L., & Tani, T. (2021). *English skills and early labour market integration: Evidence from humanitarian migrants in Australia*. IOM. Dostopno 5. 4. 2023 s <https://doi.org/10.1111/imig.12889>

Chou, C. & Lee, Y. H. (2017). The Moderating Effects of Internet Parenting Styles on the Relationship Between Internet Parenting Behavior, Internet Expectancy, and Internet Addiction Tendency. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 26(6), 137–145.

Civil Rights History: Black Lives Matter Movement. (b. d.). Pridobljeno 11. 7. 2021 s <https://library.law.howard.edu/civilrightshistory/BLM>

Cole, M. (ur.) (2006). *Education, Equality and Human Rights: Issues of Gender, 'Race', Sexuality, Special Needs and Social Class*. 3th ed. London in New York: RoutledgeFalmer.

Cohen, E. (1977). Expatriate Communities. *Current Sociology*, 24(5), 5–90.

Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry & Research Design Choosing among five approaches*. 2nd ed. London: Sage.

Crollard A., de Castro A. B., & Tsai J.H. (2012). Occupational trajectories and immigrant worker health. *Workplace Health Saf* 2012, 60(11), 497–502. Pridobljeno 6. 7. 2022 s 10.3928/21650799-20121016-68

Cukut Krilić, S. (2009). *Spol in migracija: Izkušnje žensk kot akterk migracij*. Ljubljana: Migracije / Založba ZRC.

Cullen, M. (1980). Women, History and Identity. *The Maynooth Review / Revieú Mhá Nuad*, 6(1), 65–79. Pridobljeno 25. 2. 2014 s <http://www.jstor.org/discover/10.2307/20556945?uid=3739696&uid=2&uid=4&uid=3739256&sid=21103598155193>

D

Das-Munshi, J., Leavey, G., Stansfeld, S. A., & Prince, M. J. (2012). Migration, social mobility and common mental disorders: critical review of the literature and meta-analysis. *Ethnic & Health*, 17 (1-2), 17–53. Pridobljeno 9. 10. 2022 s <https://doi.org/10.1080/13557858.2011.632816>

Dean, J. A., & Wilson K. (2009). Education? it is irrelevant to my job now. It makes me very depressed: Exploring the health impacts of the under/unemployment among highly skilled recent migrants in Canada. *Ethn Health*, 14(2), 185–204. Pridobljeno 1. 6. 2022 s 10.1080/13557850802227049

De Beauvoir, S. (2011). *The Second Sex*. New York: Vintage.

Della Porta, D. (2003). *Temelji politične znanosti*. Ljubljana: Sophia.

DeNardis, L. (2020). *The Internet in Everything: Freedom and Security in a World with No Off Switch*. New Haven, CT: Yale University Press.

- Dennis, R. M. (ur.) (2005). *Marginality, power, and social structure: Issues in race, class, and gender*. Amsterdam, San Diego, Oxford in London: Elsevier.
- Denzin, N. K. (2003). Performing [Auto]Ethnography Politically. *The Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*, 25, 257–278.
- Dominelli, L. (ur.) (2007). *Revitalising Communities in a Globalising World: An Empirical Approach to Ordinary Hermeneutics*. Hampshire in Burlington: Ashgate.
- Doki, S., Sasahara, S., & Matsuzaki, I. (2018). Stress of working abroad: a systematic review. *Int Arch Occup Env*, 91 (7), 767–784. Pridobljeno 5. 5. 2022 s 10.1007/s00420-018-1333-4
- Dumont, J. C., & Lemaître, G. (2005). *Counting immigrants and expatriates in OECD countries: A new perspective*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, 25. <https://doi.org/10.1787/521408252125>
- Duplan, K. (2023). 'She's a real expat': be(com)ing a woman expatriate in Luxembourg through everyday performances of heteronormativity. *A Journal of Feminist Geography*, 30 (1), 1–17. Pridobljeno 17. 4. 2023 s <https://doi.org/10.1080/0966369X.2021.1975099>
- Dustmann, C., & Glitz, A. (2005). *Immigration, Jobs and Wages: Theory, Evidence and Opinion*. London: Centre for Research and Analysis of Migration.
- Dumbrava, C., & Bauböck, R. (ur.) (2015). *Bloodlines and belonging: Time to abandon ius sanguinis?*. Badia Fiesolana: Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
- E
- Edwards, A. (2015). *Pogled UNHCR: »begunec« ali »migrant« – kaj je pravilno?* (UNIS/INF/513). Pridobljeno 21. 7. 2020 s <https://unis.unvienna.org/unis/sl/pressrels/2015/unisinf513.html>
- Expats. (2023). *Slovenia*. Pridobljeno 5. 5. 2023 s <https://www.expats.com/en/guide/europe/slovenia/>
- Elliott, J., & Dex, S. (2009). A comment on 'Operationalizing Max Weber's probability concept of class situation: the concept of social class' by Ken Smith. *The British Journal of Sociology*, 60(1), 169–176.
- Elo, M., Aman, R., & Täube, F. (2020). Female migrants and brain waste—A conceptual challenge with societal implications. *International Migration*.
- ENoMW – European Network of Migrant Women. (2021). Pridobljeno 6. 8. 2022 s <https://www.migrantwomennetwork.org/2021/10/06/report-mental-health/>
- Erel, U. (2007). *Constructing Meaningful Lives: Biographical Methods in Research on Migrant Women*. *Sociological Research Online*, 12(4), 35–48.

- EU Immigration Portal. (b. d.). Essential information. Pridobljeno 22. 8. 2021 s https://ec.europa.eu/immigration/blue-card/essential-information_en
- (2016). *Migrant Women Transforming Citizenship: Life-stories From Britain and Germany*. London and New York: Routledge.
- Eurostat. (b. d.). Pridobljeno 22. 8. 2021 s <https://ec.europa.eu/eurostat/>
- (2020).
- (2021a). *Migrant integration statistics: Unemployment rates in the EU, by country of birth, 2010–2020*. Pridobljeno 22. 8. 2021 s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant_integration_statistics_%E2%80%93_labour_market_indicators
- (2021b). *Population structure and ageing*. Pridobljeno 23. 8. 2021 s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing#The_share_of_elderly_people_continues_to_increase
- (2022). *Employment rates of recent graduates*. Pridobljeno 25. 5. 2022 s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Employment_rates_of_recent_graduates#Employment_rates_of_recent_graduates_over_time
- Evropska komisija. (b. d.). *Novi pakt o migracijah in azilu: Nov začetek na področju migracij v Evropi*. Pridobljeno 4. 8. 2021 s https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_sl
- (b. d.). *Strategija za enakost spolov: Dosežki in ključna področja ukrepanja*. Pridobljeno 20. 5. 2021 s https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_sl
- Evropski parlament. (2021). *Državljeni Unije in njihove pravice*. Pridobljeno 20. 1. 2022 s <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/sl/sheet/145/drzavljeni-unije-in-njihove-pravice>
- Faist, T. (2000). *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford: Oxford University Press.
- Fass, P. S. (2005). Children in Global Migrations. *Journal of Social History Globalization and Childhood*, 38(4), 937–953. Pridobljeno 23. 2. 2014 s <http://www.jstor.org/discover/10.2307/3790483?uid=3739696&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4&uid=3739256&sid=21103598155193>

- Federici, S. (2012). *Revolution at point zero: housework, reproduction, and feminist struggle*. Toronto: Between the Lines.
- Fedyuk, O., & Kindler, M. (2016). *Ukrainian Migration to the European Union Lessons from Migration Studies*. SpringerOpen. Pridobljeno 2. 3. 2023 s <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/27938/1002061.pdf?sequence=1#page=165>
- Fernandez, R., & Fogli, A. (2009). Culture: An empirical investigation of beliefs, work, and fertility. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 1(1), 146–77.
- Fernández-Reino, M., & Rienzo, C. (2022). Migrants in the UK labour market: an overview. The migration Observatory, University of Oxford.
- Finaccord. (2018). *Global Expatriates: Size, Segmentation and Forecast for the Worldwide Market*. Prodobljeno 20. 2. 2021 s https://www.finaccord.com/getattachment/Home/About-Us/Press-Releases/Global-Expatriates-Size,-Segmentation-and-Forecas/press_release_global_expatriates_size_segmentation_forecast_worldwide_market.pdf.aspx?lang=en-UShttps://www.finaccord.com/getattachment/Home/About-Us/Press-Releases/Global-Expatriates-Size,-Segmentation-and-Forecas/press_release_global_expatriates_size_segmentation_forecast_worldwide_market.pdf.aspx?lang=en-US
- Fink Hafner D., & Lajh D. (2002). *Analiza politik*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fleury, A. (2016). *Understanding Women and Migration: A Literature Review*. The KNOMAD Working Paper Series, 8. Pridobljeno 1. 12. 2020 s <https://www.knomad.org/publication/understanding-women-and-migration-literature-review-annex-annotated-bibliography>
- Flick, U. (1998). *The psychology of the social*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2009). *An introduction to qualitative research*. 4th ed. Los Angeles: Sage.
- Flynn Saulnier, C. (2013). *Feminist Theories and Social Work: Approaches and Applications* [pdf]. Pridobljeno 4. 4. 2019 s <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315800899/feminist-theories-social-work-christine-flynn-saulnier>
- Fook, J. (2003). Critical Social Work. *Qualitative Social Work*, 2(2), 123–130 Pridobljeno 1. 3. 2023 s <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1473325003002002001>
- Forbes Martin, S. (2003). *Women and Migration*. Na posvetovalnem sestanku *Migration and Mobility and how this movement affects Women*. Posvetovalni sestanek Združenih Narodov, Division for the Advancement of Women v Malmu.

Foucault, M. (2003). *Society Must be Defended*. 2nd ed. London: Allen Lane in Penguin Press.
---- (2009). *Neustrašni govor*. Ljubljana: Založba Sophia.

Foška Šaina, V., & Turnšek, A. (2019). Begunci so voda in pošiljka, evropski dom je treba zaščititi: analiza metaphor v Večernjem listu in Slovenskih novicah. *Časopis za kritiko znanosti*, 268, 143–162.

Föbker, S., & Imani, D. (2017). The role of language skills in the settling-in process—experiences of highly skilled migrants’ accompanying partners in Germany and the UK. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(16), 2720–2737.

G

Garcés-Mascareñas, B., & Penninx, R. (ur.) (2016). *Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors*. Springer, Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht in London: Springer Open.

Gardiner, M. (2000). *Critiques of Everyday Life*. London in New York: Routledge.

Garofalo Geymonat, G., Cherubini, D., & Marchetti, S. (2021). The feminist and domestic workers’ movements: disconnected practices, discursive convergences. *European Journal of Politics and Gender*, 20 (20), 1–15. Pridobljeno 28. 3. 2023 s https://iris.unive.it/bitstream/10278/3737672/1/Feminist%20and%20DW%20mvts_Garofalo%20et%20al.2021_EJPG.pdf

Gatti, E. (2009). Defining the Expat: the case of high-skilled migrants in Brussels. *Brussels Studies*, 28, 1–15. Pridobljeno 18. 3. 2020 s <http://journals.openedition.org/brussels/681>

German way. (2023). *For Expats living in Germany*. Pridobljeno 5. 5. 2023 s <https://www.german-way.com/for-expats/living-in-germany/expat-how-to-guides-for-germany/>

Ghorashi, H. (2010), From absolute invisibility to extreme visibility: Emancipation trajectory of migrant women in the Netherlands. *Feminist Review*, 94, 75-92. Pridobljeno 25. 2. 2014 s <http://www.jstor.org/discover/10.2307/40664130?uid=3739696&uid=2&uid=4&uid=3739256&sid=21103605660803>

Giavazzi, F., Petkov, I., & Schiantarelli, F. (2019). Culture: Persistence and Evolution. *Journal of Economic Growth*, 24(2), 117–154.

Gibanje za dostojno delo in socialno družbo (b. d.). *Prekarno delo*. Pridobljeno 24. 9. 2021 s <https://socialna-druzba.si/prekarno-delo/>

Gibbs, D. & Zajda, J. (ed.) (2009). *Comparative information technology: languages, societies and the Internet*. London: Springer.

- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Giuliano, P. (2007). Living arrangements in western Europe: Does cultural origin matter? *Journal of the European Economic Association*, 5(5), 927–952.
- Gońda, M., Pachocka, M., & Podgórska, K. (2021). Measuring the cultural dimension of migrant integration and integration policy in the European context: Dilemmas and Discussions¹. *International Migration*, 59(1), 241–262.
- Gray, D. E. (2009). *Doing Research in Real World*. 2nd ed. London: Sage
- Gray, M., & Webb, S. A. (ur.) (2013). *Social work theories and methods*. 2nd ed. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore & Washington DC: Sage Publications.
- Green, N. L. (2009). Expatriation, Expatriates, and Expats: The American Transformation of a Concept. *The American Historical Review*, 114(2), 307–328.
- (2013). Changing Paradigms in Migration Studies: From Men to Women to Gender. *Gender & History*, 24(3), 782–798.
- Green, T., & Winters, L. A. (2010). Economic crises and migration: Learning from the past and the present. *The World Economy*, 33(9), 1053–1072.
- Gregurović, S., & Župarić-Iljić, D. (2018). Comparing the incomparable? Migrant integration policies and perplexities of comparison. *International Migration*, 56(3), 105–122.
- Grenfell, M. (2009). Applying Bourdieu's field theory: the case of social capital and education. *Education, Knowledge & Economy*, 3(1), 17–34.
- Gilbert, N. (2006). *Researching Social Life*. 2nd ed. London: Sage
- Grigoleit-Richter, G. (2017). Highly skilled and highly mobile? Examining gendered and ethnicised labour market conditions for migrant women in STEM-professions in Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(3), 1–18.
- H
- Hannam, J. (2006). *Feminism*. London: Routledge.
- Hanisch, C. (1969) *The Personal is Political: The Women's Liberation Movement*. Pridobljeno 4. 5. 2021 s <https://www.carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html>
- Harris, J. R., & Todaro, M. P. (1970). *Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis*. *The American Economic Review*, 60(1), 126–142.
- Hansen, H. K., & Aner, L. G. (2017). *On the location dynamics of highly educated people migrating to peripheral regions of Denmark*. *Population, Space and Place*, 23(8), Dostopno 13. 2. 2022 s <https://doi.org/10.1002/psp.2076>

- Harzing, A-W., Pudelko, M., & Reiche, B. S. (2016). The Bridging Role of Expatriates and Inpatriates in Knowledge Transfer in Multinational Corporations. *Human Resource Managment*, 55(4), 679–695. Pridobljeno 12.4. 2022 s <https://doi.org/10.1002/hrm.21681>
- Harvey, J. (1999). *Civilized Oppression*. Lanham, Oxford & New York: Rowman & Littlefield.
- Haslberger, A., & Brewster, C. (2008). The expatriate family: an international perspective. *Journal of Managerial Psychology*, 23(3), 324–346.
- Hatton, T. J., & Williamson, J. G. (1998). *The age of mass migration: Causes and economic impact*. New York: Oxford University Press.
- Healy, K. (2014). *Social work theories in context: Creating framework for practice*. 2nd ed. Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Held, V. (2002). Feminism and Political Theory. V R. L. Simon, (ur.), *The Blackwell Guide to Social and Political Philosophy* (str. 154–176). Malden in Oxford: Blackwell Publishers.
- Held, D. (2000). *A globalizing world?: Culture, economics, politics*. London in New York: Routledge v sodelovanju z Open University.
- Herzog, M., & Sandoz, L. (2018). *Highly Skilled or Highly Wanted Migrants? Conceptualizations, Policy Designs and Implementations of High-skilled Migration Policies*. *Migration Letters*, 15(4). Pridobljeno 11. 2. 2022 s <https://www.migrationletters.com/ml/article/view/534>
- Highmore, B. (ur.) (2002). *The Everyday Life Reader*. London in New York: Routledge.
- Hochschild, A. R. (2003). *Love and gold*. V B. Ehrenreich, & A. R. Hochschild (ur.), *Global Woman. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy* (str. 34–46). London: Granta Books.
- Hoffman, L., Granger, N., Vallejos, L., & Moats, M. (2016). An Existential–Humanistic Perspective on Black Lives Matter and Contemporary Protest Movements. *Journal of Humanistic Psychology*, 56(6), 595–611.
- Hurtado, A. (1996). *The Color of Privilege. Three Blasphemies on Race and Feminism*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hyland, M., Djankov, S., & Koujianou Goldberg, P. (2020). Gendered Laws and Women in the Workforce. *American Economic Review: Insights*, 2(4), 475–490.
- I
- I am expat. (2023). Pridobljeno 5. 5. 2023 s <https://www.iamexpat.nl>
- Ibrahim, F. A. (1992). A Course on Asian-American Women: Identity Development Issues. *Women's Studies Quarterly. Feminist Psychology: Curriculum and Pedagogy*, 20(1-2), 41–58. Pridobljeno 25. 2. 2014 s

<http://www.jstor.org/discover/10.2307/40003482?uid=3739696&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4&uid=3739256&sid=21103605734763>

- Illouz, E. (2010). *Hladne intimnosti: Oblikovanje čustvenega kapitalizma*. Ljubljana: Krtina. Inštitut za študije prekariata (b. d.). Kaj je prekrarnost?. Pridobljeno 23. 6. 2021 s <https://izsp.si/kaj-je-prekarnost>
- International Labour Organization (b. d.). *Bilateral agreements and regional cooperation*. Pridobljeno 12. 8. 2021 s https://www.ilo.org/asia/areas/labour-migration/WCMS_226300/lang--en/index.htm
- (2021) *ILO Global Estimates on International Migrant Workers Results and Methodology Third edition*. Pridobljeno 6. 6. 2022 s https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_808935.pdf
- Iredale, R. (2005). Gender, immigration policies and accreditation: Valuing the skills of professional women migrants. *Geoforum*, 36(2), 155-166.
- Ireland, P. R. (2018). The limits of sending-state power: The Philippines, Sri Lanka, and female migrant domestic workers. *International Political Science Review*, 39(3), 322–337. Pridobljeno 20. 2. 2023 s <https://doi.org/10.1177/0192512118755597>.
- Ismail, M., Syamira Sobri, S., Afiqah Zulkifly, N., Raba'ah Hamzah, R., & Yamato, E. (2016). Knowledge Transfer Between Expatriates And Host Country Nationals: Contribution Of Individual And Social Capital Factors. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 7(14), 65–87. Pridobljeno 1. 4. 2023 s <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=596809>.
- J
- Jakubowicz, L. (2012). Transnationalism – Migration – Integration: Migration and nation state in the modern world order through the prism of the concept of transnationalism. *SIAC-Journal: Journal for Police Science and Practice*, 2, 4–18.
- Jalušič, V. (1992). *Dokler se ne vmešajo ženske --- : Ženske, revolucije in ostalo*. Ljubljana: Krt.
- Jaspal, R., Carriere, K., & Moghaddam, F. (2016). *Bridging micro, meso and macro processes in social psychology*. V J. Valsiner, G. Marsico, N. Chaudhary, T. Sato & V. Dazzani (ur.), *Psychology as a science of human being: The Yokohama Manifesto* (str. 265–276). New York: Springer.
- Jones, B. (1975). *Max Weber and the Concept of Social Class*. *Sociological Review*, 23(4), 729–757.

- Jovchelovitch, S., & Bauer, M. W. (2000). Narrative interviewing. *Qualitative researching with text, image and sound*, 57, 74.
- Jurado, E. & Brochmann, G. (ur.) (2013). *Europe's Immigration Challenge: Reconciling Work, Welfare and Mobility*. London: I.B. Tauris.
- K
- Kanjuro-Mrčela, A., Šori, I., & Podreka, J. (2012). *Zasebno je politično: Asimetrična delitev gospodinjanskega in skrbstvenega dela ter profesionalno življenje žensk in moških v politiki*. Teorija in praksa, 49(2), 376–395.
- Kaplow, L., & Shavell, S. (2006). *Fairness versus Welfare*. Cambridge, MA in London: Harvard university press.
- Kempen, R., Pangert, B., Hattrup, K., Mueller, K., & Joens, I. (2015). Beyond conflict: The role of life-domain enrichment for expatriates. *The International Journal of Human Resource Management*, 26(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/09585192.2014.919954>
- Kilanowski, J. F. (2017). Breadth of the Socio-Ecological Model. *Journal of Agromedicine*, 22(4), 295–297. <https://doi.org/10.1080/1059924X.2017.1358971>
- Kilduff, M., & Corley, K. G. (1999). The Diaspora Effect: The Influence of Exiles on Their Cultures of Origin. *M@n@gement*, 2(1), 1–12.
- King, R. (2012). *Theorise and Typologies of Migration: an overview and a primer*. Malmo: Malmo University Sweden. Pridobljeno 5. 6. 2019 s https://www.researchgate.net/publication/260096281_Theories_and_Typologies_of_Migration_An_Overview_and_A_Primer?enrichId=rgreq-ef25d0d6003eb46316d1bae186eb7708-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzI2MDA5NjI4MTtBUzoxMDE2ODEzMDM5MTY1NDZAMTQwMTI1NDEyMDMyNg%3D%3D&el=1_x_2&_esc=publicationCoverPdf
- Kirk, K., Bal, E., & Renee Janssen, S. (2017). Migrants in liminal time and space: an exploration of the experiences of highly skilled Indian bachelors in Amsterdam. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(16), 2771–2787.
- Klekowski von Koppenfels, A. (2014). *Migrants or Expatriates?: Americans in Europe*. Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Kofman, E. (2019). Gendered mobilities and vulnerabilities: refugee journeys to and in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 45(12), 2185–2199. Pridobljeno 28. 1. 2023 s <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1468330>

- (2020). Unequal internationalisation and the emergence of a new epistemic community: gender and migration. *CMS*, 8 (36). Pridobljeno 12. 12. 2022 s <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00194-1>
- Kofman, E. & Raghuram, P. (2006). Gender and Global Labour Migrations: Incorporating Skilled Workers. *Antipode: A Radical Journal of Geography*, 38(2), 282-303.
- Koskela, K. (2019). Intersecting Experiences: Class, Gender, Ethnicity and Race in the Lives of Highly Skilled Migrants in Finland. *Nordic Journal of Migration Research*, 9(3), 311–328. Pridobljeno 20. 4. 2021 s <https://doi.org/10.2478/njmr-2019-0024>
- Kõu, A. & Bailey, A. (2017). 'Some people expect women should always be dependent': *Indian women's experiences as highly skilled migrants*. *Geoforum*, 85, 178–186. Pridobljeno 20. 2. 2022 s <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.07.025>
- Kriegsmann-Rabe, M., Maus, K., Nina Hiebel, N., Klein, C., & Geiser, F. (2023). Live-in migrant home care workers in Germany: Stressors and resilience factors. *PLoS ONE*, 18(3), Pridobljeno 4. 4. 2023 s <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0282744>
- Kunz, S. (2019). Expatriate, migrant? The social life of migration categories and the polyvalent mobility of race. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(11), 2145–2162.
- Kurekova, L. (2011). *Theories of migration: Conceptual review and empirical testing in the context of the EU East-West flows*. (Interdisciplinary conference on Migration: Economic Change, Social Challenge delovno poročilo, 2010/44). Migration Policy Centre.
- Kountoin, M. R. (2015). *Why are white people expats when the rest of us are immigrants?* Pridobljeno 20. 6. 2020 s <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/mar/13/white-people-expats-immigrants-migration>
- L
- Lecerof, S., Stafström, M. Westerling, R., & Per-Olof Östergren (2016). Does social capital protect mental health among migrants in Sweden? *Health Promotion International*, 31(3), 644–652 Pridobljeno 10. 10. 2020 s <https://doi.org/10.1093/heapro/dav048>
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57.
- Lefebvre, H. (1968). *Le Droit à La Ville* [The Right to the City]. Paris: Anthropos.
- Lindé, E. & Nessén, M. (ur.) (2019). *Sveriges Riksbank Economic Review*, 1. Stockholm: Sveriges Riksbank.
- Liversage, A. (2009a). Vital conjunctures, shifting horizons: high-skilled female immigrants looking for work. *Work, Employment and Society*, 23(1), 120–141. Pridobljeno 7. 3. 2015 s <http://wes.sagepub.com/content/23/1/120.abstract>

- (2009b). Finding a Path: Investigating the Labor Market Trajectories of High-Skilled Immigrants in Denmark. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(2), 203–226. Pridobljeno 7. 3. 2015 s <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691830802586195#.VW7ZN0ZmL5Q>
- Livi-Bacci, M. (2012). *A Short History of Migration*. Cambridge in Malden, MA: Polity press.
- Lovell, T. (2000). Thinking Feminism with and against Bourdieu. *Feminist Theory*, 1(11), 11–32.
- Lube-Guizardi, M., & González Torralbo, H. (2019). Women in (Dis)placement: The Field of Studies on Migrations, Social Remittances, Care and Gender in Chile. *Reinvenciones de lo común*, 70 (1), 100–114. Pridobljeno 22. 2. 2023 <https://journals.openedition.org/revestudsoc/46626?lang=en>
- Luibhéid, E. (2008). Queer/Migration: An unruly body of scholarship. *A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 14 (2-3), 169–190 Pridobljeno 12. 12. 2022 s <https://mcrg.in/wp-content/uploads/2022/03/12.Luibheid-Eithne-QueerMigration-An-Unruly-Body-of-Scholarship.pdf>
- Lukšič-Hacin, M., & Mlekuž, J. (ur.) (2009). *Go Girls! When Slovenian Women Left Home*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Luthra, R., Platt, L., & Salamońska, J. (2016). *Types of migration: the motivations, composition, and early integration patterns of 'new migrants' in Europe*. *International Migration Review*, 52(2). <https://doi.org/10.1111/imre.12293>
- Lutz, H. (ur.) (2016). *Migration and Domestic Work: A European Perspective on a Global Theme*. New York: Routledge.
- M
- Man, G. (2004, June). Gender, work and migration: Deskillling Chinese immigrant women in Canada. *Women's studies international forum*, 27(2) 135–148. Pergamon.
- Mabogunje, A. L. (1970). Systems approach to a theory of rural-urban migration. *Geographical Analysis*, 2(1), 1–18.
- Mäkelä, L., Lämsä, A.-M., Heikkinen, S., & Tanskanen, J. (2017). Work-to-personal-life conflict among dual and single-career exoatrials: Is it different for men and women? *Journal for Global Mobility*, 5 (3). Pridobljeno 4. 4. 2023 s https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JGM-12-2016-0065/full/html?casa_token=Hm74qk9v7k4AAAAA:NsqnuI7rqHLO99C8tgY0R_QyEFcTgIDVqG4nQZwDCFRiCcF1qxIkCcWbqLQOxUoMvaORuHFi4oSob_BxnbihLkGYHKbLi9u7exWeixQDi-EX9OzPkJF8NA

- Medica, K., & Lukič, G. (2011). *Migrantski circulus vitiosus*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- Medica, K., Lukič, G., & Bufon, M. (ur.) (2010). *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- Mednarodna zveza socialnih delavcev (b. d.). *Global definition of social work*. Pridobljeno 20. 5. 2020 s <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>
- Malhan, I.V. & Shivarama Rao, K. (ur.) (2008). *Perspectives on Knowledge Management*. Maryland, Toronto in Plymouth: Scarecrow Press.
- Manson, J. (1996). *Qualitative Researching*. London: Sage.
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (1995). *Designing Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Massey, D. S. (1990). Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*, 56(1), 3–26.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466.
- Marx, K., & Engels, F. (2009). *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje.
- (2017). *The Communist Manifesto*. Plutopress.
- Maternowska, M. C., & Fry, D. (2018). The Multi-Country Study on the Drivers of Violence Affecting Children: An overview. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 13(1), 12-25.
- McAuliffe, M., & Khadria, B. (2019). World migration report 2020.
- McNulty, Y., & Brewster, C. (2017). Theorizing the meaning(s) of ‘expatriate’: establishing boundary conditions for business expatriates. *The International Journal of Human Resource Management*. 28(1), 27–61. Pridobljeno 12. 4. 2022 s <https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1243567>.
- McNulty, Y., & Selmer, J. (ur.). (2017). *Research Handbook of Expatriates*. Elgar Online. Pridobljeno 12. 4. 2022 s <https://doi.org/10.4337/9781784718183.00010>.
- Mendonca, C. Shrivastava, A., & Pietschnig, J. (2020). The effect of adaptive capacity, culture and employment status on happiness among married expatriate women residing in Dubai. *Current Psychology*, 39. Pridobljeno 17. 4. 2022 s <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9832-8>
- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Milharčič Hladnik, M. (2016). Doživljanje »begunske krize« skozi intervencijo v javni diskurz: mi kot Drugi v zgodovinski perspektivi slovenskega izseljenstva in integracijskih praks. *Ars & Humanitas*, 10(2), 79–92.

Milharčič Hladnik, M. & Mlekuž, J. (ur.) (2009). *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Migracije / Založba ZRC.

Mihas, P. in Odum Institute (2019). *Learn to Use Narrative Analysis to Analyze Written Narratives*. V SAGE Research Methods Datasets Part 2. SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781526496416>

Mills, J., & Birks, M. (ur.) (2014). *Qualitative Methodology: A practical Guide*. London: Sage Publications.

Milošević-Arnold, V., & Poštrak, M. (2003). *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Študentska založba.

Miyawaki, C. E., & Hooyman, N., R. (2023). A systematic review of the literature on transnational caregiving: immigrant adult children to ageing parents in home country. *Journal of Family Studies*, 29(1), 453–470. Pridobljeno 4. 4. 2023 s <https://doi.org/10.1080/13229400.2021.1908908>

Mojab, S., & Carpenter, S. (2019). Marxism, feminism and “intersectionality”. *Journal of Labor and Society*, 22(2), 275–282.

Momsen, J. H. (1999). *Gender, Migration and Domestic Service*. London in New York: Routledge.

Morawska, E. (2007). *International Migration: Its Various Mechanisms and Different Theories that Try to Explain It*. Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, 1(7). Pridobljeno 9. 8. 2020 s <http://hdl.handle.net/2043/5224>

Morrisson, A. R., Schiff, M., & Sjöblom, M. (ur.) (2008). *The International Migration of Women*. Hampshire in New York: The World Bank in Palgrave Macmillan.

Mooney, A., & Evans, B. (ur.) (2007). *Globalization: The Key Concepts*. London in New York: Routledge.

Mossberger, K., Tolbert, C. J., & McNeal, R. S. (2008). *Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation*. Cambridge, MA: MIT Press.

Muylaert, C. J., Sarubbi Jr, V., Gallo, P. R., Neto, M. L. R., & Reis, A. O. A. (2014).

Narrative interviews: an important resource in qualitative research. *Revista da Escola de Enfermagem da USP*, 48, 184–189.

N

Nail, T. (2015). *The Figure of the Migrant*. Stanford: Stanford University Press.

- Nawyn, S. J. (2010). Gender and migration: Integrating feminist theory into migration studies. *Sociology Compass*, 4(9), 749-765.
- Newman, B. M., & Newman, P. R. (2020). *Theories of Adolescent Development*. London, San Diego, Cambridge, MA in Oxford: Academic Press.
- O
- O'Brien, M. (2011). Equality and fairness: Linking social justice and social work practice. *Journal of Social Work*, 11(2), 143–158.
- Oliver, P. (2010). *Understanding the Research Process*. Los Angeles: Sage.
- O'Reilly, K. (2015). *Migration theories: A critical overview*. V A. Triandafyllidou (ur.), Routledge Handbook of Immigration and Refugee Studies. Oxen in New York: Routledge.
- Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD). (b. d.). Pridobljeno 3. 9. 2021 s <https://www.oecd.org/migration/>
- (2021). *Gender wage gap*. Pridobljeno 3. 9. 2021 s <https://doi.org/10.1787/7cee77aa-en>
- Organizacija Združenih narodov (OZN), Oddelek za ženske. (2020). *How migration is a gender equality issue*. Pridobljeno 1. 2. 2023 s <https://interactive.unwomen.org/multimedia/explainer/migration/en/index.html>
- P
- Padgett, D. K. (2017). *Qualitative Methods in Social Work Research*. 3rd ed. Los Angeles: Sage publications.
- Pammolli, F., Riccaboni, M., & Magazzini, L. (2008). *The Sustainability of European HealthCare Systems: Beyond Income and Ageing*. Munich Personal RePEc Archive Paper. Pridobljeno 30. 4. 2019 s <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/16026/>
- Paternotte, D., & Tremblay, M. (ed.) (2015). *The Ashgate Research Companion to Lesbian and Gay Activism*. London: Routledge.
- Payne, M. (2014). *Modern Social Work Theory*. 4th ed. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Payne, M., & Reith-Hall, E. (ur.) (2019). *The Routledge Handbook of Social Work Theory*. Oxon in New York: Routledge.
- Phalet, K., Baysu, G., & van Acker, K. (2015). Ethnicity and Migration in Europe. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2(8), 142–147.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of passage: Migrant labor and industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Platt, M. (2018). Migration, moralities and moratoriums: Female labour migrants and the tensions of protectionism in Indonesia. *Asian Studies Review*, 42(1), 89–106. Pridobljeno 20. 2. 2023 s <https://doi.org/10.1080/10357823.2017.1408571>.
- Poulain, M. (2008). *European migration statistics: Definitions, data and challenges*. Barni, M. & Extra, G. (2008). *Mapping Linguistic Diversity in Multicultural Contexts*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110207347>
- Pries, L. (2001). The Disruption of Social and Geographic Space: Mexican-US Migration and the Emergence of Transnational Social Spaces. *International Sociology*, 16(55). <https://doi.org/10.1177/0268580901016001005>
- Purkayastha, B. (2005). Skilled migration and cumulative disadvantage: the case of highly qualified Asian Indian immigrant women in the US. *Geoforum*, 36(2), 181–196. Pridobljeno 2. 4. 2022 s <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2003.11.006>
- Q
- Quinn, K. (2018). Cognitive Effects of Social Media Use: A Case of Older Adults. *Social Media + Society*, 1–9.
- R
- Raguram, P., & Kofman, E. (2015). *Gendered Migrations and Global Social Reproduction*. Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Radogna, R. M. (2019). The concept of habitus in migration studies. A literature review. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 10(2), 59–68.
- Randall, B. (2008). *Modernism, Daily Time, and Everyday Life*. Cambridge in New York: Cambridge University Press.
- Rattansi, A. (2011). *Multiculturalism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*: Harvard University Press.
- Reay, D. (1997). Feminist theory, habitus, and social class: Disrupting notions of classlessness. *Women's Studies International Forum*, 20(2), 225–233.
- (2009). *Sociology, social class and education*. V M.W. Apple, S. J. Ball & L. Armando.
- Reid, A. (2012). Under-use of migrants' employment skills linked to poorer mental health. *Aust NZ J Pub Health*, 36 (2), 120–125. Pridobljeno 8. 5. 2022 s <https://doi.org/10.1111/j.1753-6405.2012.00842.x>

- Reysoo, F., & Verschuur, C. (ur.) (2016). *Femmes en mouvement Genre, migrations et nouvelle division internationale du travail*. Genève: Graduate Institute Publications. Pridobljeno 1. 4. 2023 s <https://books.openedition.org/iheid/6237>
- Ritzer, G. (ur.) (2007). *The Blackwell Companion to Globalization*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell Publishing.
- Roberts, B. (2002). *Biographical research*. Philadelphia.
- Rommelspacher, B. (2005). and Nursing. *Nursing Theories*, 236.
- Rossen, M., & Wolff, J. (ur.) (1999). *Political Thought*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Ruyssen, I., & Salomone, S. (2018). Female migration: A way out of discrimination? *Journal of Development Economics*, 130(C), 224–241. Pridobljeno 4. 4. 2022 s <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2017.10.010>
- S
- Sagar, S., Somerville, W., Ford, R., & Sobolewska, M. (2012). *The Impact of Migration on Social Cohesion and Integration*. London: UK Border Agency.
- Saldaña, J. (2013). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. 2nd ed. London, Thousand Oaks, New Delih in Singapore: Sage publications.
- Sánchez, M. E. (2010). Globalisation and loss of identity. *International Forum of Psychoanalysis*, 19(2), 71–77. <https://doi.org/10.1080/08037060903435158>
- Satterthwaite, M. (2004). Women Migrants' Rights under International Human Rights Law. *Feminist Review, Labour Migrations: Women on the Move*, 77, 167–17. Pridobljeno 23. 2. 2014 s <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1395911?uid=3739696&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4&uid=3739256&sid=21103598155193>
- Schlieve, S. (2020). Embodied ethnography in psychology: Learning points from expatriate migration research. *Culture & Psychology*, 0(0), 1–16. <https://doi.org/10.1177/1354067X19898677>
- Schöpflin, G. (2000). *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*. London: Hurst & Co.
- Schmidtke, O. (2013). *Wasting Newcomers' Human Capital? Cultural Capital and the Integration of Skilled Migrants into the British and German Labor Markets*. V T. Triadafilopoulos (ur.), *Wanted and Welcome? Policies for Highly Skilled Immigrants in Comparative Perspective*. (str. 287–305). Pridobljeno 20. 7. 2022 s

https://www.researchgate.net/publication/319503813_Wanted_and_Welcome_Policies_for_Highly_Skilled_Immigrants_in_Comparative_Perspective

- Schouler-Ocak, M. C., Kastrup, M., Vaishnav, M., & Javed, A. (2020). Mental health of Migrants. *Indian J Psychiatry*, 62(3), str. 242–246. Pridobljeno 10. 10. 2022 s 10.4103/psychiatry.IndianJPsychiatry_358_20
- Schutz, A. (1944). The Stranger: An Essay in Social Psychology. *American Journal of Sociology*, 49(6), 499–507. Pridobljeno 1. 2. 2023 s <https://www.jstor.org/stable/2771547>
- Senthanar, S., MacEachen, E., Premji, S., & Bigelow, P. (2021). Employment integration experiences of Syrian refugee women arriving through Canada's varied refugee protection programmes. *Ethnic and Racial Studies*, 47(3), 575–595. Pridobljeno 31. 11. 2022 s <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1733945>
- Serban, A. C. (2012). Aging population and effects on labour market. *Procedia Economics and Finance*, 1, 356–364.
- Serpa, S., & Ferreira, C. M. (2019). Micro, Meso and Macro Levels of Social Analysis. *International Journal of Social Science Studies*, 7(3), 120–124.
- Shivakoti, R., Henderson, S., & Withers, M. (2021). The migration ban policy cycle: a comparative analysis of restrictions on the emigration of women domestic workers. *Comperative Migration Studies*, 9(36). Pridobljeno 20. 2. 2022 s <https://doi.org/10.1186/s40878-021-00250-4>
- Shelton, S. A., Ewing Flynn, J., & Jamay Grosland, T. (ur.) (2018). *Feminism and Intersectionality in Academia: Women's Narratives and Experiences in Higher Education*. Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Sheringham, M. (2006). *Everyday Life: Theories and Practices from Surrealism to the Present*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Silverman, D. (2000). *Doing Qualitative Research*. London: Sage.
- Silvey, R., & Lawson, V. (1999). Placing the Migrant. *Annals of the Association of American Geographers*, 89(1), 121–132.
- Sitar, A., & Mihelič, K. (2018). The Interplay of Expatriates' Psychological and Social Capital for Knowledge Transfer. *Economic and Business Review*, 20(2). Pridobljeno 20. 2. 2022 s <https://doi.org/10.15458/85451.65>
- Skeldon, R. (1990). *Population mobility in developing countries: A reinterpretation*. London: Belhaven Press.
- (1997). *Migration and development: A global perspective*. Essex: Longman.

- (2012). Migration transitions revisited: Their continued relevance for the development of migration theory. *Population, Space and Place*, 18(2), 154–166.
- Skupien, S. (2019). Searching for Macro-Meso-Micro-Level Links in Studies of North-South Research Collaborations. *Minerva*, 57, 391–410. <https://doi.org/10.1007/s11024-019-09371-8>
- Smith, K. (2007). Operationalizing Max Weber's probability concept of class situation: the concept of social class. *The British Journal of Sociology*, 58(1), 87–104.
- Standing, G. (2014). The Precariat. *SAGE journals*, 13(4), 10–12.
- (2018). Prekariat: *Nevarni novi razred*. Ljubljana: Krtina.
- Stanković, P. (1999). Praksa, habitus in polje: delo Pierra Bourdieuja kot poskus teoretske sinteze v sociološki teoriji. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*, 36(2), 230–242.
- Stark, O. (1978). *Economic–demographic interactions in agricultural development: The case of rural-to-urban migration*. Rome: FAO.
- (1991). *The migration of labor*. Cambridge in Oxford: Blackwell.
- Statistični urad Republike Slovenije (b. d.). *Število in sestava prebivalstva*. Pridobljeno 23. 8. 2021 s <https://www.stat.si/StatWeb/Field/Index/17/104>
- (b. d.). *Definicije*. Pridobljeno 23. 8. 2021 s https://www.stat.si/doc/pub/rr816-2004/DEFINICIJE_SLO.htm
- Steel, T., Lämsä, A.-M., & Jyrkinen, M. (2019). Paradoxes of Mentoring : An Ethnographic Study of a Mentoring Programme for Highly-educated Women with Migrant Backgrounds. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, 11(2), 275–297. Pridobljeno 12. 2. 2022 s <https://doi.org/10.3384/cu.2000.1525.19112297>
- Stock, I. (2011). Gender and the dynamics of mobility: reflections on African migrant mothers and 'transit' migration in Morocco. *Ethnic and Racial Studies*, 35(9), 1577–1595. Pridobljeno 31. 3. 2022 s <https://doi.org/10.1080/01419870.2011.594175>
- SZO – World Health Organisation (2022). *Mental health: strengthening our response*. Pridobljeno 14. 8. 2022 s <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>
- Š
- Švab, A. (2003). Skrb med delom in družino: Koncept usklajevanja dela in družinskih obveznosti v družinski politiki. *Teorija in praksa*, 40(6), 1112–1126.

T

- Tani, M. (2020). Occupational Licensing and the Skills Mismatch of Highly Educated Migrants. *An International Journal of Employment Relations*, 59(3), 730–756. Dostopno 1. 4. 2023 s <https://doi.org/10.1111/bjir.12574>
- Tas, L. (2017). *The Influence of Diaspora Politics on Conflict and Peace: Transnational Activism of Stateless Kurds*. V D. Carment, & A. Sadjed (ur.), *Diaspora as Cultures of Cooperation* (str. 171–198). Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Tang, Z., Chenb, L., Zhouc, Z., Warkentina, M., & Gillenson, M. L. (2019). The effects of social media use on control of corruption and moderating role of cultural tightness-looseness. *Government Information Quarterly*, 36(4). <https://doi.org/10.1016/j.giq.2019.06.001>
- Tienda, M. (1991). Gender, migration and social change. *International Sociology*, 6(1), 51–72.
- Torkington, K. (2010). Defining lifestyle migration. *Dos Algarves*, 19, 99–111. Pridobljeno 30. 8. 2021 s <https://sapientia.ualg.pt/bitstream/10400.1/1403/1/torkington%202010.pdf>
- Triadafilopoulos, T. (2013). *Wanted and Welcome? Policies for Highly Skilled Immigrants in Comparative Perspective*. New York: Springer. Pridobljeno 20. 7. 2022 s https://www.researchgate.net/publication/319503813_Wanted_and_Welcome_Policies_for_Highly_Skilled_Immigrants_in_Comparative_Perspective
- Trusz, S. (2020). Why do females choose to study humanities or social sciences, while males prefer technology or science? Some intrapersonal and interpersonal predictors. *Social Psychology of Education*, 23, 615–639.
- Tsegay, S. M. (2022). Gender and Family Relations: Experiences of Highly Educated Eritrean Migrants in the UK. *Glob Soc Welf*, 9, 79–88. Pridobljeno 1. 4. 2023 s <https://doi.org/10.1007/s40609-021-00217-4>

U

- Ule, M., Kamin, T., & Švab, A. (2018). *Zasebno je politično: kritične teorije vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Založba FDV.
- Ulla, M. B. (2022). Queer intercultural communication in migration: Perspectives and future directions. *Frontiers in Communication*, 7, 994605.
- Urad Visokega komisariata Združenih narodov za begunce – *Protocol Relating to the Status of Refugees*, podpisan 31. Januarja 1967 v New Yorku, v veljavi 4. oktobra 1967. Pridobljeno 22. 5. 2020 s <https://www.unhcr.org/protection/basic/3b66c2aa10/convention-protocol-relating-status-refugees.html>

Urek, M. (2005). *Zgodbe na delu: Pripovedovanje, zapisovanje in poročanje v socialnem delu*. Ljubljana: Založba cf.

V

Vance, C. M., McNulty, Y., Paik, Y. & D'Mello, J. (2016). The expat-preneur: Conceptualizing a growing international career phenomenon. *Journal of Global Mobility*, 4(2), 202–224

van Amersfoort, H. (2011). *How the Dutch Government stimulated the unwanted immigration from Suriname* (Poročilo št. FP7/2007–2013). Oxford: International Migration Institute.

van Bochove, M., & Engbersen, G. (2015). Beyond cosmopolitanism and expat bubbles: challenging dominant representations of knowledge workers and trailing spouses. *Population, Space and Place*, 21(4), 295–309.

van Rooij, I. & Margaryan, L. (2020). Integration of “Ideal Migrants”: Dutch lifestyle expat-preneurs in Swedish campgrounds. *Rural Society*, 28(3), 183–197.

Veron E. Jordan Law Library. (2023). *A Brief History of Civil Rights in the United States: The Black Lives Matter Movement*. Pridobljeno 15. 2. 2023 s <https://library.law.howard.edu/civilrightshistory/BLM>

Vezovnik, A. (2017). Otherness and victimhood in the tabloid press: the case of the »refugee crisis« in »Slovenske novice". *Dve domovini: Razprave o izseljenstvu*, 45, 121–135.

---- (2018). Securitizing Migration in Slovenia: A Discourse Analysis of the Slovenian Refugee Situation. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 16(1–2), 39–56.

Varma, A., & Russell, L. (2016), "Women and expatriate assignments: Exploring the role of perceived organizational support«, *Employee Relations*, 38(2), 200–223. Pridobljeno 2. 4. 2023 s <https://doi.org/10.1108/ER-02-2015-0019>

Vranešević, G. (2019). First as Speculation then as Emancipation. *Continental Thought and Theory: A Journal of Intellectual Freedom*, 2(4), 147–163. Pridobljeno 5. 7. 2022 s <https://ir.canterbury.ac.nz/bitstream/handle/10092/17116/10%20vraneševic%20Hegel%20%20Final.pdf?sequence=5>

W

Wallerstein, I. (1974). *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the 16th Century*. New York: Academic Press.

Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organizations*. New York: Free Press.

Weinar, A., Bonjour, S., & Zhyznomirska, L. (ur.). (2018). *The Routledge Handbook of the Politics of Migration in Europe*. London: Routledge.

Wickramasinghe, A. A. I. N., & Wimalaratana, W. (2016) International migration and migration theories. *Social Affairs: A Journal for the Social Sciences*, 1(5), 13–32.

Williams, C., & Graham, M. (2014). 'A world on the move': Migration, mobilities and social work. *The British journal of social work*, 44(suppl_1), i1-i17.

Woodward, K. (ur.) (2004). *Questioning identity: gender, class, ethnicity*. 2nd ed. London in New York: Routledge.

Woldometers. (2021). Countries in the world population. Pridobljeno 11. 12. 2021 s <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>

Wheeler, B. R. & Gibbons, W. E. (2014). Social Work in Academia: Learning from the Past and Acting on the Present. *Journal of Social Work Education*, 28(3). <https://doi.org/10.1080/10437797.1992.10778783>

X

Xuereb, K. (2011). European Cultural Policy and Migration: Why Should Cultural Policy in the European Union Address the Impact of Migration on Identity and Social Integration? 1. *International Migration*, 49(2), 28-53.

Y

Yanasmayan, Z. (2018). *The Migration of Highly Educated Turkish Citizens to Europe: From guestworkers to global talent*. London: Routledge.

Yeoh, B. S. A., & Khoo L. M. (1998). Home, Work and Community: Skilled International Migration and Expatriate Women in Singapore. *International Migration*, 36(2), 159–186.

Z

Zajda, J., Davies, L., & Majhanovich, S. (ed.) (2008). *Comparative and Global Pedagogies: Equity, Access and Democracy in Education*. London: Springer.

Zapata-Barrero, R., & Yalaz, E. (ur.) (2018). *Qualitative Research of Migration in European Studies*. Cham: Springer Open.

Zavratnik, S. (2011). Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. *Dve domovini*, 33, 55–71.

Združeni narodi, Mednarodna organizacija za migracije (IOM). *Crushed Hopes: Underemployment and deskilling among skilled migrant women*. Pridobljeno 2. 3. 2022 s <https://publications.iom.int/books/crushed-hopes-underemployment-and-deskilling-among-skilled-migrant-women>

---- (2019). *World Migration Report 2020* (končno poročilo št. PUB2019/006/L WMR 2020). Geneva: International Organization for Migration. Pridobljeno 5. 5. 2021 s <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/>

---- (2020a). Pridobljeno 3. 4. 2021 s <https://www.iom.int/data-and-research>

- (2020b). World migration report 2020. Pridobljeno 3. 4. 2021 s https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf
- (2021). *World Migration Report 2022* (končno poročilo št. PUB2021/032/L). Geneva: International Organization for Migration. Pridobljeno 7. 12. 2021 s <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>
- Zelinsky, Z. (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*, 61(2), 219–249.
- Zhou, M. (2005). *Ethnicity as Social Capital: Community-based Institutions and Embedded Networks of Social Relations*. V G. Loury, T. Madood & S. Teles (ur.), *Ethnicity, Social Mobility, and Public Policy: Comparing the US and the UK* (str. 131–59). Cambridge: Cambridge University Press.
- Zorn, J. (2021). Nasilne meje, varnostnizacija in kriminalizacija solidarnosti. *Socialno delo*, 60(2), 167–180.

9. Priloga: demografski vprašalnik

Short demographic questionnaire:

Date:

Nationality: _____

Year of birth: _____

Year of migration (What year did you move to Germany, The Netherlands, Slovenia):

Level of education at the migration:

Reason for migration:

Family members in Germany, the Netherlands, Slovenia (spouse, siblings, parents, close or distant relatives):

Are you continuing with your professional identity (Are you in your educational field)?

Do you speak the local language (German, Dutch, Slovenian)?

What is your legal status at the moment (on visa, working status, getting citizenship, reunification of family, spouse visa, etc.)?

Thank you for your answers.